

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANA BİLİM DALI

ORTA DOĞU'DA ULUS-DEVLET İNŞASI VE ARAP BAHARI
SURİYE VE TUNUS KARŞILAŞTIRMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

Burakcan KAZAN

DANIŞMAN

Doç. Dr. İbrahim MAZMAN

Haziran-2019

Kırıkkale

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANA BİLİM DALI

ORTA DOĞU'DA ULUS-DEVLET İNŞASI VE ARAP BAHARI
SURİYE VE TUNUS KARŞILAŞTIRMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

Burakcan KAZAN

DANIŞMAN

Doç. Dr. İbrahim MAZMAN

Haziran-2019

Kırıkkale

KABUL-ONAY

Doç. Dr. İbrahim MAZMAN danışmanlığında *Burakcan KAZAN* tarafından hazırlanan "*Orta Doğu'da Ulus-Devlet İnşası ve Arap Baharı Suriye ve Tunus Karşılaştırması*" başlıklı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

19/06/2019

Doç. Dr. Halil İbrahim GÖKBÖRÜ (Başkan)

Doç. Dr. İbrahim MAZMAN

Dr. Öğr. Üyesi Alper MUMYAKMAZ

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım

.../.../2019

Prof. Dr. İsmail AYDOĞAN

KİŞİSEL KABUL

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Orta Doğu'da Ulus-Devlet İnşası ve Arap Baharı Suriye ve Tunus Karşılaştırılması” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

19/06/2019

Burakcan KAZAN

ÖN SÖZ

Orta Doğu bölgesi devletin ilk çıktığı bölgedir ancak günümüzde ulus-devletleşme bakımından en çok sorunlarla karşılaşan bölgedir aynı zamanda. Çalışmamızda Orta Doğu devletlerinin kökenine girerek bu devlet tiplerinin günümüze etkileri anlatılmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda Suriye ve Tunus ülkelerinde meydana gelen ve Arap Baharı olarak adlandırılan olaylardaki iki farklı ülkenin iki farklı bakış açısını onların devlet geleneklerini de ele alarak anlatılmak istenmiştir. Bu çalışmamızdaki Suriye ve Tunus'un seçilme nedenleri ise Tunus'un bu olaylardaki öncü kuvvetleriyle beraber devlet tutumu, Suriye'nin seçilme nedeni ise olayların tamamen başka bir mecraya kaymasıdır. Tunus'un sivil toplum yapısı ve sömürge sonrası demokrasiye geçişi günümüz olaylarında etkili olurken, Suriye bu konuda o dönemde de başarısız olması günümüz olaylarına ışık tutmaktadır. Bunlardan dolayı konu üzerinde böyle bir çalışmaya ve düşünmeye gerek duyulmuştur.

Çalışma konumun belirlenmesinde ve çalışmanın hazırlanma sürecinin her aşamasında bilgi ve tecrübelerini ve değerli zamanını esirgemeyen bana her fırsatta yardımcı olan değerli hocam Doç. Dr. İbrahim MAZMAN ve Dr. Öğr. Üyesi Alper MUMYAKMAZ'a teşekkürlerimi sunarım.

Yüksek lisans eğitimim süresince bana destek veren ve her zaman yol gösteren Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı'nın değerli öğretim üyelerine ve çalışmanın her aşamasında fedakârlıkta bulunan Babama, Anneme, Ablama ve çalışmalarım boyunca bana destek veren, beni motive eden Kemal SEVİNDİK, Mustafa Samet KABLAN ve Meltem SARIYILDIZ'a teşekkür ederim.

Kırıkkale-2019

Burakcan KAZAN

ÖZET

Burakcan KAZAN. Orta Doğu'da Ulus-Devlet İnşası ve Arap Baharı Suriye ve Tunus Karşılaştırılması, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2019.

Orta Doğu, geçmişten başlayarak günümüze kadar dünyamızda her zaman önemli bir yere sahip oldu. Siyasi otorite ve egemenlik biçimlerinin, ilkel mülkiyet biçimlerinin, yerleşik hayatın ve dini yapıların ilk olarak şekillendiği alan olması nedeniyle insanlık tarihinin en hassas alanlardan birisidir. Ancak günümüzde bu bölge Batılı güçlerin kendi çıkarları doğrultusunda kullandıkları bir yer haline geldi. Başta petrol gibi önemli yer altı kaynaklarının bu bölgede olması dış güçlerin sürekli bu bölgede etkin bir rol oynamasına neden olmaktadır. Çalışmamda Orta Doğu'nun tarihinden başlayarak olayları sosyolojik olarak ele almaya gayret gösterdim. Aynı zamanda dönemsel olarak çeşitli ideolojilerin nasıl Orta Doğu'yu ve orada yaşayan insanları etkisi altına aldığını örneklerle açıklamaya çalıştım. Geçmişteki olayların günümüzde yaşanan ve Arap Baharı olarak adlandırılan olayları nasıl etkilediklerini gözler önüne sermek istedim.

Anahtar Kelimeler: Orta Doğu, Arap Baharı, Devlet, Küreselleşme, Toplumsal Hareketler.

ABSTRACT

Burakcan KAZAN. The Building of Nation-State in the Middle East: A Comparison of Syria and Tunisia, Master's Thesis, Kırıkkale, 2019.

The Middle East has always had an important place in our world from the past to the present. It is one of the most sensitive areas in the history of humanity since it is the area where the settled life, primitive property forms, political authority and forms of sovereignty, and religious structures are first formed. Today, however, this region has become a place that the Western powers use in their own interests. The fact that important underground resources such as oil are in this region cause the external forces to play an active role in this region. In my work, I tried to deal with the sociological events from the history of the Middle East. At the same time, I tried to explain with examples how periodically various ideologies influenced the Middle East and people living there. I wanted to illustrate how past events have affected the events of today's Arab Spring.

Key Words: The Middle East, The Arab Spring, State, Globalization, Social Movements.

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devleti
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
ASEAN	Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği
BAC	Birleşik Arap Cumhuriyeti
BAE	Birleşik Arap Cumhuriyeti
BM	Birleşmiş Milletler
BMGK	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
FKÖ	Filistin Kurtuluş Örgütü
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IMF	Uluslararası Para Fonu
İŞİD	Irak ve Şam İslam Devleti
MİT	Milli İstihbarat Teşkilatı
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
ÖSO	Özgür Suriye Ordusu
PKK	Kürdistan İşçi Partisi
PYD	Demokratik Birlik Partisi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
UGTT	Tunus Genel İşçi Sendikası
UTICA	Tunus İş Adamları Derneği

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT.....	III
KISALTMALAR.....	IV
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTA DOĞU'NUN SİYASAL YAPISI

1.1. Orta Doğu Kavramı ve Coğrafyası.....	4
1.2. Orta Doğu Coğrafyasında Devletin Kökeni	
1.2.1. Devletin Tanımı.....	6
1.2.2. Orta Doğu'da Devletin Kökeni.....	10
1.2.2.1. Hristiyanlık Dönemi.....	13
1.2.2.2. İslamiyet Dönemi.....	15
1.2.2.3. Orta Doğu'da Türk Hakimiyeti.....	19
1.3. Orta Doğu'da Devlet Biçimleri.....	32
1.4. Orta Doğu'da Milliyetçilik ve Ulus-Devlet	
1.4.1. Milliyetçiliğin Tanımı ve Orta Doğu'da Milliyetçilik.....	38
1.4.2. Ulus-Devlet ve Orta Doğu'da Ulus-Devlet Sorunsalı.....	41
1.5. Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi Orta Doğu Siyasal ve Sosyal Durum.....	48
1.6. İki Dünya Savaşı Arasında Orta Doğu.....	57
1.7. 1939'dan İtibaren Ulus-Devletler Çağı.....	60
1.8. Burgiba ile Modern Devletin İnşası: Tunus.....	62

1.9. Osmanlı Sonrası Suriye.....	65
----------------------------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE TOPLUMSAL HAREKETLER, ARAP BAHARI

2.1. Küreselleşme.....	73
2.2. Küreselleşmenin Orta Doğu Ulus-Devletleri Üzerine Etkisi.....	78
2.3. Toplumsal Hareketler ve Arap Baharı	
2.3.1. Toplumsal Hareketler.....	92
2.3.2. Eski Toplumsal Hareketler.....	94
2.3.3. Yeni Toplumsal Hareketler.....	96
2.3.4. Toplumsal Hareketler Paradigması Çerçevesinde Arap Baharı Olayları ve Küreselleşme Etkisi.....	98
2.4. Arap Baharını Getiren Süreç.....	101
2.5. Tunus'ta Arap Baharı.....	104
2.6. Arap Baharının En Sert Geçtiği Ülke: Suriye.....	116

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAP BAHARI SÜRECİNDE TUNUS VE SURIYE OLAYLARININ ANALİZİ

3.1. Wallerstein'in Arap Baharı Yorumu ile Tunus-Suriye Olaylarını Değerlendirmesi.....	132
3.2. Tunus ve Suriye'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı	
3.2.1. Tunus'un Sosyo-Ekonomik Yapısı.....	137
3.2.2. Suriye'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı.....	141
3.3. Türkiye'nin Tunus ve Suriye'deki Olaylara Bakışı	
3.3.1. Türkiye-Tunus Arasındaki İlişkiler.....	143
3.3.2. Türkiye-Suriye Arasındaki İlişkiler.....	146

3.3.3. Türkiye Rol Model Olabilir Mi?	149
Sonuç	151
Kaynakça	161
E-Kaynaklar	180

GİRİŞ

Orta Doğu coğrafyası hem insanlık hem de medeniyet tarihinin en önemli kesişme noktalarından biridir. Günümüzde halen dünyanın en hassas bölgelerinden birisi olan Orta Doğu, yerleşik hayatın, ilkel mülkiyet biçimlerinin aynı zamanda siyasi otorite ve egemenlik biçimlerinin, dini kurumsal yapıların şekillendiği bölgedir. Bölgede çok sayıda medeniyet kurulmuş ve bu medeniyetler bütün dünyayı etkileyen hem eserler hem de değerler üretmişlerdir. Bu kurulan medeniyetler mirası diğer kültürlere ve medeniyetlere zemin hazırlamış; insanlığın ortak kültüründe ve değerlerinde önemli bir bölümü oluşturmuştur.

Orta Doğu geçiş güzergahı üzerinden olduğu için büyük imparatorluğun ya da devletlerin uğrağı, sürekli ele geçirmek istediği bir coğrafya olmuştur. "Dünya hakimiyetini hedefleyen güçler için Orta Doğu hakimiyeti vazgeçilmez bir adım olmuştur. Bunun yanında Orta Doğu bir kördüğüm gibi karmaşık ve kozmopolittir. Buraya egemen ve hakim olmak isteyen güçlerin bu kördüğümü çözmesi, bölgenin yapısını anlaması gerekir. Orta Doğu bütün tarih boyunca, iç gelişmelerle dış çatışmaların etkileşiminden oluşan dinamik bir özellik göstermektedir" (Akpınar, 2012: 51).

Bir toplumsal olayı açıklayabilmek için tarih boyutunu göz önünde bulundurmak önemlidir bu yüzden Orta Doğu'daki günümüz olaylarını daha iyi anlayabilmek için geçmişini de iyi bilmemiz gerekir. Marx, Weber ve Durkheim gibi önemli sosyologlar sosyal yapı ve sosyal eylem arası ilişki problemine tarihi bir süreç olarak yaklaşmışlardır. Toplumsal olayları tarihsel yaklaşım ile çözümlenmesi ne tarihi olayları büsbütün inkar etmekle ne de idealleştirmekle, sadece ve sadece bu olayları iyi bir şekilde analiz edip günümüze mal etmekle değer kazanacaktır. Tarih ile kurulan bu ilişki, geleceğe doğru olan yolların geçmişteki izlerini belli ederek ve yine gelecekteki zorlukları ve aynı zamanda yanlışlarına karşı hazır bir şekilde olmamızı sağlamaktadır.

Orta Doğu, Birinci Dünya Savaşı sonrası yapay müdahalelerle adeta yolundan saptırılmış olduğundan Arap Baharı bölgenin doğal seyrine kaldığı yerden devam etmesi anlamını taşımaktadır. Arap Baharı nedenleri arasında ekonomik, tarihi, sosyal, politik ve psikolojik unsurlar yer almaktadır. Bu meydana gelen olaylar ülkeden ülkeye değişen, geçmişten gelen tecrübelerin, kişilerin ve grupların tutumlarının da önemli ve etkili olduğu bir süreç söz konusudur. Bu yüzden sürecin evriliş şekli her ülkede aynı yönde olmadı çalışmamızda da Tunus ve Suriye'deki süreçleri neden-sonuç ilişkisi ile anlatmaya çalışılmıştır.

Orta Doğu'nun devlet geleneğinin incelendiği birinci bölümde burada kurulan ilk devletlerin neden kurulduğuna cevap vermektedir. Orta Doğu'yu ilk olarak anlamak için bölgeyi coğrafik olarak benimsemek elzemdir. Bunun nedeni hangi coğrafyaya daha yakın olduğunu ve hangi medeniyetlerden etkilendiğini anlamak açısından önemlidir. Birinci bölümde ilk Orta Doğu devletlerinin kuruluş felsefelerini daha da iyi özümsemek için çeşitli sosyolog ve siyaset bilimcilerin görüşlerine yer verilmiştir. Birinci bölümde Orta Doğu devlet biçimleri de ele alınmıştır. Uzun bir devlet geleneğine sahip olan Orta Doğu bölgesi çeşitli milletlerin yönetme biçimlerinden hem etkilenmiş ayrıca bu yönetim biçimleri çeşitli ülkeleri de etkilemiştir. Aynı zamanda Orta Doğu'da etkisini gösteren milliyetçi akımların ortaya çıkmasının Ulus-Devletler üzerindeki etkisini ve bu isyanların Orta Doğu'daki halkları bağımsızlığa değil tersine sömürge olmaya doğru götürdüğü anlatılmaktadır. Ancak Orta Doğu'da modern devlet olan Ulus-Devlet'in başarılı olmamasının nedeni de bu bölümde açıklanmıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Orta Doğu'yu yaklaşık 400 yıl hükmeden Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemini ve İmparatorluğun yıkılma süreciyle birlikte Arap dünyasına olan etkisini açıklamaya çalıştık. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasının bölgede olan büyük etkisi ile Orta Doğu'da çeşitli devletler bağımsızlıklarını ilan ederken buralara emperyalist kuvvetler kendi yönetimlerini başa geçirip manda yönetimleri kurmuşlardı. Artık büyük bir İmparatorluğun yıkılmasıyla İngiliz ve Fransız kuvvetleri bölgede hâkimiyet alanını daha da genişletmişti. Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı gibi iki büyük olayların ardından bölgede manda yönetimlerine karşı bağımsızlık hareketleri baş gösterdi. Tunus, Mısır ve Suriye'de çıkan bağımsızlık hareketlerini bu bölümde ele aldık. Bu hareketleri iyi irdelemekteki amaç günümüz olaylarını anlamak açısından önemlidir. Çünkü bağımsızlık ile başa geçen isimler ülkeyi demokrasiye değil diktatörlüğe doğru götürmüşler ve günümüz olaylarının altyapısını oluşturmuştur. Aynı zamanda Arap Halkları küreselleşme ile birlikte diğer dünya halkları ile kaynaşmaya başlaması kendi devletlerine olan bakış açılarını da değiştirmiştir. Küreselleşme ile dışa kapalı olan devletler artık dış dünyaya kanalize olmuşlardır. Küreselleşme direkt olarak Ulus-Devletlere olan etkisi zaten bu bölümde irdelenmiş ve olumlu/olumsuz yönleri ortaya konmuştur.

Üçüncü bölümde toplumsal hareketlerin eski ve yenisi arasındaki farkları açıklayıp, ardından toplumsal hareketler çerçevesinde Arap Baharı olaylarını değerlendirilmesi yapılmıştır. Arap Baharı 21. yy'ın başında meydana gelen en önemli toplumsal hareketlerden birisidir. Tunuslu Muhammed Buazizi'nin kendini ateşe vermesi neticesiyle başlayan ardından

Lahseen Naji'nin "sefalete, işsizliği hayır" diye çıktığı elektrik direğinde yaşamına son vermesi ile tarihin en büyük siyasi başkaldırı eylemleri önce Tunus'ta başladı, ardından diğer ülkelere sıçradı. Çalışmamızda bu olaylara neden sonuç-ilişkisi ile yaklaşmaktayız. Wallerstein'ın o dönemde yaptığı değerlendirmeler ile Tunus ve Suriye'deki olayların değerlendirilmesi yapılmıştır. Ayrıca Tunus ve Suriye'nin Sosyo-Ekonomik yapısı incelenmiştir. Türkiye'nin bu ülkeler ile olan ilişkiler incelenmiş ve örnek bir ulus-devlet olup olmayacağı tartışılmıştır.

Çalışmamızda Orta Doğu üzerine yazılmış kitaplar, tezler, makalelerden yararlanılmaya çalışmış bunların yanında Orta Doğu üzerine ülkemizde çalışma yapan düşünce kuruluşlarının da rapor ve analizleri de incelenmiş, çalışmamız genel anlamda bir literatür taraması ortaya koymuştur. Çalışmamızda ayrıca olaylar karşılaştırma yoluna gidilerek aralarındaki ilişkilerin daha iyi anlaşılması sağlanmıştır. Çalışmamız ile ilgili çok fazla kaynak olup tarafsız ve objektif bir biçimde her görüşten yorumlara yer verip, içeriğin zengin hale getirilmesi amaçlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTA DOĞU'NUN SİYASAL YAPISI

1.1. Orta Doğu Kavramı ve Coğrafyası

Orta Doğu günümüzde dünyanın en hareketli bölgesidir ancak bu hareketlilik sadece 21. Yüzyıla ait bir özellik değildir. İnsanlık tarihini ele alırsak bu coğrafyayı arka plana atmak neredeyse imkânsız olmuştur. Orta Doğu hem dini hem kültürel hem de insanlığın merkezinde bulunan bir coğrafyadır. Para, petrol ve güç kullanılması nedeniyle dünyamız da her yönüyle hızla değişir, "Böl ve Yönet" prensibinin hiç eksik olmadığı bir bölgedir, Orta Doğu. Din, dil ve ırk gibi farklılıkları ileri sürerek sürekli bölge insanının kısıtlandığı, asıl amacın zengin maden ve petrol yataklarına sahip olmaktan başka anlam taşımadığı bölgedir, Orta Doğu (Kocaoğlu, 1995: 5). Orta Doğu, Orta Asya'nın Müslüman ülkelerinden Nil Vadisine buradan Arap Denizinden Güneydoğu Avrupa'yı da kapsayan bölge için kullanılmıştır.

"Eğer tarih, insanlığın kayıt altına alınmış geçmişi olarak tanımlanabilirse, Ortadoğu dünyanın geri kalan her tarafından çok daha uzun bir tarihe sahip olur. İnsan türü muhtemelen Afrika'da ortaya çıkmış olsa da, uygarlığın başlıca kırılma noktaları Ortadoğu'da gerçekleşti. İlk temel gıdalar burada yetiştirilmiştir, en çok çiftlik hayvanı burada evcilleştirilmiştir, ilk tarım köyleri burada kurulmuştur. Yine burada dünyanın en eski din ve hukuk sistemleri, ilk hükümetleri ve en eski kentleri ortaya çıkmıştır. Yazı ve kayıtların korunması da Ortadoğu'da icat edilmiştir. Bunlar olmadan tarih düşünülemez bile" (Goldschmidt, Davidson, 2008: 35).

Orta Doğu bir kavşak noktasıdır ve diğer adı ise "yedi deniz ülkesi" dir. İstanbul ve Çanakkale Boğazı, Marmara, Ege ve Karadeniz vasıtasıyla Ukrayna'nın güneyinden Akdeniz'e doğru uzanan su yoluna yaslanmaktadır, Orta Doğu (Goldschmidt, Davidson, 2008: 29). İnsanlık tarihinin ve uygarlığının adeta beşiği olan Orta Doğu, ilk çağlardan zamanımıza kadar değişik isimler taşımıştır. İlk çağlarda Akdeniz Dünyası'nın doğu parçasıdır. Tarihi Mezopotamya, Mısır, Küçük Asya, Akdeniz Dünyasının doğu kısımlarını meydana getiriyordu. Tarihçiler daha sonra bu bölge için "Ön Asya" adını kullandılar. Raoul Blanchard, Pierre Gourou gibi coğrafya otoriteleri bu bölge için "Batı Asya" terimini kullanırken diğer bir kısım otorite "Güneybatı Asya" adını kullanmaktadırlar. Bölge gerçekten Asya'nın güneybatısına karşılık gelmekte ve bu nedenle daha coğrafi bir isim olarak görülmektedir (Öngör, 1965: 2).

Orta Doğu kavramının çerçevesini ele alırken iki unsur dikkati çekiyor. Birinci unsur 'kültür' olarak karşımıza çıkmıştır. Kültürü öne alanlar Orta Doğu'yu daha geniş anlamda ele alıyor ve Endonezya'dan Fas'a kadar uzanıyor. Dolayısıyla bununla İslam kültürünün egemen ana öge olduğu bölgeyi anlatmaya çalışmışlardır; İkinci unsur ise 'ırk' unsurudur. Bu unsuru ele alanlar, içinde Türkiye'nin de bulunduğu İran ve Afganistan gibi ülkeleri Orta Doğu

kapsamında görmemişlerdir. Arap ırkının olduğu Arap Orta Doğu'su kavramını ön plana çıkarmışlardır (Dursun, 1995: 16).

Orta Doğu hangi ülkeler içinde diye soracak olursa bunları şu şekilde sıralayabiliriz: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Mısır, Afganistan, Pakistan, Yemen, Mısır, Ürdün, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, İsrail, İran, Lübnan, Filistin, Kuveyt, Umman, Suriye, Irak, Katar, Türkiye, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Bahreyn, Mısır, Cezayir, Afganistan, Pakistan, Sudan, Tunus, Somali, Libya ve Fas olarak karşımıza çıkmıştır (Arı, 2012: 21). Son dönem Modern Orta Doğu çalışmalarında Asya'nın Güneybatısı da Orta Doğu'ya bağlı olarak sürdürülmeye devam etmiştir.

Orta Doğu coğrafyası içerisinde etnik çeşitlilik çok fazladır ve bu durum Orta Doğu'nun büyük bir kültür mozaiği olmasını sağlamıştır. Orta Doğu ana hatlarıyla üç etnik başlıkta toplanır, bunlar: Samiler, Hint-Avrupa grubuna ait olanlar ve Turani grubu içerisinde yer alanlar. Orta Doğu'nun en geniş etnik grubunu oluşturan Samiler iki ana gruba ayrılırlar bunlar İbranilerdir ve Araplar. Hint Avrupa grubu ikinci büyük etnik grubu oluştururken içerisinde Kürtler, Rumlar, Ermeniler ve İranlılar ile beraber bazı küçük gruplar yer almaktadır. Türkler, Turani grubuyla Orta Doğu'nun üçüncü büyük etnik grubunu oluşturmaktadırlar (Dursun, 1994: 1248-1249).

Amerikan deniz tarihçisi ve stratejisi Alfred Mahan 1902 yılında "Orta Doğu" terimini ilk olarak kullanmıştır. Mahan Orta Doğu'yu tanımlarken Arabistan ve Hint Yarımadaı arasında kalan bölgeyi ifade etmiştir. *The Times*'ın dış politika editörü olan Valentine Chirol Alfred Mahan'ın ardından "*The Middle Eastern Question*" adlı yayımladığı makalesinde Chirol Mahan'ın Orta Doğu tanımını biraz daha genişletmiş ve Basra Körfezinin Stratejik önemini anlatarak terimin kamuoyunda daha çabuk benimsenmesini sağlamıştır (Dursun, 1995: 1).

"Temelde "Ortadoğu" kavramı "Şark" (Doğu) ve "Yakındoğu" (Near East) kavramları gibi Batı merkezli bir kavramlaştırmanın ürünü olmuştur. Bu kavramlaştırmada Avrupa dünyanın merkezi olarak kabul edilmiş ve dünyanın diğer bölgeleri bu merkeze olan uzaklıklara göre "yakın", "orta" ve "uzak" şeklinde kategorilere ayrılmıştır. Avrupa kültürünün derinliklerinde önemli bir role sahip olan Eski Yunanlılar dünyayı "medeni güney" ve "barbar kuzey" şeklinde ikiye ayırıyorlardır. Bu ikili ayırım Romalılarda "Doğu" ve "Batı" şeklini almıştır. Bilindiği üzere Roma İmparatorluğu'nun iki adet merkezi vardı: Doğudaki merkezi Konstantinopolis, Batıdaki merkezi ise Roma'dır. Bu imparatorluğu'nun Doğu bölümüne "Bizans İmparatorluğu" adı daha sonra verilen bir isim olup Doğu Roma imparatorluğu olarak anılıyordu. Bu durumda ise İstanbul "Doğu" dünyasının merkezi olmuştur" (Dursun, 1994: 1234).

Günümüzde Orta Doğu coğrafyası 8 milyon kilometre karelik bir alana sahiptir ve yaklaşık 411 milyon kişi yaşamaktadır. Ancak nüfus dengeli bir şekilde yayılmamaktadır.

Nüfus, kültürel ve tarihi önemi olan kentlerde, verimli toprakların bulunduğu akarsu kenarlarında ve sanayi merkezlerinde toplanmıştır.

Orta Doğu dünyadaki petrol rezervlerinin %65'ine sahiptir ancak petrol gelirlerinin ekonomik olarak eşit bir dağılımından bahsetmek söz konusu değildir. Bölgede ekonomik zenginlik zıt bir şekilde kendini göstermektedir. Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Kuveyt gibi gayri safi milli hasılası (GSMH) yüksek olan ülkelerde o bölgede, gayri safi milli hasılası en düşük olan Yemen ve Ürdün de o bölgededir. Bölgenin en büyük ekonomik sorunları işsizlik, yüksek enflasyon ve dış borçtur. Eşit olmayan gelir dağılımı görevdeki rejimlerin devamlılığını da tehlikeye sokmaktadır. Nitekim bölgede en son Arap Baharı adı verilen olaylar baş göstermiştir. Bölge Batılı kaynaklara ticaret, yatırım ve dış borç bakımından muhtaçtır.

1.2. Orta Doğu Coğrafyasında Devletin Kökeni

1.2.1. Devletin Tanımı

Arapça olan 'devle' sözcüğünden gelen "Devlet" olgusu Türk diline entegre olmuştur. Devlet sözcüğü Arap dilindeki kullanımı ile 'elden ele geçen' veya 'tedavül eden' anlamına gelmektedir. Bu söyleyiş devlet sözcüğü 'iktidarın el değiştirmesi' düşüncesini aksettirmektedir. Devlet kavramı ise Batı dillerinde öncelik olarak 16. Yüzyılda İtalya'da kullanılmaya başlanmıştır. İtalya'daki politik düzeni isimlendirmek için 'citta, regno, terra, imperio' gibi terimler ortaya çıkan yeni politik düzeni açıklamak konusunda eksik kalmaktaydı bundan ötürü 'stato' kelimesi işlevsellik kazandı. Modern anlamda ise Stato kelimesini devlete karşılık gelecek biçimde ilk kullanan isim Machiavelli'dir (ö.1527) bunu "**Hükümdar**" (*Il Principe*) adlı eserinde olduğu onaylanmaktadır (Gözler, 2007: 6-9).

Devletin tanımı yapılırken, bazı siyaset bilimcilere göre 4 ana unsurun bulunması gerekmektedir. Bunlardan ilki, devletin bir bölgede veya coğrafi olarak sınırlandırılmış alanda bulunmasıdır. İkinci olarak devletin bu bölge veya coğrafi alanda yaşayan istikrarlı bir nüfusa sahip olmasıdır. Üçüncü olarak yönetimin olması ve bunun yanında söz konusu nüfusu yönetmesi, dördüncü ve son olarak ise başka devletler tarafından diplomatik yollardan resmiyet kazandırılması gerekmektedir (Mingst, 1999: 110).

Toplumun olduğu yerde devlet ortaya çıkmaktadır. Toplum, insanlardan oluşmaktadır. Her insan ise doğası gereği bencildir ve bu bencilliğinden dolayı her şeye tek başına sahip olmak ister ve kendi dışındaki insanların haklarını ele geçirmeye çalışınca ülkede iç savaş

veya kaos çıkar. Devlet işte bu kargaşayı yasalar yaparak önlemeye çalışmaktadır. Devlet toplumdaki insanları yasalarıyla yönetir ve toplumdaki insanların emniyetli, erdemli bir şekilde hayatlarını sürdürmesini sağlar (Cevizci, 1999: 467).

Aristoteles'e (ö. MÖ 321) göre devlet bir bütündür devleti oluşturan eğitim, aile kurumu gibi kurumlar devleti oluşturan mühim yapı taşlarıdır. Devlet, bireyden önem bakımından önce gelmektedir. Örneğin, göz ya da burnumuzu başınızdan ayırın onların hiçbir anlamı kalmayacaktır. Bu bakış açısı doğrultusunda aile ya da eğitim kurumunun devletten ayrı hiçbir fonksiyonu olmamaktadır (Aristoteles, 2010: 9).

Platon'a (ö. MÖ 347) göre devlet insanların bireysel olarak ihtiyaçlarını karşılayamaması, diğer insanlara ihtiyaç duyması sonucu oluşmuştur, Ona göre en iyi devlet biçimi ideal devlettir. İdeal devlet küçük bir site devleti olmakla birlikte, insanlar arasında iş bölümüne dayanmaktadır. Platon'un ideal devletinde üç grup insan bulunmaktadır: İşçiler Zümresi, Bekçiler veya Muharipler Zümresi ile İdareciler Zümresi. Muharipler için bir aile hayatı söz konusu değildir. Devlette her vazifeye karşılık gelen erdemler bulunmaktadır. İdareciler devlet de sınırsız bir hakimiyete sahiptirler. Platon'a devlet göre her şeyden önce yurttaşları arasındaki iş bölümüne dayanmaktadır. Devletin amacı ise vatandaşlarını erdemli kılmak ve mutlu olmalarını sağlamaktır (Erdem, 2010: 200). Platon "*Devlet*" kitabında 'ideal devletin ayakta kalması için erdem ve adaletli olmakla alakalı olduğunu belirtmektedir. Platon ayrıca toplumun kurulu düzene devam etmesi ve eşitsizlik ve haksızlıklara karşı kaderlerine istek göstermeleri için dinin kullanılmasının koşul olduğunu vurgulamaktadır (Platon, 2006).

İbn Haldun (ö. 1406) devleti genel olarak: "İnsanların maişetlerinin temini ve tabiata karşı kendilerini savunmalarının nasıl zorunlu bir sonucu ise siyaset yani devlet de toplu halde yaşayan, insanların birbirlerine karşı korunmalarını ihtiyacının zorunlu bir sonucudur. Her ne kadar insanlar tabiat itibarıyla kötülükten ziyade iyiliği mütemayil iseler de onların tabiatlarında başkalarına kötülük etme, başkalarının haklarına tecavüz etme temayülü de vardır. Siyasi otorite ve siyasi otoritenin toplum üzerindeki hakimiyeti tesis edilmediği takdirde insanların birbirlerine zarar vermeleri kolay kolay engellenemez. Dolayısıyla hem toplumsal hayatın emniyeti ve muhafazası için hem de insanlar arasındaki ilişkilerde adaletin tesisi için siyasi otoriteye, devlete mutlak surette ihtiyaç vardır." biçiminde anlatmaktadır (Toku, 2005: 110-111). Bundan yola çıkarak "Devlet, asabiyyetin kemale ermiş biçimidir." der (Black, 2001: 260). Bu konuyu Mukaddime 'de şu şekilde açıklamıştır: "Saldırı ve savunma, karşı koyabilme ancak yakınlık bağıyla -asabiyyet- olur. Bundan başka

hükümdarlık, şerefli ve bütün dünyevi fayda ve menfaatleri, toplayan yüksek bir yer ve derece olduğundan, çoğunlukta, bu yeri elde etmek için çekişmeler meydana gelmekte ancak çekişenlerden biri bir yenilgiye uğradıktan sonra bu şerefli yeri kendisiyle çekişene teslim etmekte bu çekişmeler savaşa sona ermektedir. Bunların hiçbirinde biraz önce söylediğimiz gibi yakınlık bağı olmadan gerekli güç sağlanamaz." (Haldun, 2013: 393).

17. Yüzyıl düşünürü Thomas Hobbes (ö. 1679) da devletin oluşmasındaki gerekliliğinden bahsetmiştir. Hobbes birkaç kişi ya da bazı ailelerin birleşmesi ile dışarıdan gelecek tehditlerin bertaraf edilemeyeceğini ve tıpkı İbn Haldun gibi düşünerek daha büyük eklemelerle yani daha fazla kişilerle devletin kurulması ve güvenliği hep birlikte sağlamak gerektiğini savunmuştur. İbn Haldun ayrıca devletin zorunluluğu ve yasak koyma serbestliğinin olması gerektiğini ileri sürer, çünkü bunun kaosu önüne geçebileceğini savunur. Öte yandan John Locke'a (ö. 1704) göre toplumların devlet kurarken göz önünde bulundurdıkları en önemli amaç mülkiyetlerin korunması olmuştur. Locke'un düşüncesinin temelini oluşturan şey mülkiyettir ama Locke'un mülkiyet kavramı sadece malvarlığı olarak değil bunun yanı sıra yaşam ve özgürlüğü de içine alacak şekilde geniş bir anlamdadır (Eroğlu, 2010: 5).

"İnsanların bir araya gelmeleri ve dayanışma içine girmelerinden sonra birbirinin saldırganlığından korunmak için yasadışıya (devlete) muhtaçtırlar. İnsanların birbirine yönelttikleri saldırıları engelleyen bir güç olmadan kargaşa içinde yaşamaları imkânsızdır. Devlet olmadığı takdirde onları bu saldırılardan kimse koruyamaz. Dolayısıyla devletin varlığı zorunludur" (Erdem, 1993: 167).

Jürgen Habermas '*Öteki Olmak, Ötekiyle Yaşamak*' kitabında devleti şu şekilde tarif eder; "Devlet, hukuksal anlamda tanımlanmış bir kavram olup, nesnel anlamda, içte ve dışta egemen bir devlet gücüne; coğrafyası bakımından, kesin olarak sınırları çizilmiş, ülke topraklarına, yani devlet sahasına; sosyal açıdan da, mensupların tümüne, yani devlet halkına işaret eder" (Habermas, 2012: 15).

İbn Haldun devletin en önemli görevini sosyal devlet anlayışına göre her faaliyet alanının gözetim ve denetimi altına aldığı bir çerçeveden değerlendirmiştir. Bu bakış açısı İslam hukukuna paraleldir. Devlet, sadece belirli bir kesimin değil, muhtaç durumda olanların koruyucusu sayılmıştır. İbn Haldun devletin görevlerini şu şekilde saymıştır: Ticari faaliyetleri denetlemek; temel besin ihtiyaçlarının temiz ve sağlığa uygun olup olmadıklarını denetlemek; yardıma muhtaç kişilerin ekonomik durumlarını düzeltmek; ülkeyi bayındırlaştırmak; din işlerini tertip etmek; sağlık gereksinimlerini karşılamak; eğitim hizmeti

vermek; halkı şerden alıkoyarak ve iyiliğe çevirmek gibi diğer hususları devletin görevleri arasında saymıştır.

İngiliz filozof John Locke, devletin misyonunun özgürlüğün teminat altına alınması, devletin kaynağının ise toplum sözleşmesinde araştırılması gerektiği ve iktidarın ferdi kabulü amaçlamak mecburiyetinde olduğunu belirttiği görüşleri ile liberal düşüncenin gelişmesine katkı sağlamıştır (Eroğlu, 2010: 4). Thomas Hobbes'un devletin görevlerine ilişkin görüşleri yine İbn Haldun'un görüşleri ile paralel bir şekildedir. Bunlar, halkın iyiliğinin sağlanması buradaki en büyük iyilik özellikle güvenlik konusu, eğitim hakkı, kişi hak ve hürriyetinin öğretilmesi, haksızlık yapmaktan kaçınılması, eşit vergi alınması, ihtiyaç sahiplerine kamusal yardım, cezalar ve ödülleri doğru uygulamak gibi husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Jean Bodin'e (ö. 1596) göre devletin orijini olarak aileyi görmüş ve ailedeki güçlü ve yaptırım gücü olması nedeniyle baba figürünü, devletteki yaptırma gücü ile bütünleştirmiştir. Bodin ayrıca devlet güç kullanması nedeni ile birlikte, devleti zorbalardan yönetim biçimi gibi kıymetlendirilemeyeceğini vurgulamaktadır. Devlete bunu sağlayan özelliğın ise yönetimin doğruluğu, adaleti ihtiva etmesi ve müşterek çıkar temeline isnat etmektedir yani onu zorbalıktan ayıran çizgi legal olmasıdır. Bodin hakimiyeti, mantık ve salt ölçüt olarak kabul etmektedir. Devlete has ana nitelik, egemenlik ile donatılmış olmasıdır. Fakat devleti başka iktidar yapılarından ayıran üç şey ise: Aileler, doğruluk (adalet), ve müşterek şeylerdir (Ergül, 2016: 322).

Thomas Hobbes'un *Leviathan* kitabında bir devletin oluşma şeklinin tanımını Orta Doğu da devletlerin oluşumuna güzel bir örnektir: "İnsanların yabancıların saldırısından ve birbirlerinin zararlarından koruyabilecek ve böylece kendi emekleriyle ve yeryüzünün meyveleriyle kendilerini besleyebilmelerini mutluluk içinde yaşayabilmelerini sağlayacak böylesi bir genel gücü kurmanın tek yolu; bütün kudret ve güçlerini, tek bir kişiye veya hepsinin iradesini oyların çokluğu ile tek bir iradeye indirgeyecek bir heyete devretmeleridir" (Hobbes, 2007: 129-130).

Hobbes'un bu tanımını Orta Doğu'da ilk kurulan devletlerdeki bir aile-hanenin devlet üzerindeki hakimiyet ve idare haklarını elinde tutmasını ifade eden otoriter monarşi niteliğine atıfta bulunabiliriz. Machiavelli'nin ünlü "*Hükümdar*" (*Il Principe*) kitabında da halkın yardımıyla hükümdarlığa kadar ulaşmış bir kişinin gücü tek başına elinde tutması ona hiç kimsenin boyun eğmemesi gibi bir durumun olmayacağını savunmuştur.

Max Weber (ö. 1920) devleti ‘meşru şiddet tekeli’ olarak tanımlarken Pierre Bourdieu ise bu tanıma eklemeye yaparak ‘fiziksel ve sembolik şiddet tekeli’ ya da ‘meşru sembolik şiddet tekeli’ olarak tanımlamaktadır. Durkheim (ö. 1917) devlet için toplumsal dünyanın mantıksal bütünleşmesinin ve ahlaki bütünleşmesinin temelidir demiştir. Durkheim’ın devlet tanımını biraz daha ileri götürdüğümüz vakit devletin, toplumsal düzene ve toplumsal düzenin temel prensiplerine katılım anlamında isteğin örgütlenme ilkesi olduğu ve yalnızca uzlaşının değil yalnız uzlaşmazlığa yol açan alışverişlerin varlığına da esas oluşturduğu söylenebilir. Ancak bu tutum tehlike teşkil edebilir çünkü devletler kendilerine atfettiği ve Hobbes ya da Locke gibi bazı yazarlarında ilk devlet tanımına geri dönüldüğü izlenimi yaratabilir. Bu eski inanişaya göre devlet ortak faydayı gözetmekle yükümlü bir kurumdur. Devlet tarafsız bir mekân olacak ya da tüm bakış açılarına dair bir bakış açısı olacaktır (Bourdieu, 2016: 18-19).

Machiavelli için devletin devamlılığı için en önemli gördüğü şey Hükümdarın yaptığı işin bilincinden olması gerektiğidir. Ona göre insanları nasıl yöneteceğini iyi bilen, yürekli davranan, zorluklar karşısından ümitsizliğe kapılmayan, cesaret ve düzeni sayesinde tüm halkın moralini yüksek tutan, ne gerekiyorsa atlamadan her şeyi yapan hükümdar asla o halk tarafından ihanete uğramaz ve her zaman sağlam bir dayanacak yeri olur (Machiavelli, 2015: 64). Machiavelli’de İbn Haldun gibi devletin bekasını hükümdarın iyi veya kötü olmasına bağlamıştır. Devletin gelişmesi, olgunluğa erişmesi ve yönetilen kesimin memnun olması hükümdarın yönetmesine bağlıdır. Hükümdar halkının esenliğini düşünmesi, halka uysal olması ve onları bağışlayıcı olması gerekmektedir. Eğer bir hükümdar bunları yapmazsa halkın devlete karşı olan itimadı sarsılır ve devletin sistemi bozulur nihayetinde hükümdarlık devrilir (Erdem, 1993: 174).

1.2.2. Orta Doğu'da Devletin Kökeni

Orta Doğu coğrafyası tarihi boyunca çok sayıda medeniyetlerin buluşma noktası olmuştur. Nil nehri kıyısında, Dicle ve Fırat bölgesinde birçok uygarlık ortaya çıkmıştır. İnsanların bu bölgeleri yerleşim yeri olarak kullanmasının en önemli sebebi yaşamlarını devam ettirmek için gerekli olan her şeyin yakınlarında kolayca yer almasıdır. Bunların başında verimli tarım arazileri, büyük akarsu vadileri ve deltalar gelmiştir. Bu bölgelerin diğer bölgelerden farkı kendi kendilerine yeterli olmasıdır. Bu bölgede devletin olmaması dışarıdan gelebilecek her türlü tehditle insanların yaşamlarının büyük bir tehlike içinde olması anlamına gelmiştir. Nehir kıyılarında bulunan verimli topraklar üzerinde göç ve savaş dalgası karşısında nizam ve süreklilik arayışı neticesinde devlet müessesinin bu arkaik biçimi, devlete bağlı

halkın mutlak bağılılığı şeklinde kendisini gösteren, bir aile-hanenin devlet üzerindeki hakimiyet ve yönetsel haklarını sahip olan anlamına gelen "mutlakiyetçi monarşi" niteliği kazanmıştır. Mutlakiyetçi otorite devlet şekli 'arkaik Orta Doğu devleti' olarak dini meşruiyet alanını da kazanarak çoğu zaman 'Tanrı Kral' biçiminde hakimiyet, yönetim ve dini meşruiyet alanlarını bir potada eritmiştir (Childe, 2007: 117).

Orta Doğu modern şekilde 'devlet' varlığının ve politik örgütlenmesinin kent-devlet şeklinde tasarlandığı birinci merkezdir. Orta Doğu'da kurulan ilk devlet M.Ö 3500-2000 civarında kurulan Sümer kent devleti idi. Sümer kent devletini açıklarken Wittfogel'un teorik altyapısını attığı "sulama" olgusu ile izah etmek olasıdır. Wittfogel sulamalı ziraat kanal kazmayı, korumasını yapmayı ve su taşmalarının makro ölçekli kontrol gerektirdiğinden devlet şeklinde güç sahibi ve kaynakları sevk edici bir örgütün müdahalesini zorunlu kılmaktaydı (Huot, Thalmann ve Valbelle, 2000: 76). Bununla beraber hem Mezopotamya hem de Mısır gibi ilk uygarlıklar da, Nil, Fırat ve Dicle Irmaklarının bölgesinde kurulmuşlardır. Nil, Fırat ve Dicle eliyle sulanan yağışsız coğrafyalar ise MÖ 500'lere dek sürecek olan Orta Doğu medeniyetinin yapılanmasına şahitlik edecektir. Bu devirde Orta Doğu, özellikle Fırat ve Dicle'nin ortasında yer alan Mezopotamya, epeyce kendine has ve reformist bir medeniyetin beşiği olarak, yakınlarındaki kültürlerden oldukça öndeydi. Ancak Mezopotamya yönetsel olarak ayrı ayrı lokal bir hanedanın idarisindeki bir beylikler mozaigi şeklinde bölünmüştü. Bu kent-devletleri, mihenk noktasını, dini, politik ve rasyonel eylemlerin yoğunlaştığı ünite olan kentlerin var ettiği bir toplum prototipi geliştirmiştir (Ateş ve Ünal, 2004: 22).

"Sümer toplumunun kentleşmesine paralel olarak daha hiyerarşik duruma geldiğinin arkeolojik bir kanıtı gerekiyorsa, kral mezarları bu kanıtı hiçbir kuşkuyla yer bırakmaksızın bizlere sunmaktadır. Siyasal veya sosyal statüleri ya da unvanları tam olarak ne olursa olsun, kral mezarlarının sahipleri yönetici elit tabakanın serveti ve gücünü göz alıcı bir biçimde örneklemektedir" (Huot, Thalmann ve Valbelle, 2000: 79).

Orta Doğu'nun devlet ve uygarlık gibi kavramlarda kılavuz olması, umumî olarak 'sulama' olgusu ile açıklanmaktadır. Bu olguya göre, Mezopotamya'da devlet kavramının filizlenmeye başlamış olmasının sebebi, Fırat ve Dicle ırmaklarının akışının çalkantılı ve tertipsiz, kabarma zamanlarının ise meçhul olmasından dolayıldı. Mezopotamya'da ziraatın yalnızca sulamanın sisteminin örgütlenmesi ve teftiş edilmesi ile olası olması, o bölgede yaşayanları gelişmiş su kanal sistemi ve setler inşa etmeyi ve bu yaptıklarını devamlı korumaya zorlamıştır. Sulama kanallarının yapımı, üretim güçlerini büyük ölçüde geliştirdi aynı zamanda toprağın bataklık olmasını önleyip onunla birlikte tarlaların sistemli olarak

sulamasını sağladı. Ekstra su, gölet ya da bentlere devrediliyordu, yağışsız geçen dönemlerde tarlalar bu yapılan bentlerden ayrıca ırmaklardan getirilen sularla sulanmaktaydı. Alçak toprakları su baskınlarından korumak için çevrelerine gölcükler açılmıştı (Diakov, Kovalev, 2014: 83). Lâzım kanal şebekelerinin kuruluşu ve ihtiyaçlarının karşılanması da, insan topluluklarının bir tek gücün altında nizamlı gayret vermesi icap etmekteydi. Diğer bir ifadeyle halkların yaşamlarını sürdürebilmeleri için yüzleştikleri ortak problemlere bu denli beraber yaklaşma mecburiyeti, ilkel anlamda mutlak bir yönetici otoritesinin ve bu otoriteye politik sadakat duygusunun oluşmasına sebebiyet vermiştir (Ateş ve Ünal, 2004: 22-23).

Yönetimsel otoritenin daima bir sadakat duygusuyla politik otoriteyi meydana getirmesi de, Orta Doğu'da ilk otoriter monarşilerin ortaya çıkmasına öncülük etmiştir. Thorkild Jacobsen, bu bahsi geçen dönemi "ilkel demokrasiden mutlakiyet rejimine geçiş" şeklinde ifade etmektedir. Jacobsen'e göre ilk olarak, hür insanlar belli ve geçici bunalım evrelerinde, sözgelimi su baskını ya da kaos vaziyetinde, zorlukları aşmak için otoriteyi kısmen ve sürekli olarak hususî bir kişiye bu rahibe ya da krala devretmekteydiler. Birtakım hırslı krallar, geçici bir süreliğine almış oldukları iktidarı korumaya yöneldiler ve böylece hukuki ve idari otoritenin kalıtsal sahipleri ve devletin en önemli ekonomik yapısı olan kentten ana tapınağının yöneticileri durumuna geldiler (Huot, Thalmann ve Valbelle, 2000: 75).

Mezopotamya uygarlığının oluşumunda ondan sonra Orta Doğu toplumlarını da şekillendirecek iki önemli etken rol aldı bunlar: din ve imparatorluk. İlk kentler, küçük köy toplumlarının, tanrılara hizmet için müşterek bir teslimiyete dayalı tapınak toplumları halinde bütünleşmesiyle oluştu (Lapidus, 2005: 30). Sümerlerden sonra Mezopotamya'da Akadlar, Asurlar, Babiller ve Anadolu'da Hitit devlet kurulmuşlardır. Yine aynı dönem baz alındığında bir farklı akarsu vadisinde, Nil çevresinde kurulan ve zamansal olarak peş peşe kurulan Mısır devletleri de, Orta Doğu'nun dünya üstünlüğü olarak ele alabiliriz. Mezopotamya'da bölgesinde artan zenginliğin diğer bir sebebi ise, Mezopotamya da ağaç, taş ve kıymetli yer altı ve yer üstü zenginliklerinin olmamasıdır. Bu hâl bölgede yaşayan insanların meydana getirdiği tahıla karşılık bu maddeleri kazanmaya doğru bir yön çizmiştir. Bunun sonucunda, Mezopotamya bölgesinde artan ticaret yaşamı ve tüccar sınıfı bol tahıl ürünüyle beraber ele alındığında, zenginliği artmış ayrıca uygarlığını gelişmesinden önemli bir kilometre taşı olmuştur (Sander, 2011: 33-34).

Pers-Roma İmparatorluklarının çekişme ve hakimiyetliklerinin devam ettiği asırda, güneybatı Asya haritası ve kuzeydoğu Afrika, Roma, Makedonya ve Pers imparatorluklarının

hakimiyetleri altına girmeden evvel, güçlü sınırdışları yüzünden asimile olan geçmiş Orta Doğu kültürleri ve imparatorlukları zamaninkinden çok değişti. Hristiyanlık asrının başlangıcına kadar, varlığını devam ettiren geçmiş kültürlerden, öz eski kimliğinin çok fazla şeyini ve geçmiş dilini koruyarak kalan en eski kültür şüphesiz Mısır'dakilerdi (Lewis, 2006: 23-24). Mezopotamya bölgesi farklı farklı devletlere bölünmüş ve bölge politik dengesizlik ile boğuşurken, Mısır'da bulunan kent-devletler de dağınıklık görmüyoruz bunun nedeni ise coğrafyadan kaynaklanmıştır. Nil akarsuyunu saran geniş ve aşılması zor olan çöl bölgesi, dışarıdan gelecek güçlerin ve konargöçer halkların Nil'i ele geçirmesini imkansızlaştırarak bu bölgede politik istikrarın devam etmesini basitleştirmiştir (Sander, 2011: 34).

1.2.2.1. Hristiyanlık Dönemi

Hristiyanlık çağı başlangıcında Orta Doğu'da iki büyük imparatorluk arasında bir güç ve pay edilemeyen bir bölgeydi. Orta Doğu'nun Nil'den Boğaziçi'ne doğru uzanan Doğu Akdeniz sahilindeki devletleri de kapsayan Batı yarısının tümü Roma İmparatorluğunun bir bölümü durumundayken, diğer doğu yarısı ise Pers İmparatorluğuna aitti (Lewis, 2006: 25).

Bilimsel seviyede Doğu-Batı farkının oluşması Pers-Eski Yunan savaşlarından sonra türemiştir. Demokratik Atinalıların karşısında, otokrat Pers devleti karşılaşmasında birbirlerinin politik sistemlerinin ayrı olduğunu farkındaydılar (Anıl, 2006: 34-36). Bu anlamda Eski Yunan-Pers, Helenistik kültürün yayılmasında hayatî derecede önemli katkısı olan Makedonyalı Büyük İskender ve Pers, bunun sonrasında da İtalyan yarımadasından Akdeniz'i aşmış Orta Doğu'da yayılmış olan Roma İmparatorluğu ve Pers İmparatorluğu arasındaki çatışmalarda Persler, Orta Doğu otokrat siyasi kültürünün varisi durumundadırlar.

Hristiyanlık, Hz. İsa'nın Filistin'deki Nazareth kentinde M.S. 27-30 yılları arasında vaaz vermesi ve ölmesi ile başlamışsa da, doktrini o bölgede uzunca süredir devam eden Musevi dininin farklı koşullarla tekrarı hatta daha da geliştirilmiş olarak tanımlanabilir. Hristiyanlığın ve Musevilğin olduğu o dönemden önce de Tektanrıcılık vardı. Ancak Ahlaki tek tanrıcılık ilk Museviler aracılığıyla dinin bir bölümü haline gelmiştir. Museviler kendilerini Allah'ı seçmiş değil farklı bir şekilde düşünerek Allah tarafından seçildiklerini düşünmüşlerdir. Museviler iyilikçi ama katı denetimi olan bir "Mesih" ya da kurtarıcı beklemişlerdir. Bu beklentinin en önemli nedeni ise Musevilerin bir dönem Roma'nın baskıcı ve kötü yönetimine girmesiydi, çünkü onlar Allah'ın bu sürdürülen davranışlara daha fazla izin vermeyeceğine ve bir Mesih göndereceğine inanılmasıydı. İşte bu dönem de ortaya çıkan

Hz. İsa hem Museviler arasında hem de yoksul halk içinde görüşleri hemen yayıldı (Sander, 2011: 44-45).

Hz. İsa'nın öğretisi ile Musevilerin görüşleri arasında keskin bazı görüş ayrılıkları vardı. Hz. İsa'da "seçilmiş halk" kavramı yoktu çünkü herkesin kardeş olduğunu söylemişti, Hz. İsa'ya göre aile bağları Allah sevgisi karşısında dar ve sınırlıydı ancak Musevilerde aile bağları aşırı yüksekti, Museviler zenginliğe çok önem verirken Hz. İsa buna karşıydı ve zenginliğin Allah'ın katına ait olduğunu söylemiştir (Sander, 2011: 44).

"Hristiyanlık, İmparator Konstantin'in (311-337) Hristiyan olmasıyla Roma İmparatorluğu'nu ele geçirmiş, bir bakıma da Hristiyanlık imparatorluğun eline geçmiştir. Sonrasında Roma devleti Hristiyan olmuştur. Yeni dinin yayılması otorite ve ikna ile sağlanmıştır. Roma'nın büyük gücü, Justinien döneminde (527-569) yalnızca Hristiyanlığın diğer dinlere üstünlüğünü sağlamak için değil, Hristiyanların ayrıldıkları çeşitli düşünce akımlarının devlet onaylı öğretiyi benimsemesini sağlamak için de kullanılmıştır. O günlerde artık birden çok Kilise vardı. Bu kiliseler teolojik öğretilerde anlaşamadıkları gibi, kişisel, bölgesel ve de milliyetçi bağlarla bağlıydılar" (Lewis, 2006: 37-38).

Hristiyanlığın bölgesel dinamiklerini vurgulaması ve tespiti günümüz sorunları açısından da önemli bir kıymet taşımaktadır. Helen dünyasını, Orta Doğu'dan koparıp Avrupa-merkezciliğin bir parçası durumuna getiren kavrayış Hristiyanlığa da aynı prosedürü tatbik etmiştir. Hristiyanlık çizgili bu müesseseleşme de, Bizans direniş ve yıkılış tohumları, Helen tesiri ile Orta Doğu'nun devlet gelenekleri arasında kalarak bu temelde geliştirmiştir (Parlar, 2006: 45).

Hristiyan çağının 4. Yüzyılından itibaren Roma İmparatorluğunun iktidarının merkezi doğuya yani Konstantinopolis'e kaymıştı artık başkent burası olmuştu. Yeni başkent artık imparatorluğun bağlılığı sembolü ve sadakatin odağı halini almıştı. Ancak bu "yatay bölünme" olarak adlandırılan bir durumu ortaya çıkardı. Almanya, İngiltere, Fransa, İspanya ve İtalya'nın Kuzeyi, Roma İmparatorluğuna bağlılığını sürdürürken, İtalya'nın güneyi, Sicilya, Kuzey Afrika Kıyısı, Suriye, Mısır, Yunanistan ve Anadolu Konstantinopolis'in yönetimi altında yaşamlarına devam ettiler (Hourani, 2012: 27).

Anadolu'da Fırat nehrinin ötesinde yani Bizans İmparatorluğu'nun doğusunda Sasani İmparatorluğu vardı. Sasanilerin bulunduğu coğrafya günümüz İran ve Irak üzerinden Orta Asya'ya kadar olan bölgedir. Sasaniler 1200 yıllık Acem geleneğinin mirasçısı olarak mutlak monarşi üzerine kurulmuştur. Sasani İmparatorluğunda Krallar ve soylular M.Ö. 6. Yüzyılda yaşayan Zerdüşt'ün kurduğu dine bağlıydılar. Zerdüşt, Bilge Tanrı (Ahura Mazda) dediği yüksek bir tanrının varlığını savunuyordu. Sasani İmparatorluğunun batı bölgesinde yaşayan

halk, sarayın dininden çok Yahudilik ve Hristiyanlığın çeşitli mezheplerine daha fazla yakınlık duyuyordu (Lewis, 2006: 30).

Sasani-Roma sonrasında da Sasani-Bizans rekabeti İslam halifeliği ortaya çıkana kadar bölgenin egemen olan siyasi durumudur. Bu İmparatorluklar aralıklarıyla 540 yılından 629'a kadar birbirleriyle savaşmışlardır. Savaşlar genelde Suriye ve Irak'ta oluyordu. Ancak Sasani orduları, Kudüs kenti, Antakya ve İskenderiye gibi kentleri işgal ederek Akdeniz'e kadar geldi. 620'li yıllarda İmparator Heraklius tarafından püskürtüldüler. Son savaşlardan sonra bu iki düşmanı da geride arka plana atacak bölgede yeni bir kuvvet ortaya çıkmaya başladı.

Hristiyanlık ve İslamiyet, Orta Doğu'da peşin sıra çıkan ve birbirinin hasmı olan iki dumanı üstünde dindi. 7. Yüzyıl'da İslâmiyet'in oluşması ve başarılı olmasında, Hristiyanlığın oluşması ve istilasına borçludur, tıpkı Hristiyanlığın da kendinden evvelki dini ve felsefi akımlara borçlu olduğu gibi. Musevilğin, Helenistik kültürün ve Roma devlet mekanizmasının ulaşılabilir olması beraberinde Hristiyanlığın meydana gelmesine ve yayılması elde etmiştir. Birkaç yüzyıl sonra, ayrı yöntemlerle bununla birlikte muhtevası ile İslamiyet evrensel bir din olarak ortaya çıkmış ve o zaman kendinden önce gelen dinlerin görevini üstlenmiştir. İnançları ve gayeleri farksız olan ve Orta Doğu'da beraber yan yana yaşantısını sürdüren iki ayrı dünya dininin karşı karşıya gelmesi mecburi olmuştur (Lewis, 2006: 29-36).

1.2.2.2. İslamiyet Dönemi

İslam toplumları kendisinden önce kurulmuş olan kadim bir Orta Doğu uygarlığı çerçevesi üzerinde inşa edildi. İslam toplumları, İslam öncesi Orta Doğu'dan modern çağlara kadar kendi kaderlerini oluşturacak olan bir kurumlar düzenini miras olarak devraldılar. Bu kurumlar aile, soy ilişkileriyle himaye ve etnik bağlara dayalı küçük toplulukları, tarım ve kent toplumlarını ayrıca tek tanrılı dinleri ve bürokratik imparatorlukları içermekteydi. İslam her ne kadar Mekke'de doğmuş olsa da, İslam medeniyeti hem Filistin hem Babil hem de Persepolis'ten gelen kökleri vardır (Lapidus, 2005: 29).

Her dönem çeşitli uygarlıkların üstünlüğünün olduğu dünyada M.S. 600 ile 1000 yılları arasında İslâmiyet avantajı ele geçirmiştir. 570 yılında Mekke'de doğan Hz. Muhammed iki yaşında öksüz kalmış ve amcası Ebu Talib tarafından büyütüldü. Hz. Muhammed yetimliğin zorluklarına ve maddiyatın önemli olduğu bir yerde mülksüz, ehliyet sahibi ve dürüst bir tüccar olarak yetiştirildi. 610 yılında Hıra Dağında Cebrail aracılığıyla Hz.

Muhammed'e ilk emir gelerek bunu Mekkelilere iletmesi söylendi. Hz. Muhammed hayatının geri kalan yıllarında indirilen vahiyler sahabeler tarafından kaydedildi, ezberlendi ve daha sonraları ise İslam'ın temelini oluşturan Kuran olarak toplandı. Kuran sadece Allah'ın emirlerini içermekle kalmayıp, doğrudan doğruya Allah'ın kelamını temsil ettiğinden dili kutsaldır ve değiştirilemez.

Orta Doğu'nun Arap Müslümanları, Sasanilerin daha önceki başarılarının üzerine yükselmişlerdir. 610 yılından sonra Orta Asya, Hz. Muhammed'in peygamber olarak "ortaya çıkışı" ile birlikte büyük bir güç olarak dünyada yükselmeye başladı. Bu durumdan önce Orta Doğu bölünmüştü; Pers, Suriye ve Bizans egemenliğindeki Mısır'ın çok çeşitli sömürgeleştirme çabalarına tabiydi. Hz. Muhammed'in en büyük katkılarından birisi İslam'ın gücüyle yavaş yavaş bir birlik oluşturmasıydı (Hobson, 2018: 50).

Hz. Muhammed Mekke'de İslam'ı yaymaya çalışırken yaşadığı zorluklar had safhaya çıktığında 622 yılında günümüzde Medine olarak bilinen Yesrib'e doğru yola çıktı. Daha sonraları Müslüman çağının başlangıcı olarak gördükleri bu yolculuk "Hicret" adıyla bilinmektedir. Hz. Muhammed burada hem dini hem politik bir cemaat kurarak düşmanlarının üstesinden gelmeyi başardı. Düşmanlarının başında Yesrib'deki oldukça kalabalık olan Yahudi cemaati ve Mekke'nin devam etmekte olan putperest liderleri geliyordu. Yahudi cemaati önce şehirden sürdürüldü ardından da öldürülerek artık bir engel olmaktan çıktı. Hz. Muhammed daha sonra fazla kan dökmeden Mekke'yi ele geçirmeyi başardı. Hz. İbrahim'in kurmuş olduğu Kabe putlardan arındırılarak tekrar Allah'a ibadet etmeye hazır hale getirildi.

"İslamiyet'in, çürümekte olan Hristiyanlık ve ırkçı Yahudiliğe karşı önemli üstünlükleri vardı ve bir ölçüde bu yüzden hızla tutundu. Her şeyden önce, günlük yaşamda nezaket, sevecenlik ve zayıf olana karşı merhamet duygusu önemli bir üstünlük sayılabilir. Ayrıca, İslamiyet hiç ödünsüz bir tektanrıcılık üzerine oturmuş olup, tüm insanlığına seslenmekteydi ve Yahudi dininin belirli bir "seçilmiş halka" dayanan sınırlılığına sahip değildi. Üstelik ayrıntılarıyla ve titiz bir biçimde tanımlanmış bulunan ve böylece ilerde yanlış anlamalara yol açmayacak olan ibadet kuralları koymuştu. Kısaca, İslamiyet'te bu konularda yorum yapabilecek bir rahipler sınıfı yoktu" (Sander, 2011: 48).

Hz. Muhammed 632 yılında Mekke'ye son ziyaretini gerçekleştirdi. Mekke'deki konuşması Hz. Muhammed'in son mesajı olarak kayda geçti bu konuşmada "biliniz ki, her Müslüman bir diğer Müslüman'ın kardeşidir ve bütün Müslümanlar kardeştir". Müslümanlar kendi aralarında savaştan kaçınmalıdırlar, putperestlik dönemindeki ölümlerin öcü alınmamalıdır, Müslümanlar bütün insanlarla, herkes "Allahtan başka tanrı yoktur" sözünü söyleyene kadar savaşmalıdırlar demiştir (Hourani, 2012: 42).

Hız. Muhammed'in 632 yılındaki vefatından 661 yılına kadar geçen süreye Halifeler dönemi denilmektedir. Hız. Ebubekir, Hız. Ömer, Hız. Osman ve en sonunda da Hız. Ali hem dini hem siyasal önder olmuştur. Bazı isimler bu dönem için İslam'ın Altın Çağı (Asr-ı Saadet) adını vermiştir. Halifeler döneminde önce Arabistan'ın büyük bir kısmında güçlenilmiştir, daha sonra Bizans İmparatorluğu ve Sasani devletinin Suriye, Filistin, Batı İran , Irak ve Mısır'daki toprakları ele geçirilmiştir.

Temel olarak İslam'ın mukayeseli üstünlüğü izafi olarak "yaygın" kuvvetindedir. İslam yayılcı fetihler yapıyordu ve kapitalizmi yayma kapasitesine malik olduğu gibi dünya üzerinde geniş bölgelere ulaşma yeteneğinin de farkındaydı. İslamiyet'in ana üssü Mekke global ticaret ağının adeta bir merkezi durumuna gelmişti. İslam'ın gücü 7. Yüzyıldan sonra hız kesmeden yayılmaktaydı ve bu nedenle Akdeniz bir Müslüman gölü, "Batı Avrupa" da Afro-Asyalı küresel ekonomi içinde bir çıkıntı haline gelmişti (Hobson, 2018: 51).

656-661 yılları arasında yaşanan olaylara Fitne Dönemi denilmektedir. Halife Hız. Osman'ın Mısır'ın fethinde öldürülmesinden sonra Müslümanlara arasında ayrılıklar meydana getirdi ve cemaatin bölünmesine daha sonra da iç savaşa yol açtı. Durum şu şekildeydi bir tarafta Hız. Muhammed'in damadı ve amcasının oğlu Hız. Ali diğer tarafta ise Suriye valisi ve öldürülen halifenin akrabası olan Muaviye.

Hız. Ali ve Muaviye 657 yılında Sıffin Savaşında karşı karşıya geldiler. Yapılan savaşın sonu katî olarak belli değildi ve savaşın sonunda iki taraf da kendi içlerinden seçtikleri delegelerin hakemliğinde anlaşma yoluna gittiler. Ancak Hariciler denilen bir grup Hız. Ali'nin Muaviye ile yaptığı pazarlığa karşı çıktı. Çünkü Haricilere bu anlaşma ile Allah İradesinin insanların yargısına tabi kılınması istemiyorlardı ve İslam'a ilk inananların şerefleri söz konusuydu. Hız. Ali Kufe'de bir başkent kurdu ancak Harici olduğu düşünülen biri tarafından öldürüldü. Hilafet Makamı ise 661 yılında Muaviye'nin eline geçti.

"Ali'nin halifeliği kısa ve ihtilaflıydı, ama hiç de önemsiz değildi. Daha sonra göreceğimiz üzere, İslam ümmeti içinde otoritenin meşruluğunun geçerliliğini temsil edecek ve önemli bir Müslüman azınlığın doğrudan Peygamber ailesinden gelen bir cemaat liderini benimseme isteğinin kalıcı sembolü olacaktı. Gerçekten de, Ali'nin ve ailesinin hatırasına bağlılık ve o sırada meydana gelen olaylardaki trajedi öylesine büyük bir canlılık ve tutku yarattı ki, İslam toplumu içinde kalıcı bir bölünmeye yol açtı" (Cleveland, 2008: 19).

Hız. Ali'nin ölümü ile Halifelik el değiştirip Emevilerin eline geçmesi önemli değişiklikler meydana geldi. İmparatorluğun başkenti Şam'a taşındı bunun nedeni burayı Bizans İmparatorluğunu ele geçirmek için kullanılacak üs olarak seçmesiydi, sınırlarına

Afrika'nın kuzeyini, İspanya'yı ve Asya'nın bir bölümü kattılar, Halifelik sistemini değiştirdiler seçimle gelen sistemi 'Irsi' sistemini kurdular.

Emevi İmparatorluğuna Halife Muaviye'nin halefleri savaş ganimetlerini Şam'a getirseler de içeride iç kavgalar devam etmekteydi. İç kavgaların nedeni ise yönetici sınıfın benimsediği Arap imtiyazlı politikasıydı. İsyancıların argümanları mali ve sosyal işlerde Arapların kayırıldığı ve Arap olmayan Müslümanlara ise ayrımcılık yapıldığı yönündeydi. Bu politikalar yüzünden 750 yılında patlak veren isyan ile Emevi hanedanlığı yıkıldı ve yerine Hz. Muhammed'in amcasının soyundan geldiklerini savunan Abbasiler geçti.

Abbasiler halifeliği ele geçirdikten sonra iktidarlarının merkezini Bağdat'a taşıdılar. Abbasilerin yeni devlet düzeninin içinde Arapların yanı sıra İranlılar da yer almaktaydı. Hem Araplar Hem İranlılar sadece Arap üst düzeyinin temsili olan bir hükümet yerine daha eşitlikçi bir hükümete geçilmesi şeklinde bir görüşe hâkimdi. Bu eşitlikçi tutum şehirdeki hayatın canlanmasına ve ticaretle birleşince aynı zamanda savaşta kazanılan ülkelerin halkları Müslüman oldukça, Abbasilerin hem ekonomik hem de siyasal hayatına entegre olunca bu sosyo-kültürel durum devletin kozmopolitleşme durumu ortaya çıktı.

"Abbasi dönemi İslam uygarlığının gerçek dünya üstünlüğünü her yönüyle vurgular. Dört temel uygarlığın başarılı bir bileşimi ve belki de en üst noktası olarak değerlendirilebilir. Arapların dil, din ve hukuk; Greklerin bilim ve rasyonel düşünce; Hintlilerin matematik ve astronomi; Perslerin de edebi ve yönetsel yetenekleri Bağdat "potasında" birleşmiştir" (Sander, 2011: 50).

Abbasilerin yönetimi döneminde İslam uygarlığı bir yükseliş dönemine girmişti. Abbasilere kadar sözlü olarak bir sonraki nesle aktarılan Hz. Muhammed'in hadisleri ve Kuran'ın tefsiri o dönemde yazıya aktarılmıştı. Abbasi döneminde filozof olarak Farabi ve Kindi, Tıp alanında İbn-i Sina ve Tabari gibi bilim insanları döneme damgalarını vurmuşlardır.

Abbasiler uzun bir dönem varlıklarını sürdürmelerine rağmen iktidarları zirvede olduğunda dahi fiili yönetimi sınırlıydı. İktidarları hep kentlerde ve kentlerin çevresindeki üretim bölgelerinde sürdü, onlara hiç itaat etmeyen dağ ve step bölgeleri vardı. Halifenin gücü merkezi, bürokratik hükümet sistemlerinin çelişkilerine kapıldı ve uzak yerleri yönetmeleri için valilere vergi toplama hakkı verdi ve bu hakla yerel güçlerin korunmasına yönelik yetki verdi (Hourani, 2012: 63). Halifelik bir istihbarat sistemi aracılığıyla valilikleri denetimi altında tutmaya da çalıştı ancak başarılı olmadı. Abbasi Halifeliği artık 10. Yüzyılın ortalarından sonra zayıflamaya başladı ve topraklarını Selçuklu Türklerine kaptırdı, 1258 yılında ise Moğolların Bağdat'ı ele geçirmesiyle son buldu (Sander, 2011: 51).

1.2.2.3. Orta Doğu'da Türk Hakimiyeti

Moğollar Bağdat'ı ele geçirdikten sonra rotayı Mısır'a doğru çevirdiler ancak Eyyubiler tarafından Mısır'a getirilen ve 1250 yılından 1517 yılına kadar burayı yönetecek olan Memlûklüler tarafından yenilgiye uğratıldılar. Memlûk Sultanlığı Mısır'da ondan önce kurulan devletlerden Fatımi Halifeliği ve Eyyubi Sultanlığından büyük bir fark ile ayrılıyordu bu Mısır sınırlarının dışından gelmiş askerlerin kurduğu bir Türk Devletiydi. Memlûklüler Mısır'ın yanı sıra 1260 yılından itibaren Suriye'yi de yönettiler aynı zamanda Arabistan'ın Batısındaki kutsal kentlerinde denetimini sağladılar.

"Memlûkler Ortadoğu tarihinde benzeri bulunmayan bir iktidar devri sistemi geliştirmişlerdir. Sultanın oğlu babasının yerine geçmekle birlikte, yeni hükümdar (özellikle 1382'den sonra) genellikle çok kısa bir süre için egemen olabiliyor ve bu sürede başlıca fraksiyonlar iktidar mücadelesine girişiyordu. Memlûk taraflarından biri diğerlerini yenilgiye uğrattığında, kazanan fraksiyonun lideri de sultanlığı da ele geçirmiş oluyordu" (Goldschmidt, Davidson, 2008: 175).

Bu sistem ile başarılı birçok yetenekli lider devletin başına geçmişti bunlardan en önemlisi ise 1260 yılında sultanlığını ilan eden General Baybars'tı. Baybars'ın yaptığı en önemli işlerden birisi Mısır ile Suriye'yi daha kalıcı bir şekilde birleştirmesiydi. Baybars Moğolların Bağdat'ı fetihlerinden sonra kaçan bir Abbasi prensini onaylayıp huzuruna Kahire'ye getirip burada Abbasi prensinin ilk gölge halife yaptığını duyurdu ve bu yolla itibarını daha da artırdı. Gölge halifeler güçsüzdürler ve tek yetkileri tahta çıkan sultanlara tören tertip etmektir. 1517'de Osmanlı İmparatorluğu Mısır'ı ele geçirmesiyle bu sona erdi. Baybars, Mekke ve Medine'nin Memlûk egemenliğine girmesinden sonra Müslüman dünyasının daha da dikkatini çekerek ve "İki Kutsal Kentin Hizmetkârı" unvanını aldı (Goldschmidt, Davidson, 2008: 175).

15. Yüzyılda Çerkez Sultanların başa geçmesiyle birlikte Memlûk Sultanlığının iktidarında gözle görülen bir düşüş meydana geldi bununla birlikte adam kayırmacılık ve eğitim sisteminin niteliği geriledi. Aynı zamanda veba ve başka ölümcül hastalıklar Mısır ve Suriye nüfusunun büyük bir çoğunluğunu yok etti. Coğrafi keşifler dolayısıyla Portekizliler Afrika'nın çevresini dolanarak Memlûklerin en çok para getiren yollarını önemsizleştirdiler. Aynı zamanda barutun Avrupa'da kullanılmaya başlandığı dönemde Memlûkler bu gelişmeye karşı hala at sırtında kılıç ve mızraklarla dövüşmeye ya da oklarla savaşmaya devam ettiler. Bunların neticesinde dönemin en iyi ve en disiplinli ordusu Osmanlı ordusuna karşı ağır bir yenilgiye uğradılar. Bu yenilgiden sonra Osmanlıların Arap toprakları hâkimiyeti 1. Dünya savaşına kadar yaklaşık 400 yıl sürecekti (Goldschmidt, Davidson, 2008: 179).

10. Yüzyıldan itibaren Orta Asya'daki Türk Kavimlerinin batıya doğru yaptıkları göçler esnasında İslam Dünyası içine girmeleri ile İslam Dünyasına hem yeni hem de askeri bir canlılık vermiştir. Müslümanlar ve Türklerin ilk olarak karşılaştıkları yer imparatorluğunun doğu sınırlarında olmuştur ve bu ilk temas Türk çocuklarının asker olarak yetiştirmek için köle olarak alınmasıydı. Türk kölelere sadece askerlik değil aynı zamanda ev işlerinde ve ekonomik amaçlarla da kullanılıyordu, "Memluk" adı verilen köleler Arapça sahibi olan demektir.

"Türk Köleler ilk kez Abbasilerde, hatta daha da önce imparatorlukta olmuştu ama yaygın olarak halife Mutasım (833-842) döneminde kullanılmışlardır. Mutasım tahta çıkmadan önce Türk askeri kölelerinden büyük bir güç oluşturmuş, daha sonra da doğu eyaletlerinden topladığı verginin bir bölümüne karşılık çok sayıda köle almıştı. Mutasım' dan sonra Türk asker ve komutanları daha çok kullanılmaya başladı. Zaman içinde bu Türkler İranlıları ve Arapları ordudan dolayısıyla da siyasi yaşamdan uzaklaştırdılar. Türkler askeri sınıfı ele geçirerek ve İslam devlet düzeninin de giderek askerileşmesi ile bin yıl sürecek bir egemenlik kurma fırsatı yakaladılar. Bir Türk asker kölesi daha 868'de Müslüman Mısır'da ilk bağımsız hanedanı kurmuştu. Mısır'da bundan sonraki devlet düzenlerinin çoğu Türk kökenli oldu" (Lewis, 2006: 99).

Türklerle birlikte İslamiyet artık 11. Yüzyılın başları itibariyle dinsel, kültürel, askeri ve siyasi olarak yeni bir gelişme dönemine girmiştir. Türkler İslamiyet'i benimser iken Milli kimliklerinin İslamiyet'in içine monte ettiklerinden dolayı ne İranlılarda ne de Araplarda bu görülmediği için belirgin olarak bir Türk İslamiyet'i durumu göze çarpmıştır. Türkler' in İslam'a olan bağlılığı diğer hiçbir halklarda eşi benzeri görülmemiştir. Bununda neticesinde büyük Türk ailelerinin korumaları altında Sünni canlanmasının başlaması ve yayılması olağan bir gelişmedir (Lewis, 2006: 100).

Selçuklular olarak tanınan Türk aşiretler topluluğu 11. Yüzyılın ortalarında İran üzerinde egemenlik kurmuştu. 1055 yılında Abbasi Halifesi, Selçuklu liderine Bağdat'ta askeri ve idari yönetimi devretmeyi teklif etti. Selçuklular halifenin yöneticileri ve İslam geleneğinin koruyucuları oldular. Selçuklular bu itibar ile İran'ın kuzeybatısı ve Kafkasya'da devamlılığı olan bir Türk varlığını oluşturdular. 1071 yılında ise Selçukluların Malazgirt Savaşı ile Bizanslıları yenmesi üzerine Türkler Anadolu'ya girdiler ve Rumca konuşulan Hristiyan toprakları artık Türkçe konuşan Müslüman topraklarına dönüşümü başladı (Cleveland, 2008: 39).

Selçuklular İmparatorluk kurmada büyük bir başarı göstermelerine rağmen kalıcı bir merkezi otorite kurup bunu sürdüremediler. İmparatorluk 12. Yüzyılın ortalarında Selçuklu prenslerin yönetiminde küçük beyliklere dönüştü. Selçuklular, Sünni İslam'ın da canlanmasını sağlamış ve Selçuklunun Meşhur veziri Nizamülmülk Ulemaların eğitimi için Medrese sistemini kurmuştu. Selçukluların en önemli başarıları arasında İslam topraklarını Anadolu

topraklarına yayarak Osmanlı Devletinin kuruluşuna zemin hazırlamıştı (Cleveland, 2008: 39).

13. Yüzyıl'da acımasız ve yıkıcı Moğol istilaları sonucu, Orta Asya'dan ve Azerbaycan'dan Türkmenler daha öncede yaptıkları gibi ama bu sefer daha kalabalık olarak Anadolu'ya göç etmeye başlamışlardı. 13. Yüzyılın sonunda dönemin büyük devletlerinden biri olan Anadolu Selçuklu Devletinin yıkılması ile birlikte Anadolu'da birbirinden küçük beylikler ortaya çıktı. Osmanlılar ise dönemin büyük imparatorluklarından biri olan Bizans topraklarına sınırı olan bir iktâ'ya sahipti. Osmanlıların kurucusu Osman Bey yeni topraklar kazanmak için Bizans'a saldırılara girişiyor ve Türk boyları arasında nam kazanıyordu. Çünkü Gaza geleneği İslamiyet için çok önemliydi, Gaza İslamiyet topraklarını genişletmek amacıyla Müslüman olmayanlara karşı yapılan savaş demektir, Osmanlıların başlangıçta bu kadar etkili olmasının nedeni de içindeki Gazilik ruhu ve Müslüman sınır savaşçıları gaziler arasında etkili bir güç olmasıydı.

Gaza ruhuyla savaşçı-fetihçi bir yol izleyen Osmanlı beyliği bu oluşum ile esasen yeniden paylaşma düzeni olarak da adlandırılan, askeri Fetih'in ardından kazanılan yerleri belli başlı kurumlarca, askeri kahramanlık ortaya koymuş bir savaşçı grubuna pay edilmesi yatmaktaydı (Çaylak, 2005: 100). Gaza her türlü teşebbüs ve fedakârlık için ilham kaynağı olan dini bir vecibeydi. Zaten genel olarak üzerinde kuruluşundan bu yana Osmanlı yönetim sistemi Türk-İslam toplumlarının mirasçısı olarak dinsel bir muhteviyat vardır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren din kuralları, idare ve hukuk alanında en üstün yasa olarak himaye edilmiştir. Osmanlı'nın, akıllara durgunluk veren, kısa sürede kendisinden çok daha büyük siyasi oluşumları arka planda bırakarak on beşi aşkın beylik arasından sıyrılıp ön plana çıkması ve Anadolu mirasının üzerine konmasının içinde yatan en önemli sırrı, gaza hareketi aynı zamanda gazilerin himmet ve gayretini de göz ardı etmemeliyiz.

"Osmanlı devleti, İskender ve Sezar'ın Makedonya ve Roma İmparatorluklarının gerçekleştirdiklerinin çok ötesinde, Doğu ile Batı'yı, Hristiyanlık ile Müslümanlığı, eski ile yeniye, göçebeliliğin irade, savaşkanlık ve disiplini ile yerleşikliğin itaat ve toplumsal düzenlilik ve uyumunu aynı siyasal sınırlar içinde birleştirmeyi, aynı pota içinde eritmeyi denemiş ve belirli bir süre başarılı da olmuştur. Dolayısıyla, Osmanlı devleti, yeryüzünün global bir nitelik almaya başladığı bir dönemde, bu sürece katkısı olan en önemli siyasal birimlerden biri olmuştur" (Sander, 2011: 58).

Osmanlıların bir diğer özelliği ise Hristiyan Avrupa'nın içlerine kadar giren ilk ve tek Müslüman kuvveti olarak burada elde ettiği başarının sırrı yatmaktadır. Müslümanlığın geniş coğrafyaya yayılması ile birlikte çatışmalar yaşanmış ve çatıştıkları bölgelerde bu iki dini

uygarlık arasından büyük engeller olmasına karşı bu engellerin azaltılması dahi söz konusu olmuştur (Sander, 2011: 58).

Beylik döneminde hızlı bir ilerleme sergileyen Osmanlı, Ankara savaşı sonrası bir fetret dönemi yaşamış fakat otuz yıl içerisinde eskisinden de güçlü bir biçimde yeniden tarih sahnesine dönmüştür. Yarı göçebe bir hayattan sonra yavaş yavaş şehir yaşamına doğru bir gelişme kaydetmiş, artık beylik döneminde I. Murad'dan sonra merkezi bir otorite olan devlet sistemine doğru bir ilerleme göstermeye başlamıştır. Bu toplumsal formasyon farklılığının İbn Haldun'un asabiyye adını verdiği ve devletin kuvvet ve kudret kazanmasında devletin başında bulunan kimsenin nesep bağları çok güçlü yakın akraba ve sadık dostlarını kullandığı, ardından tüm güçleri merkezileştirerek, tüm ululuğu kendi şahsında topladığı şeklindeki bir değerlendirmesinin devletin kurulması ile ilgisi bağlamında Osmanlı Devleti için geçerli bir analiz olduğunu da belirtmemiz gerekmektedir (Haldun, 1954: 352-460).

II. Mehmet'in tahta geçmesi özellikle 1453 fethi ile birlikte yeni bir süreç başlamış oldu. Fatih Sultan Mehmet dört halifeden sonra belki de en saygın Müslüman hükümdar olmuş, İslam dünyası da ise gazaya en büyük güç ve etki kaynağı olarak görmeye başlamıştır. Fatih kendinde Türk, İslam ve Bizans geleneklerini birleştirerek klasik Osmanlı padişahını meydana getiriyordu (İnalçık, 2015: 112). İstanbul'u dünya imparatorluğu başkenti yapmak amacıyla ise Rum ve Ermeni patriklerini İstanbul'a getirtmiş, bu konudaki ısrarını yerine getirmiştir. Osmanlı Devleti gücünün doruğuna ulaşarak, İmparatorluk toprakları Kuzey Afrika'dan Kafkasya'ya, Azak Denizi'nden Kızıldeniz'e ve Macaristan'dan Arap Yarımadasına uzanıyordu (Kocaoğlu, 1995: 21).

"Arap topraklarının ilhak edilmesi Osmanlı sultanları ile Arap tebaası arasında dört yüzyıl sürecek olan bir ilişkiyi başlattı. Bu ilişki Osmanlı Devleti'nin diğer halklarının da yönetildiği vassallık sistemine dayanıyordu. Tüm tebaanın içinde beki de sadece Arap eliti Osmanlı rejimini kendisiyle özdeşleştiriyordu. Osmanlı sultanlarının hac yollarını ve Arabistan'ın kutsal şehirlerinin koruyucuları olmalarının yanı sıra, kafir ve sapkınlarla karşı Sünni İslam'ın savunucuları olarak elde ettikleri meşruiyeti sultan ve Arap topraklarındaki Sünni tebaa arasındaki ilişkiyi zamanla bir tür iş birliğine dönüştürdü. Asıl siyasi güç İstanbul'daydı ancak Sünni Araplar devletin devamlılığının kendi çıkarlarına olduğunu kabul ediyor ve başarısı için dua ediyorlardı" (Masters,2017: 36).

Bruce Masters'ın bu açıklaması Osmanlı devleti egemenliğindeki Orta Doğu'nun kısa bir özetidir. Araplar Osmanlı'yı kendilerinin ve İslamiyet'in güvenliğinin teminatı olarak görürken Osmanlı ise bu durumu İslam Dünyası'nın liderliği olarak görüyordu. Tam bir "kazan-kazan" örneği olan İmparatorluk ve Arap halkları arasındaki münasebet uzun yıllar boyunca huzur ve emniyet içerisinde devam etmiştir.

16. Yüzyıl'a kadar Batı'ya doğru genişleyen Osmanlı 16. Yüzyıl'dan itibaren doğu 'ya doğru genişlemeye başladığı görülüyor. Özellikle 1512-1520 yılları arasında tahta geçen I. Selim Osmanlı'yı kısa dönem içerisinde hem maddi hem manevi olarak büyük katkı sağlamıştır. II. Bayezid döneminde Anadolu topraklarında Sünni-Şii çatışması ülkeyi tehdit ediyordu II. Bayezid'in ölümünden sonra tahta çıkan I. Selim buna son vermek üzere Doğu'ya sefere çıktı Anadolu'daki Şiilere arka çıkan Safevi lideri Şah İsmail'e saldırdı. 1514 yılından Çaldıranda Safevileri yenilgiye uğrattı I. Selim ve hatta ileri de giderek Safevilerin başkenti Tebriz'e bile girdi. I. Selim bu zafer ile Anadolu'daki huzursuzluğu bitirmiş oldu (Sander, 2011: 66).

Osmanlı doğu seferine çıktığından herkes Tebriz'den sonra batı seferlerinin devam edeceğini zannediyordu ancak I. Selim merkezi Mısır olan Suriye ve Güney Anadolu'da bazı bölgelerin kontrolünü elinde bulunduran Memlûk İmparatorluğunu ortadan kaldırmaya karar vermişti. İlk önce Memlûkleri Suriye'den çıkardı daha sonra 1517 yılında Sina Yarımadasından geçerek Kahire'yi ele geçirdi. Bu zaferler sonucunda Osmanlı İmparatorluğu İslamiyet'in klasik merkezlerini ele geçirmiş olup, Arap ve Osmanlı İslami geleneklerinin birleşmesini sağlamıştı (Cleveland, 2008: 46).

Osmanlı Devleti, Orta Doğu'da egemenliğini kurmasının ardından tımar (mîrî) sistemin uygulandığı eyaletlerin (sâlyânesiz), vergisi yıllık olarak alınan eyaletlerin (sâlyâneli) ve Kutsal yerlerin (Mümtaz) idarî yapısını kurduktan sonra, yapılan tahrirlerle eyalet veya sancak kanunnameler meydana getirip, bahsi geçen bölgelerdeki eyalet ya da sancakların yerel idarecilerini atayıp, buraların ekonomik, sosyal ve kültürel yapılarına bir girişimde bulunmamıştır (Alkan, 2016: 27). Buna kısaca adil teşkilatçı yöntemin Arapları memnun etmesi diyebiliriz. Osmanlı ve Safevî İmparatorlukları Orta Doğu ekonomisine istikrar kazandırmış ve onu genişletmiştir (Gelvin, 2016: 40.). Arap bölgelerinin Osmanlılarca fethi, devletin askeri kuvveti ve ekonomik bakımdan en dorukta bulunduğu zamana denk gelmekteydi. Osmanlı Devleti idaresinin ilk yüzyılında sultanların yöneticiliği altında bölgenin refah seviyesinin arttığı bilinmektedir. Yolsuzluk, Memlûk emirleri arasında yaygındı ve Arap tarih yazıcıları Osmanlıların köylüleri kötüye kullanmadan koruyan ve ticareti teşvik eden bir nebze iyi bir hükümet sağladıkları konusunda hem fikir içerisinde idirler (Masters, 2017: 113).

16. Yüzyılda klasik aşamasına ulaşan Osmanlı uygarlığı, çeşitli etkileri Türk-İslam potasında eritmiş özgün bir devlettir. Özellikle 1520-1566 yılları "Kanuni" veya "Muhteşem" olarak anılan I. Süleyman tahtta olduğu dönem Osmanlı'nın en kudretli olduğu yıllar olarak

anılır. Kanuni döneminde Osmanlı, dünyanın başta gelen siyasi ve askeri gücü idi. Kurumları ve uygarlığı insanlığın doruk noktasındaydı. Akdeniz bir Osmanlı gölü durumundaydı (Kocaoğlu, 1995: 22). Yine bu dönem de Budapeşte ve Macaristan'ın büyük bir kısmı Osmanlı hâkimiyetine geçti. Doğu'da dönemin en önemli gemi gücüne sahip ülkelerden birisi olan Portekiz donanmasını Kızıldeniz'den çıkarttı ve Safevileri iki kez yendi, Kuzey Afrika sahilinin de büyük bölümü yine Osmanlı'nın hâkimiyetine geçti.

"Kanuni'nin Avrupa seferleri Osmanlıların Macaristan ve Sırbistan'da hakimiyetlerini pekiştirirken, padişah Viyana'yı ikinci bir kez kuşatamadı. Orta Avrupa, Osmanlı yayılcılığının dışında kaldı. Ancak o sınırların içinden kalan bölge -Tuna'dan Yemen'e Arnavutluk'tan Karadeniz'in kuzey kıyılarına ve Cezayir'den Bağdat'a kadar- o kadar büyüktü ki, Kanuni'nin 1566'da ölümünde Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'nın Akdeniz'in Ortadoğu'nun ve Basra Körfezinin en büyük devleti konumundaydı. 16. Yüzyılın sadece önde gelen İslam devleti değil, çok büyük etkinliğe ve muazzam toprağa sahip bir dünya imparatorluğuydu" (Cleveland, 2008: 47).

İslam dünyası 7. Yüzyıl ve 11. Yüzyıl arasında Arap unsurlarla parlak bir dönem yaşamıştı, 16. Yüzyılın sonlarına doğru ise Türklerle coğrafi olarak en geniş sınırlara ve en güçlü dönemine girmişti. 16. Yüzyıldan sonra Osmanlı'da bir çöküş dönemine girmiştir bunun birçok nedeni vardır. Öncelikle ekonomik sorunlar baş göstermeye başlamıştı. Avrupa, Yeni Dünya'yı ve Afrika'nın çevresinden dolaşarak Uzakdoğu'daki zenginliklerine ulaşan deniz yolunu keşfi ve icatlar, Müslüman ülkelerin önemli ticaret yolları üstündeki denetim ve aracılık rollerini azalttı. Ayrıca 16. Yüzyılda Osmanlı, Fransa ve İngiltere'ye çeşitli ticaret kolaylıklar sağlamıştır bu anlaşmalar diğer Avrupalı devletlerle daha sonra da yapılmış ve bu Osmanlı'nın ilerleyen döneminde aleyhine bir sonuç doğurmuştur.

"Osmanlı İmparatorluğu zayıfladıkça Avrupalı güçler ve kapitülasyonları su götürmez haklar olarak addetmeye başladılar ve içeriğini kendi müteahhitleri de kapsayacak biçimde genişletmeye çalıştılar. Kapitülasyonlar sayesinde, tüccarlar vergilendirmeden ve Türk mahkemelerinin yetki alanından muaf tutuldular. Aynı zamanda bu tüccarların malları müsadere edilemezdi. Kapitülasyon sistemi 20. Yüzyıla kadar devam ettirildi (örneğin Mısır'da 1937 yılına kadar) ve Avrupalı güçler tarafından Arap güçleri tarafından Arap ülkelerinin kolonyal esaretinin bir aracı olarak kullanıldı. Bu sayede, ulusal sermaye birikimi olasılığı yavaş yavaş yok edildi ve yerli tüccarlar oldukça eşitsiz bir pozisyonla karşı karşıya bırakıldı" (Lutskiy, 2016: 21).

İç sorunlarla dış ekonomik faktörlerin birleşmesi ve Kanuni'den sonra gelen padişahların beceriksiz olması, taht kavgaları ve siyasi alandaki düşünce ayrılıkları Osmanlı merkezi sisteminin etkinliğini zayıflatıyordu. Aynı zamanda Ordudaki dengesizlik baş göstermeye başlamıştı, ateşli silahları kullanan Yeniçeriler bu silahları kullanmayan süvarilere oranla daha ağır basmaya başlamışlardı. Osmanlı devleti Yeniçerilere maaşlarını düzenli olarak verememe durumu ve askeri teçhizat alımı için kaynak ayıramamasından ötürü Osmanlı silahlı kuvvetleri üzerindeki hâkimiyetini kaybetmişti. Yeniçeriler 17. Yüzyılın sonlarında artık imparatorluğun koruyucusu değillerdi. 1683 yılında Osmanlı kuvvetleri

Viyana'yı ikinci kere kuşattılar ve asker üzerindeki hâkimiyet kaybı kendini savaş alanında da göstermiş oldu.

İslam dünyasının zayıflamasına yol açan unsurların başında Sünni-Şii çatışması ve bu çatışmanın yol açtığı uzun süreli sonuçları vardır. Şiiler Halifeliğin Hz. Muhammed'in damadı olan Ali'den geldiğini savunur, karşı tarafta ise Ebubekir, Ömer ve Osman'ın resmîyetini kabul eden Sünniler arasında ayrışma, başlarda çok büyük ve açık bir çatışma şeklinde değildi. Aynı zamanda Sufilik tarzında farklı parçaların meydana gelmesiyle bu durum çok komplike duruma geldi ve ayrıca keskinliğini kaybetti.

Osmanlı İmparatorluğun da 15. Yüzyılda Sünnilik resmî devlet dini oldu. Kuruluş Döneminde Osmanlı İmparatorluğu hoşgörü havası kendisini dini alanda oldukça öne çıkardı. Osmanlılar hiçbir dini grubun parçasıyla temaslarını ve irtibatını bozmadılar. Derviş cemaatleri gibi İslam'ın farklı yorumlarının dinsel heyecanları, Osmanlıların kuruluşunu sağlama ve yayılmasında etkili olmuştur. 16. Yüzyılda başlarında İslam dünyasındaki Sünni-Şii durumu ve bununla birlikte siyasal denge bozulmaya başlamıştır. Hazar Denizi'nin güneyindeki Şii topluluğu, İsmail Safavi'nin liderliğinde büyük bir kuvvet durumuna geldi ve İsmail Safavi kuvvetli ordusuyla Tebriz'i kazanarak kendisini "İran Şahı" olarak duyurdu.

İsmail kendisini şah ilan ettikten sonra devletin tek dini olacağını bunun da On İki İmam Şiiliğinin olacağını ilan etti. Ancak bu davranış Sünni olan ve Anadolu'daki Şiiliğe eğilim gösteren Türkleri kontrol altında tutan Osmanlı İmparatorluğu'na üstü kapalı olarak savaş ilan etmekle aynı anlama geliyordu. Çünkü Şah İsmail'in en önemli destekçileri Anadolu aşiretleri arasındaydı ama İsmail bunları Osmanlılara karşı örgütleyemedi Osmanlı İmparatorluğunun o dönemki sultanı I. Selim bölgeye büyük bir ordu gönderdi ve Osmanlı İmparatorluğu ezici bir üstünlük ile Safevileri yendi ve doğu Anadolu hâkimiyetini pekiştirdi.

"XVI. Yüzyıl başında İran'da Safevi hanedanı Osmanlılar karşısında yenildiği halde, iki yüzyıldan fazla egemenliğine devam etmiştir. Bu dönemde; Osmanlılarla askeri, siyasî ve dini mücadelenin sürmesi, Şiiliğin İranlıların çoğunluk dini olarak kabul edilmesi, Orta Asya ve Hindistan'daki Müslüman ülkelerle yeni bir ilişki düzeninin gelişmesi, Avrupa ile ticaretin ve onunla birlikte İran'a karşı Avrupa ticari ve siyasî rekabetinin artması gibi birtakım önemli değişiklikler olmuştur. Safevi döneminde özellikle resim, mimari ve sanayi sanatlarında önemli gelişmeler olmuştur. Safevi devleti ve toplumu bu gösterişli görüntüsünün ardında hızla çürüyordu. Bu durum İran'ın XVIII. Yüzyıl başında batı Osmanlı, doğu Afgan ve kuzey Rus istilasına uğramasıyla açığa çıktı" (Lewis, 2006: 321).

İran'da Safevilerin çöküşü ile birlikte bir adem-i merkezîyetçilik dönemi başlamış oldu. Bazı dönemler güçlü bir komutan, aşiretler arasında hâkimiyet kuruyor ve İran'ı büyük

kısmını kontrol altına alıyorsa da, ölümleri ile bu narin yapı yine parçalanıyordu. İran'da bir Türk aşiret beyi olan Fethi Ali Şah Kaçar devletini kurdu. Kaçarlar 1920'lere kadar burada hüküm süren hanedan oldularsa da, Safevi devletinin bürokratik merkeziyetçiliğini ve mutlakıyetçiliğini tekrardan canlandıramadılar (Cleveland, 2008: 62).

Osmanlı İmparatorluğu 17. Yüzyılın sonlarına doğru, sosyal yaşamın neredeyse tüm aşamalarını derinlemesine sarsan, ekonomisinin hasar aldığı, devlet sisteminin artık bozulmaya başladığını, artık eyaletlerin başkentle olan bağlarını yavaş yavaş koparma yönelimine girdiği, Osmanlının en büyük gücü olan ordunun moralinin bozulup savaş etkinliğini yitirdiği ve kültürel yapının ciddi bir krize girdiği bir süreçtir. Bu kriz artık Osmanlı feodal sisteminin çöküşü ile hatırlanmaya başlanmıştı. Feodal üretim ilişkileri modern üretim güçlerinin gelişimini zora sokmuştur. Bununla birlikte, mevcut üretici güçleri tahribata sürüklenmişti (Lutskiy, 2016: 25).

Orta Doğu'da ekonomik faaliyetleri de çeşit çeşittir. Sanayi el zanaatı olarak küçük atölyelerde yapılırken hakim ekonomik faaliyetler ise tarım, hayvancılık ve ticarettir. Osmanlı Devleti'nin bu üç sektörü destekleyen ve koruyan kuralları halkın da Osmanlı Devleti'ni yasal görmesine neden olmuştur. Ancak Osmanlı Devleti'nde yaşanan bazı aksaklıklar bu sistemlerin ve kuralların çökmeye başlamasına neden olmuştur. Bölge halkının devlete karşı ilk tepkileri Osmanlı Devleti'nin yağmacıları serbest bırakmasıyla başlamıştır. 18. yy'da değişen düzeni ve kuralları Masters şu şekilde anlatmıştır:

"Çölü geçmek için Bedeviler develeri, Türkmenler ve Kürtler ise Anadolu yaylalarına giden yollarda kullanmak üzere ise katır ve eşekleri teğmin ediyorlardı. Köylü çiftçiler kabilelerine et, yün, kilim ve deri gibi hayvan ürünleri karşılığında tahıl sağladılar. Bazı durumlarda, çöle sınırı olan bozkırdaki bir köyde hem hayvanlıkla uğraşanlar hem de köylüler yaşayabiliyordu. Bu ikisini barındırmayan köylerde bile, köylüler ile hayvanlıkla uğraşanlar arasında sık sık evlilikler oluyordu. Ancak kabile liderleri ticaret yerine ceza almadan yağma yapabileceklerini düşündükleri zaman bu iki üretim ekolojisi arasındaki denge sonucu ortaya çıkan düzen bozuldu. Yağma, cezasız kalacaksa yapılabilecek en kolay şeydi. Ayrıca aşiretlerinin çoğunun paylaştıkları savaşçılık ruhunu da ateşliyordu. İyi bir yağma, bir nesilden diğerine aktarılabilir olan şiiir ve sarkı malzemesiydi" (Masters,2017: 109).

Bir başka ihtimalde tarımsal üretimdeki düşüştür. Her ne kadar Orta Doğu şehirleri ticaret işlevleri ile ön plana çıksalar da aynı zamanda Osmanlı Devleti için çok önemli tahıl üretim merkezleri konumundaydılar. Yağış ortalamasının gerilemesi veya ısı ortalamasının hafifçe düşmesi 16. yy boyunca tarımsal koşulların kötüleşmesinin sebepleri olarak kabul edilir (Hütteroth, 2011 :37). Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve siyasi yapısındaki bozulmaların başladığı bu yüzyılda Coğrafi Keşifler ile Orta Doğu şehirlerini zenginleştiren küresel ticaret yollarının güzergâhındaki değişimin Orta Doğu ekonomisini zayıflattığı

yetmiyormuş gibi yağmacılığın yaygınlaşması ve tarımsal verimi düşüren bir kuraklık gerçekten Orta Doğu halklarını o dönem önemli bir şekilde zorladığı ortadadır.

Masters Orta Doğu'nun şehirlerindeki 17. ile 19.yy arasında zenginliğin düşüşünden şöyle bahseder:

"Halep şehri 18. yüzyıl boyunca Bereketli Hilal'in şehirlerindeki servetin düşüşü konusunda iyi bir örnek teşkil eder. 17. yy'da Halep, nüfus açısından İmparatorluktaki İstanbul ve Kahire'den sonra üçüncü büyük şehir olarak 100.000'den fazla kişiye ev sahipliği yapıyordu. 1819'da ise, bu rakam 80.000'den daha aza düşmüştü. Bir zamanlar düzinelerce yabancı tüccarı barındıran uluslararası ticari bir merkez olan şehirde isyan zamanında yalnızca bir İngiliz ve iki Fransız sakin vardır" (Master,2017 :154).

İlerleyen yıllarda artan huzursuzluklar ve ayaklanmalar bölge halkının göç etmesine neden olarak bölgedeki ekonomik canlılığın git gide ölmesine de neden olmuştur. Orta Doğu küresel ticaret yollarındaki transit ticaret ile zenginleşmiştir. Bu yolların değişmesi Orta Doğu için ekonomik açıdan yıkıcı olmuştur. Bernard Lewis bu dönemi şu şekilde özetlemiştir:

"Avrupa ile ilişkilerinde, Ortadoğu, savaşın hızla yarattığı karmaşa ve silahlanma gerekliliği yüzünden artan bir maliyetle karşı karşıyaydı. XVI-XVII. yy'daki yüksek enflasyon ekonomiyi etkilemiş, sonrasında da fiyat artışları sürmüştü. Dış ticaret, Güney Afrika, Güney Asya ve Atlantik deniz ticaret yolları nedeniyle sarsılmış, transit ticaretin düşmesi de Ortadoğu bölgesinin önemini azaltmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun doğusundaki ülkelerle ticaret dengesinin bozulması, Hindistan ve İran'a doğru altın ve gümüşün akışının artması başka bir etkendi. Bu süreçlerin hızlanmasında, Ortadoğu'nun nakliyat, sanayi ve tarım açısından teknolojik olarak gelişmemiş olması da büyük rol oynuyordu" (Lewis,2006 :331).

Osmanlı devletinde ekonomik açıdan görülen bu gerileme ve çöküntü, devamında sosyal açıdan dağılma, çözülme ve kargaşa düzenin kendini göstermesine yani Osmanlı yönetiminin genel bozulmasına paralel olarak ulema yönetiminde de bozulmalar görülmüştür. Müderris ve kadı gibi din adamları arasında rüşvet, gayrinizamî makam edinme, adam kayırma gibi olumsuzlukları olduğu gibi şeyhülislamlık makamında da bu bozulmalardan kendi payını almıştır (Okumuş, 2005: 150). Bu, eğitimde de kendini göstermiş çöküş döneminde medreselerde kalite kalmamıştır. Türk düşünürleri eğitim konusuna özellikle eğilerek gerileme ve çöküşün nedenlerinin medreselerde aranması gerektiğini sürekli vurgulamışlardır. Ziya Gökalp daha da ileri giderek doğu medeniyetinin en gösterişli zamanlarının, en verimli bulunduğu zamanlar olduğunu ve İslamiyet'in yücelik ve göz alışının çöküşünün öncelikle medreselerde başladığını, Osmanlı milletinin çöküşünün medreselerde aranması gerektiğini söylemektedir (Gökalp, 1976: 80).

18. Yüzyılda Müslüman dünyanın kadim krallıkları ve bu krallıkların hükmettiği toplumlar zayıflarken, Batı'nın yani Avrupa'nın gücü artıyordu. Batı artık Orta Doğu toplumları karşısında askeri, politik ve ekonomik üstünlüğü bu tarihten sonra ele geçirdi ve günümüze kadar korudu. Osmanlı İmparatorluğu ise merkezi otoritenin gerilemesi ve artan iç

baskıların birleşmesiyle ortaya hem siyasal hem de ekonomik olarak bir çözülme başlamıştır. 18. Yüzyılın sonunda Osmanlı İmparatorluğunun yaşı neredeyse 500 olmuş ve yaklaşık 300 yıldır Arap coğrafyasını hükmetmekte idi. Artık hükümet tarzlarının ve denetim kapsamının yere ve zamana göre değişiklikler göstermesi gerekirdi.

"Merkezi otoritenin gerilemesi mahalli liderlerin çok daha fazla bölgesel güç elde etmelerine imkan tanımıştı. Anadolu'da ve imparatorluğun Avrupa ve Arap eyaletlerinde derebeyleriyle ayan, İstanbul'dan giderek artan ölçüde özerklik kazanmışlar, aslında küçük beylikler sayılan birimler kurmuşlardı. Bu özerk hükümdarlar Osmanlı devletini yıkmayı amaçlamıyorlardı, tek istedikleri, onun yetki alanından uzak kalmak, kendi bölgelerinden vergi toplamak ve özerkliklerini mirasçılarına bırakmaktı. Artık kendileri payına kişisel bir çıkar görmedikçe padişahın savaşlarına silahlı adam gönderme yükümlülüklerini de yerine getirmiyorlardı" (Cleveland, 2008: 68).

III. Selim'in, ıslahat çabalarının hareket noktasını yepyeni bir merkezi ordu kurma çabaları oluşturmuştur. Nizam-ı Cedid adıyla ortaya çıkan bu ordu sayesinde karşılaşılan yenilgilere bir son verilmesi planlanmaktaydı. Bu ordu sadece güçlü ordu olmakla kalmayıp ayrıca ayanlar üzerinde merkezi hükümetin otoritesini tesis etmeyi hedefliyordu. Orduda yapılan reformlardaki tek amaç dış ve iç tehditlere karşı devletin bekasını sağlamaktı. İleri teknoloji, giderek daha fazla endüstriye dayalı ekonomik sistem, yeni yönetim teknikleri ve askeri gücü odak noktası olarak alma eğilimi Batı'dan gelen tehdidin ana unsurlarını oluşturuyordu.

19. Yüzyıl'ın başından itibaren Osmanlı İmparatorluğu kendi toprak bütünlüğüne tehditlerle karşı karşıya kalmıştı. Önce dış güçler imparatorluğun sınırlarına doğru yürümesi sonra ise ülke içindeki bazı yerel liderler ve hareketler özerklik ya da bağımsızlık isteklerini yüksek sesle söylemeye başlamışlardı. Bu istekleri isteyenlerden bazıları 18. Yüzyıl'da ortaya meydana gelmiş eğilimin, derebeylerinin, ayanın ve valilik olarak gönderildikleri bölgelere kendileri için birer beylik kapmış başına buyruk paşaların elde ettikleri bölgesel özerkliklerin süregelmesi olarak söyleyebiliriz. Osmanlı bunu yok etmek ve tekrardan başkentin otoritesini kurma çabası direnişle karşılandı ve bu direniş başlangıçta başarılı oldu. 19. Yüzyıl'ın başında başkent İstanbul'da ayanlar ve derebeylerinin kurmuş olduğu birliktelik ile hükümet yetkilileri paydaş bir destek anlaşmasına vardılar. 19. Yüzyıl'ın başında Osmanlı İmparatorluğunda feodal imtiyazları ve bölgesel özerkliklerin resmîyetini tanımlayan bir belge imzalamak mecburiyetinde kaldı o dönem tahta yeni çıkmış olan II. Mahmud gönüllü olmasa da bunu onayladı (Lewis, 2006: 356).

II. Mahmut döneminde memurlara hazineden düzenli maaş bağlanması siyasi ortamda önemli değişiklikler ortaya koymuştur. Eskiden çalışarak kazanılan para şimdi sabit hale gelince lakaytlık artmış ve halk işini daha uzun sürelerde yaptırmaya başlamıştı. Bu dönemle

ortaya çıkan Osmanlı bürokrasisi, Tanzimat ile beraber siyasi kuvveti tümüyle ele geçirmiştir. Dönemin aydın çevresini meydana getiren sivil-asker bürokratlar devlette yavaş yavaş tesirli olmaya başlamışlardır (Findley, 1992: 144-146). Tanzimat bürokrasisi toplum için en iyiyi bildiklerini ve bunun batılılaşmadan geçtiğini iddia etmiş, topluma söz hakkı vermeden onu değiştirmeyi hedeflemiştir.

II. Mahmud' un merkez eyaletlerinde otoritesini yavaştan tekrar kurarak güçlenmeye başlamıştı ancak bunu merkezden uzak eyaletlerde yapmak oldukça uğraş gerektirdi. Irak, Arabistan, Lübnan ve bilhassa Mısır gibi Arapça konuşulan yerlerde birtakım bağımsız idareciler denetimi ellerinde tutmak için çaba vererek Osmanlı hükümdarına sadece görünüşte bağlılıklarını ifade etmeyi uygun gördüler. Orta Doğu'nun kurumsal ve ekonomik dönüşümü de aynı döneme denk gelmektedir. Osmanlı, Mısır ve İran hükümdarları, askeri kuvvetlerinde ve idari kurumlarında farklı oranlarda kararlılık ve etkinlikle yenilenme hareketleri yapmaya çalışırken, devletleri büyük bir oranla Avrupa tarafından dizayn edilen dünya ekonomisinin içine çekilmekteydiler (Lewis, 2006: 357) (Cleveland, 2008: 69).

"Avrupa ile Arap Ortadoğu'su arasındaki ilişki 19. Yüzyılda ciddi biçimde değişti. Merkantilist Avrupa ile Ortadoğu ekonomileri ve toplumları arasındaki iş ilişkileri ve bir arada yaşama, yerini kapitalist Avrupa'nın Ortadoğu'ya askeri müdahalede bulunup işgal etmesine ve ekonomik açıdan sömürgeleştirmesine bıraktı. Ortadoğu halklarının yeni koşullara uyum sağlama çabası, yerel ekonomilerle toplumların yapılarında köklü değişiklikleri beraberinde getirdi" (Rafeq, 2011: 287).

1815 Napolyon Savaşlarının ardından Avrupalı tüccarlar ibrelerini Orta Doğu'ya doğru çevirip oraya akın etmişlerdir. Endüstri Devrimi'nin ürünleri, ucuz dokuma ve madeni eşya tüketiminde büyük değişimler olurken yerel el sanatları sanayinin yavaş yavaş zayıflamasına neden oluyordu. Artık Avrupa sermayesi ve ticaretinin gelmesiyle Orta Doğu eskiden olduğu gibi kendilerine yeterli ekonomilerinin yerine dünya ekonomik sistemine entegre olmuştu. Avrupa'nın sanayileşen büyük devletleri ucuz hammadde ve gıda ürünü açığını gidermek için Orta Doğu'nun belirli alanlarından tarımsal ürünler almaya başlamışlardı örneğin Mısır'dan pamuk, Suriye'den tahıl, Lübnan'dan ipek gibi ürünler Avrupa'ya gönderilmişti. Böylece artık Orta Doğu dünya çapındaki ekonomik sisteme bağımlı olan bir bölge duruma geldi ve ham tarım malları sağlayıcı ve Avrupa'nın mamul mal tüketicisi oldu (Lewis, 2006: 69).

Orta Doğu hükümetlerinin iki önemli amacı vardı birincisi askeri modernleştirme diğeri ise idari merkezileşmedir. Bunun nedeni ise hükümetlerin iç siyasetteki karşı fikirlilere ve ayrılıkçılara, dışarıda da güçlenmeyi sürdüren hasımlara karşı tekrardan otoritesini kurup güçlenmeyi amaçlıyorlardı. Orta Doğu hükümetleri ise bu sonuçlar üzerine çok detaylı bir reform programı başlatmışlardı.

19. yüzyıl reform hareket ve etkinliklerinin arasında sürekli birbirine üstünlük kurmaya çalışan iki görüş ön plana çıkmaktadır. Bu görüşlerden ilki Avrupa'nın Orta kesiminin aydınlanmasından çıkmış ve otoriter yenilikçilerin özümstedikleri fikirleri dile getirmişti. Bu görüşte öne çıkan fikir her şeye evet deyip olanlara sadece izlemekle yetinen hareketsiz insan topluluklarını bizzat kaderlerine sahip çıkmalarının olası olmadığını bu yüzden tarihi görevleri bunlara öğretmek ve aynı zamanda yönetmek olan entelektüeller ve askerler tarafından hem eğitilmeleri hem de yönetilmeleri gerekmektedir deniliyordu. Diğer görüş ise Orta Avrupa'yı arka plana alıp onun yerine Batı Avrupa'dan, ekonomik ve siyasi liberalizm öğretilerinden esinlenilip ortaya çıkmıştı. Bu fikir de ise önce Osmanlının sonra da öteki ülkelerdeki taraftarlarına göre, ülkenin genel olarak kalkınmasının beraberinde insanların korunmaya alınacak hakları vardı ve bunlar da temsili ve meşruti bir hükümet ile sağlanabilirdi.

"Avrupa'nın dayattığı sınırlar içinde olsa da reformlar ancak sınırlı bir başarı kazanabilirdi. Bunlar, bazı yabancı büyükelçi ve konsolosların teşvik ettiği küçük danışman gruplarına sahip münferit hükümdarların eylemleriydi. Hükümdarların değişmesi, farklı memur grupları arasındaki dengede meydana gelen bir değişme, Avrupalı devletlerin çatışan fikir ve çıkarları siyaset çizgisinde değişikliğe yol açabiliyordu" (Hourani, 2012: 326).

Aslında ıslahat hareketlerinin en çarpıcı ve etkili olanı Tanzimat fermanıdır ki döneme de ismini vermiştir. 3 Kasım 1839'da halka duyurulan Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile resmen başlayan Tanzimat dönemi, Osmanlı yenileme girişimlerinin mühim bir evresini oluşturur. Eryılmaz'ın bakış açısına göre "Türk siyasi ve idari kurumlarıyla, toplumun düşünce yapısının batıya açıldığı sürecin resmi başlangıcı olarak kabul edilebilecek Tanzimat, 1839-1876 yılları arasında Osmanlı devlet düzeni ve toplumsal hayatı için sürekli bir yasama ve reform döneminin adı olmuştur." (Eryılmaz, 1987: 29).

"Tanzimat'la beraber esas istenen yönetenle yönetilen arasında beylik döneminde görüldüğü gibi doğrudan bir ilişkinin gerçekleşmesi yönünde olmuştur. Yani artık araçlar olmayacak, herkes eşit sayılacaktı. Reaya devletin daha iyi çalışması için hoş tutulması gereken bir araç olarak ele alınırken, Tanzimat ile birlikte ortaya çıkan yeni düzenleme ile devletin esas görevinin uyruklarının mutluluğunu sağlamak olduğu görüşü toplumsal temelden yoksun bile olsa kabul edilmeye başlanmıştır" (Mardin, 2002: 210).

Bu gelişmeler değerlendirildiğinde ortaya şu sonuç çıkar: Osmanlı imparatorluğunda değişim esasen toprak rejiminin değişmesinde ve buna bağlı olarak köylülerin yer değiştirmelerinde yatar. Ayan sınıfının ve daha sonra orta sınıfın ortaya çıkışında toprak sisteminin değişmesi ve vergi toplamada yaşanan değişiklikler önemli rol oynamıştır. Böylece ordu gücü düşmüştür ve reaya artık hayatından memnun değildir.

19. Yüzyılın başında Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu'nda hepsi atama ile kurulan ilk danışma meclisi ziraat, eğitim ve vergi konuları hakkında görüşmeler yapmak üzere toplandılar. Osmanlı Sultanı 1845 yılında her eyaletten "saygın, güvenilir, bilgili ve halkı tanıyan" iki kişi şeklinde bir eyalet temsilci meclisi topladı. Tüm bu çabalara rağmen yapılan uygulama başarılı olmadı ve son buldu. Buna benzer bir durum daha sonra İran'da da gerçekleşti. Dönemin her kademedeki yöneticileri bu gibi atanmış danışma kurumları ile uğraşırken aynı zamanda halktan da radikal fikirlerle ilgilenenler baş göstermeye başlamışlardı. Avrupa'ya gitmiş olanlar ve orada gördükleri parlamenter sisteme yönelik beğenilerini ön plana çıkarıyorlardı. O döneme kadar Avrupa'ya Orta Doğu'dan gidenlerden resmi temsilciler ve öğrencilerden sonra bunlara bir de siyasi sürgünler ekleniyordu.

"Osmanlı padişahlarının uygulamaya koyduğu reformların asıl amacı kendi mutlak yönetimlerini güçlendirmektir. Avrupalı güçleri yatıştırmak ve zor zamanlarda desteğini kazanmak amacıyla tebaaları arasında sözde eşitliğe dikkat ettiler. Buna karşın reformlar padişahların otokratik yönetimine karşı liberal bir muhalefet yarattı" (Rafeq, 2011: 286).

Avrupa kökenli liberal fikirlerden etkilenen ve Avrupa ya da Türkiye'deki Batı tarzı okullarda eğitim gören aydınlar, gazeteciler, öğrenciler ve subaylar daha geniş reform arzusunda bulundular. Anayasal hukuk mücadelesinin ve milliyetçilik akımlarının damgasını vurduğu bu dönemde ilki Genç Osmanlılar ikincisi Jön Türkler tarafından gerçekleştirilen iki anayasal devrim yaşanmıştır. Gerçekleştirilen bu toplum sözleşmelerinden ilki Genç Osmanlılar eylemi ile 1876'da 1. Meşrutiyetin ilanı ile gerçekleşti. Böylece İmparatorluk, yazılı bir anayasaya sahip olan ilk İslam devlet niteliğini kazandı (Kongar, 2004: 357-358).

19. Yüzyıl sonları çoğunlukla İslamcılık anlayışıyla sürdürülen bir yönetimi içinde bulunmaktadır. Abdülhamit her ne kadar gayrimüslim toplumdaki tepki olsa da Müslüman kesimin desteğini almış ve yaklaşık otuz yıl devleti yönetmeyi sürdürmüştür. Bu dönemi bir durgunluk dönemi olarak tanımlayan Zürcher'e göre bu dönem başarılı bir dönemdir ve 1877-78 yılları arasında imparatorluğun yıkılışına etki eden önemli olayların olduğu yıllardır. Savaşlar, mali bunalımlar ve çatışmalar imparatorluğu aşırı derecede yıpratmış, ama Abdülhamit'in iyi yönetimiyle bu dönemde dış borç az alınmış ve alınandan fazla borç bile ödenmiştir (Zürcher, 2010: 127-133).

"Osmanlıların ilk meşrutiyeti kısa sürdü. İki seçim yapıldı ve padişah canlılık belirtisi göstermeye başladığında meclisi kapattı. İlk Osmanlı Meclisi beş ayda yalnızca iki oturum yapabildi ve meclisin bir daha açılmasına dek otuz yıl geçti. Osmanlı Meclisi, Abdülhamid tarafından kapatıldıktan sonra meclis seçimleri yalnızca Mısır'da yapıldı, birkaç meclis seçildi ve çalıştı. 1882 İngiliz işgalinin ardından da bu süreç sürdü. 1883 yılında çıkarılan "Kuruluş Kanunu" ile sınırlı seçmeni ve gücü olan, ara sıra toplantılar yapabildiği iki yan meclis açıldı. Bu meclisler, 1913 yılında birleşerek güçlerini artırdılar, ancak 1914 yılında savaş çıkınca, seçimler de meclisler de sona erdi" (Lewis, 2006: 362).

20. Yüzyılın başında Meşrutiyet çok önem arz ediyordu bunu uygulayan ülkelerin başında 1906 yılında İran geliyordu. İran'da meşrutiyet yandaşları olan bir grup, Şah'ın bir millet meclisi toplayıp özgürlükçü bir anayasayı onaylamasını sağlamışlardır. İran'daki olayların etkisi Osmanlı topraklarına da sıçramıştı (Lewis, 2006: 363). Jön Türklerin çabalarıyla 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet ise Osmanlı İmparatorluğu için anayasal sürecin son aşamasıdır diyebiliriz. Hem askeri kesim hem de aydınların büyük desteğini gören bu grup birliği sağlamak için sadece Türkçülüğü değil İslamiyet, Osmanlı, Batı yanlısı kişileri de saflarına almıştır. Lewis II. Meşrutiyetin ilanı ile Türk, Ermeni, Rum... Her kesimin sokaklarda birbirlerine sarıldığını ve eşitlik, düzen ve adalet yolunda sözler verdiklerini dile getirerek bu yeni dönemin birleştiriciliğini dile getirmiştir (Lewis, 2010: 422). Böylece iktidarını meşru hale getirmek için sadece anayasal süreci değil ayrıca reyanın her kesimini temsil eden bir birlik oluşturma çabasını da sergilemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması, Arap hakları için sadece bir devletin sonunun gelmesi anlamını taşıyordu; bu aynı zamanda 400 yıldır davranışlarını şekillendiren siyasal toplumsal ve dini düzenin de sonu demekti (Cleveland, 2008: 190). Sonuç olarak 600 yıl hükümdarlığını devam ettiren Osmanlı İmparatorluğu bu dönem sonu itibarıyla varlığını Türkiye Cumhuriyetine bırakmıştır. Bu son dönemde etkisini daha da fazla hissettiren modernleşme hareketleri güçlü bir Cumhuriyet kuruluşuna vesile olmuş böylece bir bakıma Osmanlı'nın mirasını devam ettirmiştir. Burada dikkatimizi çeken en önemli unsur Çetin'in de belirttiği gibi gelenekten kalan devlet-toplum ilişkisinde önceliğin ve üstünlüğün devlete ait olması prensibinin bu süreci belirleyiciliğidir (Çetin, 2003: 253). Osmanlı'daki reaya sistemi ve patrimonyalizmin temel prensipleri olan tabiiyet, bağlılık ve boyun eğme ilkelerinden devamla bir modernleşme süreci gerçekleştirilmiş, reyanın modernleştirilmesi devletin görevi olarak kabul edilmiştir. Her ne kadar bu konuda bazı meşrutiyet krizleri ortaya çıksa da toplumsal değişim aşırı derecede gözlenmiş ve bu durum Cumhuriyet'in ilanından sonra yapılan reform çalışmalarıyla devam etmiştir.

1.3. Orta Doğu'da Devlet Biçimleri

Nehir kenarlarındaki verimli topraklar üzerindeki göçler ve savaşlar karşısında intizam ve oturmuşluk arayışı neticesinde devlet kurumunun bu arkaik şekli, devlete tabi halkın mutlak itaati biçiminde kendisini ön plana çıkaran ve bir aile-hanenin devlet üzerindeki hâkimlik ve idari haklarını elinde tutması manasına gelen "mutlakiyetçi monarşi" niteliği elde etmiştir. Bu devlet biçimi "arkaik Orta Doğu devleti" olarak dini meşrutiyet alanını da eline

geçirerek genellikle zaman "Tanrı Kral" şeklinde hâkimiyet, idare ve ruhanî meşruiyet alanlarını tek potada eritmiştir (Childe, 2007: 117). Genellikle zamanda devleti koruyan bir askeri kuvvetle çevrelemiş ve kendisine bağlılığı zorunlu kılan bir askeri devlet niteliği kazanmıştı.

Batı Avrupalıların keskin bir şekilde Doğu-Batı ayrımının imgesel olarak bölünmesinin temelinde Eski Yunanlılar ile Persliler arasındaki savaşlarında ortaya çıkar. Otokrat Pers Devleti karşısında Demokratik Atinalıların karşı karşıya geldiğinde siyasi sistemlerinin birbirlerinden farklı olduğunu anladılar.

"Milattan önce 4. Yüzyılda yazan Aristo, "manevi olarak dopdolu fakat zekâ ve yetenek açısından biraz kusurlu" ve bu nedenle özgür ama siyasi açıdan organize olmayan ve başkalarını yönetemeyecek durumdaki soğuk Avrupa topraklarında yaşayanları, "yaratılış olarak zeki ve becerikli fakat maneviyat yoksunluğu sebebiyle devamlı boyunduruk ve kölelik altında yaşayan" daha sıcak Asya topraklarının yerlileri ile karşılaştırmıştır. Ne var ki Aristo'ya göre Yunanlar, ne Avrupalı, ne de Asyalıydı; iki kıtanın arasında yer almaları sebebiyle her ikisinin de en iyi niteliklerinin bahşedildiği özel insanlardı" (Lockman, 2012: 52).

Eski Yunan-Pers savaşlarının bitmesinden sonra Yunanlar Perslilerden ve diğer Doğulu kültürlerden etkilenmeye devam etmiştir ve Büyük İskender Perslerin burnunu sürtüp yenip ve fethettiğinde Perslerin birçok fikir, kurum ve yönetim şeklini de benimsedi ve kendi Helen kültürünü de Pers kültürüyle kaynaştırmayı tasarlamıştır. Kültürel Kaynaşma, Roma Orta Doğu da hükümrânlığını kurduğunda gerçekleşmiştir. Roma İmparatorluğu Akdeniz dünyasında yaşayan bütün halkları egemenliği altında birleştirmiş aynı zamanda ticareti halklar ve görenekler arası alışverişi canlandırmıştır.

Eski Yunan toplumunda yaşayanlar hayatlarındaki en önemli şey olarak özgürlüklerine önem veren erdemli insanlar olarak kendilerini tasvir etmişlerdir. Şehir devleti yani Polisler vatandaşlık haklarının ve yükümlülüklerinin farkında olan ve baskıya karşı çıkan hür insanlardan oluşmuştur. Yunanlılara göre Pers İmparatorluğu ise mutlak iktidara sahip "Despotlar" tarafından yönetilen ve insanları birer köle olarak gören devletlerdi. Pers toplumu, yöneten ve yönetilen arasında kapanmaz büyük bir uçurumun olduğu aynı zamanda hiyerarşi yapısının katı bir yapıya sahip olduğu ve toplumsal olarak durağan bir toplum olarak karşımıza çıkmıştır.

6. Yüzyıl'daki Pers devletine İslamiyet ile gelen demokratikleşme Pers devletinin aristokratik temelinde büyük bir darbe indirmiştir. 7. Yüzyıl'ın başlarında ise Müslüman Arapların İran'a doğru yayılma politikası yüzünden İran merkezi otoritesi çözülmeye başlamıştır. İbn Haldun *Mukaddime*' sinde Araplar ve onların hem siyasi hem sosyal

yaşamları ile ilgili tespitleri dikkat çekicidir. Haldun Araplar için "Arapların istila ettiği memleketler derhal harap olur", "Araplar mülk ve siyasetten en uzak olan bir kavimdir" demiştir aynı zamanda Haldun bunların devamında şunları da eklemiştir:

"Araplar, kanunları uygulama, halkı zarar ve ziyandan menetme, insanların yekdiğerine karşı saldırılarını önleme hususuna önem vermezler. Bütün düşünceleri, yağma veya ağır vergilerle halkın mallarını elinden almaktan ibarettir. Bu husustaki maksatlarına ulaşip istediklerini elde ettiler mi, bunun ötesinde olan "halkın hallerini düzeltmek, maslahatlarına bakmak ve bozuk maksatlar peşinde koşan kimseleri kahretmek" gibi işlere bakmazlar. Menfaat sağlamaya, vergi toplamaya, toplanan vergilerle gelirlerini artırmaya düşkün olduklarından sık sık mali cezalar tayin ederler. Nitekim bu onların adetleridir" (Haldun, 2007: 365).

İslamiyet'in 7. ve 8. Yüzyıllarda şiddetli bir biçimde yayılması Orta Doğu kültürleriyle yüzleşmesini birlikte getirmişti. İlk başlarda politik kurumsallaşmasını tamamlamış emirlik pozisyonunda bir siyasi otorite şeklindeyken zamanla kan bağlarına bağlı olarak akrabalık ilişkilerinin, iç savaşların tesirinde de kalarak siyasi kurumlaşmasını tamamlayıp "mülk-devlet" statüsü elde ettiğini Haldun kitabı olan Mukaddime 'sinde açıklamaktadır (Haldun, 2007: 418-430).

Bu devlet kurumsallaşması sürecinde hem Emevi devleti hem de Abbasi devleti, monarşik devlet sisteminin mutlakıyetçi bir uygulaması anlamında, Orta Doğu-Pers politik sistemine yakın oldular. Bu duruma İslam Peygamberinin ardında Mekke'nin iki seçkin ailesi arasındaki iç savaşın etkisinin olduğu kadar, çok hızlı bir şekilde yayılan İslam dininin yayıldığı yerde politik uyum ve istikrarın kurulmasında mutlakıyetçi monarşik bir politik sistemin uygulama kolaylığının etkisi olabilir.

11. yüzyılda Selçuklu Sultanlığının ve 13. yüzyılda daha sağlam biçimde Moğol İlhanlı Devleti'nin kurulmasıyla birlikte, orta ve doğu İslam diyarlarında yeni bir sosyo-politik örgütlenme modeli gelişti. Buna "Türk-İran" modeli ismi verildi. Bu terimi özetleyecek olursak, 11. Yüzyılda ortaya çıkan Gazneli ve Selçuklu devlet yapıları için kullanılmaktaydı. Türk askeri gücüne ve çoğu İranlıların soyundan gelen sivil yöneticilere dayanan bu devletler, Sasanilerin siyaset ve hükümet mirasını yüceltip canlandırmıştı (Kunt, 2011: 230).

"Firdevsi'nin Farsça yazdığı büyük krallık destanı Şehname'yi, 11. Yüzyıl başında Gazne Sultanı Mahmud'a sunması, bu yeni hükümet şeklinin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Krallar kitabı, bilgelik ve yiğitlik hikâyelerinin yanı sıra, Sasani şahlarıyla kahramanlarının kıskançlıkları ve başarısızlıkları da anlatarak krallık için gereken değerlerle meziyetleri belirledi. Örnek evrensel hükümdar İskender'in dünyevi ve manevi başarılarını uyarlayan Şehname, ondan sonra gelen hükümdarlar için ölçüt alınan ve onlarında sık sık öykünmeye çalıştığı yüksek standardı ortaya koydu. Büyük Selçuklu sultanları, İlhanlı şahları ve Diğer Türk-İranlı hükümdarlar, İskender'in gölgesinde Şehname'nin yarattığı ahlaki yapıya göre hüküm sürdüler" (Kunt, 2011: 230-231).

İran'a yerleşen Safeviler bahsettiğimiz Türk-İran devlet modeline göre davranırken, Osmanlılar Anadolu ve Avrupa'daki vatandaşlarından farklı askeri ve sivil görevliler oluşturmak gibi bir görev üstlenmiştir. Osmanlılarda Türklerden oluşan ordu ve İranlı yönetim arasındaki etnik işleyiş ayrımı eski Türk-İran devlet modeli şekliyle gerçekleşmemiştir. Ancak kâtipler hem kayıt tutmada hem de edebi çalışmalarda Fars geleneklerinin korumaya özen göstermişlerdir. Osmanlının topraklarının büyümeye başladığı dönemlerde Anadolu ve Balkanlardaki Türkçe resmi dil haline geldi ayrıca tarih yazımı, edebiyat çalışmaları yavaş yavaş Farsça egemenliğinden çıkıp Türkçe tercih edilir olmuştur (Kunt, 2011: 235).

Osmanlı beyliğinin ilk kurulmaya başlandığı dönemler Anadolu Selçuklu iktidarının artık sonunun geldiği ve bununla birlikte İlhanlı egemenliğinin yıkıcı olduğu son derece intizamsız senelere rast gelmektedir. Bu konuda sözlü kültürümüze dayanan destanlar ve menkıbeler kanıt olarak gösterilebilir. Her ne kadar bu konuda bilim adamları ayrı ayrı görüşler ortaya koysalar da ve hakikat konusunda tartışmalar olsa da Emecen'e göre, Osmanlı kaynakları üzerine ilk kronikler Türkmen-Oğuz geleneğini ortaya koymuş ve beyliğin meşru zeminini bu etnik yapıda aramışlardır. Ona göre İslami geleneğin iyice yerleştiği bir dönemde yazılan bu eserlerin Türklüğü öne çıkararak yazılmış olması yanlış bilgi ihtimalini çürütmektedir (Emecen, 2005: 151-160).

Osmanlı, kendinden evvelki Türk devletlerinin politik, askeri, yönetim ve sosyal yaşamdaki kültür mirasını devralmıştır. Özellikle Anadolu Selçuklu ve İlhanlı Devleti'yle alakalı teşkilat ve kanunlar Osmanlılar için belli başlı numuneler oluşturmuştur (Ünal, 2002: 17). Osmanlı beyliğinin daha sonra imparatorluk düzeyine ulaşmasında gerçekten de bu miras çok etkili olmuştur. Tecrübe birikimi en iyi şekilde kullanılmış daha önceki idari sistem süzgeçten geçirilerek iyi olanlar kullanılmış kötüler terk edilmiştir. Bu durumdaki en büyük pay Anadolu Selçuklulardan Osmanlı devletinin hizmetine dahil olan devlet adamları gösterilebilir.

Osmanlı ve onun siyasal düzeni ve devlet kavramının kökleri toprak politikasına dayalıdır. Bu toprak sistemi sayesinde Osmanlı köylüleri ve toprağı doğrudan kontrol etmeyi hedeflemiştir. Bu sistem despot idarenin askeri ve mali ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde genişletilmiş ve devletin tek endişesi tımar gelirlerinin devamını sağlamak olmuştur. Bu, ayrıca nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylüleri devletin kontrol etmesini sağlamıştır. İnalçık'a göre, özgün Osmanlı eyaletlerinde muteber olan bu tertip orduyu ortaçağ iktisadı

gereğince ayakta tutabilme kaygısından doğmuş ve imparatorluğun eyalet yöntemiyle finansal, içtimaî ve tarımsal siyasetlerine şekil vermiştir (İnalçık, 2009: 111). Bu siyasetlerin gayesi devletin askeri gereksinimlerini karşılamak için geliştirilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu klasik İslam halifeliğinde olduğu gibi Orta Doğu hakim devlet felsefesine uygun olarak hükümetin örgütlenmesi, organları ve işlevleri, hakimiyet ve icranın meşruluğu üzerine temellendirilmiştir. Bu meşruluğun temel prensibi ise adalettir. Orta Doğu devletlerinde hükümetin en önemli işlevi bu adaletin sağlanması olmuştur. Hükümdarın belli zamanlarda bizzat teşrifleriyle kurulan yüce divan Orta Doğu devletlerinde en mühim hükümet kademesi olarak varlığını sürdürmüştür. Osmanlı Divan-i Hümayunu hükümet işleri yanında, yüce mahkeme fonksiyonu da görüyordu. Orta Doğu devlet ve adalet anlayışına uyumlu bu kurum İran'da Sasanilerden beri önemini koruyarak gelmiştir. Osmanlıdaki uygulamasına en yakın örnek Selçuklu Anadolu'sunda görülmüştür (İnalçık, 2003: 94).

Kul veya gulam sistemi Osmanlı İmparatorluğunun devlet idaresinin temel kurumlarından birisi olmuştur. Kul sistemi Osmanlılarda hem sarayda hem de devlet hizmetinde çalıştırılmak üzere köle olarak kullanılan gençler yetiştirilmesi yöntemi Orta Doğu İslam devletlerinden Osmanlı'ya gelen gelenektir (İnalçık, 2015: 205). Osmanlılara bu sistem Anadolu Selçuklulardan geçmiştir. Şerafeddin Gulam, Has Balaban ve Celaledin Karatay gibi önemli devlet adamları Anadolu Selçuklularındaki *gulam* sisteminden çıkmıştır. Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezid (I.) da merkezîyetçi bir imparatorluk kurmaya çalışmış ve gulam sistemi tam gelişime bu dönemde erişmiştir (İnalçık, 2013: 97-98). Kul sisteminden gelen kölelere devletin yönetimi ve emniyeti verilmekte ve aynı zamanda Divan sistemiyle beraber hâkimiyet haklarını elinde bulunduran Padişah devletin yönteminden mesuliyetli kurulu yine şahsen görevlendirmiştir.

"Hükümdarın mutlak hakimiyetine dayanan Osmanlı patrimonyal devlet sisteminde otorite sahibinin halka adaleti, kuvvetlinin zayıfa karşı zulmünü ve yolsuzluklarını önleme anlamında anlaşılabilir bir adalet hükümdarın en önemli görevi sayılır. Sasaniler'de ve daha sonra İslam devletlerinde büyük divan tertibi ve hükümdarın bizzat reayanın şikayetlerini dinleyerek hüküm vermesi bu asli görevin yerine getirilmesi içindi" (İnalçık, 2001: 69).

Sultanlar bazı devirlerde adalet nameler meselâ eyalet yetkilerinin yanlış işlemlerini düzenlemek için buyruk çıkarmak mecbur kalması da önemli diğer bir husustur. Adalet nameler, en fazla kadı ve diğer görevlilerin reayaya yüklenmesi veya illegal salgınlar uyguladıkları, ya da para cezalarını ve vergileri gayrinizamî artırdıkları durumlarla bağlantılıdır (İnalçık, 2009: 81). Sultan devlet mekanizmasının zirvesiydi ve memurlarla ataerkil patrimonyal bir ilişkisi vardı. Sultan için Osmanlı ülkesi bir aile kurumu idi. Yani

Osmanlı düzeninde devlet dinden üstün tutulmuş, dinsel olmayan hukuk ve toplum ilişkisi devlet maslahatı gereği varlığını sürdürmüştür.

Bu adalet nameler bir bakıma sultanın adalet dağıtıcılığı karakterinin de bir işareti sayılabilir. Bu hukuki mücadele aslında adaletin eşit bir şekilde dağıtılması üzerinedir. Reayanın huzuru devletin devamı için gereklidir. Bu konuda tarihçilerin ve dönemin yazarlarının da açıklamaları kayda değer olmuştur. Özellikle adalet dairesi formülü bu durumu en güzel şekilde özetlemektedir diyebiliriz.

Kökene Aristo'ya değin gittiği söylenen bu usul, Hint-İran ve İslam gelenekleri içinde minik ayrıcalıklarla yeniden canlanmış ve Osmanlı kaynaklarında mühim yer tutmuştur. İbn Haldun bu yöntemi şu şekilde özetler: "ey hükümdar! Mülkün izzeti ancak şeriatla, Allah'a itaat ederek Allah için kıyamla ve Allah'ın emir ve nehyine uyarak tasarrufta bulunmakla; şeriatın ayakta kalışı ancak mülk ile mülkün izzeti ancak rical(ordu); ricalin ayakta kalışı ancak mal ile malı elde etmek ancak imaret ile imareti sağlamak ancak adalet ile mümkündür. Adalet halk arasına konulmuş terazidir. Onu Allah koymuş ve hükümdarı da ona kayyım kılmıştır." (Haldun, 1954: 262-263).

Osmanlı İmparatorluğuna genel bir çerçevede baktığımız zaman Orta Doğu-Pers-Arap siyasal sistem geleneğinden kendisini şekillendirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu patrimonyal, merkezîyetçi ve bürokratik bir devlettir. Patrimonyal hükümdarlar otoritesini, memleketi ve halkı atalarından kalmış bir mülk tarzında algılar ve hükümdarlar toprak ve halk arasında, bizzat kontrolü dışında hiçbir otorite tanımamaktadır. Osmanlı hükümdarları topraklarına kattıkları bölgelerde feodal kuvvetlere ve kurumlara hemen son vermiş ya da feodal aileleri öz tımar sistemi içerisinde kontrolü altında tutmuştur (İnalçık, 2015: 218). Osmanlı ailesine yani Osmanoğullarına verilen hâkimiyet hakları 20. Yüzyılın başına değin Osmanoğlu ailesinde kalmıştır. Yenilenme girişimlerine ve azınlıkların temsil edilme gibi girişimlere rağmen Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı ile tarih sahnesinden çekilmiştir.

Günümüzde Orta Doğu siyasi yapı olarak da diğer bölgelerden farklılıklar arz etmektedir. Bölgedeki farklılığı iki şekilde ele alabiliriz. Bunlar Cumhuriyet rejimleri, diğeri ise monarşik rejimler. Bölgede Türkiye Cumhuriyeti ve İran Cumhuriyeti gibi köklü devlet geleneklerini sahip devletler varken diğeri bir tarafta Bahreyn, Suudi Arabistan, Ürdün, Katar ve Umman ailesi eliyle yönetilen geleneksel meşruti devletler vardır. Ürdün Meşruti Monarşi ile yönetilirken Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar ve Umman'dakiler Mutlak Monarşi ile yönetilmektedir.

1.4. Orta Doğu'da Milliyetçilik ve Ulus-Devlet

1.4.1. Milliyetçiliğin Tanımı ve Orta Doğu'da Milliyetçilik

Milliyetçilik kelimesi ilk olarak 1774 senesinde Johann Gottfried Herder aracılığıyla kullanılmıştır (Uzun, 2000:25). 17. Yy'da İngiltere'de, 18. Yy'da Fransa ve ABD'de, 19. Yy'da Almanya'da halkın politikaya katılımın peyderpey yükselmesi, milliyetçiliğin gitgide yayılmasına yardımcı olmuştur. İlk defa Batı'da oluşması sebebiyle, milliyetçilikle alâkadar ilk tariflere Batı kaynaklarında karşılaşılır. Milliyetçilik kavram olarak, manasını Fransız İhtilali ile başlayan milli şuur ile Orta ve Doğu Avrupa'daki eylemlerden almaktadır. Avrupa deneyimi bakımında milliyetçilik, eş dili konuşan, bu dil ile getirilmiş türlü kültürel karakteristikleri ihtiva eden tüm insanları tek bir özerk devlette birleştiren ve bu dilde yöneten bir hükümete bağlılığa ihtiyaç olan bir ideolojidir (Kautsky, 1962: 32).

Milliyetçilik fikri batından gelen fikirler arasında Orta Doğu'da en uzun süren olmuştur. Milliyetçilik, toplumun kendi hükümdarları, yasaları ve hükümetin diğer kurumlarına sahip ortak bir devlet yaratma ve devleti ayakta tutma olarak tanımlamak yanlış olmaz. Milliyetçilik İslam dünyasına yabancı bir terimdi, geçmişten gelen İslam düşüncesine göre, Müslümanların siyasal olarak sadakat gösterdikleri yegâne topluluk, ümmet veya müminler topluluğudur (Goldschmidt, Davidson, 2008: 247).

Orta Doğu'da milliyetçilik akımı üç büyük çerçeveye dayanmıştır. Birinci dalga Batı Avrupa bağlamına oturtulmuş olandır. Bu milliyetçiliğin doğuşunda İngiltere önemli bir rol üstlenmiştir. İngiltere tarzı bu milliyetçilik kesintili bir gelişme yaşamıştır. 17. Yüzyılda başlayan ve yaklaşık iki yüzyıl boyunca büyümesi sürmüştür. İkinci dalga Orta ve Doğu Avrupa bölgesinde etkin olduğu kabul ediliyordu. Bu milliyetçilik bireysel özgürlüklerle ilgilenmeyip siyasi sadakati daha sıkı bağlar yaratmayı hedefliyordu. Üçüncü dalga ise birinci dalganın yarattığı büyük etkiyle ortaya çıkmışsa da Doğu Avrupa modeliyle uyum içindeydi (Choueri, 2011: 345-346).

19. Yüzyılın sonlarında Orta Doğu'nun eğitimli gençleri arasında liberal ve milliyetçi fikirler yayılmaya başlandı. O dönemdeki milliyetçiliğin Batı ile olan temastan dolayı ortaya çıktığına inanılıyordu. Orta Doğu milliyetçiliği üç şekilde tasavvur eder ilki liberal vatanseverlik 19. Yüzyılın sonlarında hız kazanan ve sonucunda bağımsızlık mücadelesiyle zirveye ulaşan kültürel ve siyasal bir hareket. İkincisi bütünleyici vatanseverlik bağımsızlık mücadelelerinin başarıya ulaşmasını takip eden liberal politikaların modern ulus-devlet ya da

bütünleşmiş bir toplum yaratma yönünde başarısız olması bundan daha radikal bir sürece girilmesine neden olmuştur. Üçüncüsü ise toprağa dayalı milliyetçilik 1970'lerin politik arenasında gün yüzüne çıkan bu özel durum farklı unsurları bir araya getirmiştir. Bunlar demokratik hesap verme sorumluluğu, azınlık haklarıyla cinsiyet eşitliğini tanıma ve sivil toplum kuruluşlarının teşvik edilmesi gibi konulardır. Arap dünyasında milliyetçilik, devlete dayalı vatanseverlik ve kavmiyetçilik arasında yaşadığı kimlik çatışmaları nedeniyle daha karışık bir hal almıştır (Choueiri, 2011: 346-347).

Fransız Devriminden bütün Avrupa'ya yayılan nasyonalist akımın yol açtığı milliyetçilik rüzgarı, en fazla Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları içinde yer alan Müslüman olmayan yabancı milletleri etkilemiştir. Bu etkileşimde kuşkusuz Avrupa Devletlerinin teşviki de büyük rol oynamıştır. Milliyetçilik akımı daha sonra imparatorluğun Müslüman azınlıkları olan Araplar üzerinde de etkili olmuştur. Kısa süre sonra da Araplar arasında başlayan bağımsızlık hareketi yayılmış, bunun sonucunda Osmanlı Devleti'nin çöküş süreci hızlanmıştı (Armaoğlu, 1993: 41-42).

Osmanlı İmparatorluğunun dağılına devam eden yıllarda Arap ulusçuluğu büyüyüp ilerleyerek Fransız ve İngiliz egemenliğine doğru yöneldi. Almanlar ile müttefik olan Osmanlı ile İngilizler ve Fransız emperyalizminin aygıtı Arap ulusçuluğunun 'İslam' çizgisindeki kavgası, Birinci Dünya Savaşıyla beraber son buldu. Osmanlı İmparatorluğu'nun dini esaslarda uzaklaştığı inancıyla ayaklanmaya başlayan ve en büyük işbirlikçisi Fransız, İngiliz emperyalizmi olan Arap ulusçuluğu, bu birlikteliğin yeni bir kölelik olduğunu algıladığında isyan etmiş ve söz konusu isyan da dinsel muhteviyat taşımaktadır. Emperyalizmin, 'şark meselesinin çaresi kapsamında Balkanlar ve Orta Doğu'da Osmanlı'yı 'ulusçu' akımlarla bölme girişimi muzaffer bir sonuç verirken, buradan türeyen yeni dinamikler ve anti-emperyalist hareketler 'şark meselesinin' emperyalist düzen içerisinde sonuçlanamayacağını tekrardan kanıtlamaktadır (Parlar, 2006: 112).

Osmanlı İmparatorluğu 16. Yüzyılda Arap topraklarını ele geçirmiş ve 20. Yüzyılın başına kadar fazla zorlanmadan yönetmişlerdir ama Osmanlının son zamanlarında Arap topraklarında ilk milliyetçi mücadeleler ortaya çıkmıştır. Suriyeli bir Hristiyan olan İbrahim el-Yazıcı Arap milliyetçiliğinin ilk vizyonunu açıklamıştır. İbrahim el-Yazıcı Osmanlı fetihlerini, teknik konularda gelişmiş, uygarlığı öğrenmiş bir toplumu geri kalmışlığa götürdüğünü ve bilim yerine dine ilgi duyulmasını sağladığını düşünerek Arap milletleri için bu durumu kötü olarak görmüştür. Osmanlı'dan kurtulmayı Arapları eski öğrenme ve ilerleme

yoluna götüreceğine inanmıştır. Ancak Arap milliyetçiliğinin bu laik vizyonu, Müslüman Arapların çoğunluğunu oluşturduğu Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı veya en azından tarafsız kalmasına ceza gibiydi (Fraser, Mango ve McNamara, 2011: 19-23).

"Milliyetçilik, aynı ulusun bireyleri arasında bir dayanışma sağlarken, imparatorlukların yıkılmasında da belirleyici olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu ve son olarak da Sovyetler Birliğinin parçalanmasında milliyetçi duygular ve milliyetçilik ideolojisi etkili olmuştur. Milliyetçilik, bir ideoloji olarak ele alındığında, tek bir dünya görüşünü ve insanlık idealini baltalamak, farklı kültürel gruplar arasında ayrımcılığa neden olmak gibi olumsuzlukları içinde barındırabilir. Milliyetçilik ile devletin birleştiği yer, ulus devlettir" (Gündoğan, 2002: 184).

Orta Doğu ülkelerinin siyasal sistemi, Batı tandanslı teritoryal yani toprağa dayalı 'devlet' kavramı ve bölgenin etnik ve dinsel kesimin teşkilatlanma sisteminden meydana gelen 'ulus' zihniyeti üzerine kuruludur. Teritoryal devlet ve ulus-devlet kavramlarının her ikisi de görünüş olarak muzaffer bir biçimde kabul görmelerine karşın, Orta Doğu'nun tarihsel tecrübesine, politik kültürüne aynı zamanda topluluk anlayışına garip gelmektedir. Aynı zamanda modern görünümü olumlu ya da olumsuz şartlarda hem toplumsal hem de politik örgütlenmenin hâlihazırda devam etmekte olan güçlü ve geleneksel kavramları, Osmanlı mirasının parçalarıdır (Karpas, 2001: 49).

Günümüzde ulus kelimesi Batı dillerinde kullanılan 'nation' kelimesine karşılık olup, benzer kökten gelen insan topluluğu anlamını ifade etmektedir. İnsanın, sosyal varlık olarak tarihin belli çağlarından itibaren kolektif bir biçimde yaşamakta olmasına karşın, topluluğun ulus kimliğini alması Yakınçağın bir sonucudur. Toplumlar, sosyal ilerleyiş aşamaları içinde, aşiret örgütünden milli örgütlenme yani ulusal örgütlenme seviyesine ulaşarak ulus biçimini almışlardır. Yüzyıllardır devam eden bir tarihsel süreç içerisinde, sosyal ve kültürel teşekkül içerisinde ortaya çıkmak bir ürün 'ulus' ismiyle hatırlanmaktadır (Sarıay, 1999: 9).

Ziya Gökalp ulusu "dilce, dince, ahlakça ve bediiyatça (güzel sanatlarca) müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümredir." şeklinde tarif etmektedir (Gökalp, 1972: 16). Yusuf Akçura ise ulus için, "ırk ve dilin esasen birliğinden dolayı içtimai vicdanında birlik hasıl olmuş bir cemiyet-i beşeriye" dir (Akçura, 1928: 291). Türkdoğan ise ulusların duygusal yanına dikkat çekerek ulusu "dil ve kültür değerleri yanında ortak duygulara uyum sağlamaktır" biçiminde tanımlamıştır (Türkdoğan, 2000: 2).

Jean Leca'ya göre, sosyolojik bakış açısı olarak ulus, eş ekolojik arazi üstündeki kültürel, iktisadî ve siyasî sistemlerin çakışma süreçleri içinde alçak kültürlerin standartlaştırılmış, bircinsten ve merkezi otorite eliyle arka çıkılan bir egemen kültür ile entegrasyonudur (Leca, 1998: 13).

Rupert Emerson'a göre de ulus, iki manada bir olduklarını hisseden insanların oluşturdukları bir komünitedir. Bunlar sosyal mirasın tüm öğelerine hep birlikte sahip olmaları ve gelecekte de kaderlerinin müşterek olduğu duygusudur. Emerson, ulus anlayışının yarattığı bağlılık duygusunun tüm toplumsal birimlere ve tüm insanlığa duyulan sadakat duygusundan daha şiddetli olduğunu vurgulamakta ve ulusu toplumların aldığı son şekil olarak açıklamaktadır (Emerson, 1965: 97).

Ernest Gellner Ulus'un tanımını iki şekilde yapmaktadır. Birincisi, iki insan sadece ve sadece eş kültürü paylaşıyorlarsa aynı ulustan sayılmaktadırlar. Bu durumda bahsedilen kültür düşünceler, işaretler ve çağrışımlar, hal, hareketler ve iletişim şekilleri sistemi manasına gelmektedir. İkincisi, iki insan sadece ve sadece birbirlerini eş ulusun üyesi olarak tanıyorlarsa aynı ulus ilişkili denmektedir. Ulusları insanlar yaratır; uluslar insanların bizzat inanç, bağlılık ve dayanışmaların sonucu ortaya çıkmaktadır. Birtakım insan, ülkenin yaşayanları ya da belli bir dili konuşanlar, aynı grupla ilişkili olmalarından ötürü karşılıklı bazı paydaş hak ve görevleri olduğunu onayladıkları zaman bir ulus olabilirler (Gellner, 1992: 28).

1.4.2. Ulus-Devlet ve Orta Doğu'da Ulus-Devlet Sorunsalı

Modern devlet, ulus-devlettir. Ulus-devletin yapı taşı olarak kullanılan tarih 1648 yılında imzalanan Westfalya Barış Antlaşması'dır. Westfalya Barış Antlaşması şu şekilde meydana gelmiştir. Ortaçağ Avrupa'sında 1648 yılına değin olan zaman mezhep savaşları zamanı olarak açıklanabilir. Kilisenin her şeye hakim olduğu bu zamanda, hedef bundan böyle Protestanlığı bertaraf etmektir. 30 yıl savaşları olarak isimlendirilen bu zaman bir Katolik-Protestan kavgasına evrilmiştir. Savaşların sonlanmaya başlamasıyla yıkımlar fazlaştıkça savaşı bir an evvel sona erdirme isteği güçlenmişti. Barış müzakerelerinin nihayetinde iki taraf 24 Kasım 1648 tarihinde Westfalya Barış Antlaşmasını imzalamışlardır. Böylelikle savaş Protestanların galibiyetiyle biten Westfalya Barışı ile sonlanmıştır. Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun tüm yönden bağımsızlığını kaybetmesiyle imparatorluklar devri artık bitmiş ve tarih sahnesine yeni ve modern devletler ortaya çıkmıştır (Uysal, 2000: 26-29).

Westfalya antlaşması ile devletler karşılıklı olarak birbirlerinden iç işlerine müdahil olmama sözünü vermekteydi. Her devlet kendi içinde bağımsız ve otonomdur. Hangi devlet olursa olsun ister Büyük veya ister küçük herhangi bir devlet bir diğerine o devletin yurttaşlarıyla alâkalı sorunlarına karışmamaktadır. Buna istinaden devletler, aralarındaki

ilişkilerin devam ettirilmesi amacıyla belirlenmiş bir hukuk mekanizması geliştirecekler, bu devletlerarası hukuk özne olarak devletlerin tüzel kişiliğini onaylayacaktır. Westfalya'nın ehemmiyeti devleti kendi halkı üzerinde tek yetkili kılması, dış devletler tarafından, tüm bireyleri temsilen yalnızca devletin taraf olarak olurlamaktadır.¹

Habermas'a göre 'ulus-devlet' ya da 'devlet vatandaşlığı ulusu' kavramları devletlerin ve ulusların oluşumuna dayanır. Ulus-devletin tarihsel başarısı bu türden modern devlet mekanizmasının üstünlükleriyle kendini göstermesidir. Ulus-devlet gösteriyor ki bencil bölge devleti, farklılaştırılmış, vergilerle finanse edilen yönetimle, sosyal, kültürel ve özellikle de iktisadî modernleşmenin fonksiyonel buyuklarını, evvelî politik yapılanmalara göre daha güzel yerine getirebilmektedir. İkinci olarak da devletler modern manada 'uluslar' ortaya çıkmadan evvel de uzun süre hayatlarını sürdürmekteydiler. Devlet ve ulus sözcükleri 18. Yüzyıl'ın son yıllarındaki devrimlerinin ardında, ulus-devlet olarak birbirleri ile kaynaşmıştır (Habermas, 2012: 16-18).

Ulus-devletin ana felsefesi milliyetçiliktir. Milliyetçiliğin ortaya çıkması ulus devletler ile benzer döneme rast gelmektedir (Talas, 2008: 99). Amerika ve Fransız devrimleri ulus-devleti ortaya çıkaran gelişmelerdir. Ulus-devlet, bağlılık duyulan bir kavram haline getirilmiştir. İktidarın merkezileşmesi, kültürün standartlaşması, iktisadın bütünleşmesi, hukuksal eşitliğin sağlanması ile başarılmıştır. Buna göre devlet, merkezileşerek hukuk ile eşitliği, iktisadi bütünleşmeyi sağlamaya çalışarak yurttaşlığa sosyal ve siyasal boyutlar katmıştır (Sarıbay, 2000:213 aktaran Talas 2008:94). Ulus-devlet iktisadi manada gelişmede büyük rol oynamıştır. Uluslararası alanda devletlerarası iletişimin başlaması ulus devletlerle beraber başlamıştır (Talas, 2008: 95).

Ulus-devlet ile Milliyetçilik arasındaki birliktelik tek taraflı bir birliktelik değildir. Bu birliktelik müşterek bir belirleyicilik etrafında biçimlenmiştir. Bu manada ulus-devletin bir ulus inşa etmeye ve bir cemaate bağlılık duygusu edindirmeye çalışması bağlamında, eş kültür, logo ve değerler yaratma isteği, milliyetçiliğe sebep olurken, milliyetçiliğin inşasındaki süreç de ulus-devlet doğuracak yönde bir arzuya maliktir. Milliyetçiliğin, ulus-devlete köken miti sağlaması karşılıklı ilişkideki belirleyiciliği göstermektedir (Karakaş, 2000: 45). Ancak milliyetçiliğin, ulus-devlet ile olan karşılıklı ilişkisi dünya ölçeğindeki ülkelerde aynı biçimde gelişmemiştir. Örneğin, umumiyetle Avrupa'da milliyetçilik,

¹ "Globalleşme ve Devlet- Çağlar Keyder," 20 Aralık 2018 tarihinde erişildi. <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/makale6.htm>,

uluslaşma ve ulus-devlet evrelerinin ardı sıra denk gelirken, Almanya ve İtalya tarzında ülkelerde ise ulus-devlet olgusundan evvelce meydana gelmiştir. Sömürge ülkelerinde yaygın olan milliyetçiliğin ise, ulus-devlet kurmaya çok önemli bir etkinlik kazandırmıştır. Sömürge tecrübesi geçirmiş ya da yabancı işgali görmüş ülkelerde milliyetçilik aracılığıyla ulus-devletlerine kavuşmuşlar ve daha sonra da bu ulus-devlete elverişli ulus oluşturmuşlardır. Bu süreçte önemli rol oynayanlar ise küçük burjuvazi ve aydınlardır. Ulus-devletin ideolojisi doğal olarak uluslaşma olmakta ve uluslaşma da laiklikle ulusal tamamiyet arasında bir çizgiyi izleyerek bu yöndeki reformlarla yürümektedir (Aydın, 1993: 76-77).

Bu noktada Orta Doğu devlet yapılarındaki farklılığın kaynaklarına değinen Sami Zubaida, Orta Doğu devlet yapıları için iki ana çerçevesi işlemektedir. Zubaida'ya göre Batılı modern devlet, kesin bir tarihi, sosyal ve iktisadî süreç neticesinde meydana gelmiştir ve siyasi güç ile halk arasında biri diğerini tamamlayan şeklinde bir mukabele mevzubahistir. Ancak Orta Doğu devletlerinin meydana gelişi, öz değil, harici kaynak ve kuvvetlerce belirlenir. İktidar tekdüze bir bütünlük meydana getirir. Dayanağını toplumsal kümeler oluşturmadığı için doğasından ötürü baskıcıdır. İkinci bakış açısı ise Orta Doğu ile Batı arasındaki hem tarihi hem de kültürel farklılığın, Batı tipi ulus-devletin oluşma sürecine engeller çıkarttığı şeklindedir. Bu engeller ulus fikrinin İslam'ın sarsıcı ve genellikle ulus kavramıyla iç içe veya onu da içine alacak bir biçimde bulunuşundan, sivil inisiyatif geleneğinin zayıfladığından ve yıkılan cemaat yapılarıyla özgür bir hale gelen yurttaşların devletle temaslarında yaşadığı zorluklardan meydana gelmektedir (Zubaida, 1994: 194-195).

Ulus-devletlerin meydana gelmesinde 15. Yüzyılın sonları ile 17. Yüzyılın sonları arasında meydana gelen savaşların neticesinde hem askeri hem de politik gücün merkezileşmiş olmasının ve bunun sonucunda daha fazla verginin devletler eliyle toplanması ve devletlerin otoritelerini kullanabilmeleri için lâzım olan bürokratik mekanizmalara sahip olmaya başlamalarının etkileri olmuştur. Bu süreçte feodal yapı çözülmüş ve toplumsal gruplar arasındaki ilişkiler değişik sözleşmelere dayanmak zorunda kalmıştır. Feodal yapının çözülmesi sürecinde farklı birimler arasında olan savaşlar, Avrupa'daki değişik halklar arasında farklılıkların artmasına ve birbirlerinden nefret etme duygusunun yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bunun neticesinde ilerleyen yıllardan milletlerin meydana gelmesinde etkisi olan nedenlerden birisi vuku bulmuştur (Akıncı, 2012: 63).

Amerika ve Fransız devrimlerinden sonra 19. Yüzyılda gerçekleşen sanayi devrimi, ulus devletin ikinci aşamasıdır. Sanayi devrimi ile birlikte Avrupa yeni bir boyut kazanmaya

başlamıştır. Burjuva kesiminin karşısında işçi sınıfı ortaya çıkmıştır (Aybars, 2000: 21). Bu dönemin mutlakiyetçi krallık döneminde pek farklı bir devir olmadığı böylelikle ortaya çıkmıştır. Kapitalist sistem kapitalist üretim biçimlerini kullanarak halkı baskı altında tutmayı sürdürmüştür.² Bu durum 20. Yüzyılın başlarına kadar devam ederek ulus devlet sürecini sanayi devrimini tamamlayan ülkelerin kendi aralarında hammadde paylaşımı için başlattıkları Birinci Dünya Savaşı'na kadar süregelmiştir (Aybars, 2000: 21).

Habermas'a göre ulus-devletlerin oluşması üç biçimde gerçekleşmiştir. Birinci olarak bu devletler "birbirinden ayrı yaşayan etnik grupların barışçı yollarla tek tek devletleşmesiyle değil, komşu bölgelere, soylara, alt-kültürlere, dil ve din topluluklarına sirayet ederek" meydana gelmiştir. Ulus-devletin bu şekilde gerçekleşmesi, tarihsel bakımdan da ilktir. İkinci olarak "yeni ulus-devletler de genelde, asimile edilmiş, baskı altına alınmış veya marjinalleştirilmiş alt-halklar pahasına oluşmaktadır." Ulus-devlet, homojen bir halka sırtını dayamak mecburiyetinde olduğu halde, bu ikinci maddede söylenen ulus-devlet, homojen bir topluluğa dayanmamak ile beraber, homojen bir toplum yaratmak ister. Burada bahsi olan toplum, natürel olarak berabere gelmiş homojen bir toplum olmasından değil, suni olarak yaratılmaya çalışılan bir toplumdur. Bu türden ulus-devletlerde devlet, âdilâne olmaktan uzaklaşabilmektedir. Üçüncü ve son olarak etno-milliyetçi akımların meydana gelmesiyle gerçekleşen "yeni ulus-devletler ise, neredeyse her zaman kanlı saflaştırma töreleriyle gerçekleştirmiştir ve yeni azınlıkları sürekli yeni baskıların altına almıştır." Bu biçimde oluşan devlet, tamamen ırkçıdır (Habermas, 2012: 50).

Wallerstein'a göre ise, kapitalist dünya ekonomisinin ilerleme süreci içerisinde hususî bir devlet türüdür. Ulus-devletler, beraber devletlerarası bir tertip oluşturdukları diğer devletlerin fonksiyonuyla tanımlamaktaydılar. Ulus-devlet yalnızca millî kararlarla değil, genellikle antlaşmalarla resmileştirilen bir süreçte öteki devletlerin tanınmasıyla da kesinlik kazanan sınırlara sahipti. Aynı zamanda ulus-devlet sadece sınırlara sahip olmakla kalmaz, devletlerin tüm parçaları birbirleriyle komşu olacak biçimde, sınırlarının belirlenmesi yönünde etkili bir eğilim de taşırdı. Bundan ötürü dış sınırları bir tek aralıksız çizgiden oluşmaktadır, şanslı olanların içinde başka devletlere bağlı yerleşim bölgeleri de bulunmamaktaydı. Tabii ki de bu politik coğrafyanın yalnızca biçimsel açıdan değerlendirilmesiydi; lakin böyle bir biçimbilime uyma konusundaki baskının ne denli güçlü ve aralıksız olduğuna özellikle belirtmemek hata olurdu (Wallerstein, 1998: 127).

² "Ulus-Devlet ve Milliyetçilik, Çağhan Kızıl," 24 Aralık 2018 tarihinde erişildi. <http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/165/ulus-devlet-ve-milliyetcilik#.XKZws6AufIU>.

Modern dünya sisteminde, Wallerstein kültürlerin esası olan ulus-devletleri tarif ederken Engels'in ve Marks'ın Komünist Manifestosundaki; "İşçilerin ülkesi yoktur. Sahip olmadıkları bir şeyi onlardan alamayız ki. Proletarya her şeyden önce siyasal üstünlüğü ele geçirmek, ulusa önderlik eden sınıf durumuna gelmek, kendini ulusun kendisi kılmak zorunda olduğundan, sözcüğün burjuva anlamında değilse bile ulusaldır" (Marx, Engels, 2013: 72) görüşünü, kültürel kimliklerin tayin edilmesin millî kültürün yerine modern dünya sisteminin etkisi olduğu fikrini desteklemektedir (Avcıoğlu, 2014: 107). Wallerstein Marx ve Engels'in bu sözü için modern dünyanın ulus ve dünya kimliğine ilişkin ana belirsizliği bunun kadar iyi örnekleyemez demiştir. Wallerstein'e göre, ulus-devlet kavramının gelişimi için, kapitalist gelişmenin yol açtığı hem ideolojik hem de siyasi mücadeleleri alaka ve çekişmelerinin ana konusu haline gelen devlet üzerinde merkezleştirme sonucu doğurduğunu savunmaktadır (Wallerstein, 1993: 187-190).

Ulus-devlet tanımlarında mühim olan noktalardan birisi ise ulus ile devlet arasındaki ilişkidir. Yurdusev'in bu konuda fikri şu şekildedir: "Her ne kadar ulus, kültürel yanı ağır basan çeşitli ortak özelliklere sahip insan topluluğunu nitelerken, devlet böyle ya da herhangi bir topluluğun örgütlenmiş gücünü nitelese de, bu iki birim birbiriyle oldukça yakından ilintilidir. Tarihsel olarak bu iki birim, bugün kullandığımız anlamlarıyla, aynı zaman diliminde ortaya çıkmış ve birbirlerini karşılıklı etkileyerek diğerinin oluşumuna katkıda bulunmuşlardır" (Yurdusev, 1997: 19-20). Aynı zamanda Yurdusev zamanda merkezi yapıya malik olan ulus devletin fark yaratan özelliğini, hakimiyeti tekelinde tutmasına bağlar. Bu tekelin en mühim anlatımı ise Bodin'e göre yasa meydana getirmek ve onu iptal etme gücüyken, Marksistlere göre sosyo-politik nizama sürdürebilmek için toplumsal açıdan güç ve şiddet kullanma tekelini elinde bulundurmasıdır. Marx'ın kuramsal karşıtı olan Weber'e göre de bu tekel ulus-devletin zor kullanımını yasallaştırmasına dayanır (Şaylan, 1999: 32).

Ulus-devlet hem kültürel hem de siyasi bakımından birlik ve bütünleşmeyi sağlamış halka malik olmak mecburiyetindedir. Kültürel bağlılık ve bütünleşme olarak tarih, dil ve yaşama biçimi olarak anlayabiliriz. Bu kültürel bağlılık ve bütünleşmeyi, siyasi bağlılık ve bütünleşmeyi sağlamış olan halkın devleti, ulus-devlet ismini elde etmeyi kazanır.

"20. Yüzyılın başlarında uluslararası sistemin hâkimiyeti, Britanya İmparatorluğu ve Avrupa ülkelerinden Amerika Birleşik Devletleri'ne kayınca, sömürgelerin bağımsızlıkları gündeme gelmiş, ABD'nin öncülüğünü yaptığı Wilson Prensipleri ve Milletler Cemiyeti çerçevesinde 'self determinasyon', 'toprak bütünlüğüne saygı' ve uluslararası barış' konuları popülerlik kazanmıştır. Böylece ulus-devletin, sistemin yegâne aktörü olduğu bu devletlerarası yapı, milliyetçilik hareketlerinin yükselişine ve meşruluk kazanmasına sebep olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan Birleşmiş Milletler (BM) gibi uluslararası kuruluşlar da sömürgelerin bağımsızlığını

destekleyince, eski sömürgeler daha sonraki aşamada BM Örgütü'ne üye olarak bağımsızlık statüsü kazanan birer ulus-devlete dönüşmüşlerdir" (Yılmaz, Akbulut, 2016: 74).

Birinci ve İkinci Dünya savaşı esnasında ulus-devletlerin en güçlü politik organizasyon oldukları herkes tarafından görülmüştür. Ulus-devletler gitgide daha güçlenerek dış dünyaya açıldıklarında enternasyonal bir evrensel düzenin meydana gelmesinde yapı taşları konumuyla ciddi yardımlar yapmışlardır. Ancak küreselleşme sonrası ulus-devletlerin güçlerinin yitirdiği ve uluslararası sistemde devlet dışı aktörlerin baş gösterdiği konuşulmuş, milliyetçilik, etnisite ve dini toplum, üniter yapı vb. gibi kavramların yerini çok ulusluluk, globalleşme, yerelleşme ve adem-merkeziyetçilik tarzı kavramlara bıraktığı konusu tartışılmaktadır. Bunun nedenini üç başlıkta toplayabiliriz. Birincisi, ulusal devlet oluşturabilecek potansiyel toplulukların sınırına yaklaşılmış olması, İkinci ise soğuk savaş sonrası oluşmuş bloklar, savaş sonrası ulusal devletin hem konumunu hem de saygınlığını yıpratmıştır. Üçüncü ve son olarak da sömürge devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmaları neticesinde meydana gelen yeni devletlerin çoğunlukla ulusal devlet niteliğinde olmamaları da ulusal devletin konumunu zayıflatmıştır (Yılmaz, Akbulut, 2016: 74) (Altun, 2016: 153).

Ergun Özbudun'un "Etkisi Bugüne Uzanan Osmanlı Mirası ve Orta Doğu'da Devlet Geleneği" adlı makalesindeki Türkleri ve Arapların "Devlete" bakış açısını aktarması Türkiye'nin Osmanlı mirası üzerine kurduğu ulus-devletin neden başarılı olduğunu anlatması bakımından önemlidir. Özbudun makalesinde Osmanlı-Türk siyasal düşüncesinde ve halkın zihinsel dünyasında devletin çok önemli bir yer tuttuğunu belirtmektedir. Bu düşünceye göre Devlet, üstün bir değer sayılırken aynı zamanda sırf devlet olduğu için önemsendir, toplumdan görece özerktir, vesayetçi ve paternalist bir rol oynamaktadır. Paternalist imgeyi ise "devlet baba" ibaresinde yansıtılmıştır. Bununla birlikte halk arasında çok kullanılan sözlerden birisi de "Allah devlete, millete zeval vermesin" dir (Özbudun, 2000: 192).

Yine Özbudun'a göre Devleti bu şekilde yüceltme tutumunu eğitim sistemi ve Ordu'nun sürekli olarak beslemesinden kaynaklandığını düşünmektedir. Gerçekten ordu ve sivil bürokrasi, geleneksel olarak, kendilerini devletin bekçileri ve kamu çıkarlarının koruyucuları saymaktadırlar. Arap siyasal düşüncesinde bu duruma baktığımız zaman devletin pek öyle yüksek bir yerinin bulunmadığı göze çarpmaktadır. Yazarın, Mısır, Suriye, Irak, Lübnan ve Ürdün'ü inceleyen Morroe Berger'dan aktardığına göre "Yakınoğu'da yurttaşlık ruhunu topluma aşılacak hiçbir kurum" bulunmamaktaydı (Özbudun, 2000: 193).

Osmanlı devlet geleneğinin üç bileşeninin, ardıl devletlerin yapı ve davranışlarını etkilediği anlaşılmaktadır bunlar şekildedir:

1-)Ulus-Devlet Geleneğinin Bulunmaması: Osmanlı İmparatorluğu bir ulus-devlet değildi. Osmanlı sonrası kurulan devletler içerisinde en kolay ulus-devlete geçen ülke Türkiye'dir. Bunda Türkiye'nin bir bağımsızlık savaşı sonunda kurulmuş olması ve Mustafa Kemal gibi karizmatik bir lider tipinin bulunması bu başarıda büyük payı vardır. Bagdat Korany Arap ulus-devletlerinin kuruluşunu ve sınırlarının çizilmesi görüşünü şu şekilde açıklamaktadır: "Arap devletlerinin sınırları çizilirken dış faktörler belirleyici olmuştur... Günümüz Orta Doğu'sundaki sınırlar, dolayısıyla modern Orta Doğu devlet sisteminin tamamı, bu manda döneminin ürünleridir. Bu devletler sistemi, 'yabancı' kökenlerinden ötürü, uygulamada iki sorunla karşı karşıya kalacaktı: Sistemin kurumlaşması sırasında ülke içi gerginlikler ve devletler sistemi kurulduktan sonra çıkan toprak uyuşmazlıkları." (Korany, 1987: 48-62).

Ulus-devlet, Arap dünyasının hiçbir ülkesinde Türkiye'deki gibi tam anlamıyla meşrulaştırılamamıştır. Ulus-devlet Arap dünyasında üç koldan saldırıya maruz kalmaktadır. Bunlar Arap Milliyetçiliği, İslam ve ülke içi etnik grupların ya da mezheplerin yarattığı bölünmeler. Arap ulus-devletlerini zorlayan en önemli sorunlardan birisinin kaynağı İslam'dır. Vatikiotis bu konu için şunları söyler: "İslam ile milliyetçilik karşılıklı birbirini dışarıda bırakan terimlerdir. Belirli bir coğrafyayla tanımlanmış, ulusal bir gruba yapıcı bir bağlılık olan milliyetçilik İslam'la bağdaşmaz, çünkü İslam'a göre, devlet etnik veya coğrafi temelde tanımlanamaz, bizzat kendisi ideolojik ve dinsel niteliktedir." (Vatikiotis'den Aktaran Özbudun, 2000: 200).

2-) Siyasal Gücü Yoğunlaştırma ve Genişletme Kapasitesi: Siyasal iktidarın küçük ve dağınık olduğu feodal sistemlerin tersine, Osmanlı Devleti gibi bürokratik imparatorluklarda, iktidar yani burada kastedilen topluma nüfuz etme, kaynak toplama ve düzenleme getirme gücü küçük olsa da, merkezde yoğunlaşmıştır. Bürokratik imparatorlukların özerk devlet aygıtları, siyasal iktidarı kendi ellerinde yoğunlaştırma ve genişletme açısından feodal sistemlerden daha büyük bir kapasiteye sahiptir. Yerleşik sınıf çıkarlarının etkisi altında olmayan söz konusu devlet aygıtları, ülkelerinin ekonomik ve sosyal modernizasyonu için siyasal iktidarı daha büyük rahatlıkla kullanabilirler (Özbudun, 2000: 203).

3-) Temsili Kurumların Yokluğu: Osmanlı İmparatorluğu'nda ve imparatorluk topraklarında kurulan yeni devletlerde siyasal iktidarın yoğunlaştırılmasını ve genişletilmesini mümkün kılan faktörler kombinasyonu, iktidarın dağıtılmasını- burada kastedilen demokratik kurumların gelişmesini- zorlaştırmaktadır. Batı Avrupa'daki modern demokrasilerinin doğup

gelişme sürecinin köklerinin, Ortaçağ feodal geleneklerine uzandığı belirtilir Batı Avrupa feodalizmi, görece zayıf merkezi otorite ile kurumsallaşmış yerel iktidar merkezleri arasındaki hukuki olarak tanımlanmış, karşılıklı bağlayıcılığı olan bir güçler ayrılığına dayanıyordu. Avrupa Ortaçağ'daki bu toplumsal ve siyasal çoğulculuktan, kısa bir kesinti dönemi dışında, anayasal düzene, hukuk devletine ve modern temsili kurumlara doğru bir evrim geçirdi (Özbudun, 2000: 204).

Orta Doğu devlet şeklinde, Arap-Pers devlet şeklinde ve bu devletlerin devamı olarak sayılabilecek Osmanlı devlet şeklinde etnik ve dini gruplaşmalar üzeri bir devlet ve kimlik biçimi meydana getirildiğinde bu gruplar bir üst kimliğin altında kendi mevcudiyetlerini tarif etmişlerdir (Mazman, 2014: 491). Çağdaş zamanlarda ulus devlet kimliği içerisinde bu üst kimlik "sekülerizm" veya "laiklik" ilkesi içerisinde tarif edilmeye çalışıldı. Ama sekülerizm ilesi teorik manada devletin ve devletin tesir alanını çevreleyen kamusal alanın herhangi bir dini ilkeye göre değil, herkesçe paylaşılabilir, bilinebilir hâkimiyet ve meşruiyet ilkelerine göre düzenlenmesi ilkesine dayanmaktadır.

İslam dini gibi Orta Doğu'da yaygın bütün etnisite ve öteki dinler özel alan sözgelimi bireyin kendi kişisel seçim ve iradesini ilgilendiren ve aile fertlerinin hane içerisindeki özel ilişkileri içerisinde kök salmış durumdadır. Bundan dolayı formal ve kamusal alanı daha fazla ilgilendiren ulus devlet ve sekülerizm kavramları birey ve aile ilişkileri alanı içinde bulunan dini ve etnik kimlik tanımlamaları için dar bir kapsamda bulunmaktadır. Bu anlamda egemenlik ve meşruiyet ilişkilerinin ulus-devlet kavramı içerisinde tanımlanması, imparatorluk geçmişi olan ve etnisite ve din ilişkilerinin mekânsal anlamda dağıldığı, bireyin ve aile-hanenin özel alanına kaydığı Orta Doğu coğrafyasında düzen ve istikrarın içinde bulunduran normalleşmeyi ikame etmeyi zorlaşmaktadır.

1.5. Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi Orta Doğu Siyasal ve Sosyal Durum

20. Yüzyıl Dünya'yı iki büyük savaş ile adeta bir kan gölüne çevirmiştir. Bu savaşlardan ilki 1914 yılında Avusturya Arşidükü'nün öldürülmesi ile başlayan Birinci Dünya Savaşı diğeri ise 1939 yılında başlayan İkinci Dünya Savaşıdır. Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkmasına neden olan temel dinamik her ne kadar Avrupalı devletler olsa da savaş sonrası süreçte Orta Doğu coğrafyasının toprakları da küresel çatışmalarda merkeze alınarak savaşın başlamasında etkin bir rol oynamıştır. Çünkü Sykes-Picot'u şekillendiren en büyük unsur, büyük güçlerin Orta Doğu'daki güç mücadeleleri olmuştur. İngiltere'nin Mısır ve Kıbrıs üzerindeki Osmanlı hakimiyetine son verme arzusu, yine diğer güçlere rağmen Filistin, Irak

ve Güney İran'da kendi pozisyonunu genişletme hedefi, bu güç mücadelesinin en bariz örneklerindedir. Öte yandan bu mücadelede Fransa'nın temel toprak hedefleri Suriye ve Lübnan olmuş ve sömürge toprakları olarak çoğunlukla Hristiyan halkın yaşadığı bölgeler seçilmiştir. Ayrıca, savaş esnasındaki Osmanlı-Almanya İttifakına istinaden, İngilizler, Osmanlı himayesinde yaşayan Arapları kışkırtma politikası izlemiş ve dönemin Mekke Şerifi Hüseyin'e bağımsız bir Arap devleti kurduğunu suretiyle başına kendisinin geçeceğine dair vaat de bulunmuşlardır. Böylece İngiltere, bölünmüş Müslüman otoriteler yerine bölgede tek bir Müslüman merkezi oluşturarak öteden beri endişe kaynağı olan Pan İslamizm tehdidini de belli bir noktaya hapsetmiş olacaktır (Özcan, 2013: 5). Günümüzde en çok tartışılan konu olan "Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'na girmeyebilirdi?" sorusuna da burada cevap vermek önemlidir. Birinci Dünya Savaşı'nın en büyük nedeni Osmanlı İmparatorluğunun kendi topraklarının Batılı güçler tarafından paylaşılması olduğunu varsayarsak bu savaşın dışında kalması mümkün olmadığını görürüz çünkü ortada bir Vatan savunması ortaya çıkmaktadır.

"1914-1918 savaşı, Avrupa'nın büyük devletlerinin Osmanlı devleti üzerindeki çatışmalarının bir sonucudur. Balkanlar'da Avusturya-Rusya çatışması, Boğazlar üzerinde Alman-Rus üstünlük çekişmesi, İngiltere'nin Hindistan'a giden Yakındoğu yollarını korumak istemesi ve Fransa'nın Suriye üzerindeki tutkuları, diplomasiyle değil, savaşla çözüme bağlanacak sorunlar çıkarmıştır. Savaşın Balkanlar'da patlak vermesi bu bakımdan tarihi bir rastlantı sayılamaz" (Sander,2011 :350).

Osmanlı İmparatorluğu 14 Kasım 1914 yılında Cihad ilan etmiştir. Cihad'ın amacı "Din düşmanlarının bir daha kutsal topraklarımıza ayak basmaması, Kabetullah-ı ve Merkad-i Münevvere-yi Nebevi'yi kapsayan mübarek Hicaz topraklarının rahatının ihlal edilmemesi" biçiminde ifade edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu dışında Cihad'a katılım istenen düzeyde olmamıştır. Katılımın yüzde 5'i bile aşmamasının nedenleri arasında İngiliz propagandasının etkisinin dışında, Osmanlı-Almanya'nın kampanya zayıflığı ve hazırsızlığı daha da etkili olmuştur (Koloğlu, 2017: 311).

Osmanlı savaşa Almanya ve Avusturya'nın yanında, karşı tarafta ise İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı savaşa girmiş ve artık toprakları savaş alanına dönüşmüş oldu. Osmanlı ordusu kuzeydoğu sınırında Rusya ile Arap eyaletlerinde ise önemli bir Britanya gücü ile savaştı. Osmanlı savaşın başında Britanyalıların Mısır'daki konumunu tehdit etmekteydi, daha sonraları Britanyalılar ve onların müttefikleri Filistin'e ilerledi ve Birinci Dünya Savaşı sonunda Suriye'nin tamamını işgal etmişti. Aynı zamanda Britanyalılar ve beraberindeki Hintliler Körfez'den Irak'a çıkmıştı. Zamanla Irak'ın tamamını da ele geçirmişlerdi.

Savaş başladıktan sonra Arap milliyetçileri kendi aralarında iki farklı görüşe ayrılmışlardır. Bu görüşler ya İtilaf Devletleri'nin yardımını alacaklar ve İngiliz-Fransızların kendi topraklarına işgali olasılığını kabul edecekler ya da Osmanlı'nın yanında savaşa girecekler ve yine Osmanlı'nın istedikleri ölçüde ulusal taleplerini yerine getirmiş olacaklardı. Arap milliyetçilerinin çoğunluğu ilk görüşte yani İngiltere ve Fransa'nın yanında yer alırlarken diğer taraftan bu gruba nazaran küçük bir grup ise İngiliz ve Fransız işgalinin tehlikesinin farkına varıp "kutsal savaş" sloganıyla Osmanlı İmparatorluğunun yanında savaşmayı seçmişti (Lutskiy, 2016: 341). İttihat ve Terakki iktidardaki üçlüsünden biri olan Cemal Paşa bu grup ile irtibata geçmiş ve gruba savaştan hemen sonrası için özerklik sözü vermişti. Artık İngiltere ve Fransa'nın karşısında bir Arap-Türk bloğu meydana getirilmişti.

Arap gazeteleri "kutsal savaş" mottosunu özümsemiş ayrıca Osmanlı İmparatorluğunun yararına propaganda yapmaya başlamıştır. Ancak 1915'te bu bahsettiğimiz blokta ilk olaylar baş göstermeye başlamıştı. Cemal Paşa Arap liderlerinde bazılarını İngiltere ve Fransa'yla gizli ilişkiler kurduğuna inanıyordu ve bunların bir kısmını Anadolu'ya sürdü diğer kısmını ise Kudüs ve Şam'da ev hapsine almıştı. Cemal Paşa kuşkulandığı Arap ayanını tutuklamaya ve askeri mahkemelerde yargılamaya başladı ve hüküm giyenlerden 11'i Beyrut'ta idam edildi daha sonra yine hem Beyrut hem de Şam'da 21 kişi idam edildi. Arap toplumunda idamlar büyük bir infial yaratmıştı. İdam edilenler arasında bir Arap senatör, üç Arap milletvekili, gazeteciler, Suriye'nin ünlü ailelerinin üyeleri vardı. 1916'nın ortalarına kadar toplam 800 kişi ölüm cezasına çarptırılmıştı (Lutskiy, 2016: 341-343) (Cleveland, 2008: 173).

"Yasal cezalandırmaların haricinde Türk otoriteleri, kendilerine sadakatinden şüphelendikleri Arapları kitleler halinde tehcire tabi tuttular. On binlerce insan, özellikle de Arap entelijansiyası, Hristiyan ve Şii dini önderler ve seçkin milliyetçilerin aileleri çöllerdeki toplama kamplarına gönderilmişti. Bu sürgünlere bir de soygunlar, katliamlar ve diğer şiddet eylemleri bulaşmıştı. Bu kamplara sürgün edilen insanlar açlıktan ve hastalıktan telef olmuştu" (Lutskiy, 2016: 343).

Cemal Paşa'nın Suriye'de yaptığı idamlarda da İttihat ve Terakki'nin merkezileştirme siyasetlerine rakip tezahür eden karşıt fikirleri ortadan kaldırmayı hedefliyordu. Falih Rıfkı Atay *Zeytin Dağı* kitabında betimlediği Suriye'deki Cemal Paşa figürü, Paşa'nın siyasetini apaçık göz önüne sermektedir: "...Fakat Cemal Paşa için artık herkesin bildiği rütbe ve nüfuzdan başka, masallaşmış hükümler bile vardı. Suriye'de derlerdi ki, eğer Cemal Paşa birisiyle görüştüğü zaman burnunu kaşırsa sürgün düşünüyor, sakalını karıştırırsa, affedip etmemeyi düşünüyor, demektir. Yalnız bıyık burkmasından korkunuz, o zaman bu görüşmenin ölümüne kadar yolu vardır" (Atay, 1964: 62).

Cemal Paşa önemli Arap millî cemiyetlerini sindirmeyi, öncülerini yok etmeyi ve Lübnan, Suriye, Filistin ve Irak nüfusunu yıldırma muvaffak olmuştu. 1916 yılında Arap ulusal bağımsızlık hareketine Osmanlı İmparatorluğunun yaptığı müdahale en şiddetli olanıydı muhakkak. Öncü kadroları ve teşkilatları ortadan kaldırarak, Osmanlı imparatorluğu Arap vilayetlerindeki isyanları bir süreliğine erteliyor olmuştu. Ancak Cemal Paşa'nın sert baskıları ve Arap seçkinlerinin Osmanlı İmparatorluğuna devam eden sadakati, toplu bir şekilde yani örgütlü Arap ayrılıkçılığı hareketinin başka bir bölgede çıkmasını elzem bir hale getirmiştir (Cleveland, 2008: 175).

Osmanlı İmparatorluğu'nda en önemli Arap-İslam makamı Mekke emirliği idi. Emir, Kutsal yerlerin güvenlik işlerinin yanı sıra Hac vazifesini yerine getirenlerin düzenli ve güvenli bir biçimde yerine getirilmesini sağlamaktaydı. Hicaz'da yani Mekke ve Medine bölgesinin idari ve askeri güvenliğini Osmanlı valisi tarafından sağlanmaktadır ancak Mekke emirinin Mekke ve Medine gibi iki kutsal şehri koruması ve haccın güvenliğini sağlaması gibi konulardaki sorumluluğu emiri farklı bir özerklik vermekteydi. Mekke emiri olmak için Peygamberin soyundan gelmek gerekiyordu ve ayrıca Şerif unvanı veriliyordu. Osmanlı adına Hicaz bölgesini yöneten isim ise Hüseyin İbn Ali idi ve Haşimi ailesinden geliyordu 1908 yılında II. Abdülhamid tarafından seçilmişti. Hüseyin İbn Alinin Osmanlı meclisinden mebus olan Abdullah Mekke, Faysal ise Cidde temsilcisiydi. Şerif Hüseyin 1914'e kadar Arap coğrafyasındaki milliyetçi akımlara hiçbir destek vermemiş hatta bu yüzden Arap kabileleri tarafından eleştirilere maruz kalmıştı ancak 1914 yılında Hüseyin oğlu Abdullah'ı Mısır'da bulunan Britanya Yüksek Komiseri Feldmareşal Lord Kitchener'i görüşmesini ve düşüncelerini öğrenmesi için görevlendirdi.

Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşına girdiği ve Cihad ilan ettiği dönemde Şerif Hüseyin'in önünde karar vermesi gereken iki seçenek vardı bunlardan ilki Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında yer almak ya da Osmanlı İmparatorluğu'na ve Halife'ye karşı emperyalistlerin yanında yer alıp bu şartlar altında bağımsızlık kazanmayı düşünmekteydi. Hüseyin oğullarından Emir faysal ilk seçeneğini destekler iken diğer oğlu Abdullah ise ikinci yolun tercihinden yanaydı. Emir Faysal emperyalist güçler olan Fransa'nın Suriye'de ve İngiltere'nin Irak'ta gözü olduğunu bildiğinden bu topraklarda Bağımsız bir Arap devletinin kurulmasına izin vermeyeceklerini biliyordu ve bunun yanı sıra ayaklanmanın destek bulamayacağı düşüncesi ve Avrupalı güçler tarafından tam destek alınamayacağı endişesi vardı. Abdullah ise Şam ve Bağdat gibi şehirlerin ayaklanmaya destek vereceğinden emindi.

1915'in Ocak ayında Kitchener'in yerine Sir Henry McMahon getirildi. McMahon geldiğinden itibaren niyetini belli edip Arapları, Osmanlılardan ayrılmaya yönelik girişimlere başlamıştı. İngilizler ilk olarak küçük Arap kabilelerinin desteklerini almaya başlamışlardı. İngilizlerin yanında yer alan isimler Kuveyt Emiri, dönemin Necd bölgesi yöneticisi İbni Suud ve Asirli İdrisi dir (Fraser, Mango, McNamara, 2011: 74-75).

1915 Martının sonlarına doğru Şam'da, Suriye'deki Milliyetçi gizli cemiyetlerle yaptığı görüşmede, Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'a bölgede ekseriyetle Arap askerlerden oluşan üç Osmanlı tümeni olduğunu ve gizli cemiyet komplocularının bu tümenlerin kendilerine boyun eğeceğine inandıkları söylenmişti. Gizli cemiyet üyeleri merkezi otoriteye karşı bir isyana önderlik etmekten söz ederken bu konudaki korkularını da dile getiriyorlardı. Bir kere, çoğu Osmanlı Devleti ile Avrupalı müttefikler arasında bir seçim yapmak gerekirse Avrupalı Hristiyanlar yerine Müslüman Türkler tarafından yönetilmeyi istiyorlardı. Bir başka neden ise Almanya'nın savaşı kısa bir sürede kazanacağına inanıyor (Fromkin, 2004: 144) ve kaybedecek tarafın desteğinin kendi amaçlarını gerçekleştirmeye yetmeyeceğini düşünüyorlardı.

"Şam Protokolü'ne göre, İngiltere Arap devletini "doğal sınırları" içinde tanıyacak ve onun bağımsızlığını garanti edecekti. Burada "doğal sınırlar" ile kastedilen bölge, kuzeyde 37. paralele dek uzanıyor ve Suriye, Filistin, Irak ile Aden haricindeki bütün Arap Yarımadası'nı kapsıyordu. İngiltere aynı zamanda kapitülasyonların kaldırılmasını da garanti edecekti. Bunun karşılığında, milliyetçiler, İngilizlerle müstakbel bağımsız Arap devleti arasında bir savunma ittifakı imzalamayı ve İngiltere'ye 15 yıl süreli ekonomik ayrıcalıklar tanımayı kabul edeceklerdi. Şam Protokolü, Arap ulusal özgürlük hareketinin tarihinde önemli bir dönüm noktasıydı. Aynı zamanda Arap feodalleri ile Suriye, Irak ve Filistin burjuvazisi arasında bir ittifakı da simgeliyordu" (Lutskiy, 2016: 351-352).

İngiltere Orta Doğu'da özellikle de Irak Cephesi'nde savaşın ilk etabında gerekli başarıyı gösteremeyip fazla kayıp verince, Şerif Hüseyin'le anlaşmak için çabalarını arttırmıştır. Böyle bir anlaşma her iki tarafında çıkarlarına hizmet edecekti. Şerif Hüseyin tarafından çıkarılacak bir ayaklanma İngiltere'nin Orta Doğu'daki işini çok daha kolaylaştıracaktı. Şerif Hüseyin ise eline geçen bu Arap krallığı fırsatını kaçırmak istememiştir. Bu çerçevede Temmuz 1915'ten, Şubat 1916'ya kadar Şerif Hüseyin ile İngiltere'nin Mısır Yüksek Komiseri Sir McMahon arasında devam eden ve tarihe Şerif Hüseyin-McMahon yazışmaları olarak geçen görüşmelerde bir sonuca varıldı.

Bu görüşmelerde İngiliz tarafı, Şerif Hüseyin'i inandırmak için, Arapların tam bağımsızlık yolunda çıkaracakları bir ayaklanmaya destek vereceğini taahhüt etmiştir. Başka bir anlatım ile İngilizler, Arapların Türkleri bölgelerinden çıkarmak için gereksinim duydukları her türlü desteği vermeyi kabul etmiştir (Kral Abdullah, 2013: 96). Şerif Hüseyin

ise anlaşma için tüm Arap yarımadası ile kuzeyde Mersin, Adana, Urfa, İskenderun, Musul, Mardin ve Cizre'ye kadar olan topraklarının tamamını talep ediyordu (Kral Abdullah, 2013: 97). Ancak İngiltere ile gerçekleşen anlaşmada Hüseyin'in istekleri olduğu gibi kabul edilmedi. Bu anlaşmada, İngiltere; Mersin, İskenderun, Şam, Humus, Hama ve Halep'in batısına düşen topraklar hariç, Şerif Hüseyin'in diğer toprak taleplerini kabul etmiştir (Turan, 2004: 107). Şerif Hüseyin, İngiltere ile anlaştıktan sonra savaşın ciddi bir anında Haziran 1916'da Osmanlı'ya karşı ayaklandı (Kral Abdullah, 2013: 123).

Şerif Hüseyin'in üç aşamada isyan etmek noktasına geldiğini söylemek mümkündür: birinci olarak, Osmanlı siyasi sistemi içerisinde ihtiraslarını gerçekleştirebilmekten ümidini kesip bu ihtiraslarını gerçekleştirebilmek için çeşitli arayışlara girmesi; ikincisi, bu çerçevede Şam'daki Arap milliyetçileri ile anlaşmaya varması; son olarak da İngilizlerle ittifak anlaşması yapmasıdır.

Şerif Hüseyin'in başlatıp öncülük ettiği Arap Ayaklanması, Türklerin sıkı denetiminde olan Mezopotamya ve Suriye'de fazla bir karşılık bulmamasına rağmen, Orta Doğu'daki savaşa önemli bir katkıda bulundu. Bu ayaklanma ile Amman'dan Medine'ye doğru uzanan Hicaz demiryolu boyunca orada bulunan 30.000 Türk askerinin hareket edememesine neden oldu ve Suriye'de bulunan Türk-Alman birliklerinin, Yemen'deki Türk garnizonuyla bağlantı kurmasını engelledi (Mansfield, 2012: 233). Şerif Hüseyin Kasım 1916 yılında Mekke'de Arap liderlerini topladığı bir toplantıda kendisini Arap ulusunun kralı ilan etti ve Mekke merkezli bir Arap hükümeti kurdu. Şerif Hüseyin oğlu Abdullah'ı Dışişleri, Faysal'ı ise İçişleri Bakanı yaptı.

"Savaşın başlamasıyla beraber Osmanlı karşıtı güçler (İngiltere, Fransa ve Rusya) arasında savaş sonrasına ilişkin paylaşım anlaşmaları da yapılmaya başlamıştır. Bu doğrultuda Rusya ile 4 Marttan 10 Nisan 1915'e kadar süren görüşmeler sonucunda imzalanan İstanbul Anlaşması'yla, İstanbul ve Boğazlar bölgesi Rusya'ya terk edilerek bu devletin geleneksel amaçlarını gerçekleştirmesi sağlanmıştı. Ancak İstanbul Anlaşması hiç bir zaman yürürlüğe girmemiştir. Zira 1917 Bolşevik Devrimi'yle beraber Lenin, Çarlık Rusya'sı tarafından imzalanan gizli anlaşmaların tanınmayacağını bildirmiştir. İngiltere ve Fransa'yı asıl güç durumda bırakan, Lenin'in savaş sırasında yapılan tüm gizli anlaşmaları açıklamasıydı. Bunların dışında İngiltere ile Fransa arasında 1916 Mayıs'da yapılan ve Mark Sykes ve George Picot tarafından yürütülen görüşmelerin sonucunda imzalandığı için Sykes-Picot Anlaşması olarak bilinen anlaşmayla da Osmanlı İmparatorluğu'nun Orta Doğu'daki toprakları bu iki devlet arasında paylaşılmıştı" (Arı, 2012: 79).

Sykes-Picot anlaşmasının ortaya çıkmasıyla Britanya'nın Şerif Hüseyin'e verdiği sözlerin bazılarını ihlal ettiği ortaya çıktı. Sykes-Picot'a göre Fransa'ya Suriye üzerindeki daha önceki iddialarını tanıyarak Fransa'ya Lübnan'ın güneyinden Anadolu'ya kadar Suriye kıyıları boyunca bir "doğrudan kontrol" bölgesini vermektedir. Irak'taki İngilizlerin statüsü

garantileniyordu aynı zamanda Güney Mezopotamya'yı "doğrudan kontrol" edecek ve sahip olacaktı. Şerif Hüseyin'e verilen bağımsız Arap devletiyse, İngiliz ve Fransızların Orta Doğu'daki denetim bölgeleri arasında bir devlet ya da devletler konfederasyonu olacaktı. Filistin'e ise uluslararası yönetim altında alınacaktı (Cleveland, 2008: 182).

Birinci Dünya Savaşı sırasında ise İngiltere, Filistin'deki Yahudilerden yararlanmak istemiştir. Bu amaçla Başbakan Lloyd George başkanlığındaki İngiliz Savaş kabinesinin Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour, Yahudi Devleti'nin kurulması için en büyük maddi desteği sağlayan ve İngiltere Siyonist Dernekleri Başkanı olan Lord Rothschild'e, 2 Kasım 1917 tarihinde, Yahudilerin Filistin'de devlet kurmasını arka çıkan bir mektup göndermiştir (Kızıloğlu, 2012: 49). Aslında bu olay tamamen bir kurgudan ibarettir. Çünkü İngiltere'deki Siyonistler İngiliz Hükümeti nezdinde Filistin'deki Yahudi yerleşimini onaylayan net bir tavır beklemekteydiler. Bu amaçla aslen Rus Yahudisi olup 1910 yılında İngiliz vatandaşlığına geçen Haim Wieszmann ve Sokolow, Ronald Graham ve Mark Sykes gibi irtibatla oldukları İngiliz yetkililere danışarak, İngiltere Hükümeti'nin istedikleri yaklaşımı göstermesi için bir sistem belirlemişlerdir (Kızıloğlu, 2012: 49). Buna göre kendilerince bir açıklama metni hazırlamışlar ve bu metni daha sonra Lord Rothschild vasıtasıyla Dışişleri Bakanı Arthur Balfour'a göndermişlerdir. Balfour da bu metni tasdik için Savaş Kabinesi'ne sunmuştur. Bu metinde Lord Rothschild, İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour'a üç önemli teklifte bulunmuştur. Bu teklifler, Filistin topraklarının Yahudi vatanı olması, Yahudilerin kısıtlama olmaksızın Filistin'e göçü ve Yahudilerin burada kendi kendilerini idare etmeleri (Kızıloğlu, 2012: 49) önerileridir. Savaş Kabinesi'nden bu teklifler hakkında çıkan onaydan sonra Balfour, durumu mektupla Lord Rothschild'e bildirmiştir. Daha sonra ise Balfour Mektubu olarak bilinen bu mektupla birlikte İngiltere, Siyonistleri kesin olarak desteklemiş ve Yahudilerin Filistin'de devlet kurmasının önü açılmıştır (Arslan, 2006: 127-128). Bundan sonra ABD başkanı Wilson, sonra Fransa ve sonunda İtalya Filistin'de bir Yahudi devleti kurma fikrini desteklemişlerdir. Bu bildiriyle beraber İngilizler, bir Arap ülkesi olarak gördükleri Filistin topraklarında Yahudilere bir devlet kurma vaadinde bulunmuşlardır (Pappe, 2007: 91). Yine Balfour Mektubu ile Siyonizm artık uluslararası bir politika haline dönüşmüştür (Olçay, 1981: 41). Ancak İngiltere'nin bu desteği Filistin'de sürdürdüğü işgali devam etmek zorunda olduğunu göstermişti bu da Araplara göre Şerif Hüseyin'e verilen sözü yerine getirilmemesiydi.

İngiltere bölgede tesirli olabilmek için birbirinden habersiz olan birçok aktörle arka planda görüşmeler yürütmüştür. Bu kapsamda bölgede maziden beri etkili olan ve hicaz

bölgesinde Şerif Hüseyin'den daha üstünlüğü olan Necd Emiri İbni Suud ile de görüşmüştür. Bu görüşmelerden sonra Aralık 1915'te İngiltere ile İbni Suud arasında anlaşılmıştır (Armaoğlu, 2007: 126). Bu anlaşma ile İngiltere daha önce Şerif Hüseyin'e vaat ettiği topraklarda İbni Suud'un hakimiyetini tanıyacağını taahhüt etmiştir. Bu anlaşma ile İbni Suud, Şerif Hüseyin gibi Osmanlı'ya karşı ayaklanmadı ancak İngiltere'yi Basra'da rahat bıraktığı için İngiltere'nin Irak'a doğru ilerlemesi kolaylaşmıştır.

Avrupalı devletlerin hasta adam olarak tanımladıkları Osmanlı savaşın sonuna doğru neredeyse tüm cephelerde gerilemiştir. Bu dönemde ülkenin çok önemli yerleri İngilizler aracılığıyla kısa bir sürede işgal edilmiştir. 11 Mart 1917'de Bağdat, 18 Aralık 1917'de Kudüs, 1 Ekim 1918'de Şam, İngilizlerin eline geçmiştir. Beyrut ve İskenderun gibi önemli şehirler de Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. 1918'in sonlarına gelindiğinde ise bölgenin denetimi büsbütün bu iki Avrupa devletine geçmiştir. Şerif Hüseyin ve oğlu Faysal'ın savaşın ardından Paris Barış Konferansı'nda yürüttükleri zayıf diplomasi bu gerçeği değiştirmemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki topraklarının emperyalist Fransa ve İngiltere arasında paylaşılırak manda yönetimine geçmesi büyük Arap devleti hayalini de suya düşürmüştür (Kral Abdullah, 2013 :237). Savaşın ardından Hicaz'ın kendisine bırakılacağını düşünen Şerif Hüseyin bu konuda hayal kırıklığına uğramıştır. Çift taraflı hareket eden İngiltere, Şerif Hüseyin ile birlikte aynı zamanda Suud Kabilesinin önde gelenleriyle de ikili görüşmeler yürütmüştür. Aynı topraklar üzerinde hak iddia eden bu iki bölgesel güçten faydalanan İngiltere Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Suud ailesini daha avantajlı olarak gördüğünden onlara destek vererek Arap yarımadasında egemen olmalarını sağlamıştır.

Bazı Araplar, Osmanlı İmparatorluğundan ayrıldıkları vakit büyük bir zafer kazandıklarını ve bu kazandıkları zaferin meyvelerini toplamaya başlamışlardı. Ancak 30 Eylül 1918'de Arap kuvvetleri Şam'a girdiği vakit Londra'da İngilizler ve Fransızlar aralarında Arap toprakları üzerinde kurulmayı öngördükleri bir işgal rejimini öngören antlaşma imzalamışlardı. İngiliz sıkıyönetimi hukuku barış antlaşması yapılmıncaya dek yürürlükte kalacak, işgaldeki Arap topraklarındaki en yüksek yetkili ve işgal bölgesinin mülki idaresi de İtilaf güçleri arasında paylaşmıştır (Lutskiy, 2016: 366-367).

Araplar bu durumdan memnun olmamışlardı. Arapların denetimine geçen bölgelerdeki Arap bayrakları indirilmiş, Beyrut'ta bulunan Arap vali kovulmuş ve Arap kuvvetlerinin kazandığı Lazkiye ve Suriye'nin kuzeybatı bölgelerinde bulunan Araplara buradan ayrılın diye Fransızlara karşı da büyük kızgınlık duymaya başlamışlardı. Osmanlı İmparatorluğundan

sonra bağımsız olacağız diye çeşitli hileler ile kandırılan Araplar bunun sonucunda İngiliz ve Fransız sömürgecilerinin boyunduruğuna girmişlerdi. Birinci Dünya savaşının bitmesiyle Arap halklarının tarihinde yepyeni bir safha başladı bu safha Arap coğrafyasının mutlak milli özgürlüğünü kazanması için İngiliz ve Fransız emperyalistlerine karşı savaşım dönemi idi (Lutskiy, 2016: 367).

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması Arap halkları açısından yalnızca bir devletin sonu anlamı taşımıyordu çünkü Osmanlı İmparatorluğu aynı zamanda 400 yıldır davranışlarını biçimlendiren hem siyasal hem toplumsal hem de dini düzenin de sona erdiği anlamına gelmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu Arap vilayetlerini yönetirken her bölgede farklı şekiller uygulamış ancak yine de bir uyum vardı ki bu uyum Osmanlı yönetim sisteminin temeliydi. Bu bahsettiğimiz yönetim şekli uygulamada şu şekilde işliyordu kontrol altında tutulabilecek yerler doğrudan yönetilir fakat uzak yerler aşiret reisleri ya da feodal emirlere tanınan belirli serbestlik etrafından yönetilir.

"Pragmatik Osmanlı yönetimi bir derece bölgesel siyasal özerklik tanımmasının yanı sıra, Arap vilayetlerinde dini ve kültürel uygulama farklılıklarının da hoşgörüsüyle karşılaşmaktaydı. Ancak savaş sonrası devletlerin hükümetleri, önce Avrupalıların kontrolünde ve daha sonra bağımsız Arap rejimlerinde bu kadar hoşgörülü olmayacaklardı. Hükümdarlarının modern hükümet yöntemleri olduğuna inandığı sistemleri uygulayan yeni devletler, kırsal aşiretlerle şehirlilere aynı sert merkezi kontrolü uygulamaya kalkışacaklar ve yurttaşlarının hepsine bir derece kültürel tekörneklilik vermeye çalışacaklardı" (Cleveland, 2008: 189).

Osmanlı'nın kurmuş olduğu siyasi yapı ve işleyen düzen Osmanlıların kendilerinden öncekilerin çalışmaları üzerine ayakta kalabilen bir sistemdir. Geliştirdikleri siyasal kültürde, içerisinde olan grup ve bireyler, vaziyetlerini, hudutlarını, kuvvetlerini aynı zamanda ne alması ne vermesi gerektiğini ya da kimden alıp kime vereceklerini gayet iyi bilmekteydi. Bu kurulan Osmanlı düzeni, Osmanlı'nın sıkıntı zamanlarında dahi zorluklara rağmen işlemeye devam etmişti. Osmanlı toplumunun içinde bulunan Hristiyanların çoğunluğunun tasdiğini ve sadakatini yitirmiş olsa dahi, Müslüman halk içinde meşruluğuna rıza gelmeyi sürdürmekteydi. Osmanlı düzeni durağan bir model olmamıştı ancak son yüzyılında önemli bir değişim geçirdi. Reform hareketleri yönetimin etkinliğini ve Osmanlı'nın askeri kabiliyetini güçlendirmiş olsa da reformlar Osmanlı düzeninin dayandığı temelleri sarsacaktı.

Osmanlı'nın çöküşü ile başlayan bölge üzerinde egemenlik kurma yarışı, Arap halklarını ve onların geleceğini büsbütün ikinci plan atmıştır. Araplara vaat edilen bağımsız Arap devletinin bir hayal olduğu İngilizlerin iki eylemi ile kesinleşmiştir: Birincisi, Filistin topraklarında gerçekleştirilen Yahudi göçü ve Yahudi devletini resmileştiren doküman olarak Balfour Deklarasyonu'nun ilanidir. İkincisi ise Arap topraklarını bölen Sykes-Picot

Anlaşması'dır. Her iki eylem de vaat edilen bağımsız Arap devletine bir hainlik olarak algılanmış ve Arapların Batı'ya olan düşmanlığının kaynağını oluşturmuştur.³

Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı yenilgisi ve Şam'ın Fransızlar tarafından işgali aynı zamanda bölgesel devletin kurulmasıyla Araplar kendi yeni devletlerinin gelişmelerine yönelmişlerdir. Arap halkları bir zamanlar Osmanlı vilayeti sakinleriyken şimdi Iraklılar, Filistinliler ve Suriyeliler gibi kendilerine yeni kimlikler yaratmak zorundaydılar. Osmanlı sonrası Orta Doğu'da çok şey değişmiş ancak değişmeyen şey ise kurulan manda devletlerindeki önemli siyasal figürler daha önceleri Osmanlı'nın sisteminin önemli mevkilerinde bulunmuş kişilerdi. Bu şunu işaret etmekteydi Osmanlı döneminde de devam eden seçkin hakimiyeti, bazı Osmanlı siyasal ve sosyal davranışları savaşın ardından da hükümünün süreceği göstermekteydi.

1.6. İki Dünya Savaşı Arasında Orta Doğu

Arap halkları, uzun süren Osmanlı İmparatorluğu hakimiyeti sonrasında 19. Yüzyıl ortalarına doğru Batılı emperyalist güçlerin sömürgeci tutumuyla tanışmıştı. Cezayir, Tunus ve Mısır gibi ülkeler on dokuzuncu Yüzyıl'ın ilk yarısında iki büyük emperyalist güç olan Fransa ve İngiltere egemenliğinin altına girdiler. 1914 yılında başlayan Birinci Dünya savaşı, emperyalistlerin aralarında dünyayı paylaşma mücadelesi iken, Arapların emperyalistlerin boyunduruğundan kurtulma ümidini yeşertmişti. Ancak İngiltere'nin sözlerine inanan Arap milliyetçileri Osmanlıya isyan ederek bağımsızlığını kazanacağını zannediyordu lakin savaşın sonunda İngiltere ve Fransa Osmanlı'nın Arap coğrafyasındaki yerini aldılar ve Arap milliyetçileri hüsrana uğrattılar. Filistin, Irak ve Ürdün'ün İngiltere; Lübnan ve Suriye topraklarını Fransa işgal etmişti. Ayrıca körfez bölgesi ve Mısır da İngiltere hakimiyetindeydi.

Birinci Dünya Savaşı sonucu 1919 Paris Barış Konferansı ile kurulan Milletler Cemiyeti çatısı altında bir de mandacılık komisyonu oluşturulmuştur. Komisyonun kararına göre, "I. Dünya Savaşı sonucunda egemenliklerini kaybetmiş olan devletler ve bu devletler tarafından yönetilen halklar, modern dünya şartları dahilinde kendi kendilerine ayakta durabilecek yeterlilikte değillerdir. Bu nedenle, bu halkları ve onların kökenlerini yaşatabilme sorumluluğunu üstlenebilecek olan ülkeler, gelişmiş Batılı devletler, bu sorumluluğu Milletler Cemiyeti adına koloni devletler olarak üstlenecektir. Eski Osmanlı İmparatorluğuna ait olan

³ "The Middle East after World War I: Drawing Boundaries, Dividing a Region and Creating a Crisis", <http://www.middleeastpdx.org/resources/wp-content/uploads/2014/06/Middle-East-Simulation-Plan-1.pdf> [25.11.2015]

topluluklar, kendi kendilerine ayakta durabilecek yeterliliğe ulaşana kadar koloni devletler tarafından idari tavsiye ve yardım olarak bağımsızlıklarını sürdürecekler." (Sluglett, 2014 : 417).

1917-1920 yılları arasında Fransa Başbakanı olarak görev yapan Clemenceau'nun özel görevlisi olan Robert de Caix Orta Doğu'yu manda olarak yönetilmesi durumunu şu şekilde meşru gösterir: "Doğu'da ilişkileri Fransa ve İngiltere tarafından denetlenen, kendilerini azami iç özerklikle idare eden, üniter ulusal devletin saldırgan eğilimlerini göstermeyecek belli sayıda küçük devlet olursa, dünya barışı daha fazla güven altında olacaktır." Manda rejimi ile bir Arap birliği fikrini tamamen yok edilmiş bundan dolayı Arap toplulukları içinde tepkilere ve isyanlara yol açmıştır (Bozarslan, 2015: 53).

Orta Doğu'nun gelişmesinin önündeki handikap ve sömürgeciliğin bölgeye yerleşmesi hususunda ayrı düşünceler ortaya atılmıştır. İngiltere'nin sömürge toprağı olan Mısır'a vali olarak tayin edilen Cromer'e göre; "İslamiyet, kültürel olarak geri bir uygarlık formu kurduğu için Mısır gelişmemiştir. Bu kapsamda kadınlar ikinci sınıf vatandaşlar olarak kodlanmış, bilimsel gelişme engellenmiş; düzensizlik, düzene tercih edilmiştir. Bu nedenle Britanya, kendi kendine gelişmeyi başaramayacak olan Doğu toplumlarına yardım etmek zorunda kalmıştır. Cromer'e göre dünyanın doğusunu medenileştirmek, beyaz adamın boynunun borcudur. Diğer bir tabirle Britanya'nın görevi, kendi başına düzenli idare kuramayan Mısırlıları nizama sokmak, Mısırlılara yeni düzenin nimetlerini sunmaktır" (Çalışkan, 2008 : 4) Kısaca, Orta Doğu'ya yerleşen eşitlikçi fakat sömürgeci devletlerin yürütecekleri politikalar için bir meşruiyet kaynağına gereksinimi vardır ve bu "yardıma muhtaç Orta Doğu" olarak ifade edilmiştir.

Koray Çalışkan'a göre ise sömürgeciliğin esası İslam'ın geri kalmışlığına değil, Edward Said'in şarkiyatçılık terimine dayanmaktadır. Çalışkan'a göre; "şarkiyatçılık, Doğu ve Batı arasında kategorik bir ontolojik fark olduğunu iddia eden ve bu farkı fikri çalışmaların ana eksini yapan bir perspektiftir. Bu düşünce stili, Doğu'yu yeniden yapılandırmayı ve Doğulular üzerinde otorite inşa etmeyi amaçlamaktadır. Çünkü Batı medeniyeti kendi özgüllüğünü, ancak başarılı olmayan, geri kalmış, değişmeyen bir diğer medeniyet, Doğu medeniyeti, sayesinde kurmaktadır" (Çalışkan, 2008: 4).

Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı arasındaki dönemde Arap siyasal hareketi yabancı devletlerin kontrolünden bağımsızlaşma eğilimi göstermiştir. Bağımsızlık kazanma üzerine fazla yoğunlaşmanın nedeni iki dünya savaşı arası dönemin Arap siyasal

liderlerinin, büyük oranda toprak sahibi ve meslek sahibi sınıflarından gelmiş olmaları kaynaklanmaktaydı. Savaş yılları sosyal olarak karışıklık olmamıştı ve Birinci Dünya Savaşı öncesinde iktidar ve seçkin sınıflar örneğin Mısır'da Avrupa'da eğitim görmüş toprak sahipleri, Suriye, Lübnan ve Filistin'de geleneksel eşraf, 1930'lu yıllara kadar ayrıcalıkları devam etmiştir. Yönetici gruplar yerelden destekleri devam ederken buna karşın İngiltere ya da Fransa aleyhine kampanya yürütmekteydiler. Ancak bu davranışları bazen ödün vermelerini gerektiriyordu çünkü İngiltere ya da Fransa kontrolündeki yerde yerel siyasal liderler koltuklarını korumak için bu emperyalist kuvvetlerle iyi geçinmek mecburiyetindeydiler. Yani Arap liderler, egemenliklerini isterken bile Emperyalist kuvvetleri fazla kızdırmamaya çalışmaktaydılar (Cleveland, 2008: 195).

"Londra ve Paris'in kurduğu 'manda' adı verilen yönetimler, her tür yerel direnişe eşkıyalık ve haydutluk yaftasını yapıştırmak ve müdahalede bulunmak için söz konusu devletler üzerinde doğrudan bir denetim kurar. Buna karşılık Irak'ta, Suriye'de, Filistin'de genellikle 'büyük isyanlar' olarak bilinen ve her iki Avrupalı güçle işbirliği yapan seçkinlerin meşruiyetini sorgulatan kitlesel ayaklanmalar patlak verir. Arap dünyasının Londra ve Paris'in isteğiyle bölüşülmesine yanıt niteliğindeki bu isyanlar, aslında yeni siyasal toplumların kuruluş sözleşmeleridir" (Bozarlan, 2016: 48).

Arap halkları arasındaki dayanışma ve birliktelik yani bütünleşme ideolojisine malik, büyük oranda laik ve sosyalist içinde olan pan-Arabizm bu ülkeleri zayıf kılmış olsa da, devam eden yıllarda bu ülkelerde, başkent ve vilayet mekanizmalarının inşa edilmesiyle, şehir içi ulaşım ve ticaret yollarının açılmasıyla yeni merkezi birimleri ve siyasal kimliklere elde etmek yoluyla kalıcı sayılabilecek gelişmeler yaşarlar, peş peşe resmiyette bağımsızlıklarını kazanmışlar örneğin 1932 Irak, 1943 Lübnan, 1946 Suriye ve Ürdün, ancak otoritelerini sağlamlaşma yolundaki gelişmeleri başaramamışlardır.

Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı arasındaki dönemde Müslüman dünyası Türkiye'nin yaptığı radikal atılımı gerçekleştiremedi, bir çaba gösteremedi ve bu durum Müslüman-Arap'ın içindeki gururu hep eksik bırakmıştır. Arap ülkelerinde Türkiye Cumhuriyetine benzeyen bağımsız bir ulus-devlet kurulamadı. Bunun nedenleri arasında, ulusçuluğun yerelliği ve İslam'ın evrenselliğinin bir türlü bağdaşamamasıydı. Entelektüel, siyasal veya ekonomik olsun, Ümmetçi ya da Pan-İslamist uyanış konusundaki yoğun çabalar uygulamada başarılı olmadı (Sander, 1996: 29).

Birinci Dünya Savaşı sonrası işgal edilen Osmanlı devleti topraklarında başlayan halk hareketleri Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde örgütlenerek büyümüş ve Osmanlı devletinin ardından modern Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. İran'da ise Kaçar hanedanının yerine Pehleviler geçmişti. İngiltere ve Fransa ise bölgedeki çıkarlarını korumaya çalışmıştır. Bu

amaçla İngiltere ve Fransa bölge nezdinde koloni devletler düzeni kuracak, Arap devletlerinin kaderi ise kurulan bu yeni koloni devlet düzeni içerisinde tamamen yabancı güçlerin kontrolüne geçecektir.

1.7. 1939'dan İtibaren Ulus-Devletler Çağı

Orta Doğu'nun modern devlet sistemlerinin temelleri, Birinci Dünya Savaşı sonucunda ortaya çıkan kolonyal devletlerin yerleşimlerinde atılmıştır. Fransa ve İngiltere'nin bir dizi gizli anlaşma yoluyla bölgeye yerleşerek, bazı alanları Batı tarzı kendi devlet anlayışları ve işleyişleri ile yönetmeleri ile Orta Doğu'da, bugün bilindik manada ulus devlet anlayışının ilk tohumları serpiştirilmiştir. Batılı devletlerarasında imzalanan gizli anlaşmalar ve Orta Doğu'da çizilen sınırlar, Batılı ülkelerin kendi devlet çıkarlarını yansıtırken, yerel halkın istekleriyle büsbütün zıt bir tavır sergilemiştir. Orta Doğu'nun sömürgeci sistemden kurtulması ve sistem düzeyinde yeni bir dönüşüm ile ulus devletler nizamına geçmesi ise fakat İkinci Dünya Savaşı ve onun bitimini izleyen yıllarda olabilmıştır.

İkinci Dünya Savaşı, İngiltere ve Fransız emperyalist sistemlerine kanalize olmuş gözükten Arap coğrafyasının üzerine geldi. Arap halkları arasında ulusçu düşünceleri savunanlar bu yaşadıkları sistemlerin içerisinde daha iyi bir pozisyon kazanmayı bekliyorlardı ama İngiltere ve Fransa'nın askeri, kültürel ve ekonomik olarak avantajı hala güçlü dahası yerinde sabit görülüyordu. Dünyanın o dönemki en büyük iki süper gücü olan ABD ve Sovyetler birliği Orta Doğu'ya olan ilgisi sınırlıydı (Hourani, 2012: 411).

1945-1962 yılları arasında Siyasi olarak çoğu Arap ülkesi bağımsızlıklarını kazandı. Bağımsızlığını kazanan ülkelerin hepsi Arap Birliği'ne üye oldu. Arap Birliği Mart 1945 yılında Mısır, Suriye, Lübnan, Ürdün, Irak ve Suudi Arabistan öncülüğünde kuruldu. Arap Birliğinin amacı Arap ülkeleri arasında işbirliğini hedeflemekti ve birliğin en önemli ülkelerinden Mısır'a biçilen rol Arapların birleşmesi tartışmalarında büyük bir rol oynamaktaydı.

20. Yüzyıl'ın ortalarından Orta Doğu dünyasından hakim fikir, Arap ülkeleri arasında birliğe, bağımsızlığa ve eşitlik konusundan toplum olarak reformları isteyen Arap Ulusçuluğu fikriydi. Mısırlı lider Cemal Abdül Nasır'ın kişiliğinde bu fikir vücut bulmuştu. Suriye ve Mısır'ın öncülüğünde 1958'in Şubat'ında Arap Milliyetçiliği büyük bir gelişme yaşadı ve kısa sürecek bir birlik kuruldu. Bu ittifak 1961'in Eylül'ünde Suriye'nin ayrılmasıyla son buldu. Ancak 1963 yılında yine Mısır, Suriye ve Irak'ın aralarında olduğu yine bir girişim oldu. Ama

bu birleşme de siyasi farklılıklar, ekonomik eşitsizlikler ve kalkınma modellerinin farklılığından bu birleşme başlamadan bitmişti.

"Arap milliyetçiliği bu üçüncü aşamada yaygın bir halk desteği sağlayarak ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda kendi radikal programının yürürlüğe girmesini başardı. Bu aşamadan itibaren Arap milliyetçiliği sosyalizm, tek parti hakimiyeti ve Filistin'in özgürlüğüyle beraber anılır oldu. Parasal kaynakların kötü bürokratik uygulamalar nedeniyle sınırlanması ve ardı arkası kesilmeyen dış tehditler, sosyalizmin bu Arap versiyonuna zarar verdi. İsrail'e karşı devam eden, bitmek bilmeyen mücadele ve diğer Batılı güçlerin sürekli olaylara müdahil olması, ilave sıkıntılar yarattı. Şiddetle ihtiyaç duyulan kaynaklar bölündü, bütün toplulukların ulusal enerjisi tükenme noktasına geldi ve korkunç askeri kayıplar verildi" (Choueiri, 2011: 366).

Arap milliyetçiliği toplumsal olarak bir halk hareketi iddiasında olup Arap coğrafyasından ortaya çıkan bütün fikirleri geri planda tutsa da; 1956-1970 yılları arasında Mısır lideri olan Cemal Abdül Nasır'ın politikaları, konuşmaları ve eylemlerine rağmen amacı olan Arap Birliği kurulması başarılı olmadı. Özellikle dış baskılar ve askeri yenilgiler başarısızlığın nedenlerinden oldu. Arap milliyetçiliği artık üç ana akımla temsil ediliyordu bunlar Baasçılık, Nasırcılık ve Arap Milliyetçileri hareketi idi.

İlk çağlardan beri Arap halkları farklı devletlerin hakimiyeti altında olsalar da Arap ruhu hiçbir zaman yok olmamış ve önemini hep korumuştur. Bunda Arapçanın Kur'an dili oluşu da şüphesiz etkili olmuştur. Bu noktada, Araplarda millet bilincinin oluşumunda Arapça ve İslamiyet'in önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Zira Arap milliyetçiliği, I. Dünya Savaşı'nın sonuna değin küçük bir fraksiyon tarafından korunmuş; Arapların çoğunluğu, vefakâr birer Osmanlı mensubu olarak kalmıştır. Ancak savaş sonrasında bölgenin Batılı güçlerce işgaliyle birlikte, bir ideoloji olarak Arap Milliyetçiliği gelişmeye başlamıştır (Yenal, 2013: 206-211).

19. Yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı İmparatorluğu, aralarında farklılıklar bulunan; İslam, yerel aşiretler ve köylü yapılar üzerindeki faaliyetleri sürdürebilmek için çeşitli mücadeleler vermiştir. I.Dünya Savaşı'nın sonuna gelindiğinde ise Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması, büyük güçlerin, Arap dünyasını yeniden inşa etmesine imkan tanımıştır. Öyle ki bu süreçte; büyük güçler emperyalist nitelikli siyasi bir otorite kurmak için uğraş verirken, milliyetçi kimlikler ise buna karşı direnmişlerdir (Barnett, 1995: 492-493).

Sömürgecilik dönemi süresince Arap dünyasında, emperyalist devletler tarafından kurulmuş bu yeni siyasi kimlikler var olmuştur. Böylelikle, yerel halka rağmen kurulan bölgesel devletler ile Arap dünyası artık tek bir ortak siyasi birlik tarafından değil, idari olarak bölünmüş yapılar ile yönetilmeye başlanmıştır. Çünkü bu çeşit bir yönetim sistemi, Orta Doğu'ya çok etkili bir devletçilik ve egemenlik anlayışı aşlamıştır (Cleveland, Bunton, 2009:

171-172). Büyük güçler bu şekilde yeni bir Orta Doğu coğrafi haritası çizerken; yerel halklar ise haritanın meşruiyetine muhalif bir mücadeleye başlamışlardır. Çünkü büyük güçlerin yararları istikametinde Arap dünyasında yaşanan bu bölünme, Doğu'nun, Batı'nın merkezine olan ekonomik bağlantısını sağlarken; yüzyıllardır bir arada yaşamakta olan Arap halklarının kültürel birliğini ve bölgesel bağlılığını tehdit eder hale gelmiştir (Hinnebusch, 2005: 244).

Bu nedenle, iki savaş arası dönem, yabancı güçlerden bağımsızlığını kazanmak isteyen Arap siyasi eylemlerine sahne olmaya başlamıştır. Amaç; Batı eliyle kurulmuş devletleri yabancı güçlerin denetiminden kurtarmak ve bölgede bütünleşmiş bir Arap milliyetçiliği sağlayarak, Arapları tek bir siyasi çatı altında toplamak olmuştur. Bu şekilde sömürgecilik karşısında yeniden direnişe geçen Arap milliyetçiliği ideolojisi ve bu kapsamda gerçekleştirilen eylemler, Arap halklarının milliyetçilik seslerini duyurmak için harekete geçen yeni siyasi aktörleri ve onların öncülük edeceği yeni ulus devletleri şekillendirmiştir. Ancak ne yazık ki, bu aktörlerin oluşturacağı ulus devletler sistemi, bütünleşmiş Arap milliyetçiliği genellemesinden oldukça uzak olacaktır

1.8. Burgiba ile Modern Devletin İnşası: Tunus

Osmanlı İmparatorluğu 1574'te Tunus'u topraklarına katmıştır. 19. Yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı egemenliğinden ayrılmıştır ve Kuzey Afrika'da etkinliği artan Fransa İngiltere'nin de desteğini alarak Tunus'u işgal etmiştir. 12 Mayıs 1881'de Fransızlar Tunus Beyi ile Bardo Anlaşması'nı imzalamış ve Tunus bundan sonra Fransız himayesine girmiştir (Ulutaş ve Torlak, 2011: 6). 1920 yılında ilk milliyetçi dalga olan Özgür Anayasa Partisi girişimi, Fransızların önderlerini sürgün etmesiyle birlikte son buldu. Ancak Anayasa partisi ilk aşamada herhangi bir bağımsızlık söylemi geliştirmiyor, yalnızca eğitim ve basın özgürlüğü üzerine yoğunlaşıyordu. 1929 Ekonomik krizi akabinde 1930 yılında yeni bir milliyetçi dalga Habib Burgiba etrafında kenetlenmeye başladı. Bu hareket Cezayir ve Fas'taki hareketlerle paralellik gösteriyordu. Fransız yaşam tarzı reddedilmiyor, sadece işgale karşı çıkıyorlardı. 1938 yılında polisle çatışan bu hareketin 2100 üyesi tutuklandı. İkinci dünya savaşında sadece 6 ay süren Alman ve İtalyan güçlerin hakimiyeti tekrar Fransızların lehine sonuçlandı. 1945 yılında Mısır'a kaçan Habib Burgiba 1950'de Paris'e bağımsızlık talebinde bulunmak üzere gitti. 1952 yılında Burgiba ve 11 arkadaşı tutuklandı. Bu durum halkı galeyana getirdi. Son olarak 31 Temmuz 1954 yılında Fransa başbakanı Menden-Frence Tunus'a giderek bağımsızlık sürecini resmi olarak başlattı. Bu süreçte iki bin beş yüz milliyetçi silahlı mücadeleyi bırakıp teslim oldu. 1955 yılında işlerinde bağımsız olan bir

Tunus için imzalar atıldı. Burgiba bunu tam bağımsızlık için önemli bir adım olarak sayıyordu. Fas'ın bağımsızlığından sonra da Tunus'un isteği doğrultusunda 25 Mart 1956 yılında yapılan seçimler neticesinde Burgiba Cumhuriyetin başkanı olarak seçildi (Okumuş, 2015: 21-22).

Habib Burgiba tıpkı Cemal Abdülnasır gibi Türkiye Cumhuriyetinin yaptığı işleri dikkatle izlemekteydi. Habib Burgiba Türkiye Cumhuriyetini ve Atatürk'ü övgüyle bahsederek Müslüman dünyası için örnek alınması gerektiğini ifade ediyordu. Burgiba Nasır'dan biraz daha ileri giderek kendisini II. Atatürk olarak görmekteydi. Tunus bayrağının yanı sıra anayasası da Türkiye'nin o dönemdeki anayasasıyla benzerlik içermekteydi ancak tek farkı resmi dinin Tunus da İslam olarak belirtilmesiydi. Burgiba'ya göre Türkiye'nin ilk laik Müslüman devleti modeli Tunus'ta inşa etmek istediği sistemin temel taşlarını teşkil ediyordu. Burgiba'nın amacı laik ama İslam'la çatışmayan bir Tunus devleti projesiydi. Burgiba'nın öğretisinin ana eksenini şu şekilde tanımlıyordu:

"-Tunus kendine has kimliği, yolunu belirleyen işaret noktaları, değerleri olan bir millettir.

-Tunus toplumsal projesinin merkezine insanı koymalı, yani eğitime, kadının özgürleşmesine, sağlığa ve spora öncelik vermelidir. Bu husus, yapısal değişimlerin motoru olan mücadeleci bir devletin eliyle yürütülen toplumcu bir ekonomik yaklaşımının benimsenmesini de doğrular nitelikte.

-Tunus toplumu, Arap-Müslüman mirası ile kalkınmaya -dolayısıyla modernlik ve ilerlemeye- olan hevesini akıllı ve gerçekçi bir şekilde barıştırmalıdır.

-Yüzölçümü, coğrafi konumu ve komşularını göz önünde bulundurarak barış ve iyi komşuluk evrensel değerlerini benimseyip, diyalog, saygı ve işbirliğinin desteklemeyi dış politika düsturu haline getirmelidir" (Maktuf, 2013: 33-34).

Burgiba'nın amacı modern bir devlet oluşturmak ve güçlü bir yapısı olan devlet kurmaktır. Burgiba'nın düşüncelerinin bu ekseninde olmasının Fransa'da almış olduğu hukuk ve siyaset eğitimi etkisi olmaktadır. Burgiba'nın düşüncelerinin etkileyen eğitimin yanı sıra Fransız aydınlanma düşüncesi, Rousseau, Lamartine ve Hugo'dur (Polat, Durmuş, 2015: 58).

Tunus bağımsızlığını kazandığı dönemde hala kabile düzeni ve önemli bölgesel dengesizliklerle boğuşuyordu. Halkın %90'ı kırsalda yaşıyordu ve muhafazakardı. %10 ise şehirli ve eğitimliydi. Habib Burgiba, hem yeni bir toplum yapısı tasarlıyor hem de tüm kesimleri bir arada tutmayı hedeflemekteydi. Stratejinin odak noktalarını, yoksullukla mücadele, altyapı inşası, toplumun eğitilmesi, barış ve işbirliği diplomasisi yürütülmesi oluşturuyordu (Maktuf, 2013: 34).

Burgiba dış politikasında, Fransa'yla paralel olan ve ülkenin turizm potansiyelini korumaya yönelik istikrarlı politikaları izlerken iç politikasında ilk zamanlar İslam'la çatışmayan, laik politikaları benimsemiş, fazla masraflı olduğunu düşünmesiyle güçlü bir ordudan daha çok diğer iktidar güç sahiplerinin ısrarlarını dikkate alarak sembolik bir ordu oluşturmuştur. Orduya bütçeden ayrılan pay genel olarak yüzde üçlerde iken eğitime yüzde sekiz-on civarında pay ayrılmıştır (Adil, 2011: 8-9). Dolayısıyla ordunun gücü hem askeri hem de siyasi çevrede sınırlı kalırken aynı zamanda diğer Arap ülkelerine göre daha laik ve daha eğitilmiş bir halk kitlesi oluşturmuştur. Bu iki durum demokratikleşme taleplerinin özellikle bu ülkede varlığı için ön koşul oluşturmuştur. Diğer Arap cumhuriyetlerinin aksine Burgiba cumhurbaşkanı olurken, ordunun önemli bir rolü olmamıştır. Mısır ve Suriye'nin aksine Tunus ordusu Burgiba'yı iktidara taşımamıştır. Burgiba her zaman orduyu, rejimden uzak bir konumda tutmuştur, etkisini azaltmak istemiştir (Polat, Durmuş, 2015: 59).

Burgiba İsrail-Filistin konusundan savaşın çözüme bir katkı yapmadığını ve diyalog kurmanın önemini dile getirmiştir ama bu düşüncesi Arap milliyetçileri tarafından büyük bir tepki görmesine neden oldu. İçişlerinde ise Burgiba farklı ve reformist bir bakış açısına sahipti. Ancak yine de iç siyasette de Burgiba'nın laik eğilimlerinden dolayı düşünceleri tartışma konusuydu. Burgiba'nın özellikle Ramazan hakkında birkaç sene oruç tutulmaması ve tüm enerjinin işe aktarılması düşüncesi tetikleyici rol oynadı. Burgiba'nın iç siyasetteki en büyük başarısı Türkiye'de olduğu gibi tek eşliliğin getirilmesidir.

1974-75 yıllarında önemli değişimler ve yeni oluşumlar meydana gelmiştir. Mısır ve Arap ülkelerinde kendini göstermeye başlayan Müslüman kardeşler gibi Tunus'ta da Nahda grubu Raşid Gannuşi'nin liderliğinde İslami bir akım oluşturulmuştur. 1980 yılında yaşanan çatışmalar şiddetlenince içeride ve Fransa'da Burgiba'nın yerine kimin geçeceği tartışmaları yaşanmış ve İslami kesim güç kazanmıştır. Burgiba döneminde demokrasinin egemen olduğu yerlerde sendikalar ve sivil toplum örgütleri kurulsaydı da siyasi partiler kurulamamıştır (Adil, 2011: 9).

Burgiba'nın İsrail'e karşı gevşek siyaseti Arap bölgesinde güçlü eleştirilere sebep olmaktadır. 1975 yılında Tunus meclisi Burgiba'yı 'ömür boyu Cumhurbaşkanı' ilan etmişti (Ayhan, 2012: 62-63). O dönemde Tunus'ta yavaştan rejime ve iktisadî sorunlara karşı muhalif sesler artmaya başlamış, 1978 yılında işçi sendikasının protesto ve gösteri yürüyüşleri şiddetli müdahalelerle bastırılarak sendika yöneticileri tutuklanmıştır. Tunus'ta başlayan muhalif hareketler ve protestolar tek partili rejime başkaldırı giderek büyüyerek

devam etmiştir. Olayların yatışması ve gerginliğin azaltılması amacıyla siyasi partiler kanunu yapılarak, yeni siyasi partilerin kurulmasının yolu açılmıştır. Tunus bağımsızlığını kazandığı tarihten itibaren 1981 yılına değin süren tek partili döneme elveda diyerek, 1981 yılında yapılan seçimler çok partili olarak gerçekleşmiştir (Ulutaş ve Torlak, 2011: 6).

Burgiba iktidarının son dönemlerinde baskı ve şiddet iyice artmış idi. Tunuslular Fransızlardan bağımsızlığını kazanmış olsalar da Burgiba'nın baskıcı politikaları yüzünden yine sömürülen kesim Tunus halkı oldu. 1984-87 yıllarında Tunus da hissedilen ekonomik, siyasal sorunlar ve Tunus halkının Burgiba yönetimine karşı tutunduğu memnuniyetsiz tavır Zeynel Bin Ali tarafından karşılıksız bırakılmayarak Burgiba'ya karşı iktidarını bırakması yönünden sert baskı uygulamış ayrıca Bin Ali Burgiba'nın sağlık sorunları yüzünden Cumhurbaşkanlığı görevini yerine getiremeyeceğini ileri sürdü. Burgiba, Tunus genelinde yaşanan protestolar ve Tunus halkının yönetimden memnun olmaması nedeniyle görevini yapmasının zor olduğunu düşünerek Cumhurbaşkanlığını Bin Ali'ye devretti. Görevi alan Bin Ali Tunus'taki siyasal muhalefetin hepsiyle uzlaşacağını ve ekonomik alanda da iyileşmeler yönünden adımlar atacağına yönelik sözler vermiş idi (Polat, Durmuş, 2015: 59-60).

1.9. Osmanlı Sonrası Suriye

1516 yılında I. Selim döneminde Osmanlı İmparatorluğu Mercidabık Savaşı'nda Memlukluları yenmesiyle Suriye'nin tamamını Osmanlı egemenliğine aldı. Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya ile beraber savaşa giren Osmanlı Suriye'yi askeri bir üs olarak kullanmış ardından Osmanlı ordusu Kanal cephesinde yenilip geri çekilince Suriye 1916'dan itibaren savaşın devam ettiği bir cepheye dönüştü. Osmanlı İmparatorluğunun yıkılma süreci modern Suriye devletinin kuruluş sürecini başlattı. Birinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'daki topraklarının yanı sıra Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki topraklarını kaybeden ve Anadolu'da hapsedilen Osmanlı İmparatorluğu dönemin en büyük iki büyük sömürgeci devleti olan İngiltere ve Fransa arasında Orta Doğu'daki toprakları paylaşıldı.

"Paylaşımın yapıldığı 1920 tarihli San Remo Antlaşması'na göre, İngiltere ve Fransa böl-yönet stratejisi gereği güneyde Mısır, kuzeyde Anadolu yarımadası, doğuda Irak ve batıda Akdeniz arasında kalan tarihi Suriye topraklarını, İslam tarihindeki adıyla Şam Vilayetini, birkaç devlete böldüler. Buna göre, tarihi Suriye topraklarının kuzeyi Fransızlara, güneyi ise İngilizlere bırakıldı. İngilizlerin marifetiyle güneydeki kısımda daha sonra bir Yahudi devleti olarak İsrail kuruldu ve beraberinde Filistin Sorunu ortaya çıktı. Güneyin geri kalanında ise Osmanlılara karşı İngilizlerle işbirliği yapan Haşimi sülalesinin yönetimine bırakılan Ürdün devleti kuruldu. Kuzeyde ise Fransızların marifetiyle bir Hristiyan devleti olarak Lübnan, geri kalanında da bir Fransız manda devleti olarak bugünkü Suriye kuruldu" (Ataman, 2012: 7).

Fransa'nın yönetimi altındaki dönemde Suriye'de geçmiş geleneksel yapıların gitgide yok olduğu ve bu yapıların yerine yeni sınıflar ve siyasal yapıların oluştuğu görülmekteydi.

Yeni oluşumdan, Osmanlı üst yapısı geleneksel bölgesel adetlerin yer almadığı yarı özgürlükçü bir yapıyla yer değiştirmiştir. Bu yapı içerisinde temsili kurumlarla birlikte millî mücadelede önemli görevler alan ilk siyasi partiler ve yerel liderler ortaya çıkmıştır. Kentlerle bağlantısı olan bu yeni ögeler şehirlerde yeni örgütlemelerin ve gruplaşmaların meydana gelmesinde mühim görev oynamışlardır (Hinnebusch, 1993: 244-245). Bilhassa, kapitalist sistemin Suriye'ye girmeye başlamasıyla birlikte, şeyhler tarafından idare edilen ve çalışma standartları belirlenen kentlerdeki esnaf loncaları ortadan kaybolmaya başlamıştır. Kırsalda ise, Fransızlar tarafından yaratılmış yeni bir toprak sınıfı ortaya çıkmıştır. Yalnız, bu yeni sınıf devlete sabit bir kırsal taban verecek bir meşruiyete sahip değildi ve kendilerini parlamentoda temsil eden gruplar da hassas bir yapıya sahipti (Heywood, 1999: 245).

Birinci Dünya Savaşı sonrası Orta Doğu da kurulan yeni Arap devletleri sınırları Sömürgeci devletler tarafından çizilirken yıllardır süregelen sosyo-ekonomik ve kültürel gerçekleri göz ardı edildi. Fransa, Suriye ve Suriye toplumunu dinsel ve etnik açıdan parçalanmış bir toplum olarak gördüğü için mandater bir ülkenin disiplinine ihtiyacı olduğunu düşünmekteydi. Fransız ve İngiliz manda yönetimlerinin sömürgeciliği Orta Doğu'daki Arap halkları üzerinde köklü değişikliklere sebep oldu. Osmanlı öncesi veya Osmanlı döneminde Orta Doğu'da yaşayan çeşitli dinlere mensup topluluklar kültürel, sosyo-ekonomik ve üretim biçimi olarak bütün bir yapıya sahip olduğunu ancak 18. Yüzyılla birlikte bu durumun ayrışmaya başladığını ve Osmanlı'nın duraklama dönemine girdiğinde de bu durumun kesilmeye başladığı ileri sürülmektedir. Suriye'de kurulan Fransız mandası bu bahsettiğimiz bağlamda bir ayrışmayı ifade etmektedir. Orta Doğu'yu kuşatan Sömürgeci Avrupa, bu manda yönetimlerinin siyasi yapısını temellendirmektedir.

Fransa hükümeti Suriye'deki manda yönetimini oluştururken, Suriye'yi mezheplere dayalı farklı idari bölgelere ayırarak Arap milliyetçiliğinin güçlenmesinin engellemek ve mevcut siyasi ve sosyal grupların bağımsızlık dirençlerini kırmaya çalıştı. Fransızlar emperyalist düşünceyi Suriye topraklarında uygulamaya koyarak ülkeyi böl-yönet stratejisiyle yönetmeye kalktı. Fransa Suriye'de Alevi, Sünni ve Dürzilere ait üç farklı devletçiğe dayalı bir yapı kurmayı düşünmekteydi ancak Suriye bu uygulamada daha da parçalı bir duruma gelmiş ve Lübnan dışında bölgelere dini ve bölgesel farklılıklar ekseninde beş yarı özerk bölge kuruldu bunlar Şam, Halep, Lazkiye, Cebel-i Dürzi ve özerk İskenderun sancağıdır (Öztürk, 2016: 97).

Fransızlar aracılığıyla ülkede "*Troupes Speciales du Levant*" adlı bir ordu kurulmuş ve nizamı sağlaması için kurulan bu orduya hafif silahlar da verilmiştir. Bu orduda ki asker ve subaylar Suriyeli azınlıklardan seçilmiştir. Bağımsızlıktan sonra bu askerler modern Suriye ordusunun çekirdeğini oluşturmuş ve eğitilmek üzere silahaltında alınan genç subayların sayısında gözle görülen bir artış olmuştur. Bu dönemde yaşanan paralel bir gelişme de ordunun artan bir şekilde siyasileşmesi oldu. İkinci Dünya Savaşı sonrası kolonyal yaşamdan kurtulan çoğu Üçüncü Dünya ülkesine aynı şekilde Suriye ordusu da modernleşmenin ve değişimin lokomotif rolünü oynamıştır. Dolayısıyla Suriye ordusu bir taraftan ülkeyi kolonyal yaşamın kalıntılarından kurtarmak isteyen milliyetçi bir nesil için cazip görünmektedir. Diğer yandan ordudaki bu genç subaylar politik partilerle ilişkiler kurmaya başlamıştır. Bu durum ise sivil siyasi çatışmaların orduya bulaşmasında ve ordu içinde klikleşmenin doğmasına neden olmuştur (Gürson, 2010: 39).

Yeni idari yapılanmanın en büyük amacı Fransa'nın Suriye'yi yönetirken milliyetçi hareketleri bastırmak ve manda yönetiminin konumunu güçlendirmektir. Ancak Fransa'nın hedefleri tutmadı. 1925 yılında ilk büyük ayaklanma olan Dürzi ayaklanması başlamış sonra Şam ve Humus gibi yerleşim yerlerinde de bu ayaklanmaya destek çıkmış bu ayaklanma Suriye'nin geneline yayılması manda yönetimini zor durumda bıraktı. Fransa bu isyanı bastırırken ilk olarak 1,400 kişinin ölümüne neden oldu daha sonra 1927 yılına kadar devam eden olaylar da 6,000'den fazla Suriyelinin ölümüne ve binlerce insanında yaralanmasına neden oldu (Arı, 2012: 136).

"Sınıfsal ve ekonomik koşullara dayalı hoşnutsuzluğun her geçen gün daha da arttığı manda yönetimi döneminde, milliyetçilerin başını çektiği hareketler, direniş bilincini kamçılıyarak Fransızlara karşı yaygın bir muhalefet oluşturmayı başardı. 1928 yılında Fransız yönetimi, birçok milliyetçi grubu bünyesinde barındıran Ulusal Grup oluşunu tanımak zorunda kaldı. 1930 yılına gelindiğinde Fransa bir adım daha geri atarak mevcut anayasaya Suriyelilerin kendi hükümetlerini kurarak yönetilmeleri yolunu açacak bazı maddeler koydu. Belirli ailelerin tekelindeki Suriye'de kendilerine sadık soylu aileler bulmakta zorlanan Fransızlar, 1925 yılına kadar ciddi meydan okumalarla karşılaşsalar da bu tarihten sonra otoritelerini hakim kılmayı başardılar" (Dağ, 2013: 21).

Şam merkezli kurulan Ulusal Cephe'nin liderleri Osmanlı siyasetinde etkin rol oynayan ailelere mensup milliyetçi siyaset elitlerindendi. Ulusal cephenin yaptığı çalışmalar neticesinde bağımsızlığı ve birleşik Suriye'yi savunan ve manda yönetimine ve onu yok sayan bir anayasa metni ortaya çıktı. Yeni anayasa yönetim biçimi olarak tek meclisten oluşan parlamenter Cumhuriyetin aynı zamanda eşitlik ve özel mülkiyet gibi hakların garanti altına almayı öngördü. Suriye'deki manda yönetimi kendi konumunu koruma altına almayan ve Suriye'nin yönetimi kendi kendine idaresine izin veren bu anayasaya izin vermedi. 1930 yılına

geldiğinde Fransa meclisi feshetti ancak anayasada bazı değişiklikler yaptıktan sonra anayasayı tekrar yürürlüğe sokuldu.

1930 yılından itibaren Suriye'deki milliyetçilerin bağımsızlık hedefleri aynı zamanda manda yönetiminin geleceği için bir anlaşma yapılması talepleri artmaktaydı. 1922 yılında diğer bir sömürgeci devlet olan İngiltere'nin Irak da yaptığı anlaşma Suriye de bulunanları bunun için cesaretlendirdi. 1933 yılına gelindiği vakit Fransa ve Suriye arasında 4 yıl içerisinde Suriye'nin Milletler Cemiyetine girmesi için Fransa'nın desteğini öngören bir anlaşma imzalandı bunun karşılığında Fransa'nın kazanımı ise 25 yıl boyunca ittifaklık korunacak, dış, askeri ve ekonomik işler yine Fransızların sıkı denetiminde olacaktı. Ancak bu anlaşma Suriye içinde bir infiale neden oldu çünkü Suriyeliler Fransızların kontrolüne ve kendi topraklarında kurulmuş olan yarı özerk devletlere yapılan ayrımcılığa karşı çıkmaktaydılar. Bu anlaşmaya Suriye meclisi de itiraz etmesi nedeniyle 3 Kasım 1934'den itibaren parlamento oturumları süresiz ertelendi. 1935'de milliyetçi kesimin lideri olan Hannau'nin ölümü sonrası meydana gelen kargaşa ve 1936'daki genel grev, yapılan anlaşmayla ilgili tartışmaları Suriye'nin gündemine oturdu (Öztürk, 2016: 100-101) (Okur, 2009: 148).

22 Aralık 1936'da Fransa'daki seçimleri kazanan Leon Blum sol eğilimli Halk Cephesi Hükümeti, Suriye'deki milliyetçilerin örgütlendiği Ulusal Cephe ile görüşmelere başladı ve Eylül ayında Suriye-Fransa ittifak Anlaşması imzalandı ancak Fransız parlamentosu bu anlaşmayı onaylamadı. Fransa meclisinin bunu reddetmesinin nedenleri şu şekildedir:

- Fransa manda yönetimini üç yıl içerisinde sona erdirecek,
- Suriye ve Lübnan bağımsız olacak ve Milletler Cemiyetine katılacak ancak Fransa'nın bazı ayrıcalıkları devam edecek,
- Savaş durumunda Suriye deniz, kara ve hava sahasını Fransa'ya açacaktı,
- Anlaşma devam ettiği süresince Fransa kuzeydeki iki hava üssünü istediği zaman değerlendirecek ve bazı bölgelerde kara birlikleri bulundurmaya devam edecekti,
- Suriye milli ordu kuracak ancak Fransa yardımı ve ekipmanları ile
- Fransız büyükelçiliği Suriye'deki diğer elçiliklerin üzerinde olacak
- Dürzi ve Alevilerin yaşadıkları yerler Suriye'ye katılacak (Okur, 2009: 148-149).

Fransa parlamentosu bu anlaşmayı onaylamamanın yanı sıra Suriye'deki dengeler Haşim el-Attasi'nın devlet başkanı olması ile birlikte milliyetçi bir hükümetin Suriye'de iktidara gelmesi bağımsızlık konusunda Suriye'de bir hava esmesine neden oldu. Aralık 1936'da Suriye'deki milliyetçilerin çoğunlukta olduğu parlamento anlaşmayı onayladı. Ulusal Cephe hükümeti 1937 yılı boyunca Suriye'yi bağımsızlığa götürecektir önemli ilerlemeler kaydetti. Fransa Lazkiye ve Cebel-i Dürzi'yi Suriye hükümetine geri verilmesini onaylarken, yerel yönetimlerin birçok yetkilerini Suriye hükümetine aktarmayı onayladı.

"Hatay meselesi, Filistin'deki Arap isyanı ve Fransız Frankı'nın değer kaybetmesi yüzünden meydana gelen ekonomik krizler ile Suriyelilerin kendi aralarındaki ayrılıklar, bu dönemde Suriye hükümetini istikrarsızlaştıran ana unsurlar olarak göze çarpmaktadır. Nitekim Vatan Kitlesi rekabet yüzünden bölünmüştür. İleri gelen milliyetçi liderlerden Abdurrahman Şehbender, 1939'da rakip bir teşkilat kurmuş, ancak bir sene sonra suikasta kurban gitmiştir. Cebel-i Dürzi'deki ayrılıkçı hareket de Fransızların desteğiyle milliyetçilere karşı düşmanlık yapmaya başlamıştır. Ayrıca Hatay meselesinin kızıştığı dönemlerde Türkiye'nin faaliyetleriyle Cezire'de karışıklıklar çıkmış, bölgenin Türkiye'ye bağlanması yönünde talepler yükselmeye başlamıştır" (Okur, 2009: 149).

1937 yılında Türklerin yoğun olarak yaşadıkları İskenderun sancağı Türkiye'nin taleplerini haklı bulan Fransa tarafından özerk statüsü tanındı. İkinci Dünya Savaşı patlak vermeden önce Fransa ile Türkiye arasındaki saldırmazlık paktının bedeli olarak Türk hükümeti 1939 Haziranında Hatay'ı topraklarına kattı.

İkinci Dünya Savaşı'nda işgal edilen Fransa savaş sonrasında Suriye'ye bağımsızlık vereceğini açıkladı. 1943 genel seçimlerinde milliyetçi cephe hükümeti tekrardan iktidar oldu ve Şükrü el-Kuvvetli devlet başkanı seçildi. Fransızların tüm itirazlarına rağmen 1944 yılında hem ABD hem de Sovyetler Birliği Suriye ve Lübnan'ın bağımsızlığını saydılar 1945 yılında ise İngiltere'de bu iki ülkenin bağımsızlığını tanındı. Fransa'nın müttefikleri Suriye'den ayrılmasını istemesine rağmen Fransa ülkeyi Şubat 1946'da Birleşmiş Milletler kararı alınıncaya kadar ülkeyi işgale devam etti. BM'nin karar alması üzerine Fransız birlikleri ülkeden ayrılmış son Fransız askeri 17 Nisan 1946'da Suriye'den ayrıldı ve bir manda yönetimi fiilen bitti. 17 Nisan Suriye'de ulusal bağımsızlık günü olarak kutlanmaktadır.

1946 sonrası dönemde Suriye siyasetini Ulusal Parti ile Halk Partisinin aralarındaki rekabet şekillendirmekteydi. Hem Ulusal Parti hem de Halk Partisi Arap Milliyetçisi söyleminde bulunsalar da, Sünnilerin bu iki partideki ağırlığı, azınlıkların bu partilerle arasına mesafe koymasına neden oldu. Ulusal Parti ve Halk Partisi dışında yine Fransız mandası döneminde yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlayan Baas Partisi Suriye'nin yakın geçmişinde büyük bir öneme sahiptir. Baas Parti olarak 1946 yılında kurulmuş olsa da ilk kongresini 1947

yılında yaptı. Kökleri ise 19. yy'da Arap coğrafyasında yayılan milliyetçilik hareketlerine dayanmaktaydı (Salık, 2015: 7) (Deniz, 2015: 128).

Bağımsızlığını kazanmasının ardından üstünden kısa bir zaman geçtikten sonra Suriye, peş peşe gelen askeri darbeler neticesinde kökten değişikliklerle karşılaşmıştı. Bu kökten değişiklikler, siyasal düzeni ve sistemi derinlemesine etkilemiştir. 1946 yılında bağımsızlığını elde eden Suriye'nin parlamenter demokrasi serüveni oldukça az devam etmiştir. Suriye'nin içerisinde bulunduğu hem iç hem de dış koşullar neticesinde yaşanan demokrasi tecrübesi başarısızlıkla neticelenmiştir. Bu başarısızlığın ana hattında ise, daha çok 'lider' etrafında üretilen hizipler, dini mezhepler ve kabileler bağlamında biçimlenen siyaset yer almıştır. Söz konusu başarısızlıklar ülkede demokratik bir sistemin temelini kurulmasına mani olmuştur. Siyasal mücadeleler ve güç odakları arasındaki çıkar çatışmaları bağımsızlık sonrasında daha da artmıştır. Hem bölgedeki güç mücadelelerin iç politikaya yansması hem de yönetimden duyulan hoşnutsuzluk ülkede sonu gelmeyen askeri darbeler zincirini başlatmıştır (Amanov, 2004: 191-193).

1948 yılında ilk Arap-İsrail savaşının sonrasında Suriye siyasal olarak istikrarsız ve darbeler dönemine girdi. İlk darbeyi 30 Mart 1949 tarihinde Genelkurmay Başkanı Hüsnü Zaim öncülüğünde gerçekleştirdi. Suriye'de o dönem siyasi, askeri, ekonomik ve idari alanlardaki sorunlar bu darbenin olmasındaki en önemli etkenlerdi. Zaim döneminde Suriye yapılanma ve kurumsallaşma sürecine girişti ancak Zaim iktidarını çıkarları doğrultusuna kullanmaya karar verince ekonomik sorunlar tekrardan baş gösterdi ve Zaim siyasal desteğini yitirdi. Sami Hinnavi'nin liderliğinde Suriye'de tekrardan bir darbe oldu ve diğer darbenin lideri Zaim yakalandı ve yargı sürecinin ardından idam edildi. Haşit Attasi öncülüğünde yeni bir sivil geçici hükümet kuruldu ve Suriye yeniden seçime gitti. Ancak 19 Aralık 1949'da Albay Edip Şişekli'nin başını çektiği bir grup asker, yönetimini ele geçirerek General Hinnavi'yi tutukladı. Albay Edip Şişekli 1951 yılında tekrardan bir darbe daha yaptı. Albay Şişekli 1953'te yapılan referandum ile birlikte Suriye'ye de yeni anayasa yürürlüğü girerken Şişekli'de devlet başkanı seçildi. Şişekli devlet başkanlığının ardından ülkede yaptıkları huzursuzluklara neden oldu ve ülkede sıkıyönetim ilan edildi. Huzursuzlukların artması 1954'in Şubat ayında ülkede yeniden bir darbeye zemin hazırladı. Darbenin bu sefer destekçileri ise Dürzi subaylar, Suriye Komünist Partisi ve Baas Partisi idi. Şişekli olayların iç savaşa dönmesini istemediğinden istifa edip ardından Lübnan'a gitti ve Suriye'nin yönetimi sivillere geçti (Öztürk, 2016: 110) (Ataman, 2012: 8-9).

Baas Partisi 1954 seçimlerinde mecliste 16 sandalye kazandı. Irak ile yakınlaşmayı savunan, 1956 yılında Süveyş çatışmasının olduğu dönemde Başkan Şükrü el-Kuvvetli'ye karşı tertip yapıldığından şüphelenilen Halk Partisi ihanet ile suçlandı ve parlamentodan atıldı. Bu durumda Baas Suriye'nin ikinci partisi durumuna geldi. 1957'de ise muhafazakarların siyasette varlığının azaldığı ve Baas ile Komünistler arasındaki mücadelenin arttığı bir yıl oldu. Radikal grupların oluşturduğu ittifak, hükümeti kontrol altına aldı ve sol kesim arasında rekabet Komünist Parti lehine olunca Baas Partisi, Arap dünyasının da dönemin en önemli lideri olan Abdülnasır'ın öncülüğünde Mısır ile birleşme süreci başladı (Bozarslan, 2015: 93) (Öztürk, 2016: 111).

Mısır ile yapılan birlik, en başından itibaren Suriye'nin aleyhine gelişmeye başlamıştı. Suriye Mısır'la birleşmiş olmasına rağmen, istikrara kavuşmazken; bu birleşme Bağdat Paketi'nin Arap ülkelerinde hızlandırdığı bölünme ve çekişmelerde siyasi bir katalizör rolü oynadı (Şen, 2004: 215). Ekim 1959 tarihinde Mısırlı başkan yardımcısı Abdülhakim Amir Suriye'nin başına atanırken, birçok resmi göreve Mısırlılar getirildi. Suriye ordusundaki önemli mevkilerde bulunan birçok subay görevlerinden atılarak -yaklaşık 11.000 subay- yerlerine geçti. Bu dönüşümün yanı sıra ekonomik ve siyasi konularda ciddi bir ilerleme sağlanamaması, Suriyeli orta sınıf, aydın, tüccar ve subaylar arasında büyük bir hoşnutsuzluk meydana getirdi. 28 Eylül 1961'de bir grup Suriyeli subayın ayaklanması ve Nasır'a karşı çıkması ile birlik dağıldı. Buna ülke içinden hiçbir karşılığın gelmemesi Nasır'ın karşı harekate girişme konusundaki cesaretini kırdı. Bu ayrılma, her ne kadar kendisi için onur kırıcı olsa da, üç yıldır zamanının büyük kısmını ayırdığı bir problemden kurtularak, içeriye dönül reformlara ağırlık verebilme imkanı elde etmesi nedeniyle de ayrılmayı dolayısıyla olumlu buluyordu.⁴

"Baas Partisi, 1 Şubat 1958'de Cemal Abdülnasır liderliğindeki Mısır ile birleşerek modern Ortadoğu tarihinin ilk birleşik Arap devletinin kurulmasına öncülük etti. Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) döneminde gerçekleştirilen sosyalist reformlardan rahatsız olan geleneksel Sünni elitlerin desteklediği bir grup subayın 28 Eylül 1961 tarihinde gerçekleştirdiği 'ayrılıkçı darbe' ile Mısır-Suriye birliğinin sona erdiği ilan edildi. Ordu içi hizipleşmenin ve tasfiye hareketlerinin zirve yaptığı 'ayrılıkçı dönem', orduda özellikle Sünni subayların gücünün zayıfladığı bir dönem oldu. 8 Mart 1963 tarihinde gerçekleştirilen bir başka askeri darbe ile ayrılıkçı dönem sona erdi. 8 Mart darbesinin ilk bakışta ülkede daha önce gerçekleştirilen darbelerden bir farkı bulunmuyordu. Fakat 8 Mart hareketi, Suriye tarihinde bir kırılma anına ve etkileri günümüzde de hissedilecek olan olaylar silsilesinin dönüm noktasına işaret ediyordu" (Salık, 2016: 26).

8 Mart 1963 askeri darbesinin ardından Baas'ın kurucularından birisi olan Selahaddin Bitar başbakan oldu. Darbe sonrası bölge, kabile ve mezhep bağları, Suriye siyasal yaşamını

⁴ "Tarihsel Süreçte Suriye-İHH," 21 Ocak 2019 tarihinde erişildi. <http://suriye.ihh.org.tr/tarihsel/surec.html>.

dizayn eden en önemli dinamik oldu. 1964-66 yılları arasında Baas Partisi'nin içindeki güç savaşları nedeniyle sürekli iktidar değişiklikleri oldu. Bu yıllarda Baas Partisindeki Nusayri iki general Salah Cedit ve Hafız Esad öne çıkmaya başladı. 23 Şubat 1966 tarihinde Salah Cedit öncülüğündeki darbe ile Baas içindeki mücadeleyi Nusayrilerin başını çektiği Askeri komite kazandı. 1966 darbesi sonrası, Nusayrilerin hem Baas Partisi hem de Suriye siyaseti üzerinde artık tamamen hakimiyet kurması ile sonuçlandı (Ataman, 2012: 9) (Salık, 2015: 8).

Baas Partisi içindeki ılımlı askeri kanatlar ve radikal sivil kanat arasındaki gerilim, 1967 yılında olan Altı Gün Savaşı, Mısır ve Suriye'nin İsrail'e karşı yenilgiye uğradığı savaş sonrası daha da arttı. Eylül 1970'de Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) ile birlikte Ürdün'e yapılan askeri müdahalesi burada başka bir Baas yönetimine sahip olan Irak'la karşı karşıya gelmesi, ülkedeki tansiyonu zirveye çıkardı. Hafız Esad, rakip siyasi oluşumları devreden çıkardıktan sonra Baas Partisi içindeki hizipleşmeyi de kendi lehine sonuçlandırdı. Mart 1971'de üst düzey askerler ve burjuvanın desteğini alıp devlet başkanı seçilen Esad, parti içinde radikal grupları hem partiden hem de ordu yönetiminden uzaklaştırıp bu hareketi 'düzeltme hareketi' (el-Hareke el-Tashihiye) adıyla nitelendirip kendi hükümetine yasallık kazandırmaya çalıştı. Artık Suriye'de, Nusayri azınlığına mensup Lazkiyeli bir subay olan Hafız Esad'ın yönetimine ve ondan sonrada oğlu Beşar'la devam edecek otoriter bir yönetimi başlamış oldu (Öztürk, 2016: 116) (Ataman, 2012: 9).

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE TOPLUMSAL HAREKETLER, ARAP BAHARI

2.1. Küreselleşme

20. Yüzyılın sonlarına doğru dünya halkları açısından sosyo-ekonomik, politik ve kültürel alanda radikal yenilik ve dönüşümler yaşanmaktaydı. Bu bahsi geçen yenilik süreci sosyal bilimcilerin de ilgi konusu olmuştur. Bu süreci yorumlamada türlü betimlemeler ve kavramlar kullanılmaktaydı. Sonuç olarak bu dönemde öne çıkan kavram "küreselleşme" kavramı olmuştur. Küreselleşme, son zamanlarda üstünde en çok tartışılan ve en çok farklı anlam ve değerler yüklenen, çok farklı betimlemelere ve nitelermelere mevzubahis olan kavramların başında gelmektedir (Akkaş, 2008: 7-8). Küreselleşme ile alâkadar matematiksel bir formül gibi bir tanımlama yapılması çok olası değildir. Bu durumu nedeni, küreselleşme çok boyutlu bir kavramdır ve nereden bakılırsa bakılsın farklı bir değerlendirme çıkacak olmasıdır (Korkmaz, 2007: 211, aktaran Erdem, 2009).

Küreselleşme kavramı üzerinde kafa yoran İngiliz Sosyolog Anthony Giddens liberal bakış açısıyla küreselleşmeyi şu şekilde tanımlamaktadır:

"Dünya, artık herkesi etkileyen karşılıklı bağımlılıkların gelişmesinin bir sonucu olarak, önemli açılardan fiilen tek bir sosyal sistem haline gelmiştir. Küresel sistem, içinde belirli toplumların -örneğin, İngiltere- geliştikleri ve değişim geçirdikleri bir çevreyle sınırlı değildir. Ülkeler arasındaki kesişen sosyal, politik ve ekonomik bağlar bu ülkelerde yaşayanların kaderini kesin olarak etkiler. Dünyanın artan karşılıklı bağımlılığını anlatan genel terim 'küreselleşme' dir" (Slattery, 2010: 419).

Zygmunt Bauman küreselleşme kavramını geçmişin ve geleceğin kapılarını açmaya yarayacak olan anahtar bir ifade olarak görmektedir. Bauman küreselleşme üzerine düşünceleri şu şekilde devam etmektedir:

"Bazılarına göre 'küreselleşme' onsuz mutlu olamayacağımız şey; bazılarına göre ise mutsuzluğumuzun nedeni. Gelgelelim, herkesin birleştiği nokta, 'küreselleşme' nin hem geri dönüşü olmayan hem de hepimizi aynı ölçüde ve aynı şekilde etkileyen süreç; dünyanın, kaçamayacağı kaderi olduğu. Hepimiz 'küreselleşiyoruz' ve 'küreselleşiyor' olmak tüm 'küreselleşmişler' için üç aşağı beş yukarı aynı anlama geliyor. Bütün moda sözcükler benzer bir kaderi paylaşır: Şeffaflaştırdıklarını iddia ettikleri deneyimler ne kadar çok olursa, sözcüklerin kendisi o kadar bulanıklaşır. Dirsekleriyle itip yerine geçtikleri ne kadar çok Ortodoks hakikat varsa, o ölçüde tartışılmaz kurallar halini alırlar" (Bauman, 2010: 7-8).

Küreselleşme, ülkeler arasındaki iktisadî, siyasal, toplumsal ilişkilerin yayılması ve ilerlemesi, fikirsel farklılara dayalı kutuplaşmanın iflas etmesi, ayrı toplumsal kültürlerin, inanç ve ümitlerin daha iyi tanınması, ülkeler arasındaki ilişkilerin yoğunlaşması gibi ayrı görünen yalnız birbirleriyle ilişkili olgular içerdiği, bir anlamda maddi ve manevi değerlerin ve bu

değerler çevresinde oluşmuş birikimlerin ulusal sınırları aşarak dünya çapına yayılması olmaktadır (Karluk, 2002: 1).

Emre Kongar'a göre; küreselleşmenin teknolojik ve siyasal olmak üzere iki kaynağı bulunmaktadır. Teknoloji kaynağı; iletişim ve bilişim teknolojisinin gelişmesi olarak nitelendirilmektedir. İletişim teknolojisinin gelişmesiyle birlikte dünyanın bir bölgesinden her yere erişme olanaklı hale gelmiştir. Bilgisayar sayesinde, her yerden hızlı bir şekilde hesap yaparak hüküm vermek muhtemel hale gelmiştir. Siyasal kaynağı ise; Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin çökmesi olarak belirtilmektedir. Kültür, sanat, teknoloji, edebiyat, askeri ve siyasi rekabete dayalı olan iki kutuplu dünya arasındaki çekişme ortamı kalkınca 1991'den başlayarak farklı bir dünya ortaya çıkmıştır (Kongar, 2016: 17-22).

20. Yüzyılın sonlarına doğru dünya, geleneksel politik blokların yeryüzünden silindiği, hemen hemen tüm alanlarda özgürlükçü siyasetlerin ehemmiyet kazandığı, teknolojik gelişmenin sınır tanımayan varyasyonlara yol açtığı bir süreçten geçmiştir. Halen daha sürmekte olan bu süreçte, meta ve ekonomi piyasaları millî sınırları zorlamakta ve ülkelerin hususî boyutlarını aşmaktadır. Haberleşme ve ulaştırma teknolojilerindeki hızlı gelişme ise bu sürecin hem bir ürünü hem de motoru olmakta ve dünyayı iktisadî, politik ve kültürel bir küreselleşmeye doğru yol almaktadır (Hasanoğlu, 2001: 68).

Küreselleşme kavramı üzerinde günümüzde geniş bir literatür meydana gelmiştir fakat bu konuda teorisyenler ya da uygulamacılar arasında bir anlaşma söz konusu değildir. Küreselleşme kavramının siyasî, kültürel ve iktisadî gibi neticeleri yaygınlaştıkça taraftarları olduğu kadar muhalefet çıkan taraftarlarının da sayısı oldukça artmıştır. Bunun nedeni küreselleşme sonucunda kazançlar olduğu gibi kaybedenler de vardı (Bozkurt, 2015: 330).

Küreselleşme kavramı bir grup sosyal bilimciye göre, siyasal ve ekonomik yönden seçkin gruplar karar mekanizmasının esasını oluşturmaktadır. Buna göre; Dünya Bankası, IMF, gibi kuruluşların dünyada hakim oluşu küreselleşmenin tanımını oluşturmaktadır (Oktik, 2002: 112). Bu gibi kuruluşlar, ekonomik gücü ellerinde bulundurarak dünyaya yön verme eğiliminde olduğu görüşü ileri sürülmektedir.

Küreselleşmeye yönelik yaklaşımları ele aldığımızda üçlü bir sınıflama karşımıza çıkmaktadır. Bunlar Aşırı küreselleşmeciler, Kuşkuçular ve Dönüşümcülerdir. Aşırı küreselleşmeciler bu görüşü savunanlar radikaller olarak da anılmaktadır. Bu gruba göre sanayi uygarlığının ürünü olan ulus-devlet, küreselleşme sürecine eşgüdümlü olarak ehemmiyetini kaybetmiştir. Bu görüşü savunanlara göre küresel pazar, siyasetin yerini

almaktadır zira piyasa sistemi hükümetlerden daha rasyonalist çaba harcamaktadır (Bozkurt, 2015: 331).

"Aşırı küreselleşmecilerin ortaya koyduğu çoğu küreselleşme çözümlemesi, ulus-devletin değişen rolüne odaklanmaktadır. Bu çözümlemelerde, dünya ticaretindeki devasa büyüme yüzünden, tek tek ülkelerin artık kendi ekonomilerini denetleyemedikleri ileri sürülmektedir. Ulusal hükümetler ve bu hükümetlerdeki siyasetçiler kendi ülkelerinin sınırlarını aşan sorunlar, çalkantılı finansal piyasalar ve çevresel tehditler gibi üzerinde denetim kurma güçlerini giderek yitirmektedir. Vatandaşlar, politikacıların bu tür sorunları ele alma yeteneklerin sınırlı olduğunu fark etmekte ve sonuç olarak var olan yönetim düzenlerine karşı inançlarını yitirmektedir. Aşırı küreselleşmecilerin bir bölümü ulusal hükümetlerin güçlerine bir meydan okumanın da yukarıda Avrupa Birliği, Dünya Ticaret Örgütü ve başkaları gibi yeni bölgesel ve uluslararası kurumlardan geldiğine inanmaktadır" (Giddens, 2012: 95).

Bu görüşleri savunan küreselleşmeciler nazarında piyasalar, devletlerden bundan böyle daha güçlüdür. Devletlerin bu otorite kaybı öteki kurumlar ile birliklerin veya mahallî güçlerin yükselerek yaygın olması şeklinde açıklanabilir.

Aşırı küreselleşmeci perspektifine göre, küresel iktisadın yükselişi, kökten yeni dünya düzeninin bir kanıtı olarak yorum yapılabilecek, global seviyede "kültürel karışım", "küresel yayılma" ve "küresel yönetim" kurumlarının doğuşu, "köklü bir biçimde yeni dünya düzeninin delilleri" ve "ulus devletinin ölümü" biçiminde yorum yapılabilmektedir. Devletin özerkliği ve hakimiyeti daha fazla aşınmaktadır. Bunlarla beraber, ülkeler arasında uluslar arası ortaklık kolaylaşmıştır; artan küresel iletişimin alt yapısı yardımıyla da farklı ülkelerin halkları, paydaş çıkarlarının daha çok farkına varmakta ve bu durumun sonucunda da küresel bir medeniyetin doğuşu için paydaş bir zeminin meydana geldiğini ileri sürmektedirler.⁵

İkinci yaklaşım olan dönüşümcüler görüşünü savunanların başında Anthony Giddens'da gelir. Bu kesim küreselleşmeyi, çağdaş toplumları ve dünyayı tekrardan biçimlendiren sosyal, siyasî ve iktisadî değişmelerin arka planındaki temel siyasal kuvvet olarak saymaktadır. Dönüşümcülere göre küreselleşmedeki son seviyede "iç" ya da "dış" veya "uluslararası" ya da "yerel" arasındaki sınırların kalktığını ifade ederler. Bu düzene uyum çabasında, toplumlar, kuruluşlar ve bireyler önceki olayların aksine negatif içeriklerini tekrardan düzenlenmesi için yönlendirilirler (Giddens, 2012: 95).

"Aşırı küreselleşmecilerin tersine dönüşümcüler, küreselleşmeyi, etkilere ve değişmeye açık olan, dinamik ve açık bir süreç diye görmektedir. Küreselleşme, genellikle birbirlerine karşıt biçimde işleyen eğilimleri içeren çelişkili bir biçimde ilerlemektedir. Küreselleşme, kimilerinin ileri sürdükleri gibi tek yönlü bir süreç değil, görüntülerin, bilginin ve etkilerin iki yönlü akımıdır. Küresel göç, medya ile telekomünikasyon, kültürel etkilerin yayılmasına katkıda bulunmaktadır. Dünyanın canlı 'küresel kentleri' kesinlikle, etnik grup ve kültürlerin birbirinin içine geçmiş ve bir biçimde ve yan yana yaşadığı çok kültürlü kentlerdir. Dönüşümcülere göre küreselleşme çok yönlü bir biçimde işleyen bağlantılar ile kültürel akımlarla nitelenen, merkezi olmayan ve kendine dönük

⁵ Veysel Bozkurt, "Küreselleşme Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar", <http://www.isguc.org/vbozkurt1.htm>, 11.12.2007

bir süreçtir. Küreselleşme birbiri içine geçmiş sayısı küresel ağın ürünü olduğundan, dünyanın belirli bir bölgesinden yönlendiriliyor diye görülemez" (Giddens, 2012 : 95-96).

Dönüşümcüler, millî hükümetlerin otoritelerini ve güçlerini tekrardan oluşturmasını kabul etmesine rağmen hem aşırı küreselleşmecilerin hakim ulus devletinin tükendiği tezini hem de küreselleşme karşıtı kuşkucuların her şeyin aynı kaldığı tezini kesinlikle çürütmektedirler. Dönüşümcüler, artık bizim devlet merkezli bir dünyada yaşamadığımızı, devletlerin küreselleşmenin komplike şartları altında yönetsel olarak daha etkili ve dışa çevrik bir politika benimseme yönünde zor durumda olduklarını savunurlar (Giddens, 2012: 96).

Üçüncü yaklaşım olan kuşkucular aşırı küreselleşmecilerin tam karşısında yer alan gruptur. Giddens'a göre bu grup küreselleşmeye her konudan kuşkucu yaklaşmaktadırlar. Kuşkucular yer aldığımız dünyada yeni olan hiçbir şeyin olmadığını ileri sürmektedirler. Kuşkucular küreselleşme için refah devletini ortadan kaldıracak en küçük devleti hedefleyen çevrelerin sıkça sarf ettiği sade bir terimdir. Kuşkucuların bakış açısına göre küreselleşme beklenen bir şeydi ancak aşırı küreselleşmeciler bu durum bir efsane haline getirilmiştir.

"Kuşkucular, aşırı küreselleşmeciler gibi kimileri tarafından benimsenen, küreselleşmenin ulusal hükümetleri kökten bir biçimden güçsüzleştirdiği ve onların daha az merkezi olduğu bir dünya düzeninin yaratıldığı görüşünü yadsımaktadır. Kuşkuculara göre, ulusal hükümetler, ekonomik etkinliğin düzenlenmesi ve koordinasyonunda oynadıkları rol yüzünden esas oyuncular olmayı sürdürmektedir. Örneğin, hükümetler pek çok ticaret anlaşmasının ve ekonomik liberalizasyon siyasetlerinin gerisindeki itici güçtür" (Giddens, 2012: 94).

Kuşkucular, dünya ekonomisi içerisindeki eşitsizliğe vurgu yapmaktadır ve bu durumun dünya üzerinde neo-liberallerin söylemi tarzında küresel bir uygarlığın doğuşuna değil de köktendinciliğin yahut saldırgan milliyetçiliğin doğuşuna sebep olacağını savunuyorlar. Bu grup küreselleşme sürecinin iktisadî veya teknolojik gelişmelerin neticesinde meydana gelen bir tutumun aksine ideolojik olduğunu ileri sürmektedirler (Bozkurt, 2015: 334).

Esasen bu üç bakış açısında temel farklılık kaynağı, olgulardan ziyade, sembol ettikleri dünya görüşlerindedir. Daha küreselleşme münakaşalarının öncesinde, ana ekseninde evrenselci bir davranış içerisinde kendilerini açıklayan liberaller ve bazı Marksistler, küreselleşme sürecini, var olan yaklaşımların bir neticesi şeklinde değerlendirmişlerdir. Bu sürecin, Marks'ın "bütün dünyanın işçileri birleşin" anlayışının aksine, kapitalist piyasa ekonomisi içinde gerçekleşmiş olması, günümüzün neo-liberallerini memnun ederken, yine aynı radikal grup içerisinde yer alan, neo-marksistlerin kötümser yorumlar da yapmalarına neden olmaktadır. Fakat neticede iki farklı dünya görüşünün temsilcisi olan grup da ulus

devletin aşıldığı ve küresel bir uygarlığın doğmakta olduğu şeklindeki hiper-küreselleşme bir yaklaşım içerisinde benzer görüşleri savunmaktadırlar (Kızılcılık, 2003: 77-81).

Küreselleşme süreci ilginç bir biçimde çağdaş zamanların ürünü olan ideolojik bölünmeleri de çok temel bir şekilde tesir etmeye başlamış görülmektedir. Daha küreselleşme tartışmalarının öncesinde bir yazarın: "ileride entelektüel/siyasal bölünmelerin sağ ya da sol ayrımına göre değil de, küreselleşme sürecinden yana olanlarla eski ulus devleti savunular arasında olacaktır" biçimindeki öngörüsü âdeta tasdik edilmektedir (Marshall, 2003: 449). Bununla beraber küreselleşmeye yönelik yaklaşımları daha mükemmel kavrayabilmek için boyutlarına daha yakından bakmakta fayda vardır.

Küreselleşme sürecinin ortaya çıkmasında birden fazla faktörün etkisi olmasına rağmen bunları üç ana başlıkta ele almak mümkündür. Bunlardan ilki teknoloji, ikincisi ideolojik ve üçüncü olarak da ekonomik faktörlerdir.

Giddens bu üç temel unsuru kendinden önceki çalışmalara da öykünerek şu şekilde belirtmektedir:

"-Ekonomik- küresel piyasaların gelişimi ve dünya çapında pazarlar ve fabrikalara sahip Sony veya Ford gibi modern çokuluslu şirketlerin gücünde artış;

-Kültürel- kitle iletişim araçları ve uygu yayınlarıyla yaratılan küresel fikirler, imgeler ve kimliklerin gelişimi;

- Politik- uluslararası diplomasiye geçiş, uluslar-üstü ve dünya çapındaki yönetim birimleri ve ağlarının yükselişleriyle, Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler Örgütü'nden Güney-Doğu Asya Ulusları Birliği'ne (ASEAN) doğru geçiş" (Slattery, 2010: 420).

Ekonomik küreselleşme ile ilgili kaynaklarda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlere bakılırsa, Steger'e göre ekonomik küreselleşme; "dünya ölçeğinde karşılıklı ekonomik etkileşimlerin yoğunlaşmasını ve yaygınlaşmasını ifade etmektedir" (Steger, 2006: 61). Ekonomik taraftan günümüzden dünyadaki ülkelerin mühim bir bölümü birbirleriyle entegrasyona başlamıştır. Meselâ Tayland'da ortaya çıkan bir buhran, tüm Asya'yı etkilediği gibi, bizi de tesir edebilmektedir. Bununla birlikte Rusya'da meydana gelen bir krizin sonrasında Türkiye'den bu ülkeye dışsatım yapan birçok firma iflas etmez durumda kalabilmektedir. Bu da doğal olarak kendi politikaları kadar, başka ülkelerin izlediği ekonomik ve siyasal politikalar konusunda da duyarlı olmaya zorlamaktadır. Uzun lafın kısası bundan böyle ülkelerin iç işlerinde meydana gelen sorunlar ile dış ilişkilerinde sorunlar arasındaki sınır gitgide silikleşmeye başlamıştır (Bulutay, 2004: 25).

Teknolojik gelişmeler özellikle 1980'li yıllardan sonra yaygınlık kazanması ile dünyadaki mesafe kavramını adeta yok etmiştir. Teknolojik gelişmedeki bu hâl küreselleşme

çerçevesinde ele alırsak ilk tesirini malî piyasalarını etkilemekle beraber günümüzde bu etkisi daha da geniş bir yayılma göstermiştir. İletişimin ve bilgisayarın bu denli gücü küresel para piyasalarının gelişimine ivme kazandırmış ve bu durum günümüzde artarak devam etmektedir.

İdeoloji faktörü Sovyetler Birliğinin yıkılmasını izleyen yıllarda liberal piyasa ekonomisine duyulan güven artmıştır. Bu büyük tarihi olaydan sonra büyük bir maliyetine rağmen, kamucu ekonomikler, pazar mekanizması süreci içinde bağımsız ticaret ve dış sermayenin olanaklarından faydalanmaya çalışmışlardır. Ekonomik olarak büyük ve gelişmiş ülkelerin kendi piyasaların artık doyması ve 70'li yıllardaki büyük petrol kaosu sonrası dış pazarlara açılma durumu ve ekonomik faaliyet hacimlerinin artmış olması küreselleşme sürecini meydana getiren iktisadî etmenlerden bir kısmını oluşturmaktadır.

Emre Kongar'a göre küreselleşme; siyasal, ekonomik ve kültürel olmak üzere üç ayaklı bir olaydır. Buna göre;

a-) Siyasi olarak ABD'nin dünya önderliği ve dünya jandarmalığı,

b-) Ekonomik olarak uluslararası sermayenin egemenliği,

c-) Kültürel olarak iki kolu bulunmaktadır. Kültür ayağının ilk kolu, yeknesak tüketim kültürünün tüm dünyadaki hakimiyeti, ikincisi kolu ise kültür farklılığı olan her gruba farklı siyasal özerklik verilmesi hevesi olarak ifade edilmektedir (Kongar, 2016: 26-27).

Özetleyecek olursak küreselleşme ile birlikte bilim, teknoloji ve ekonomide güçlü olan ülkeler, gelişmekte olan ülkeleri sosyal ve kültürel alanda etkilemeye başlamıştır. Batı ülkeleri, toplumları ekonomik ve siyasi olarak zayıflatmakta ve bu aşamadan sonra bu toplumlara kendi kültürünü ihraç etmektedir. Baskın Oran'a göre batı ülkelerinin empoze etmeye çalıştığı marka kültürüne, tüketim çılgınlığına muhalefet çıkmamız gerekmektedir. Marka kültürü, bireyi sürüleştiren bununla birlikte bencilleştirerek toplumu çökertmektedir (Oran, 2001: 23).

2.2. Küreselleşmenin Orta Doğu Ulus-Devletleri Üzerine Etkisi

18. Yüzyılda Modern devletin ortaya çıktığı dönemden günümüze değin olan olaylar ve olgular ulus-devletin hem değişimine hem de dönüşümüne sebep olmuştur. Ulus-devletin meşruiyetine etki eden en mühim kavram küreselleşmedir. Küreselleşmenin özelliklerinden biri bireylerin, malların, fikirlerin, teknoloji ve teknik gibi şeylerin devamlı hareket halinde

olması ve dünyada sınırı olmayan boşluğun içerisine girmeleri oluşturmaktadır. The Economist'e göre küreselleşme boyunca ulus devletin faaliyetlerini kaybetmesi üç hayati gelişmeyle ilişkilidir:

a-) İktisadî olarak mal ve hizmetlerin iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler sebebiyle ülke sınırları haricinde kolaylıkla ulaşılabilir hale gelmesi, ulus devletin kendi kendine kâfi olma prensibini etkisiz hale getirmesi,

b-) Askeri olarak kara hareketleri ile yapılan savaşlara uçak ve füzelerin katılmasıyla ve ulus devletin bizzat sınırları içinde, sınırlarını korumaya dayalı savunma anlayışının kendini güvende hissedemeyecek bir noktaya gelmesi,

c-) Bilgi teknolojisindeki gelişme yardımıyla diğer devletler ve uluslar hakkında hızlı ve geniş bilgi edinme olanaklarıyla insanların birbirine yaklaşması, ulus devletlerin kendine özgü ideolojik ayrıcalıklarını kaybetmesi (The Economist, 1995: 17-20).

"Küreselleşme ile birlikte uluslararası sistemde ulus devlet dışında uluslararası örgütler, sivil toplum kuruluşları ve çok uluslu şirketlerin de yer almaları sonucu, sosyal sistemin ekonomi, siyaset, kültür vb. alt sistemleri yerel nitelikten küresel bir anlayışa geçmiştir. Bu süreçte küreselleşmenin ulus-devleti tehdit eder durumda olduğunu, ulus devletin küreselleşmeyi kolaylıkla absorbe edeceğini ya da küreselleşmenin devlet otoritelerini tehdit eden bir olgu olmaktan öte teknolojik, ekonomik, siyasi vb. açılardan devleti güçlendirerek ona fırsat veren bir süreç olduğunu savunan araştırmacılar bulunmaktadır" (Uğuz, Saygılı, 2016: 138).

Küreselleşme ulus devletler için tehdit ya da imkân olarak görülsün bu tartışmalardan oluşan netice, küreselleşme fikri içinde ulusun ve devletin muhtevasının değişmesi sebebiyle ulus devletin hem değişime hem de dönüşüme uğramaktadır. Küreselleşmenin ulus devlet üzerinde yarattığı ekonomik, siyasi ve kültürel etkiler bakımından bu süreç boyunca en fazla etkilenen kurum olarak ön plana çıktığını söyleyebiliriz.

Ulus-devletlerin sömürgecilik faaliyetlerinin sonrası sayılarının artması, BM örgütünün kurulması ve bununla birlikte İkinci Dünya Savaşı ardından en ışıltılı dönemleri oldu. Bu dönemde meydana gelen devletlerin ekseriyetle emperyalistlerin sömürge düzeni yüzünden küçük ve zayıf kalmışlardır. Bunlarla birlikte dünya siyasi sisteminin ABD ve Sovyetler Birliği olarak iki kutuplu olması milletler üstü bloklaşmaları kaçınılmaz kılmış bunun neticesinde ulus-devletlerin birtakım mesuliyetlerini buralara aktarmalarına yol açtı. Sovyetler Birliğinin dağılma süreci beraberinde bağımsızlığını elde eden milletler ile dünya sistemi üzerindeki ulus-devlet sayısı arttı (Atasoy, 2005: 391-392). Küreselleşmenin ivme kazanması, ulus-devletlerin öz hakimiyetinin farklı açılardan sorgulanmaya aşikâr duruma getirmiştir. Bu sebeple uluslararası alanda hem iktisadî hem politik ve aynı zamanda askeri

tabiiyetin yükselmesi, ulus-devletlerin iradelerine ve seçe haklarına dayalı iktisadî ya da insancıl politikalar uygulamalarına mani yaratmaktadır.

Küreselleşme fikri üzerine yapılan tartışmalarda ulus-devletin gün yüzüne çıkmasını sağlayan kapitalist süreç şu an ulus-devleti ya dünyadan silmeye ya da dönüştürmeye yolunda çaba gösteren bir durum aldığını ortaya koymaktadır. Küreselleşmeyi ve kapitalizminden farklı olarak düşünmemiz olanaksızdır ve bu aşamada bu durum en çok geleneksel manadaki ulus-devletleri tehdit edici haldedir. Bu küreselleşme temelindeki tartışmalarda görüleceğe takdirde ulus-devletin tarihsel safhadaki oluşumuna katkı sağlayan kapitalist dönüşüm, yine yeni ve belli miktarda farklı etkiyle ulus-devletin meşruiyetini ya azaltma ya da ortadan kaldırma amacıyla ortaya çıkmaktadır. Bu sav ile ortaya konulan küreselleşmenin kapitalizmin bir aşaması olduğunun haklılığını ispatlanmıştır aynı zamanda emperyalist mantığın kendi kendisini yenilemesinin bir ön şartı olarak onaylanmakta ve küresel kapitalizm ulus-devlet ilişkisinin ortaya koyulmasında egemen bir bakış açısı meydana getirmektedir. Burada şunu diyebiliriz küreselleşme yeni değildir ancak terimleşmesi yenidir ve emperyalizmin kendisidir (Şener, 2014: 64).

Küreselleşmenin ulus devlet üzerindeki etkilerini 3 başlıkta açıklamak daha kolay olacaktır. Bunlar ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel etkilerdir. Dünya üzerindeki ekonomik rekabet 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamış ve bu rekabet dünyanın iki büyük savaş yapmasına neden olmuştur. 20. Yüzyılda ortaya çıkan iki büyük dünya savaşı ile dünya genelinde tesir eden iktisadî krizler devletlerin yapısal aynı zamanda işlevsel olarak tekrardan şekillendiği iki kutuplu bir dünya sistemi meydana gelmiştir.

Üretimin ve malî sermayenin ülkeler arasından kolayca yer değiştirdiği küresel iktisadi sisteme geçiş beraberinde ulus devletlerin otoritelerini kaybederek eskimiş bir durum aldığını söyleyen küreselleşme yanlıları, küresel sermaye ve piyasanın ulus devletin iktisadî fonksiyonunu elinden aldığını iddia ederek ve küresel kapitalizm karşısındaki en önemli handikapı ulus devletlerin olduğunu söyleyerek tezlerini ispat etmeye çalışmaktadırlar.

İktisadî manada küreselleşmenin sisteme egemen olduğu fikrini savunanlara nazaran İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi kuruluşlar, küreselleşmenin ekonomik olarak gelişmesinden önemli rol oynamışlardır. Bu kuruluşlara ve teorisyenlere göre küreselleşmenin ekonomik evrensel kuralları şu şekildedir:

"1- Özel sektörü ekonomik büyümenin temel motoru haline getirmek,

- 2- Enflasyon oranını düşük tutmak ve fiyat istikrarını sağlamak,
- 3- Devlet bürokrasisini küçültmek,
- 4- Bütçe fazlası sağlamsa bile olabildiğince dengeli bir bütçe yürütmek,
- 5- İthal üzerindeki gümrük tarifelerini kaldırmak veya düşürmek,
- 6- Kotalardan ve yerel tekellerden kurtulmak,
- 7- İhracatı artırmak,
- 8- Devlete ait sanayi kuruluşlarını ve kamu iktisadi teşebbüslerini özelleştirmek,
- 9- Sermaye piyasalarını serbestleştirmek,
- 10- Ülkedeki sektörleri, hisse senedi ve tahvil piyasalarını doğrudan yabancı mülkiyete ve yatırıma açmak,
- 11- Rekabeti artırmak üzere ekonomideki kamusal düzenlemeleri azaltmak,
- 12- Bankacılık ve telekomünikasyon sistemlerini özel mülkiyete ve rekabete açmak" (Tözüm, 2011: 148).

Küresel elektronik ekonomi ile sermayenin çabucak el değiştirmesi neticesinde gerçek ekonominin payı da giderek zayıflamaktadır. Bu çerçevede ülkelerin ulusal düzeyde ekonomik politikası belirleme şansları da mümkün olmamaktadır. Hakikaten, millî devletlerin para ve finans politikaları, enternasyonal finansal piyasalardaki hareketlenmelerden dolayı sürekli denetim mekanizması tarafından kontrol altına alınmaktadır.

Küreselleşme sürecinde, uygulanan neo-liberal politikalar ve bununla beraber gelişme gösteren serbest pazar anlayışı ile ulus ötesi ya da çok uluslu şirketler yayılmacı aktörler olarak, ulusal yapıları büyük ölçüde etkilemektedirler. Öyle ki günümüzde iktisadî anlamda ulusallıktan bahsetmek hiçbir iktisadî, politik ve toplumsal sistemde mümkün görünmemektedir. Kapitalist büyümenin derinleşmesi aşamasında, çok uluslu şirketlerin yönlendirdiği küresel ekonomi dünyanın her yerinde etkisini devam ettirmektedir. Bu noktada küresel ekonomiyi oluşturan çok uluslu şirketlerin gelişimi, ne olduğu ve ulusal yapılar üzerindeki etkisine değinmek gerekmektedir.

Çok uluslu şirketler ya da ulus ötesi şirketler olarak tanımlanan dolaysız yatırımların günümüzdeki etkinliği, 1980'li yıllardan başlayarak uygulanan neo-liberal politikalar neticesinde sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ile mümkün olmuştur.

Çok uluslu şirketler ya da ulus ötesi şirketler diye açıklanan dolaysız yatırımlar günümüzdeki etkinliğinin aksine yeni bir olgu değildir. Kapitalizmin büyüme aşamasında oluşmuştur. 19. Yüzyıl, sömürge-yarı sömürge pozisyonundaki topraklarda doğal kaynakların işletilmesine yönelik büyük çapta Batı yatırımına şahit olmuştur. Bunlarla birlikte ulaştırma

ve haberleşmedeki teknolojik devrimler, demiryollarını, telgraf gibi ve çok uluslu şirketleri bu topraklara taşımıştır. Fakat günümüzdeki çok uluslu şirketlerin küresel örgütlenmesi, dün olduğundan çok farklıdır; görece maliyetlere bakarak üretimin her kademesini ayrı bir yerde gerçekleştirip bu yarı mamulleri ayrı bir yerde birleştirebilmektedir. Çok uluslu şirketler, imalat sanayi gibi, emek kesimlerine de gidebilmekte, yabancı yatırımcılarla ortaklık kurabilmektedir (Kazgan, 2002: 162).

Küreselleşme sürecinde, bütünüyle şirketlerin hakim olduğu toplum aşamasında yaşamaktayız. Çağımız her ne kadar karşı olsak da, büyük devletlerin değil büyük atölyelerin ve şirketlerin çağıdır. Dünyayı büyük şirketler yönetmektedir. Birleşmiş Milletlerin Raporu bu durumu alenen ortaya koymaktadır. Açıklanan rapora göre, 1997 yılı itibariyle General Motors şirketinin toplam satışı 164 milyar dolar, Ford Motor Co şirketinin toplam satışı 147 milyar dolar, Mitsubishi şirketinin 140 milyar dolar iken, Tayland'ın toplam satışı 154 milyar dolar, Norveç'in 153 milyar dolar, Polonya'nın 136 milyar dolar, Malezya'nın 98 milyar dolardır. Yine dünyada günde toplam 20 milyon insana yiyecek satan McDonald's, İrlanda, İsviçre ve Yunanistan'da yaşayan toplam insan sayısından daha fazla müşteriye sahiptir (Kızılcılık, 2002: 238-239).

Soğuk savaş döneminde gündemi işgal etmeyen bir konu olan kuzey güney arasındaki dengesizlik 1990'ların başında Sovyetler Birliğinin dağılması sonucu sona eren soğuk savaş sebebiyle gündeme gelmiştir. Küresel bazlı ekonomik gelişmeler göz önüne alındığında kuzey yarım küreye tabi bir güney yarım küre meydana gelmiştir. Komünist ülkelerin dağılması ile soğuk savaşın bitmesi serbest piyasa ekonomisinin dünya üzerinde işlerlik kazanmasına neden olmuştur. Devletlerin ekonomiye müdahale etmesini kabul etmeyen serbest piyasa fikri ulus devletlerin uluslararası ekonomik düzende etkinliğinin azalması sonucunu doğurmuştur.

"Küresel sermaye karşısında devletlerin ekonomik alandaki güçlerini kaybettiklerini savunan görüşler, ulus-devletlerin temelinde var olan ulusal iradenin temsil ettiği egemenlik gücünün zamanla ulusların elinden alınarak sermayeye verildiğini, ulusal egemenlik ilkesi yerine 'sermaye egemenliği' kuralının ulus devletlere zorla dayatıldığı yeni bir aşamaya gelindiğini, bir avuç finans kapital temsilcisinden oluşan sermaye sahiplerinin, şirketlerinin patronluğundan dünyanın ya da insanlığın patronluğuna doğru geçişe yöneldiklerini iddia etmektedirler. Yine bu görüşlere göre, küreselleşme sürecinde mal ve özellikle sermayenin serbest dolaşımı ulus devletlerde işbaşında olan hükümetlerin kendi ülkelerindeki ekonominin kendi kontrollerinden çıkmasına neden olmuştur" (Yılmaz, Akbulut, 2016 : 75).

Ekonominin küreselleşmesi sonucunda döviz kurları sistemli olarak birbiriyle iç içe geçmiş ve bununla ilişkili para politikaları yerel düzeyde belirleniyor olmakta çıkmıştır. Buna ek olarak teknoloji üretimi ve küresel ekonomiye hizmet verme noktasında dirlik ve iş alanı yaratan çokuluslu şirketler böylece toplumun yaşam düzeyini artıran, devletlerin noksan

olduğu iş alanı açma politikalarını ele alan iktisadî birimler olarak kendisini göstermiştir. Çok uluslu şirketler ulus üstü yapısı sebebiyle sermaye hareketliliğini kolay bir şekilde gerçekleştirip ve yatırım alanlarını belirleme, ekonomi politikalarını etkileme kapasiteleri nedeniyle bu durum ulus devletler ve sermayedarların çıkarlarının karşı karşıya gelmesine sebebiyet vermektedir. Fakat çok uluslu şirketler ülkelerin rekabet gücünü artırması ve refahı en yüksek seviye getirmesi gibi sebepler ile hem ulus devlete hem de şirkete pozitif katkılar yapmaktadır (Yılmaz, Akbulut, 2016: 75) (Uğuz, Saygılı, 2016: 139).

Küreselleşme sürecinde, ulus devletin ekonomideki etkinliğinin aşındırılması uluslar arası örgütler -IMF, Dünya Bankası, DTÖ- aracılığıyla da gerçekleşmektedir. Ulus devlet iktisat düzlemindeki yetkilerini git gide ulus-üstü kurumlar olarak bu örgütlere devretmek durumuyla karşı karşıya kalmaktadır (Kazgan, 2002: 34). Son yıllarda bu örgütlerin öncülüğünde dünya ekonomisini düzenleme amacıyla çok sayıda teşebbüs yürütülmektedir. Bu girişimler sermaye hareketlerinin dolaşımında karşılaşılan mânilerin kaldırılmasını sağlamaya yönelik olmuştur. "Küreselleşme sürecinde devletin değişen rolünü anlamak için II. Paylaşım savaşı sonrası dünyada giderek daha büyük ölçüde devlet niteliği olmak üzere yapılandırılan IMF, DTÖ ve Dünya Bankasını yani üç küresel kurumu anlamamız gerekir" (Kızılcılık, 2002: 260).

Küreselleşmenin ulus devletleri etkilediği diğer bir alan ise sosyo-kültürel yapıdır. Dünya üzerindeki kapitalist ekonomik sistem büyük bir gelir adaletsizliğinin artmasına neden olmuştur. Bu ekonomik gelişmeler ilk olarak ulus devlet sorunu olarak ele alınırken küreselleşme ile birlikte dünya genelinde ele alınması gereken bir sorun olarak görülmüştür. İki kutuplu dünya da fakir olan bölge olan güney yarım küredeki insanların çoğunun sorunlarının artması siyasi, ekonomik ve çevresel sebeplerden kaynaklanan açlık ve yoksulluk ile kalması diğer yarımküredeki insanların bunlara nazaran refah seviyelerinin gitgide yükselmesi göç ve mülteci sorunları yaşanmasına neden olmuştur. Meydana gelen bu göç ve mülteciler problemi ulus devletleri hem asayiş hem de ekonomik olarak sıkıntılı halde bırakmıştır. Bu küresel sorunu çözmek isteyen ya da en azından hasarlarını minimize etmek için ulus devletler uluslararası örgütler ile birlikte işbirliği yapmak zorunda kalmış ancak yapılan işbirlikleri ulus devletlerin egemenlik haklarının bazılarında el çekmesini de doğal olarak beraberinde getirmiştir (Bakan, Tuncel, 60-61: 2012).

Küreselleşmenin kültür üzerinde özellikle Batı kültürünün her devlete hızlı etki etmesi yerel düzeydeki kültürleri kötü yönde etkilemekte, onları değiştirmekte ve kültürler arasındaki

farıkları da azaltmaktadır. Sosyo-kültürel yapı içerisinde sosyal yaşam, ekonomik özellikler, siyasi gelişmeler, kültür dünya, inanış biçimleri gibi çeşitli öğeleri içinde barındırması ve bunların bütün içerisindeki fonksiyonun farklılığı sebebiyle aslında küreselleşmeden en çok etkilenen alandır.

Medya ve iletişim araçlarının etkinliği de bu süreçte, çok önemli işlevler görmüştür. Gerçekten medyanın faal işleyişiyle dünya kültürel açıdan küresel bir modele dönüşmüştür. "Zamanın durduğunu ve mekanın kaybolduğunu iddia eden ve artık global köyde (1967) yaşadığımızı bunda çok önemli bir rol oynadığına dikkat çeken McLuhan'ın bu düşünceleri gerçekleşmiştir" (Rowse'dan Aktaran Durugönül, 2002: 766). Gerçekten, merkez ülkeler medya tekelleri ile neo-liberal değerleri besleyerek, tüm dünyayı tek bir kalıba sokma pahasına, bir örnek tüketim kültürü oluşturmaktadırlar. Küresel tüketim kültürü, Amerika'nın dünyanın ekonomik düzeni üzerindeki hakimiyetinin güçlenmesini sağlarken çevre ulus-devletlerin kültürlerini çökertmeyi hedeflemektedir.

Küreselleşmenin kültürel alandaki "bir örnek tüketim kültürü yaratma" etkisine rağmen büsbütün ters olan ikinci etkisi, ayrı kimlik tezlerini ve oluşumlarını sonuna kadar destekleyerek mikro-milliyetçilik ideolojilerini büyük ölçüde güçlendirmesidir. Küçülen dünyamızda her değişik grubun, din, dil, ırk, ulus, mezhep, aşiret, bölge ve benzeri eksenlerdeki geleneksel farklılıklara ek olarak, uzaylılara tapmada dahil olmak üzere, her türlü inancı kabul görmekte ve bu "farklı kimlikler" bir anlamda korunarak geliştirilmektedir (Kongar, 1999: 684). Bu noktada, postmodern söylemlerin meşruluğunu da sağlayan küreselleşme, kültürel alanda bir yandan bir tüketim kültürü oluşturma amacı taşıırken öbür yandan da mikro-milliyetçilik akımlarını güçlendirerek ulus-devletin yaşam alanını sınırlamakta ve uluslararası düzende bir pazar oluşturma noktasında kendi geçerlilik alanını yaratmaktadır.

"İnternet, medya şirketleri ve teknolojik gelişmeler tarafından desteklenen kültürel küreselleşme (McDonald'slaştırma), herhangi bir yerde üretilen bilgi, mal, değer ve imajların uluslararası ve kültürler arasındaki farklılıkları ortadan kaldırma sürecidir. Kültürel küreselleşme, kültürlerin kendi simgeleri ve sembolleri aracılığıyla oluşmakta, homojen bir algı içerisinde şekillenmektedir. Başka bir deyişle kültürel sıkışma içerisinde farklı kültürler beraber yoğrulmaktadır Bunun neticesinde ortaya çıkan çok kültürlülük, sınırları ve kimlik kavramını derinden sarsmakta; mikro milliyetleri, kurgusal küçük grupların (cemaat, cinsiyet, din, dil) ortaya çıkmasını sağlayarak homojen ve üniter ulus devlete partiküler ve heterojen bir yapı öngörmektedir" (Uğuz, Saygılı, 2016: 140).

Küreselleşmenin sosyal etkilerinden birisi ise popüler kültür sonucu ortaya çıkan tüketim toplum tipidir. Küreselleşmenin yayılmasının neticesinde insanlar, zihin yapıları ve toplumsal ilişkileri, giyim kuşam yönünden farklı bir yaşam stili tasarlamakta ve insanlar

birbirlerini daha çok benzemektedirler. Trend ya da moda adına insanlar tüketim çılgınlığı yüzünden ihtiyacı olmadığı halde ürünler satın almaktadır çünkü bunlardan dolayı kendilerini halk arasında olduğundan daha saygın hissetmekte ve popüler kültürün bir parçası halini almaktadır. Ulus devletin kültürel anlamda yapmaya çalıştığı ulus kimliği yaratma durumu kültürlerin popüler kültür ile iç içe geçmesi yüzünden toplumsal yaşamı belirlemeyi simgeleyen küreselleşme ile karşı karşıya gelmesine sebep olmuştur. Teknolojinin gelişmesi ile kitle iletişim araç-gereçlerinin gelişmesi ve geniş kitlelere yayılması millî kültür yaratma çalışmalarını önemli derecede sekteye uğratmıştır. Kitle iletişimdeki yayılma durumu küresel ve aynı zamanda mahallî kültürün, millî kültürün tep tipleştiriciliğine karşı gelmesine sebebiyet vermiştir.

Üçüncü olarak küreselleşme ulus devletin siyasi fonksiyonunu da oldukça etkilemektedir. Çok yönlü niteliğe sahip olan küreselleşme ulus devlet fikrini, yapısını ve işleyişini büyük ölçüde etkilemiştir. Bu etki süreci devletin millet anlayışının ve siyasal sistemde devlet anlayışının zarara uğraması öncelikli olmak üzere ulusal hükümetlerin hüküm alma mekanizmaları üzerinde de onları zayıflatıcı bir etkisi olmuştur. Bunu şu şekilde de diyebiliriz küreselleşme ile birlikte ulus devletlerin hem otorite hem de bağımsız karar verme yetkisi kaybolmuş ve ulus devletlerin uluslararası siyasetin altında ezildiği aynı zamanda gücün zayıf devletlerden artık güçlü devletlere kaydığı olarak söylemek yanlış olmaz.

Küreselleşme süreci ile ulus devletin birtakım fonksiyonları değişmiştir. Bu değişim pozitif ve negatif yaklaşımlar için de mühim bir fark söz konusudur. Değişen fonksiyonlara iki tutum açısından ayrı yorumlanmaktadır. Pozitif yaklaşanlar ulus devletin kaybettiği ve birtakım fonksiyonlardan hareketle, ulus devletin ortadan kalktığını veya kalkacağını ve bunun da pozitif bir gelişme olduğunu belirtirken; negatif yaklaşımlar, fonksiyonlardaki bu değişimlerden hareketle ulus devletin ortadan kalktığı neticesinin çıkarılamayacağını belirtmektedir. Onlara göre ulus devletler küreselleşme sürecinde yeni birtakım işlevler üstlenerek ağırlığını koruyacak ve küresel sistemin ana aktörleri olma görevini sürdürecektir. Ulus devletin ortadan kalkması birtakım unsurlar için çok da olumlu bir gelişme değildir. Ulus devletin ortadan kalkması küresel ölçekte eşitsizliğin kurumsallaşması manasına gelmektedir. McGrew'e göre, kendini iç ve dış yatırımcılar için daha cazip kılmaya çalışan devlet, işgücü piyasalarını, ulaşım yapısını, vergi yapısını, bunlarla birlikte eğitim müfredatını bu misafirlere uygun hale getirmeye çalışmaktadır. McGrew, bu değişimleri ulus devletin sonunun geldiğinin habercisi olarak görmektedir. McGrew bu çerçevede, ulus devletin otoritesini, özerkliğini, yeterliliğini ve doğasını tehlikeye atan dört tehdit tanımlamaktadır:

a-) Devletin yeterliliğine tehdit: Devletin vatandaşlarının çıkarlarının ve refahının belirleyicisi kendi dışında güçler olmaya başladığında, ulus devlet öz vatandaşlarının kaderini gitgide daha az belirleyebilir olmuştur.

b-) Devletin biçimine tehdit: Yaşanan gelişmeler, ulus devletlerin artan ölçüde uluslararası olmasına sebep olmuştur. Ulus devletler, devletlerarası politikaları belirleyebilmek için uluslararası forumlar çevresinde konumlanmaya başlamıştır.

c-) Devletin özerkliğine tehdit: Küreselleşme, devlet yöneticilerinin siyasi seçeneklerini keskin şekilde kısıtlamıştır. Ekonominin kontrolünden çıkmasıyla ulus devletler politika üreten olmaktan çıkıp, giderek daha çok hazır politikalar uygular pozisyona gelmiştir.

d-) Devletin otoritesine tehdit: Küreselleşmenin, ulus devletin yeterliliğini ve özerkliğinin temellerini aşındırması, hükümetin etkinliğini dolayısıyla da devletin meşruiyetinin ve otoritesinin temellerinin aşınmasına sebep olmuştur (Hall, Held, McGrew, 1992: 87-92).

Ulus devletin, küreselleşme sürecinde sınırlı olarak koruduğu görev, sınırların kontrolü görevidir. Sınırların kontrolü ulus devletlerin güvenlik, istihbarat ve otoritelerini koruma konularında oldukça ehemmiyet arz etmektedir. Ulus devletin bu konjunktürde koruduğu öteki bir görevi ise temsil görevidir. Ulus devlet meşruluğunu ve hakimiyetini sınırları altında tuttuğu nüfusu temsil görevinden almaktadır (Tekeli, İlkin, 2000: 120). Ulus ötesi firmalar, dünyayı dönüştürme kapasitesine sahip olsalar da küreselleşmiş iktisat sistemi büyük krizlere sürdürebilecek bir tüzük sistemi geliştirmekte ve ona meşruiyet sağlamakta yetersiz kalmaktadır. Böyle bir sisteme meşruiyet sağlayabilecek uluslararası sistemin aktörleri günümüzde ancak ulus devletler olabilir. Buna paralel olarak Giddens'in ifadesiyle iktisadi güçleri ne denli büyük olursa olsun endüstriyel şirketler askeri örgüt değildir ve kendi kendilerini belirli bir toprak parçasına bağlı aktörler olarak bekleyemezler (Giddens, 1994: 78). Uluslararası yönetim mekanizmalarının meşruiyetini sağlayan temel kurumlar ulus devletlerdir (Tekeli, İlkin, 2000: 122).

Küreselleşme süreciyle birlikte ulus devletin bazı fonksiyonlarını kaybettiği görüşünü savunanlar başta ekonomik alan olmak üzere pek çok geleneksel aracın ortadan kalkmasının ya da yapı değiştirmesinin ve ulus devlet kadar veya ondan daha güçlü hükümetler dışı örgütlerin ve çokuluslu şirketlerin öne çıkmasının ulus devlete karşı gelişmeler olduğunu savunmaktadır. Aynı bu kesim diğer taraftan, toplum kesimlerinin devletten beklentilerinin değişmesinin, teknoloji, iletişim ve bilgi alanlarında ulaşılan ve önüne geçilmez bir hal alan

ilerlemelerin ve askeri savunma yönünün asgari düzeye inmesinin de ulus devletin varlığını zorlar hale getirdiği görüşündedirler. Bacık'a göre, kendi ülkesinde özelleştirme hareketleriyle müdahale yeteneğini kaybeden devlet, uluslararası alanda da hükümet dışı örgütler, sivil inisiyatifler ve çok uluslu şirketler karşısında geri adım atmıştır (Bacık, 1998: 35).

Küreselleşme sürecinin bel kemiği olan liberalizm hem savunduğu serbest piyasa ekonomisini hem de bireysel hak ve özgürlüklerin devlet tarafından koruma altından olması gerektiği fikrinin üzerinde durmuştur. Liberalizm devlete atfettiği anlam egemenlik hakkını tamamen elinde bulundurduğu tahmin edilen ulus devletin gücünün azalmasına ve bu durumun sorgulanmasına sebebiyet vermiştir. Kişisel özgürlüklerin devlete karşı güvence altına alınması, sivil toplumun aktif bir şekilde siyasi hayatta olması, devletin her istediğini yapmasından ziyade anayasa ile sınırlandırılması gibi uygulamalar küreselleşme sonucunda ülkelere sirayet etmiş ve demokrasinin olduğu ülkelerde ise demokrasiyi sağlamlaştırmıştır.

"Söz konusu bu katkıların yanında küresel demokrasi, hukuk devleti ile birey hak ve özgürlük açısından halk egemenliğini zapt-ı rapt altına aldığı, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeleri özellikle uluslararası kuruluşların dış etkilerine maruz bıraktığı gibi hususlarda eleştirilebilmektedir. Bu durum, küreselleşmenin ulus devletler ile uluslararası kuruluşlar arasında sağladığı egemenlik devri neticesinde ortaya çıkan meşruiyet krizleri ile devletin yerel coğrafyasını aşındıran ve yeni bölgesel politikaların oluşumu ile ilişkilendirilen post-militarizm ile açıklanmaktadır" (Uğuz, Saygılı, 2016 : 139-140).

Uluslararası örgütlerin kurulması ve güçlenmesi ulus devletlerin egemenlik alanlarını zedelemiştir. Avrupa coğrafyasında baş gösteren bölünerek bütünleşme AB gibi ekonomik olarak karşılıklı olarak bağımlılığa dayalı olan hem istikrarlı hem de sürdürülebilir ulus üstü ve güçlü siyasi birlikteliklerin oluşmasını sağlamıştır. AB ülkeleri kendi ulusal egemenliklerinden bazı feragatler yaparak bazı karar alma mekanizmalarını AB organlarına devretmişlerdir. Hükümet dışı örgütler faaliyetlerini devam ettirirken aynı zamanda ulus devletlerle mücadele etmek zorundadırlar ve uluslararası sistem bu bahsettiğimiz mücadelede ulus devletlere zorluklar çıkarmaktadır. Yani hükümet dışı bu örgütlerin etki alanlarını artırması doğrudan olmasa da ulus devletlerin egemenlik haklarını zedelemektedir (Bakan, Tuncel, 2012: 60).

Orta Doğu'nun sosyal ve kültürel yapısının küreselleşme ve ulus devlet ile olan etkileşimi, siyasal ve ekonomik yapılanmasının da seyrini belirlemiştir. Bölgedeki sosyal ve kültürel yapının kaynağını birbiriyle ilişkili çeşitli unsurlar belirler: İslam dini, ataerkil ve etnik yapı ve Batı ile olan etkileşim.

İslam dini Orta Doğu ulus-devletlerini zorlayan sorunlardan biridir. Vatikiotis'den aktaran Ergün Özbudun, şu görüşleri ileri sürer: "İslam ile milliyetçilik karşılıklı birbirini

dışarıda bırakan terimlerdir. Belirli bir coğrafyayla tanımlanmış, ulusal bir gruba yapıcı bir bağlılık olan milliyetçilik İslam'la bağdaşmaz, çünkü İslam'a göre, devlet etnik veya coğrafi temelde tanımlanamaz, bizzat kendisi ideolojik ve dinsel niteliktedir" (Özbudun, 2000: 200).

Ulusal bilincin, sanayileşmenin yarattığı tüccar ve orta sınıfın devlet erkini elinde bulunduran Kilise ve Krala karşı gelişle tanımlandığı Batı Avrupa Örneğinin aksine, Orta Doğu'daki ulusalcı hareketin sömürgeci Hristiyan güçlere karşı girişilen mücadeleden doğması, dinsel ve etnik kimliklerin güç kazanmasına neden olmuştur. Siyasetin din kurumu çerçevesinde şekillenmesine neden olan bu tarihi seyir "yurtseverlik" kavramının, vatandaşlık yerine ümmet ve cemaat anlayışı içerisinde doğmasına neden olmuştur.

Birinci küreselleşme (1480-1750) ve öncesinde Doğu'nun Müslümanlaştıkça küresel bir güç konumuna yükseldiği yıllarda Batı'daki Hristiyan yönetimlerin erk ve yasallıkları sorgulanırken, sürecin tersine işlediği ikinci (1750-1914) ve üçüncü küreselleşme evrelerinde Doğu, kendi içine kapanarak dine daha fazla sarılmıştır. İkinci küreselleşmenin sonlarına doğru Orta Doğu'daki ulusalcı iktidarların dinin sağladığı siyasi gücü yanlarına alma çabaları onlardan çok din olgusunun siyasi gücü artırmıştır. Batı'ya rağmen Batı gibi modernleşmeyi öngören Doğu ulusalcı hareketi kendi toplumuna yabancılaşarak yarattığı felsefi çelişki nedeniyle başarısız olurken halkın yeniden sığınabileceği tek şey aşiret ve ümmet kimliği olmuştur.

Toplumsal olarak insanları bir arada tutan şeyler kültür, gelenek, görenek gibi değerlerin üretilmesi bağlamında, modern ulus devlet oluşma sürecinde dinin yerini artık milliyetçilik almıştır. Orta Doğu toplumlarının Batı toplumlarından farklı olarak dini yaşantısı baskın olduğundan, milliyetçilik ile eş değerde etkin olmuştur ancak bu durum Batı'da din ile milliyetçilik birbirleri yerine kullanılan kavramlar olarak göze çarpmaktadır. Orta Doğu'da etnik kimlik temelinde karşı karşıya gelen bölgeler olarak dikkat çekiyor.

"Modern zamanlarda ulus devlet kimliği içerisinde bu üst kimlik 'sekülerizm' veya 'laiklik' prensibi içerisinde tanımlanmaya çalışıldı. Oysaki sekülerizm prensibi teorik anlamda devletin ve devletin etki alanını kapsayan kamusal alanın herhangi bir dini prensibe göre değil, herkesçe paylaşılabilir, bilinebilir egemenlik ve meşruiyet prensiplerine göre düzenlenmesi prensibine dayanmaktadır. İslam dini gibi Orta Doğu'da yaygın bütün etnisite ve diğer dinler özel alan yani bireyin kendi kişisel seçim ve iradesini ilgilendiren ve aile fertlerinin hane içerisindeki özel ilişkileri içerisinde kök salmış durumdadır. Dolayısıyla formal ve kamusal alanı daha çok ilgilendiren ulus devlet ve sekülerizm kavramları birey ve aile ilişkileri alanı içinde bulunan dini ve etnik kimlik tanımlamaları için dar bir kapsamda bulunmaktadır" (Mazman, 2014: 491).

Orta Doğu'da yaşayan bir kişi kendisini tanıtırken genellikle etnik kökeni, doğduğu yer ve dini kimliği ile tanımlama yapmaktadır. Ama milliyetçi görüş bu tanımlama yerine kişinin

içinde bulunduğu vatan ile yapılan açıklamayı kabul etmektedir. Bundan dolayı Doğu'daki kimlikler iç içe geçmişken Batı'da bu durum daha basittir. Batı'da kişilerin ortak milli değerleri ön planda iken dini hayatı kişisel alanda kalmasını başarmıştır. Ancak Doğu toplumları geleneksel olarak temelinde dinin olduğu yönetimlerle yönetildiği için dini kişisel alana itmemiştir. Buradan çıkartacağımız sonuç milliyetçiliğin dinin açtığı alana girmesi Batı'da etkili olmasına rağmen Doğu toplumlarında bu o kadar etkili olmamıştır.

Orta Doğu toplumlarının uluslaşma yolundaki bir diğer aleyhte durumu tarihi boyunca farklı etnisite ve dini cemaatlerin her birinin bu süreç boyunca ayrı ayrı siyasi örgütlenme tarzlarının olmayışıdır. İbrahim Kafesoğlu 'Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri' isimli kitabında ulusu şu şekilde tanımlamıştır, "topluluk bütünü'nün tamamlılık ve ahengini sağlayan, orijinal müesseselerini yaratan ve yaşatan duygu ve kültür birliğinin kaynağı olan milli kültür unsurları bakımından, kendisini oluşturan fertleri arasında iştirak bulunan bir sosyal birlik" (Kafesoğlu, 1999: 200). Buradan geçmişle olan bağların bugün için ulus-devlet oluşturmaya yetmediğini neticesini çıkarabiliriz (Coşgun, Zarplı, 2015: 194).

Bölgenin sosyokültürel yapısı; güçler birliğini gözeten, toplumsal sözleşmeye değil toplumsal uzlaşmaya dayanan özelliği sebebiyle Batı'dan farklı bir vatandaşlık anlayışı yaratmıştır (Mahçupyan, 1998: 48). Toplumsal yapının temelini oluşturan feodal/aşiret düzeni ataerkil yönetim tarzını yaratmıştır. Ataerkil zihniyetin, gerçekliği; maddesel değil zihinsel ve yüce bir kaynaktan arayan niteliği, eleştirilemez ve denetlenemez rehberlere dayanmaktadır. Bu yapılanmanın İslam anlayışıyla bütünüyle örtüşmesi buna karşın sanayileşme, uluslaşma veya başka bir oluşumla kırılmamış olması, dini sosyal bir kurum olarak temel belirleyen konumuna taşınması ve siyasi yapılanmayı cemaat ve aşiret temelinde şekillendirmiştir.

Bölgelere göre değişmekle birlikte Orta Doğu'da insanlar az ya da çok kendilerini bağlı oldukları aşiretlere göre tanımlamaktadırlar. Bölgede aşiret düzeni; kendi hukukunu ve sosyal yaşam biçimini yüzyıllara dayanan şekliyle büyük ölçüde sürdürebilmektedir. Aşiret yapısı mikro milliyetçiliğin dayandığı etnik temelden daha küçük ve parçalayıcı yönüyle küçük coğrafyalarda kendi derebeylerini yaratmıştır. Aşiretler arasındaki ilişki çoğunlukla eşitler arasındadır, uzlaşmaya dayanır ve hiyerarşiktir. Bu yapı bireysel tercihlerin anlam kazandığı demokrasi anlayışı ile bağdaşmamaktadır. Bu yapının değiştirilememesinde, endüstri toplumlarında oluşan sosyal ve ekonomik katmanların dolayısıyla da, sınıf ve bireysel bilincin yeterince güçlü olmamasının büyük etkisi vardır. Ayrıca, aşiret yapılanması ve aşiretler arasında ittifak merkezi yönetimlerin başlıca dayanağıdır.

Hisham Sharabi, "*Neopatriarchy: A Theory of Distorted Change in Arab Society* (1988)" kitabında geleneksel Arap kültürünün, politik kurumlar ve süreçler üstündeki antidemokratik tesirlerinin olduğunu savunan en önemli kişilerden birisidir. Sharabi, Orta Doğunun kapitalizm ile birleşme sürecinde geçirdiği dönüşümlerin geleneksel kültürel yapılar üzerindeki etkilerini analiz etmiştir. Sharabi'ye göre Arap toplumu geleneksel olarak patrimonyal yapıya sahiptir. Toplumun en küçük parçası olan aileden başlamak üzere bütün toplum güçlü bir lider ve ona sorgusuz sualsiz itaat eden üyelere oluşmaktadır. Sharabi toplumun siyasal örgütlenmesini geleneksel bir aileye benzeterek baba figürü etrafından hiyerarşik olarak şekillendirmiştir geri kalanları. Babanın kesin otoritesi ve cezalandırma kuvvetinin olduğu aile yapısı toplumsal hiyerarşiyi sürekli olarak tekrardan üretmektedir. Kişilerin bağlılıkları öncelikle ailelerine sonrasında ise ailelerinin bağlı olduğu kabile/aşiret tipi yapılardır. Bu nedenle Arap toplumlarında ulus gibi üst bağlılıklar yerine herkesin kendi ailesine/ kabilesine öncelik verdiği hizipçilik yaygındır (Sharabi, 1988: 28).

"Patriyarki kavramı sosyal bilimlerde esas olarak iki anlamda kullanılıyor. Feminist teoriler "patriyarki" kavramını dar anlamıyla egemen toplumu tanımlamak için kullanırlar. Daha genel manada ise patriyarki, kapitalizm öncesi geleneksel toplum yapısını ve iktidar biçimini tarif etmek için kullanılır. Weber'e göre geleneksel toplumda liderin patrimonyal otoritesi patriyarkal aile yapısının bir uzantısıdır. Burada belirtmek gerekir ki Weber'in kendisi geleneksel siyasal otoriteyi tarif ederken patrimonyal terimine başvurmuştur. Patriyarki kavramını ise daha çok aile tarzı gruplarda, ataeril liderin grup üstündeki otoritesini tarif etmek için kullanır" (Demirtaş, 2014: 42-43).

Patriyarkal otorite aile bağları ile sınırları çizilen bir grup içinde hükmü sürer ve gücünü gelenekten alır. Buna karşın patrimonyal otorite ise kurumsallaşmıştır, kendine ait bir idari kadrosu vardır ve kontrolü altında bir askeri güce sahiptir. Babanın aile içindeki otoritesi, kabile toplumunda şefin otoritesi, feodal toplumda prensin otoritesi şeklinde kendini gösterir. Fakat Weber, Avrupa feodalizmini patrimonyalizmin marjinal biçimi olarak değerlendirir. Feodal lord ve vassallar arasındaki ilişki her ne kadar patriyarkal otoriteden esinlenmiş olsa da, bu bir bağımlılık ilişkisi değil, özgür bir sözleşme ilişkisidir. Bu durumun nedeni, Avrupa'da özel mülkiyetin gelişimi olabilir. Doğu feodalizminden ayrı olarak, Avrupa'da vassallar büyük toprak sahipleriydi. Siyasal iktidar, örneğin Osmanlı'daki gibi, güçlü bir şekilde merkezileşmemiştir. Bunun neticesi olarak, Avrupa'da feodal lord ile vassallar arasında daha dengeli bir ilişki kurulabilirdi. Oysa Osmanlı'da Sultan ile ikta sahipleri arasında, sultanın mutlak hakimiyet sahibi olduğu, çok daha asimetrik bir ilişki gelişmiştir (Demirtaş, 2014: 43).

Batı'da siyasal örgütlenme biçimi olarak ulus-devlet yüzyıllar boyunca şeklini kendi dinamikleri şeklinde ortaya çıkarmışsa da Aşiretçiliği de Orta Doğu toplumları kendi içi

dinamikleri ile ortaya çıkarmıştır. Bu noktada kendi iç dinamikleri ile Orta Doğu toplumları örgütlenme biçimini bulmuşken, Batı tarzına ne kadar ihtiyaç duyacağı büyük bir tartışma konusudur. Ayrıca aşiretler tarihsel olarak İmparatorluk devletinde daha rahat hareket etmektedirler. Çünkü İmparatorluk aşiretçilikle, cemaatçilikle ve dincilikle uzlaşabilir. Bu duruma örnek olarak Osmanlı İmparatorluğu altında Arap aşiretlerin dış kışkırtmalara gelmeden önce yaklaşık 400 sene Osmanlı İmparatorluğu altında rahatça yaşamışlardır. Osmanlı'daki geleneksel ümmet anlayışı ile günümüz ulusu arasındaki farkları açıklamak bu noktada önemlidir:

"Birincinin cemaatçi ve dinsel olmasına karşılık, ikinci siyasidir. Birinin devlet-üstü veya devlet-dışı olmasına karşılık diğeri devletten ayrılamaz. Birinin evrensel ve ekümenik olduğundan ötürü tarih-üstü olmasına ve sınırlı bir toprak parçasına sahip olmamasına karşılık, diğeri salt tarihsel-olumsal bir olaydır ve bir toprak parçasıyla birlikte olmaksızın düşünülemez. Biri efsanevidir, diğeri gerçektir. Biri, aşkın ve ezeli-ebedidir, diğeri insani ve fiilen var olan bir şeydir. İlkinin hukuki bir ifadesinin olmamasına karşılık diğeri hukukla ifade edilir ve onu ifade etmek için kullanılan kelime doğru olarak, 'ulusallık 'tır" (Mezghani, 2015: 159-160).

Ulus-devletlerin kurulmasına bağlı olarak ulus fikri "ulusçuluk çağı" diye adlandırılan 19. Yüzyılda en parlak dönemini yaşamıştır. Bir devlete sahip olma hakkı, kendiliğinden bir ulus olma hakkını içermektedir. Ulus olma, egemenliğin bir işaretidir. Birey için o, bu devlete ve onun ulusuna ait olmasının işaretidir. İslam dünyası Avrupa'yla temas sonucu ve önce kendisine dıştan bir veri olarak ulusallıkla tanışmıştır. Akdeniz limanlarına yerleşmiş olan Avrupalı tüccarlar artık kendilerini tanımlarken dinsel aidiyetlerini kullanmamaktaydılar. Onlar artık yurttaşları oldukları bir devletin uyruklarıydılar (Mezghani, 2015: 160-161).

"Öte yandan ulus-devlet, sadece İslam dünyasının Avrupalı ülkelerle ilişkileri sonucunda ortaya çıkmamıştır. O anlamlı bir biçimde Müslümanların kendileriyle de ilgili olarak ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılın sonundan beri Arap ülkelerine kendilerini kabul ettirmiş olan ve ulus kavramının sadece Doğu'yu Batı'dan veya Akdeniz'in kuzeyini güneyinden ayırma görevini yapmadığını gösteren gelişmeleri göz önüne almamak kolay değildi. 18 Şubat 1869 tarihli Osmanlı yasası Osmanlı uyruğunu tanımlamaktadır... 24 Nisan 1861 tarihli Tunus Anayasası, (Tunus) Bey'inin uyruklarıyla ilgili olarak ulusu zikreden ilk belgeler arasındadır" (Mezghani, 2015: 161).

Osmanlı'nın geride bıraktığı cemaatsi etnik ve dini yapılar, yer aldığı ülkelerdeki hâkimiyet münasebetini tanımlayan 'ulus-devlet' kavramının ilerisinde, devletin sınırlarını gösteren kamusal alanı aşan, hususî seçimleri ve aile içerisindeki ilişkilerin biçimlendirdiği özel alandaki kimlik ve mensubiyet ilişkilerinde daha da yakından alâkadar etmektedir. Bu manada Orta Doğu'da günümüz hem sosyal hem de siyasi hareketlerin odağı haline gelen kimlik problemlerinin kökleştiği hususî alan ve bu alanın meydana getirdiği yasallık sorunu, ulus devlet kavramını kısıtlı ve dar kapsamlı duruma sokmaktadır.

Batılı devletler Orta Doğu coğrafyasının zengin yer altı kaynaklarını kontrol etmek istemesi yüzünden bölgenin uluslaşma sürecinin sekteye uğratılmaktadır. Çünkü Batılı devletler bu bölgede kendileriyle işbirliği yapabilecek doğru bir ifadeyle 'Batı'nın kuklası' olacak devlet ve hükümetlerin var olmasını istemektedirler. Bunun sonucunda Orta Doğu toplumlarının münferit aksiyon ve karar alıp/verme düşüncesi önünde bir mâni oluşmaktadır.

"Ezcümle güç mücadeleleri bağlamında, Batı'nın fikirsel olarak yanında olan ve işbirliğine hazır olan toplumların ve toplulukların, uluslaşma sürecinde diğerlerine göre daha avantajlı olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Uluslararası ilişkilerdeki güç ve güç dengeleri bu bölgede de oldukça etkin bir yere sahiptir. Bu durum tabii olarak enerji kaynaklarına güvenli bir biçimde ulaşmak veya sahip olmak isteyen Batılı devletlerce meşrulaştırılmıştır" (Coşgun, Zarplı, 2015: 195).

Orta Doğu ülkelerinin refah seviyelerinin yükselmek için başta ABD olmak üzere buraya yerleştirmek istenen 'demokrasi' ve bununla birlikte bu demokrasiyle devrilen diktatörlerin sonrasında devletlerdeki güç boşluğunun doldurmak bahanesiyle yapılan düzen çağrıları, Orta Doğu'ya fiili olarak dış müdahale durumunu yükseltmekte ve bunu legalleştirmektedir.

2.3. Toplumsal Hareketler ve Arap Baharı

2.3.1. Toplumsal Hareketler

19. Yy kapitalizmine rakip bir görünüm olarak oluşan toplumsal hareketler, modern toplumun gelişmesiyle beraber bilhassa sanayileşmeyle yükselen sosyal adaletsizliğe karşı bir atak olarak kendini açığa çıkarmaya başlamıştır. Kavram olarak toplumsal hareketler ilk olarak 19. Yy'nin başlarında işçi sınıfının sınıf mücadelesi olarak belirtilmiştir. 19. Yy'nin son çeyreğine doğru toplumsal hareketler proletaryanın etkinlikleriyle birlik haline dönüşmüştür. (Bottomore'dan aktaran Işık, 2013: 13).

Sosyal hareketleri mevzu bahis eden bütün çalışmalar ilk olarak sosyal hareket açıklaması üzerinde durmaktadır. Açıklamalara bakıldığında ise birbirlerinden farklı oldukları gözlenmektedir. Sosyal hareketlerin ortaya çıkış yolu, hedefleri, şekil ve neticeleri genellikle farklılıklar gösterdiğinden ortak bir açıklamaktan söz etmek güçtür. Bu hareketler üzerine yapılan çalışmalarda ortaya çıkan sonuç, eylemlilikler kendi iç dinamiklerinden tanımlanmış ayrıca içinde bulunmuş olduğu hem tarihsel hem de toplumsal gerçeklik içinde açıklanmıştır. Bundan ötürü başka zaman ve mekanda ortaya çıkan sosyal hareketler için ayrı bir tanımlama yapılmıştır. Bu manada tüm sosyal hareketlerin özgün tarihsel ve kendine has biçimiyle ortaya çıktığı dikkate alınır, bu teorik çeşitliliğin sebebi de belirginleşmeye başlamıştır. Tilly, sosyal hareketlerin sergilemiş olduğu tarihsel özgünlüklere parmak basarak, ayrı tarihsel

dönemlerin ayrı "sosyal hareket repertuarları" olduğundan bahsetmiştir (Tilly'den Aktaran Tarrow, 1994: 32-33). Ayrı "sosyal hareket repertuarları" konuşulsa da, ortaya çıkan toplumsal bir fenomeni "sosyal hareket" olarak nitelendirmek için kullanılabilir bir ortak betimlemelere gereksinim vardır.

Touraine toplumsal hareketi şu şekilde açıklamaktadır: “Bir sosyal hareket, tarihselliğin biçimi, kültürel yatırım, bilgi ve ahlak modelleri üzerindeki hakimiyeti ya da bağımlılığı ile tanımlanan bir sosyal sınıfın, bu kültürel modellere yönelmiş çatışmacı hareketidir” (Touraine, 2016:46). Giddens ise "toplumsal hareketi" paydaş bir menfaati koruma veya ortak gayeye varmak amacıyla girişilen toplu bir gayret şeklinde açıklamaktadır (Giddens, 2000: 541). Castells "toplumsal hareketi" yenilik öneren, toplumsal paydaşlığı bir eylem grubuna dönüştürme muvaffakiyetine dayanan bir yapılanma grubu olarak açıklamaktadır (Castells'den aktaran Işık, 2013: 14).

Modern dönemde oluşan toplumsal hareketlerin kategorik özelliği, bu hareketlere katılan kişi ya da kişilerin, grupların ya da toplulukların eğilimi; bazen esrarı legalleştirmek gibi ufak kapsamlı olabileceği gibi aynı zamanda kapitalist sistemin baskısını yıkmaya kadar da geniş de olmaktadır. Lakin buradaki esas olan öge, ayrı ayrı toplumsal hareketin, genel bir toplumsal hareket fikri veya bayrağı "örneğin barış hareketi gibi" altında kişisel bağımsız bir yol izleyebilmesi veyahut hareketin için karışıklığı ve çatışmalara neden olabilmesidir (Marshall, 1999: 747).

Toplumsal hareket kavramı bir anlamda 'ütopik' bir beklentiyi de temsil etmektedir. Küreselleşme sürecinin umutsuz, ütopyasız bir dünya sunduğu söylenmektedir. Bu umutsuzluğa ve karanlığa karşı ütopyacı söylemlerle "yeni bir dünyanın" var olabileceğine karşı karnavaleks söylemler toplumsal hareketleri harekete geçiren faktörler olarak nitelendirilebilir (Çoban, 2009: 9). Toplumsal hareketler var olan düzene karşı gösterdikleri tepkiyle geleceğin insanlar için daha umutlu bir yer olacağını vurgularlar, bu nedenle toplumsal hareketlerin ortaya çıktıkları günden bu yana ütopyaların izini taşıdığı görülmektedir. Özgürlükçü ve eşitlikçi bir dünyayı umut eden toplumsal hareketlerin, içinde buldukları dünyanın ötesinde kurguladıkları bu dünya ütopyik, ulaşılması gereken amaç olarak belirlenir, bu bağlamda toplumsal mücadelenin özgürlükçü yapısı ütopyadan beslenir ve yalnız içinde bulunduğu koşulların ötesine geçmeyi hedefleyen bir bakış açısının geleceğe yürüyebileceği vurgulanır (Çoban, 2009: 10).

Sosyal hareketlerin varlık nedeni sürekli olarak tartışılan gelen bir konudur. Sosyal hayatta var olan huzursuzlukların kaynağı genellikle işsizlik, yoksulluk, yolsuzluk veya siyasi baskı ve bireylerin temel hak ve özgürlüklerinden yoksun bırakılması olarak söylenebilir. Bundan ötürü sosyal hareketler çoğu zaman toplumsal huzursuzluk ve dengesizliklerin kaynağını oluştururken bazen de yaşanan olayların doğal sonucu olarak ortaya çıkabilmektedir.

Dolayısıyla; sosyal hareketlerin toplumsal değişim ve dönüşümlere bağlı olarak ortaya çıktığı ve geçmişteki birtakım tasavvurlardan etkilendiği sonucuna varılabilir. Sosyal hareketlerin beraber bir kimliğe dayalı, organize olmuş, çatışmacı ve süreklilik arz eden bir yapıya sahip olması, aynı zamanda bu hareketlerin nitelikleri olarak da kabul edilebilir. Yani, sosyal hareketleri toplumda değişimi amaçlayan düzenli oluşumlar olarak ifade etmek mümkün olabilir.

Demokratik toplumlarda toplumsal sorunları dile getirmek, sorunlara dönük talepler ve alternatifler geliştirerek kamusal alanda tartışmak ve siyasal alana taşımak sosyal hareketler aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu hareketler içinde yer almak, yurttaşların örgütlenme ve düşüncelerini ifade etme özgürlükleri bağlamında temel insan haklarından biri olmaktadır.

Toplumsal hareketlerin birçoğunun başarılarını kendi sistemlerini veya sistem içinde kendilerini kurumsallaştırarak elde ettiği görülmektedir. Toplumsal hareketlerin temelinde öngörülen sınıf hareketi ise toplumsal dönüşüm sürecinin hızlanmasını da belirleyici rol oynamaktadır. Sınıf hareketi ,tüm ezilen toplum kesimiyle dayanışma içerisinde iktidarın yeniden örgütlenme çabası içindedir. Dolayısıyla sınıf hareketi ile bir birlik içinde yer almayan toplumsal hareketlerin toplumsal dönüşümü sağlama gücü bulunmamaktadır (Çoban, 2009: 20, Işık, 2013: 19).

2.3.2. Eski Toplumsal Hareketler

Eski sosyal hareketler, bir bütün olarak 19. Yüzyıldan başlayarak sanayi kapitalizminin ve üretim biçiminin taşıdığı toplumsal ilişki ve çelişkilerin dünya ölçeğinde kendisini göstermesine eşdeğer olarak ortaya çıkan “sınıf” ve “ulusalcı” hareketlerden oluşmaktadır. Her iki tip hareketin amaçları ve oluşumları birbirlerinden farklılık göstermiş olsa da taşıdıkları özellikler açısından aynı sosyal hareket türü içinde değerlendirilebilmektedirler. Bu anlamda her yönden bakıldığında bu hareketlerin “eşitlik” istekleri üzerinde ortaklaştığı söylenebilir. Sınıf ve ulusalcı hareketleri ortak bir zeminde birleştiren eski sosyal hareketlerin ana özelliklerinden biri, bu hareketlerin devlet iktidarını ele geçirme mücadelesidir. Bu hareketler, modern dünyanın temel yapısı olarak devleti yön

olarak almışlardır. Dolayısıyla bir şeyleri değiştirmek adına kendi devlet aygıtlarının kontrolünü sağlama çabası içindedirler. Eski sosyal hareketlerin taşıdıkları bu önemli özellik, aynı zamanda onu yeni sosyal hareketlerden de farklılaştıran en mühim niteliklerden bir tanesidir (Offe, 1999: 15; Çayır,1999:15).

Eski sosyal hareketlerin ilk temsilcisi olan sınıf hareketlerinin en temel gayesi, kapitalist sistemin yaratmış olduğu sınıfsal çelişki ve eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasıdır. Bu hareketler didinme merkezli bir sistem kurma ideali taşırlar. Bir yandan milliyetçi söylemlerden etkilenen ulusalcı hareketler vatandaşlık üzerinden mücadele ederken, diğer taraftan emperyalist ve sömürgeci devletlere karşı iktisadi ve siyasi bağımsızlık elde edilmek amaçlanmıştır (Yenal, Kırılı, 2005: 11).

Klasik toplumsal hareketlerin toplumsal temelden ziyade, ideolojik ve siyasal atmosfer doğrultusunda şekillenmiş olması, hareketin niteliği ve içeriği açısından iktisadi ve siyasi bağlamlarının yoğun bir şekilde eklemlenmesine neden olmuştur. Başka bir ifadeyle hareket, toplumsal sistemin dışından gelen bir eyleme, bir şura ve bilme biçimine bağımlı olmuştur. Örneğin; işçi hareketleri bile büyük oranda İşçi Partisi'nin yönetimine bağımlı gelişmiştir (Touraine, 2000: 127-128). Salt siyasi bir partiye bağımlılık derecesinin belirli durumlarda geçişken bir yapıya bürünmesi olasıdır. Ancak, sanayi toplumunun temel toplum hareketi olmuş, işçi hareketi bile, ilerleme ve akla duyulan inançtan beslenen sosyalist düşünceyle çok karıştırılmıştır. Oysa sosyalist düşünce ister yenilikçi isterse de devrimci olsun, toplumsal bir eylemden çok siyasal bir güçtür (Touraine, 2000: 136). Bu doğrultuda, eski toplumsal hareketler, kitlesel bir arka plana sahip, sisteme veya kurulu düzene yönelik siyasi ve ekonomik konulu hareketlerdir. Yaşamın köklü bir şekilde yeniden kurulması yönündeki köklü inanç, tüm gücünü eylemi beslemeye ayırmakta, toplumsal örgütlenmeler üzerinden kitleler belirli bir projenin gerçekleştirilmesi için mücadeleye çağrılmaktadırlar (Alagöz, 2005: 35).

Eski sosyal hareketleri ilk temsilcisi olan sınıf hareketlerinin temel amacı, kapitalist sistemin doğurmuş olduğu sınıfsal çelişki ve eşitsizliklerin yok edilmesidir. Bu hareketler emek eksenli bir sistem kurma ideali taşırlar. Bir yandan milliyetçi söylemlerden feyz alan ulusalcı hareketler vatandaşlık üzerinden mücadele ederken, diğer taraftan emperyalist ve sömürgeci devletlere karşı iktisadi ve siyasi bağımsızlık elde edilmek amaçlanmıştır (Yenal, Kırılı, 2005: 11).

Her iki biçim de aynı hareket noktasından yola çıkmış olsalar da, sorunu tanımlama bakımından birbirlerinden farklılık göstermektedirler. Sınıf hareketleri; baskıyı, işverenlerin ücretliler, burjuvazinin de proletarya üzerindeki baskısı olarak tanımlamışlardır. Ulusal

hareketler ise, baskıyı, bir etnik ulusal grubun bir diğeri üzerindeki baskısı olarak tanımlamışlardır (Arrighi, Hopkins ve Wallerstein, 1995: 7) (Çımrın, 2010: 51). Dolayısıyla da her iki yaklaşım da iktidara ve iktidarın üretilme biçimlerine karşı gelmektedirler. Ancak bu hareketler temel ortak formlarına rağmen sorunu tanımlayışları ve katılımcılarının toplumsal temelleri bakımından birbirlerinden farklılık göstermektedir. Sınıf ve ulusalcı hareketlerin eski sosyal hareketler kategorisi altında toplanabilmesinde, bu hareketlerin toplumsal yapı ya da sistemde köklü ve daha genel bir değişimi amaçlarından kaynaklanmaktadır. Toplumsal düzenin herhangi bir unsurunu ya da kötü giden bir durumu düzeltmekten daha çok tüm sistemin değişmesi gerektiği anlayışı hakim olabilmektedir (Çımrın, 2010: 51).

2.3.3. Yeni Toplumsal Hareketler

Modernliğin başlangıç dönemindeki etkin hareketler ekonomik çıkarların üzerinde yoğunlaşmış ve genelde tek bir sosyal sınıftan oluşan üyeleriyle siyasal gücü elinde tutmak için merkezi olarak örgütlenmekteydiler. Aynı zamanda devrim fikriyle bağdaşmış ve neredeyse bir siyasal partinin veya siyasal hareketin arka planında şekillenen işçi hareketi bu tip hareketlerin en iyi örneklerindedir. Bu hareketin içinde yer alan işçiler, birer aktör olmaktan ötede tarihsel bir zorunluluğu yerine getirmek için mücadele eden tiplerdir. Bu tip hareketler eski (sanayi) toplum tipine ait olduklarını işaret etme anlamında ‘eski sosyal hareketler’ olarak isimlendirilir. Eski sosyal hareketler gibi yeni sosyal hareketler de ortaya çıktıkları toplum bağlamından bağımsız değildirler. Sosyal teorisyenler bu bağlamı toplumun farklı yönlerine vurgu yaparak birbirlerinden farklı olarak tanımlarlar (Çayır, 2016: 13-14). Yaşanılan hızlı değişim ve dönüşüm, sosyal hareketlerin hem türünü hem de özelliğini değiştirdi. Hareketin aktörleri, amacı, uygulama şekli, süresi ve etki alanı artık yeni bir çehre kazandı. Yeni olarak adlandırılan bu sosyal hareketler, değişimden ziyade, rahatsız olunan bir konuya işaret etmeyi amaçlamaktadır (Şentürk, 2006: 31).

Yeni toplumsal hareketler ile ilgili yapılan sınıflandırmalardan en dikkat çekeni Amerikan sosyal bilimlerin içerisinde gelişen ‘Kaynak Mobilizasyonu Paradigması’ diğeri ise Avrupa kökenli özellikle Fransa kökenli ‘Yeni Sosyal Hareketler Paradigmasıdır’. Kaynak mobilizasyonu paradigması toplumsal hareketlerin hem ekonomik hem de politik yönü üzerinde dururken; yeni sosyal hareketler paradigması, hareketlerin kültürel yönü üzerinde durmaktadır (Bulut, 2014: 49).

Antonio Negri ve Michael Hardt’ın ‘*Duyuru*’ kitabına göre, günümüzün toplumsal hareketleri düzeni tersine çeviriyor, manifestoları ve peygamberleri gereksiz kılıyor.

Değişimin failleri şimdiden sokaklara indiler ve şehir meydanlarını işgal ediyorlar; yalnızca yöneticileri tehdit edip alaşağı etmekle kalmıyor aynı zamanda yeni bir dünya vizyonu oluşturmaktaydılar. Daha da önemlisi, mantıkları ve pratikleri, sloganları ve arzularıyla, bu çocuklar yeni bir dizi ilke ve hakikatin duyurusunda bulunmaktaydılar (Hardt, Negri, 2012: 7-8).

Yeni toplumsal hareketler paradigmasının öncülüğünü yapan Touraine ve Melucci mevcut değerler, normlar ve kimlik yapılarında değişim taleplerini de simgeleyen sosyo-kültürel boyutu öne çıkarmaktadırlar. Alan Touraine'e göre toplumsal hareketler, politik düzeyi de aşarak tarihsellik düzeyinde yeni bir toplumun kendini üretme kapasitesi işlediğini öne süren sivil toplumdur (Bayhan, 2014: 27).

Melucciye'ye göre son yıllarda ortaya çıkan kolektif hareket tipleri ise yaş, cinsiyet farklılıkları, sağlık, tabiatla ilişki ve insan neslinin devamı gibi daha önce gündeme gelmemiş sosyal çelişkilerden kaynaklanmakta ve sosyolojik analizde önem kazanmaktadır (Çayır, 2016: 75). Çevrecilik, etnisite, cinsel kimlik, barış gibi temaların etrafında örgütlenen gruplar, toplumsal sahnenin yeni aktörleri olarak ortaya çıkmaktadırlar. Küreselleşmeye paralel olarak da ortaya çıkan yeni hareketlerin/kimliklerin ve hayat tarzlarının oluşum süreci yeni toplumsal hareketlerin merkezinde yer almaktadır (Bayhan, 2014: 27-28).

Alan Touraine'e göre yeni sosyal hareketleri kendisinin post endüstriyel toplum paradigmasına oturtur. Post endüstriyel toplum daha önceki dönemden hem ekonomik hem siyasal hem de toplumsal anlamda farklı ilişkilerin görüldüğü bir toplum tipidir. Buna göre Touraine çağdaş sosyal hareketler yenidir çünkü mücadelesi post endüstriyel toplum tarafından açılan alanda gerçekleşmektedir. Ekonominin, siyasetin ve toplumsal ilişkilerin değişen koşulları içinde mücadele eden toplumsal hareketler, yeni döneme uyum sağlamak için farklı örgütlenme ve mücadele yolları benimsemektedirler. Bu hareketleri 'yeni' olarak adlandırmamızın nedeni ortaya çıktıkları koşullar içinde farklı bir örgütlenme ve işleyiş mekanizması oluşturmalarındandır. Yeni sosyal hareketlerin ortaya çıkışı sosyal hareketler ve siyasal yapı arasındaki dönüşümü sembolize etmektedir. Bundan dolayı Touraine'e göre günümüz hareketleri kendilerini devlet gücünü kontrol etme fikrinden ayırttıkları ve sivil ilişkileri dönüştürmeyi amaç edindiklerinden dolayı yenidir (Bayhan, 2014: 28) (Çayır, 2016: 14). Yeni sosyal hareketlerde liderlik anlayışı ise bir kahraman önderliğinde birleşmenin yerine, gönüllülük esaslı ile süreçte eşit yönetim hakkına sahip aktivist birliktelikleri olarak ortaya çıkmaktadır (Çopuroğlu, Çetin, 2010: 73). En genel haliyle 'yeni sosyal hareketler',

geleneksel işçi ve sınıf mücadelelerinin gitgide dışına kayan, sosyo-ekonomik taleplerden ziyade yerel, kültürel, kimliksel ve yaşam tarzıyla ilgili konulara odaklanan, devleti ele geçirmekten ziyade ona karşı özerk sivil alanların üretim ve/veya yeniden üretiminde direten, kimi durumlarda farklı amaç ve çıkarların birbirinin içine gevşek beraberliklerini ihtiva edeni özünde parçalı, merkeziz ya da silik merkezli bir hüviyet kazanmaktadır (Gürakar, 2014: 3-4).

2.3.4. Toplumsal Hareketler Paradigması Çerçevesinde Arap Baharı Olayları ve Küreselleşme Etkisi

Arap Baharı olaylarını toplumsal hareketler paradigmaları perspektifinde açıklanmaya çalışılmıştır.

1-) Göreceli Mahrumiyet Teorisi: İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkmış ve sokak protestolarına katılan grupların bir kısım haklardan yoksun oldukları için kızgın ve şikayetçi olduklarını savunmaktadır. İçinde yer aldıkları ortamda öz durumlarını diğerleri ile kıyas eden gruplar genellikle ekonomik koşullar bakımında bazen de haklar bakımından sıkıntılar çekiyorlarsa protestolara katılım eğiliminde olmaktadırlar (Bayhan, 2014: 32). Arap Baharında özellikle Suriye’de yaşayan Kürtler bu teori için iyi bir örnek oluşturmaktadır. Suriye’deki Kürtlerin ülkede vatandaşlık hakkı bile olmadıkları ve bunu istedikleri için eylemler yaptıkları bilinmektedir. Aynı zamanda bu ülkelerde nepotizm oldukça fazladır. Nepotizm, iş hayatı içinde iş alımları ya da terfilerinde akraba kayırmalarını ifade eder ve bu ülkelerde bu durum oldukça fazladır.

2-) Kaynak Mobilizasyonu Teorisi: İktisadî analizden yola çıkarak bireylerin ve sosyal grupların zararlarını azaltıp kazançlarını artırma ilkesiyle eyleme başvurduklarını savunmaktadır. Bu teori, kızgınlıkların her zaman var olduğunu, protesto ve toplumsal hareketlere katılımın esas itibariyle kaynakları harekete geçirme ve kaynakların rasyonel bir şekilde kullanılmasına bağlı olduğunu iddia edilmektedir (Uysal, 2009: 219) (Bayhan, 2014: 32). Tunus’ta başlayan Arap Baharı bir günde cereyan eden olaylar değildir. Geçmişten gelerek halkın artık haksızlıklara, hukuksuzluklara, gelir eşitsizliğine dayanamaması neticesinde Orta Doğu’daki vatandaşların ayaklanması ile ortaya çıktı.

3-) Yeni Toplumsal Hareketler Teorisi: Avrupa merkezli yeni toplumsal hareketler teorisine göre, hareketler çevre ve savaş karşıtlığı gibi öncelikle maddi çıkar içermemekte, daha çok belirli bir yaşam tarzının sürdürülmesi üzerine yoğunlaşmaktadır (Bayhan, 2014:

32). Arap Baharı eylemlerinde insanların baskıcı rejimlerden bunaldıkları için yeni toplumsal hareketler teorisine uymaktadır. Tunus'ta Bin Ali, Mısır'da Hüsnü Mübarek ve Suriye'de Esad ailesinin sürdürdüğü bu uzun süreli rejimler ülkelerinde yaşayan halkların artık bu siyasetçilerden bunaldıklarını ve farklı isimlerin ve dünya ile ülkelerinin entegre olmalarını istemektedirler.

4-) Söylem Teorisi: ABD merkezli söylem teorisi, durumlarının iyi ya da kötü olmasından ziyade daha çok toplumda bir sorun bulunduğu konusunda sosyal grupların ikna edilmeleri gerektiğine işaret eder (Bayhan, 2014: 32). Arap Baharı olayları başladığı vakit eylemcilerin örgütlenme yöntemleri sosyal medya üzerinden olmaktadır ve ilk gün katılımı ile son gün katılımı arasında sayı olarak oldukça uçurum vardı. Buazizi kendini yaktıktan sonra olayların başladığında sokaklarda binlerce olan insan sayısı ilerleyen günlerde yüz binleri buldu ve Tunus'taki bu insanları gören Mısır halkı ise onlardan aldıkları cesaret ile Tahrir Meydanında yüz binlerce kişilik gösteriler yaptılar. Keza Suriye'de bu durum öyle idi ancak Esad'ın olayları bastırmak için orduyu kullanması olayları farklı bir boyuta taşıdı.

Yeni toplumsal hareketler paradigmaları bağlamında Arap Baharı eylemlerinin incelenmesi, sosyolojik açıdan toplumun sosyal ve kültürel yapısını analizi ile çok daha iyi yorumlanabilir. Yeni ya da postmodern toplumsal hareketler, toplumsal ve kültürel yapıların bir ürünüdür.

Küreselleşmeyi önceki bölümde açıkladığım için bu bölümde direk olarak küreselleşme ve Arap Baharı olayları açısından değerlendirmesinde bulunacağım. Arap Baharı'nda global ve mahallî aktörlerin davranışları, yeniliklerin eksenini etkilemektedir. Hepsinden önce bölgede kendi faydası için bulunan aktörler, bu faydalarını koruma adına süreci kendi arzuları doğrultusunda yönlendirmek istemişlerdir. Yalnız geçmiş tecrübelerden hareketle, halk hareketlerinin istenilen yöne yönlendirilmesinin çok da kolay olmadığı söylenebilir (Akbaş, 2012: 56).

Küreselleşmenin iktisadî ve sosyal alanda yaptığı yenilik ve dönüşüm politik alanda da etkisini göstermiştir. Bilhassa II. Dünya Savaşı ardından küreselleşmenin hız kazanması Batı'da yeni değerlerin ve yeni toplumsal hareketlerin (Tuncel, 2012: 492) meydana gelmesine sebep olmuştur. 1960'larda meydana gelen bu yeni değer ve toplumsal hareketler politik alanda dünya ölçeğinde hareketlenmelerin oluşumuna yer hazırlamıştır. 1990'lı yılların ardından soğuk savaş döneminin bitmesi uluslararası sistemin büyük bir değişim geçirmesini lâzım kılmıştır. İlk olarak Antik Yunan site devletlerinde uygulanan ve daha sonra siyaset

sahnesini uzunca bir süre terk eden demokrasi 19. Yüzyılın başında yeniden sahne almıştır. İlk demokrasi dalgası 1828- 1926 yılları arasında yaşanmış ve yaklaşık yüz yıllık bir dönemi kapsamıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan ikinci demokrasi dalgası daha kısa sürede daha geniş bir alanda demokrasinin yaygınlaşmasına sebep olmuştur. 1967’de ABD’de öğrencilerin başlattığı ve dünyanın pek çok ülkesinde ayrı özellikler gösteren 68 olayları küresel bir hareket olarak tarihe geçmiştir. 1989’da Berlin duvarının yıkılmasıyla devam eden üçüncü demokrasi dalgasıyla da birçok ülke demokrasiye geçmiştir. 2010 sonrasında Arap Baharı olarak adlandırılan dördüncü demokrasi dalgası etkisini sürdürmektedir (Tuncel, 2012: 496-497). Küresel anlamdaki demokrasinin yaygınlaşma süreci boyunca sosyal hareketlere katılanların büyük çoğunluğu talepleri için çok sıkı bir mücadele içine girdiği söylenebilir.

Küreselleşme sürecinin güçlenmeye başladığı bir Orta Doğu’nun varlığına şahit olmaktayız. Küreselleşme süreci, üretim, tüketim şekilleri ile sosyal ve politik hayatın işleyişini etkilemektedir. Küreselleşen Orta Doğu, dünya ile ekonomik, sosyal ve kültürel yönden daha fazla entegre olmaktadır. Küreselleşmenin meydana getirdiği iletişim ve haberleşme tekniklerindeki devrim, demokratik taleplerin önünü açmaktadır. Batı dünyası, bölge ekonomilerinin açık ekonomiler olmasını, bölgede piyasa mekanizmasının işlerlik kazanmasını istemektedir. Küreselleşme süreci birey ve toplum yaşamını etkilemiştir. Daha çok özgürlük isteyen, totaliter tutumları daha açık ve sert bir şekilde ret eden bireyler ve toplumlar oluşmaya başlamıştır. Arap Baharı, bütün bu gelişmeleri sıcağı sıcağına yansıtmaktadır (Akbaş, 2012: 57-58).

Arıboğan’a göre, Orta Doğu bugün dünyada devam eden küresel ölçekli siyasal çatışmaların bölgesel cephesidir. Orta Doğu sorunu olarak nitelendirilen sorunlar özü itibarıyla küresel çatışmaların ve rekabetin uzantılarıdır (Arıboğan, 2004: 271-272).

Otoriter olan eski elitlerle yeni elitlerin birbirleriyle mücadele etmeleri mümkündür. Bu mücadele ise demokratikleşme sürecine ciddi anlamda zarar vermektedir. İkinci olarak, eğer ülkede keskin bir dini ve etnik ayrım varsa ve “devrim” sadece bu gruplardan birisi veya birileri tarafından desteklenmişse, bu durum yeni rejimi istikrarsızlığa götürebilir. Üçüncü olarak devrimin halktaki refah beklentilerini doyuramaması hatta halkın beklentilerinin altına düşmesi de yeni sistemin istikrarsız olması için bir nedendir (Dönmez, 2011: 12-13).

2.4. Arap Baharını Getiren Süreç

Arap Baharı özgürlük, ekonomik, fırsat, rejim değişikliği ve yolsuzluğu bitirme gibi farklı talepleri içeren komplike, herkesin gözleri önünde yaşanan ayaklanmalar, devrimler, kitle gösterileri, iç savaşların bütünüdür. Aralık 2010'da Tunus'ta başlamış ve 2011 yılı boyunca Orta Doğu'nun geri kalanına yayılmıştır (Kaya, 2012: 26). Ayaklanmaların ortaya çıktığı ülkelerde bazı ortak durumlar bulunmaktadır. Otokratik rejimler, temsil kurumlarının eksikliği, adaletsizlik, yolsuzluk, adam kayırmacılık, yönetim kadrosunun kamu kaynaklarıyla şahsi malları gibi tasarrufta bulunmaları algısı bunlara örnektir (International Crisis Group, 2011: 1).

Demokrasinin yayılma ve gelişim göstermesi Arap coğrafyasında geç kalmış bir durumdu. Bu durumun temel nedeni ise, bölgenin uzun bir süre olarak sayabileceğimiz bir süre ile sömürge yönetimleri altında kalması ve bununla birlikte; aile, Arap toplumlarında mezhep bağlarının güçlü olmasından kaynaklanmaktadır. Bu hâl ise otoriter yönetimlerin altyapısını oluşturmuş ve değişime yönelik mukavemeti artırmıştır. Bunların yanı sıra Arap ülkelerinin dışa kapalı iktisat sistemi, sanayileşmeleri ve büyük petrol rezervine ellerinde bulundurmasına karşı daha ziraata dayalı bir altyapının bulunması, siyasal alanda bireyciliğin ağır gelmesi, demokrasinin gecikmesini sağlayan ve Arap Baharı'nın başlatan faktörler olmaktadır. Bunlarla beraber ekonominin nitelikli olmaması, yoksulluk, gelir dağılımının eşitsizliği, işsizlik gibi nedenler Arap Baharı'nın çıkışındaki sebepleri şeklinde gösterebiliriz (Paksoy, Paksoy ve Alacıoğlu, 2013: 177).

Arap Baharı homojen bir hareket değildi. Her bir ülkedeki insanlar farklı şeyler istediler. Bazıları hükümetlerin devrildiğini görmek isterken, diğerleri sadece yolsuzluğun bitmesi ve daha fazla ekonomik olanaklar istediler (Kaya, 2012: 28).

Tunus'ta başlayan isyan dalgaları sadece Tunus sınırlarında kalmamış, güçlü bir domino etkisi göstererek kısa sürede Mısır, Libya, Yemen ve Suriye'ye sıçrayarak kendisini göstermiştir. Oluşan isyan dalgaları meşruiyetini demokratik seçimlerle elde etmiş iktidarlara karşı değil tam tersine meşruluklarını kendi aile, klan ya da kolluk kuvvetlerine verdikleri imtiyazlar sayesinde elde edilen "meşruiyet krizi" yaşayan yönetimleri hedef almıştır (Özpek, 2013).

Arap Baharı'nın ilk zamanlarında ortaya çıkan bu muhalif yapı bilinen klasik Orta Doğu muhalefetine biraz uzak kaldı. Çünkü bu zamana kadar bilinen Orta Doğu muhalefeti

İslamcı hareketler olmuştur. Ancak yaşanan süreçte muhalifler, Arap Dünyası'nda liberal sayılabilecek, dünyayı bilen, teknolojiyi kullanan ve örgütlenmelerini sosyal medya üzerinden yapan ve seslerini duyurmak için tüm yönetim baskılarını atlatarak yine sosyal medya üzerinden yapan yeni bir Orta Doğu muhalefet kimliği ortaya çıkartmışlardır.

Arap Baharı'nın oluşmasındaki nedenleri şu başlıklarda açıklayabiliriz:

- **Ekonomik Nedenler:** İşsizlik, enflasyon, zor yaşayış koşulları, yemek sıkıntısı. Bunların yanı sıra petrolden gelen gelirlerin eşit düzeyde dağıtılmaması sonucu oluşan adaletsizlik. Petrol gelirinin dağılımına örnek olarak son 30 yılda, en düşük gelirse sahip olan yüzde 20'lik kesim milli gelirden yüzde 5 pay alırken, en zengin yüzde 20 ise milli gelirin yüzde 75'ini almıştır (Buzkıran, Kutbay, 2013: 151). 2008 yılında ortaya çıkan ve hemen hemen tüm dünyaya etki eden ekonomik bunalımın ve IMF/Dünya bankası ikilisinin dayattığı neo-liberal ekonomi politikalarının Orta Doğu halklarının yaşam standartlarını daha da aşağıya çekmesine ve buna bağlı olarak da besin fiyatlarındaki artışların iktidardaki elitlerle yoksulluğa ve işsizliğe mahkum edilmiş ayrıca devletin baskısıyla susturulan emekçilerin arasındaki uçurumun gittikçe kapanamayacak seviyeye çıkması (Altınoğlu, 2011: 416).
- **Sosyal ve Kültürel Nedenler:** Küreselleşen dünyada iletişim ve ulaşım olanaklarının artması sonucunda özellikle Arap gençlerin sosyal medya aracılığıyla görüp, haberdar oldukları diğer demokratik ülkelere ve toplumlara özenmelerine ve içinde buldukları düzene isyan etmeleri Arap Baharı'nın en önemli nedenlerinden birisi olmuştur. Washington Üniversitesinin Arap Baharı'ndaki sosyal medya etkisi üzerinde yaptığı araştırmada; Kuzey Afrika'dan Orta Doğu'ya doğru hürriyet ve demokrasi taleplerinin sosyal medya üzerinden bütün dünyaya genişlemesi ve bununla mevcut edilen pozitif sonuçlar bu savaşı neticesi itibariyle insanları umuda sevk etmektedir. Ayrıca Demokratik istekler istikametinde insanların ortaya koydukları bu mücadele sosyal medyanın aracı olmasıyla daha geniş kitlelere ulaşmış ve insanlar üzerinde bilinçlenme ve mücadele kararlılığı ortaya çıkarmıştır. Arap Baharı'nda sosyal medya özgürlükleri elde etme konusunda mühim bir aygıt şekline almıştır (Şenol, Kala, 2014: 111),
- **Siyasal Nedenler:** Protesto gösterileri başlamadan önce bölgedeki ülkelerin çoğu otoriter bir yönetime sahipti. Özellikle 2000'li yıllarda küreselleşme sürecinin iyice yaşanmaya başlaması otoriter yönetimlerin mevcut hakimiyetini zayıflatmıştı. İnsan haklarına saygının egemenliğin meşruiyet kaynağı olduğu anlayışının batı dünyasından tüm dünyaya yayılarak küreselleşmesiyle Arap toplumları artık yöneticilerini sorgulamaya

başlamıştı. Arap devletlerinin yöneticileri ise kendi coğrafyasında buna uygun bir strateji üretmek yerine, toplum üzerinde mutlak egemenliğin tesisinde ısrar etmişti. Bireylerin hak ve özgürlükleri yönetimin çıkarları doğrultusunda kısıtlanmış ve özgürlük taleplerini ikinci plana itilmişti (Pekşen, 2011). Bununla birlikte bölgedeki liderlerin ömür boyu iktidarda kalma mücadelesi veya iktidarı bırakırken halkın konu ile ilgili yaklaşımları göz ardı edilerek yönetimi babadan oğula devredilmeye başlanması ya da bu yönde adımlar atılmaya çalışılması halkın tepkisine neden olmuştu (Aydın, 2014: 64).

Freedom House'un yıllık dünya özgürlük endeksinde, sadece Tunus'un kısmen özgür olduğu bunun dışında hiçbir Arap ülkesinin özgür ya da yarı özgür bir siyasi yapı içerisinde olmadığı gösterilmiştir (Freedom House, 2012). Tıpkı 1789 Fransız Devriminde olduğu gibi yine yoksul kitleler bu sefer Arap Dünyasında seslerini yükseltmiş ve ekonomik sebeplerle başlayan protesto eylemleri zaman içerisinde beraberinde diğer siyasi istekleri de getirmiştir (Prashad, 2012: 23).

- **Uluslararası Nedenler:** Küreselleşmenin getirdiği değişikliklerden biri de hiçbir ülkeyi uluslararası sistemde meydana gelen değişikliklerden etkilenmeyecek bir pozisyonda artık bırakmayacak olmasıdır. Arap Dünyası'nın her ne kadar dışa açık bir yapısı olmasa da dünya da var olan her gelişmeden anında etkilenebilecek ve bu gelişmelerin etkisi altına girebilecek bir yapıdadır.

ABD'de 2008 yılında yaşanmaya başlayan ekonomik kriz tüm dünyayı etkilemeye başlamışken bu etkiden Arap Dünyasının etkilenmeyecek olması düşünülemezdi. Zaten kötü olan ekonomilerin temeli, Batı Dünyasına ihraç edebildikleri neredeyse tek mamul olan petrolün getirisinde önemli düşüşler meydana getirmiştir. Bu düşüş ile de ekonomiler dolayısıyla haklar direk olarak etkilenmeye başlamıştır. Kriz ile dönemde gıda fiyatlarında meydana gelen artış ve zaten yokluk içinde yaşamaya çalışan halkın gıda ürünlerine ulaşmasını daha da zorlaştırmıştır. Arap halkları bu krizden üzüntü duyarken, diktatörlük isteklisi yöneticilerin aldırılmaz tutum ve aymazlık içerisindeki yaşayış şekillerinin devamı, protestoları tetikleyen önemli bir etken olmuştur. Bu durumun Wikileaks belgeleri ile de yalanlanamaz şekilde ifşası bardağı taşıran son damla olmuştur (Yavuz, Erduramaz, 2012: 3).

- **Teknolojik Gelişmeler:** İsyan ve protestoların yaşandığı ülkelerde, teknolojik gelişmeler sayesinde dünyadaki gelişmeleri yakından takip eden, özellikle Batıdaki gelişmiş demokratik sistemlerin etkisi altında kalan gençler, kendi ülkelerinin de bu yönde gelişmesini arzu etmişlerdir. Uydudan izledikleri televizyonlarda, filmlerde, internette,

gazetelerde ve bir kısmının da turist, öğrenci veya işadami olarak gözlemleriyle Batılı gelişmiş ülkelerin yaşama standartlarının kendileri için de bir hak ve ihtiyaç olduğunu anlamışlar ve bu bağlamda isteklerini protesto ve isyanlarla göstermişlerdir (Gözen, 2011).

Teknolojik gelişmelerin sebep olduğu diğer bir hususta, ilk olarak görsel ve işitsel araçların yaygınlaşmasıyla Orta Doğu da doğan hareketliliğin çoğunluk bir özelliğe bürünmesinde mühim bir pozisyondadır. Görsel ve işitsel araçlar kitlelerin enternasyonal halk ile iletişimine olanak sağlayarak önemli mühim bir fonksiyon haline gelmiştir. Medyanın Arap toplumları arasında haberleşmeyi sağlamasında ve Arap dünyasını ilgilendiren kritik konuların tartışmaya açılmasında kırılma noktası, El Cezire televizyonu ile olmuştur. Henüz internetin yaygınlaşmadığı bir dönemde yayına başlayan bu kanal ile Arap halkları ortak sorunlara sahip olduklarını fark etmeye başlamıştır. Protesto gösterileri Tunus'ta başladığında sürecin tüm Arap coğrafyasına yayılması El Cezire kanalı aracılığıyla mümkün olmuştur. Müteakiben Msn Messenger, Youtube, MySpace, Facebook, Twitter. gibi sosyal paylaşım sitelerinin kullanımının yaygınlaşması ile Arap toplumları daha fazla paylaşımda bulunmaya başlamıştır (Pekşen, 2011). Öyle ki Tunus'taki ayaklanmada twitter daha çok kullanıldığı için devrime "Twitter Devrimi" denilmiş, Mısır'da ise gençlerin Facebook'a olan ilgisi dolayısıyla; devrim "sevrebook/Devrim Kitabı" olarak adlandırılmıştır. Suriye, Libya ve Yemen'de ise Youtube daha çok ön plana çıkmıştır (Kışlakçı, 2011: 112-113).

2.5. Tunus'ta Arap Baharı

Tunus, Arap Baharının fitilinin ateşlendiği ülkedir. Tunus'ta son otuz yıl içerisinde Arap Baharı olayı dışında genel grev, yerel ayaklanma ve çeşitli direnişler gerçekleşti. İşçi sınıfı, emekçiler, gençler, kadınlar ve aydınlar Bin Ali'nin baskı ve zulmüne karşı yıllarca mücadele ettiler. Örneğin 2008 yılında Gafsa'da maden işçileri ayaklandı ancak polis, isteklerini açıklayan işçilere ateş açtı ve çok sayıda madenci öldürüldü. Bu ayaklanma 14 Ocak Devrimi'nin yani Bin Ali'nin ülkeden kaçmasına neden olacak olayların işaretini vermiş oldu (Döner, 2014: 70).

1980'lerin sonlarına doğru Habip Burgiba'nın güvenini kazanan Zeynel Abidin Bin Ali Tunus'a Başbakan olarak atanmış daha sonra da Bin Ali ülkede patlamaya hazır çatışmaların varlığı ve Burgiba'nın artık seksen yaşlarında olmasından ötürü ülkeyi yönetemediği iddiasıyla ve yedi doktorun Burgiba için verdiği artık devlet yönetemez raporuna dayanarak 1987 yılında Habip Burgiba kansız bir darbe ile görevinden alınmıştır (Açıl, 2017: 179). Bin Ali'nin iktidara gelmesiyle Tunus'un dış politikasında Batı yanlılığında bir değişiklik olmadı.

Bin Ali yönetimi Tunus'ta belirli bir liberalleşmeyi getirirken ekonomide ise köklü reformların önünü açtı. 2 Nisan 1989 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimini Bin Ali kazanmış, partisi Anayasal Demokratik Partisi ise parlamentodaki tüm sandalyeleri elde etmiştir. Bin Ali 1994, 1999 ve 2004'te Cumhurbaşkanlığına tekrardan seçildi (Ulutaş, Torlak, 2011: 6).

Tunus'ta Arap Baharındaki halk hareketinden öncesinde de çeşitli halk hareketleri yaşanmıştır. 1978 yılında Tunus'un en büyük işçi sendikasının düzenlediği protesto sırasında göstericilere ateş açılmasıyla 'Kara Perşembe' olarak kayıtlara geçen eylemler, 1984 yılında 'Ekmek İsyanı' olarak anılan yüksek gıda fiyatlarını protesto etmek amacıyla tertiplenen ve 2008 ile 2010 yılında küçük çapta olan yönetime rakip birtakım eylemler yapılmıştır. Ancak Tunus'taki bu nihaî olay çok büyük ses getirmiş ve diğerlerinde oldukça farklı olmuştur (Koçak, 2012: 24).

Muhammed Buazizi üç yaşındayken öz babasını kaybetti ve on yaşında pazarlarda meyve-sebze satmaya başladı. 19 yaşında eğitimini bıraktı ve beş kardeşini okutabilmek için kendisini pazarcılığa verdi. Yirmi altı yaşına kadar her gün ahşap arabasına meyve ve sebze doldurup yaklaşık iki kilometrelik yolu yürüyerek pazara gitti. Neredeyse her gün polis tacizine maruz kaldı. Bazen Buazizi'nin elindeki meyve ve sebzelerine el konuldu bazen de izinsiz satış yaptığından dolayı ceza kesildi. Ancak en son kesilen ceza yaklaşık iki aylık kazancına denk bir cezaydı. 17 Aralık 2010 gününde ise Fadiye Hamdi isimli bir kadın polis tarafından pazar tezgâhının teslim edilmesi istendi. Buazizi ise bunu reddedince Fadiye Hamdi tarafından sokak ortasında tokatlandı ve görevliler tarafından elindeki tüm ürünlere el konuldu. Buazizi hakkını aramak için belediyeye gitti fakat yetkililerden hiçbiri görüşmek istemedi. Buazizi bu olanları kaldıramadı ve Valilik karşısında kendini ateşe verdi (Başkan, 2011: 2).

Buazizi'nin intiharı sadece rejime değil aynı zamanda uzun süredir kapalı bir sistem içinde ülkeyi yöneten bir aile olan Trabelsi Ailesine karşı ayaklanma gücü verdi. Trabelsi Ailesi, devrime kadar yaklaşık 25 yıl hüküm süren Bin Ali'nin karısının dâhil olduğu ailedir. Tunus'ta bu aile 'Mafya Ailesi' olarak adlandırılmaktaydı. Trabelsi ailesinin elinde bulunanlar arasında bankalar, ithalat ve ihracat, gayri menkul sektörü, büyük araziler, basın, internet hizmeti, telefon şirketi, gümrük gibi sektörler sayılmaktaydı.⁶ Tunus'ta bir iş yapmak için

⁶ "Tunusluları Kızdıran Aile Paris (A.A)," 17 Ocak 2011 tarihinde erişildi. <http://t24.com.tr/haber/tunuslulari-kizdiran-aile-paris-aa,122598>.

öncelikle bu aileye rüşvet verilmesi yaygın bir uygulama haline gelmiş idi. Devrimin en önemli gerekçelerinden biri de her şeyi elinde bulunduran ve ciddi bir nüfuzla sahip olan bu ailenin de halkta yarattığı büyük öfkeydi.

Ayaklanmalarda halkın kullandığı slogan "Eş-Şa'b Yurid İskate'n Nizam (Halk Rejimin Düşmesini İstiyor)" olmuştur. Halk artık mevcut yönetimi meşru olarak görmemekte ve mevcut rejim yapısının değişmesi için sokaklara dökülmektedir. Bunun nedeni ise "Cumhuriyet Yönetimi" adı altında otoriter yapısı ve uygulamaların toplumsal ve siyasal sisteme hakim olmasından kaynaklanmaktadır.

Buazizi hastanede tedavi gördüğü esnada Bin Ali onu ziyaret etti ancak 4 Ocak 2011'de Buazizi hayatını kaybetti. Buazizi vefatı sonrası ülkede protestolar yeniden şiddetlendi ve ülke geneline yayıldı. Buazizi'nin kendini ateşe vermesinden sonra ilk önce olaylar Sidi Buzid'de başlamış ardından Buazizi'nin de mensubu olduğu Hamama aşiretinin aktif olduğu Menzel Buazine, El Mazuna, Argab, Bin Aun, Cilma, Sak El Cedid, Bir El Hafi ve Sabala'ya sıçramış daha sonra da kıyı şeridinde ve en sonunda 12 Ocak 2011'de başkent şehrini de içine almıştır (Tanrıverdi Yaşar, 2014A: 7).

Yerel sendikalar ile birlikte yasaklı siyasi partiler de eylemlere olan desteklerini bildirmişlerdi. Tunus'un çoğu bölgesinden protestocular başkent Tunus'a doğru harekete geçmiş ve çok geçmeden buradaki göstericilerin sayısı beş yüz bini geçmişti. Yüz binlerce Tunuslu hükümet binalarının karşısında yer alan Tunus Belediye'si önünde ve Emniyet'in bulunduğu Habib Burgiba caddesindeki olaylara katılması üzerine Bin Ali orduyu protestoları bastırmak için görev başına çağırdı (Ayhan, 2012: 76-77). Burada dikkat çeken nokta ise Tunus 'da Habip Burgiba döneminden bu yana güçlü bir polis ve istihbarat teşkilatı oluşturulmasına rağmen ordu, rejimi tehdit edebileceği düşüncesiyle bilerek güçlendirilmemiştir. Bunun yanında Tunus ordusu tarihin hiçbir döneminde siyasi bir aktör olarak rol oynamamıştır (Tanrıverdi Yaşar, 2014B: 71). Bin Ali yönetiminin simgesi haline gelen İçişleri Bakanlığı'nın bir milyon üç yüz bin personeli vardı. Toplam nüfusu on bir milyon olan Tunus'ta Asker'in sayısı otuz bin iken polisin sayısı ise yüz otuz bindi (Dinçer, Coşkun, 2011: 47).

"Bin Ali'nin diktatöryal yönetiminde Tunus bir polis devletine dönüştü. Bin Ali bilinçli bir şekilde orduyu ikinci plana itti ve polis aygıtı ile istihbaratı öne çıkardı. Ordunun üst düzey subayları 2001 yılında meydana gelen ve ordunun yüksek komuta kademesinin çoğunun yaşamını yitirmesiyle sonuçlanan helikopter kazasının arkasında Bin Ali'nin olduğuna inandı. Aralık 2010 tarihinde ülkede kitlesel gösteriler patlak verdiğinde ordu ile Bin Ali yönetimi arasında bir bağlılık ilişkisi yoktu. Ordu, Bin Ali yönetiminde sınırlı bir ekonomik menfaatlere sahipti" (Bilgin, 2014: 170-171).

Polisin göstericilere müdahalesi sonucu 239 ölü ve 1400'ü ise yaralanmıştır (Baccouche, 2012: 118). Tunus Silahlı Kuvvetleri Bin Ali'nin emrini yerine getirmemiş ve Genelkurmay başkanını istifa ettirmiş ancak yerine gelen II. Genelkurmay Başkanı da benzer şekilde emri uygulamayınca son olarak ordu Bin Ali'ye gidip sizi koruyamayız dedi sonra Bin Ali Tunus'u terk etme kararı aldı. Ordu havaalanı yolunu güvenliği altına alıp Bin Ali'ye kaçarken yardım etmiştir. Ordu istese bu dönem Tunus'ta iktidarı ele geçirirdi özellikle son gelişmelerdeki tutumu nedeniyle halkın görüşü Ordu'ya olumluydu ancak ordu tarafsız kalmayı ve siyasete dâhil olmamayı seçti (Adil, 2011: 11-12).

14 Ocak'ta Tunus Başbakanı Gannuşi, Zeynel Abidin'in iktidarını bıraktığını açıklamıştır. Gannuşi, Tunus Anayasası gereği geçici devlet başkanlığı görevini üstlendiğini açıklamıştır. Zeynel Abidin'in ülkesinden kaçarak önce Malta'ya ardından da Fransa'ya gitmek istemiş ancak her iki ülke yetkilileri kendisini kabul etmemiştir. Bunun üzerine Zeynel Abidin kısmen zorunlu olarak Suudi Arabistan'a gitmiştir.⁷

Zeynel Abidin'in ülkeyi terk etmesine yakın günlerde ailesinin de Tunus'tan kaçtığı ve bu kaçış sırasında eşinin devlet hazinesinden yüklü miktarda altını yanına aldığı iddia edilmiştir.⁸

24 Ocak 2011'de Tunus Genelkurmay Başkanı General Ammar, kamuoyuna yaptığı açıklamada hem devrimi destekleme hem de seçimler yapılana kadar ülkede istikrarı sağlama sözü verdi. Ammar, bir otorite boşluğu oluşması vaziyetinde Tunus'un tekrardan bir diktatörlüğe doğru gidebileceği ihtarını yaptı. Ammar, Başkent'te göstericilere seslenirken şu sözleri söyledi: "Bizim devrimimiz sizin devriminizdir. Bunu elimizden alabilirler. İktidar boşluğu isteyen güçler var. Boşluk, terör getirir. Terör ise diktatörlük. Ordu devrimi koruyacaktır" demiştir.⁹

54 yıllık otoriter rejim bir aydan daha az süren halk ayaklanmaları sonucundan son bulmuştur. Tunus'ta Bin Ali'nin Suudi Arabistan'a gitmesinden sonra Anayasal olarak yerine geçen isim Meclis Başkanı Fuad Mebuza Cumhurbaşkanı olurken, hükümeti kurma görevini ise tekrardan Başbakan Muhammed Gannuşi'ye vermiştir. Bu bağlamda ilk geçici hükümet kuruldu. Fakat tüm kilit bakanlıklar Eski iktidar partisinin olması nedeniyle halkın tepkisini

⁷ "Tunisia's uprising," 7 Mart 2018 tarihinde erişildi.

<https://www.aljazeera.com/indepth/spotlight/tunisia/2011/01/201114142223827361.html>.

⁸ "Tunus'ta 1.5 Ton Altın Bilmecesi," 7 Mart 2018 tarihinde erişildi. <http://www.milliyet.com.tr/tunus-ta-1-5-ton-altin-bilmecesi/dunya/haberdetay/22.01.2011/1342720/default.htm>.

⁹ "Genelkurmay Başkanı Raşid: Devrimin Koruyucusuyuz," 24 Ocak 2011 tarihinde erişildi.

<http://beyazgazete.com/haber/2011/1/24/genelkurmay-baskani-rasid-devrimin-koruyucusuyuz-445288.html>.

çekti ve bunun sonunda ikinci bir geçici hükümet kuruldu. Eski bakanların tümü istifa etti ve geçici hükümette geçici Cumhurbaşkanı dışından kimse kalmadı. Geçici Devlet Başkanı Fuad Mebuza, Eski Dışişleri Bakanı Beji Said Essebsi'yi Başbakanlığa getirdi. Eski hükümetlerde görev almamış isimlerden teknokrat bir hükümet kuran Essebsi, devrik lideri Bin Ali'nin temel gücü olan iki kurumu siyasi polis ve devletin güvenlik kurumlarını ilga ederek göreve başladı. Essebsi, eski rejim tasfiyesine devam etmiş ve 9 Mart'ta Tunus yüksek mahkemesi, Tunus'un eski rejiminin sembolize eden Anayasal Demokratik Topluluk Partisi'ni kapatmıştır. Essebsi yine 26 Nisan'da yaptığı açıklama ile eski rejimin iktidar partisinin öne çıkan isimlerinin 24 Temmuz seçimlerine katılamayacağını açıkladı (Ulutaş, Torlak, 2011: 7).

Geçici Hükümet 23 Ekim 2011 tarihine kadar -önce 24 Temmuz 2011'di- ülkeyi seçime hazırlamak ve ekonomiyi canlı tutmaya yönelik bir programı uygulamaya çalışmıştır. Bu kapsamda, özellikle güven ortamının yaratılması, asayişin tamamen oluşturulması, iyi ekonomi yönetimi, imtiyaz ve ayrıcalıkların kaldırılması, işsizliğin giderilerek sosyal adaletin sağlanması konusunda da kararlı olduğu açıklanmıştır.¹⁰

Geçici hükümetler tarafından Ulusal Kurucu Meclis göreve geleceği tarihe kadar faaliyet göstermesi için hakikatleri araştırma komisyonu oluşturdu. Bu komisyonların isimler şu şekildedir: Siyasi Reform Komisyonu, Yakın Zamanda Yaşanan Olaylardaki Şiddet ve İfrat için hakikati Araştırma Komisyonu ve Yolsuzluk için Hakikati Araştırma komisyonudur. 18 Şubat'ta çıkarılan yasa sonucunda Siyasi Reform Komisyonu ismi Devrim Amaçları, Siyasi Reform ve Demokratik Dönüşüm Yüksek Komisyonu olarak değiştirildi. Bu isim değişikliğinin amacı özellikle devam eden oturma eylemlerinin ve sivil toplum örgütleri ve siyasi hareketlerin bazılarının baskısı sonucu, komisyona partilerin, sivil toplum örgütlerinin ve önemli siyasi isimlerinin katılmasının önünü açtı. Bu komisyon aynı zamanda geçici yasaları yapmakla sorumlu tutuldu ve bu komisyon tarafından hazırlanan yeni seçim yasası kabul edildi. Hazırlanan bu yeni seçim yasası kamu görevlileri, valiler ve hâkimler görevlerinden istifa etmedikleri müddetçe ve eski iktidar partisi üyeleri hiçbir şekilde seçimlerde aday olamayacaklardı. Bu yeni düzenlemeler ile kadın adaylar içinde kota uygulaması başlatılmıştı. 24 Haziran'da Tunus'ta uygulanan sansürler hafifletildi ve siyasi tutuklular af ile serbest bırakıldı (Tanrıverdi Yaşar, 2014A: 9-10). Paris'te sürgün hayatı yaşayan Merzuki, Gannuşi gibi isimler Bin Ali'nin Tunus'u terk etmesinden sonra 18 Ocak 2011'de ülkeye dönmüştür.

¹⁰ "Tunus'un Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ekonomik-Ticari İlişkileri," 21.08.2017 tarihinde erişildi. www.counsellors.gov.tr/upload/TN/ULKE%20RAPORU%202009.doc.

Nisan ayı içerisinde Tunus'un devrik Devlet Başkanı Bin Ali hakkında 18 dava dosyası hazırlanmıştır. Bu dava dosyaları arasında "kasıtlı adam öldürmek","uyuşturucu kaçakçılığı","uyuşturucu kullanmak","zimmetine para geçirmek" ve "devlete karşı komplo kurmak" suçlamalarının bulunduğu açıklanmıştır. Yine Bin Ali gibi ailesi ve yakınları hakkında da toplam 44 dava dosyasının hazırlandığı belirtilmiştir.¹¹

"23 Ekim 2011'de gerçekleşen Ulusal Kurucu Meclis seçimlerinin temel amacı, 14 Ocak Devrimi sonrası halkı oyu ile seçilmiş ve anayasal düzeni kuracak meşru bir siyasal otoritenin oluşturulmasıdır. Bu kapsamda seçimlerin ardından sonuçların resmi olarak ilan edilmesiyle Geçici Yönetime ait tüm yetkileri devralarak Tunus'taki tek seçilmiş otorite haline gelecek olan Kurucu Meclisin en fazla 1 yıl içinde yeni anayasa taslağı hazırlaması gerekmektedir. Kurucu Meclis tarafından hazırlanan anayasa taslağı, belirtilen süre içerisinde tamamlandıktan sonra referanduma sunulacaktır. Dolayısıyla Kurucu Meclis, hazırlayacağı anayasa taslağı ile Tunus'un demokratikleşme ve demokrasiyi kurumsallaştırma mücadelesinde hayati bir rol oynayacaktır" (Ayhan, 2012: 78-79).

Tunus 4 Mayıs 2011 tarihinde Facebook'ta geçici hükümetin eski İçişleri Bakanı Ferhat RAJHİ'nin konuşmasının yer aldığı bir videonun yayınlanması ile yeni bir protesto dalgası ile karşı karşıya kalmıştır. Rajhi videoda, seçimlerde Nahda'nın kazanması durumunda Bin ALİ döneminden kalan elitlerin askeri darbe yapacağını iddia etmiştir. RAJHİ açıklamasında ülkenin hala eski rejimin elitleri tarafından yönetildiğini de söylemiştir. 27 Ocak-29 Mart 2011 tarihleri arasında geçici hükümette içişleri bakanı olarak görev alan RAJHİ görevi sırasında bakanlıkta Bin ALİ rejiminden kalan birçok üst düzey yetkiliyi görevden almıştı. Bu yüzden Bin ALİ destekçileri ve yüzlerce polis memuru Rajhi'yi ölümle tehdit etmişti. Halk arasında yolsuzluklarına bulaşmaması nedeniyle "Bay Temiz" olarak adlandırılan RAJHİ'nin İçişleri Bakanlığı kısa sürmüş ve 29 Mart 2011 tarihinde görevine son verilmişti. Açıklamaların ardından yaşanan protestolarda polis, göstericileri göz yaşartıcı bombalar ve sopalarla geri püskürtmüş, 200 civarında göstericiyi de gözaltına almıştır. Bu sırada 8 Mayıs 2011 Pazar günü Tunus Başbakanı Beji Said ESSEBSİ, yeterli hazırlıkların yapılmadığı gerekçesiyle seçimlere hazır olunmadığı kanaatine varacak olursa planlanan seçimlerin ertelenebileceği açıklamasında bulunmuştur (Dinçer ve Coşkun, 2011: 3-6). Müteakiben de 8 Haziran'da ESSEBSİ, özgür ve şeffaf bir biçimde gerçekleştirilmesi amacıyla seçimlerin 23 Ekim 2011 tarihine ertelendiğini açıklamıştır. Ayrıca, aynı dönem içerisinde Devrim Amaçları, Siyasi Reform ve Demokratik Dönüşüm Yüksek Komisyonu tarafından hazırlanan yeni seçim yasası kabul edilmiştir (Ulutaş, Torlak, 2011: 7).

23 Ekim 2011 seçimleri sonrası hiçbir parti tek başına hükümeti kuracak çoğunluğu sağlayamadığından dolayı koalisyon çalışmaları başladı. Seçimlerde birinci parti olan El

¹¹ "Tunus'un Devrik Liderine 18 Dava," 05.10.2017 tarihinde erişildi.
<http://www.timeturk.com/tr/2011/04/14/tunus-un-devrik-liderine-18-dava.html>.

Nahda'nın yaptığı çalışmalar sonucunda Cumhuriyetçi Kongre Partisi ve Ettakatol'un katılımlarıyla geniş tabana sahip bir hükümet oluşturulmuştu. Anlaşma gereği El Nahda'nın genel sekreteri Hammadi Cibali'nin Başbakanlığı; Cumhuriyetçi Kongre Partisi'nin Lideri Marzuki'nin Cumhurbaşkanlığına, Ettakol'un lideri olan Mustafa Bin Cafer ise Kurucu Meclis Başkanlığına getirilmesi konusunda uzlaşma sağlanmıştır. 12 Aralık'ta Kurucu Meclis'te gerçekleşen oylama neticesinde Marzuki Cumhurbaşkanı, Hammadi Cibali ise kabineyi kurmakla görevlendirildi. 20 Aralık'ta ise El Nahda'lı üyelerin çoğunlukta olduğu kabine Cumhurbaşkanı'na sunulmuştur (Açıl, 2017: 193). Seçimleri birinci olarak kazanan Raşid Gannuşi'nin verdiği taviz ülkenin kötüye gidişini engellemiştir. Tunuslular bu hükümete "Troyka" adını vermiştir.¹²

Kurulan koalisyona rağmen Troyka hükümeti sokaklarda kimi zaman laik duyarlılığı yüksek kesimlerce kimi zaman sefililerce kimi zaman da işçi sendikalarınca protesto edilmiştir.¹³ Göreve gelen yeni hükümet, Bin Ali'nin yıkıcı etkisiyle bozulan ekonomiyi kısa sürede düzeltemeyince protestolar tekrardan oluşmaya başlamıştır. Ekonominin düzelmesi talebiyle başlatılan protestolar yüzlerce kişinin yaralanmasıyla sonuçlanmıştır. Ülkedeki siyasi kriz tam sakinleşmemiştir. İstifası beklenen Başbakan Hamadi Cimali, sokağa dökülenlerin amacının yeni bir kaos oluşturmak ve ülkede şiddetin hüküm sürdüğü imajını vermek olduğunu belirterek istifa etmeyeceğini ayrıca olayların sorumlularının liberaller ve aşırı İslamcı Sefililer olduğunu dile getirmiştir.¹⁴

23 Ekim 2011'de yapılan seçimlerin en önemli sebebi yeni bir demokratik anayasanın yazımını üstlenmesi için bir Kurucu Meclis oluşturulmasıydı. Beklenen de Kurucu Meclis'ten çıkacak hükümetin de bu doğrultuda çalışmasıydı aynı zamanda günlük işler de aksamayacak fakat tüm enerji yeni anayasa metni yazımına harcanacaktı. Durum ise çok farklıydı. El Nahda iktidar geldiğinden itibaren, önemli görevlere, merkezi yönetimin her kademesine, belediyeler, valiliklere, büyükelçilik, başkonsolosluk kadrolarına kendi adamlarını yerleştirmeye başladı. Tunus devlet televizyonu da dâhil olmak üzere tüm resmi medyada, İçişleri Bakanlığının tüm idari kadrosunda ve emniyete yeni isimler göreve geldi.

"Resmi Gazete'de yüzlerce atama yayınlanıyordu. Kadrolaşma dalgası, ulusal havayolu şirketinin uçak kabinlerinde görev yapan günlük görevlilerine bile ulaştı. Bir havayolu yetkilisi: "damgalılar

¹² "Tunus'ta Kurucu Meclis Belli Oluyor," 24 Ocak 2019 tarihinde erişildi.

<http://www.aljazeera.com/tr/haber/tunusta-kurucu-meclis-belli-oluyor>.

¹³ "Tunus Devriminde 'Uzlaş' Kazandı," 24 Ocak 2019 tarihinde erişildi. <http://www.aljazeera.com/tr/al-jazeera-ozel/tunus-devriminde-uzlasi-kazandi>.

¹⁴ "Tunus Başbakanı İstifa Etmiyor," 24 Ocak 2019 tarihinde erişildi. <http://www.aljazeera.com/tr/haber/tunus-basbakani-istifa-etmiyor>.

birdenbire tüm güvenlik kadrolarını doldurdular" diyordu. Damgalıdan kasıt her ne kadar, dini bütün Müslümanların alınlarında secdeye varmaları nedeniyle oluşan iz ise de, asıl ima edilen Ennahda torpilli kişilerdi" (Maktuf, 2013: 118).

El Nahda yanlıları açısından bu atamalar haksız ve kötü niyetli bir bakış açısıyla gündeme getiriliyordu. Onlara göre sonuç olarak modern demokrasilerde olan bitene bakmak yeterliydi. Ancak 23 Ekim 2011 tarihindeki seçimler ne Cumhurbaşkanlığı seçimi ne de bir yasama meclisi seçimiydi. Bu açıdan ele alırsak halkın ve El Nahda karşıtı sivil toplumun, devrilen lider Bin Ali döneminde kurulan belediye meclislerinin yerini alan özel idarelere ya da Elektrik ve Gaz İdaresi'ne yapılan atamaların öncelikli hedef olan yeni anayasanın yazımı ile ilişkisi neydi. Tunus gibi küçük bir ülkede El Nahda'nın başını çektiği üç partili yönetim, sekiz ay gibi kısa bir sürede önemli ve kritik makamlara 1.200 atama gerçekleştirildi, bu sayı Tunus için çok ciddi ve büyük bir sayı (Maktuf, 2013: 119).

13 Şubat 2012'de başlayan komisyon çalışmaları kapsamında, hem mahallî hem de uluslararası uzmanlar, akademisyenlerin, hükümet temsilcileri, sivil toplumdan kişilerin de katılımları ile oturumlar düzenlenmişti. İlk anayasa taslağı 14 Ağustos tarihinde halka duyuruldu ancak bu taslak sivil toplum örgütlerinden, muhalif partilerden, anayasa hukukçularından ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Tunus'ta anayasa çalışmaları devam ederken diğer yandan siyasi alanda büyük bir kriz hükümeti zor durumda bırakmıştı. 14 Eylül 2012'de ise Tunus'taki ABD Büyükelçiliği'ne İslam'a ve Hz. Muhammed'e hakaret içeren bir ABD filmi kınamak amacıyla bir saldırı düzenlendi. 6 Şubat 2013 günü Tunus solunun önemli bir ismi olan Şükrü Bilayid siyasi bir cinayete kurban gitti.

Yükselen siyasi gerilimi düşürmek amacıyla Teknokrat bir hükümet kurma girişimde bulunan Tunus Başbakanı Hammadi Cibali bu girişiminde başarılı olamayınca istifa etti.¹⁵ Cibali istifasının ardından, 22 Şubat 2013 tarihinde Ali el-Urayyid Başbakan olarak atandı. 25 Temmuz 2013'te Şükrü Bilayid 'in ardından Muhammed Brahmi'de bir suikast sonucu hayatını kaybetti ve Tunus'ta siyasi bir kriz başlamıştı. Suikastın sonrasında muhalefet milletvekilleri anayasa yazım komisyonundan çekilmiş ve Ulusal Kurucu Meclis'i boykot etmişlerdi. Tunus'un en büyük sendikal örgütü Tunus Genel İşçi Sendikası (UGTT) başta olmak üzere başlıca sivil toplum örgütlerinin de yapıcı davranışları sayesinde tıkanan süreç tekrardan açılmıştır (Tanrıverdi Yaşar, 2014B: 71).

¹⁵ "Tunus Başbakanı Cibali İstifa Etti," 19 Şubat 2013 tarihinde erişildi.
<http://tr.euronews.com/2013/02/19/tunus-basbakani-cibali-istifa-etti>.

Tunus Genel İşçi Sendikası (UGTT), Tunus Sanayi Ticaret ve El Sanatları Birliği, Tunuslu Avukatlar Birliği, Tunus İnsan Hakları Koruma Birliği ile beraber oluşturulan dörtlü gruba 17 Eylül 2013'den itibaren ulusal diyalog arayışı başladı. Ali el-Urayyid, bu dörtlü gruba istifasını verip yerine Sanayi Bakanı olan Mehdi Cuma'a'nın getirileceğini taahhüt etti ve verdiği söz 9 Ocak 2014 tarihinde açıklayarak tuttu. Mehdi Cuma'a başa geçtiğinde teknokrat bir hükümet kurdu. UGTT Genel Sekreteri Hüseyin El-Abbasi yaptığı açıklamada Cuma'a'nın 9 partinin oyunu alarak seçildiğini belirtmiş, oylamada 7 parti çekimser kalırken, 2 parti de oyunu liberallerin adayı Celul Ayyad'a gittiğini ifade etti. Abbasi, muhalif Tunus'un Nisası Partisi'nin de aralarında olduğu 3 partinin de görüşmelere katılmadığını açıkladı.¹⁶

Mehdi Cuma'a'nın ilk önemli icraatı ise yeni anayasayı ilan etmek oldu. Bin Ali'nin devrilmesinin üstünden 3 yıl geçtikten sonra Tunus Ulusal Kurucu Meclisi, 27 Ocak 2014 Tarihinde 146 maddelik yeni anayasayı kabul etti. Cumhurbaşkanı Munsef Marzuki ve Ulusal Meclis Başkanı Mustafa Bin Cafer yeni anayasayı birlikte imza attılar. Ulusal Meclis Başkanı Mustafa Bin Cafer yeni anayasa ile ilgili şunları söyledi: "Bu anayasa Tunusluların rüyası, devrimin yeniden canlanmasının bir kanıtı. Yeni anayasa demokratik sivil bir ulus oluşturacak" dedi.¹⁷ Tunus'un yeni anayasası Arap ülkeleri arasında en ilerlemeci anayasa olarak kabul edilmektedir. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Ban Ki-Moon bu yeni Tunus Anayasası için reform isteyen diğer halklar açısından bir örnek teşkil ettiğini söylemiştir.¹⁸ Bunun nedeni ise anayasaya da; vatandaşlık hakları ile ilgili bölümün olması, kadın hakları ve şiddetin önlenmesi, inanç özgürlüğünü de garanti altına alan maddelerin olmasıydı.

"Cuma'a Hükümeti'nin ilk zamanlarında ülkede estirdiği olumlu siyasi hava, beş ay gibi kısa sürede tersine döndü ve ülkede huzursuzluğun belirtisi gösteriler yeniden baş göstermeye başladı. Özellikle turizm sektöründeki gelir kaybı büyük boyutlara ulaştı. Tunus, 26 Ekim 2014 tarihinde milletvekili seçimlerine böyle bir atmosferde giriyordu. Bu seçimleri Tunus'un devrimden sonraki üç aşamalı demokratik geçişinin ikinci aşaması olarak görmek mümkündür. İlk aşama, sivil anayasanın hazırlanması, son aşama ise cumhurbaşkanının halk tarafından özgür seçimlerle seçilmesidir" (Deniz, 2015: 191).

Tunus, yeni anayasa sonrası iki önemli sınav daha atlatmak zorundaydı. Bunlardan ilki Ekim 2014'te yapılacak milletvekili seçimi diğeri ise Kasım 2014'de yapılacak olan Cumhurbaşkanlığı seçimi. Tunus halkı sandık başına giderken aynı zamanda Arap Baharı

¹⁶ "Tunus'ta Başbakanlığa Mehdi Cuma Seçildi," 15 Aralık 2013 tarihinde erişildi. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tunusta-basbakanliga-mehdi-cuma-secildi/197593?amp=1>.

¹⁷ "Tunus'ta Yeni Anayasa Yürürlüğe Girdi," 27 Ocak 2014 tarihinde erişildi. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/tunusta-yeni-anayasa-yururluge-girdi>.

¹⁸ "Tunus'ta Yeni Anayasa Dönemi," 27 Ocak 2014 tarihinde erişildi. <http://t24.com.tr/haber/tunusta-yeni-anayasa-donemi,249458>.

sonrası demokrasiye geçişi de tamamlamak istemekteydiler.¹⁹ Milletvekili seçimleri, Cumhurbaşkanlığı seçimi öncesi Tunus'ta büyük bir ses getirdi. 120 partiden 1327 aday, Tunus meclisindeki 217 sandalyeden birine oturmak için gayret gösterdi. Seçimler herkesin beklediği gibi El Nahda ile Nida Tunus Partisi arasında çekişmeye sahne oldu. Tunus'un sahil kesimi ve kuzey bölgeleri Laik eğilimli Nida Partisi'ni desteklerken, iç kesimler ve daha kırsal bölgeler ılımlı İslamcı olan El Nahda Partisi'ni desteklediler (Çağlar, 2015: 192). Seçim sonuçları ise 217 sandalyenin 86'sı Nida, 69'u El Nahda, 16'sı Özgür Milliyetçi Birlik, 15'i Halk Cephesi, 8'i Tunus'un Ufukları, 4'ü Cumhuriyet için Kongre Partisi'nin, 11'i ise diğer partilerin oldu.²⁰ Nida Tunus Partisi'nin önde tamamladığı seçimlerde içinde Nahda, Afek Tunus ve Özgür Vatansever Birlik' ten temsilcilerle bağımsız teknokratların bulunduğu yeni Hükümet 5 Şubat 2014'te göreve başladı.²¹

Nida Partisi'nin milletvekilliği seçiminde zaferle çıkması, partinin kurucusu Essebsi'yi 23 Kasım 2014'teki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde bir adım öne çıkardı. Milletvekili seçimlerinde ikinci parti olan Nahda ise daha önceden de açıkladığı gibi Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday göstermeme kararı almış ve aynı zamanda da hiçbir adayı desteklememe kararı almıştı. Nahda Partisinin lideri Raşid Gannuşi, 19 Kasım'da *The New York Times*'a yazdığı "**How Tunisia Will Succeed**" başlıklı yazısında bu kararlarını demokratik gelişme adına dengenin kurulmasına yardım etmek için aldıklarını belirtmektedir (Tanrıverdi Yaşar, 2014B: 4-5). Seçimlerde beklenen oldu Nida Partisi'nin 88 yaşındaki adayı Essebsi oyların yüzde 55,68'ini alarak Tunus'un Cumhurbaşkanı oldu.²²

Tunus iç işlerinde yeni anayasa ve diğer sorunlarla uğraşırken dış politika ilkeleri ise şu kavramları içermekteydi: Barışçıl devlet, uluslararası ilişkilerde daha fazla adalet, tüm insanlığın yararına olacak şekilde güvenliği ve istikrarı, refah ve gelişmeyi pekiştirmek aynı zamanda demokrasi ve dengeyi sağlamak. Tunus, uluslararası sorunların barışçıl yollarla çözülmesi taraftarı olan bir ülkedir. Aynı zamanda Tunus, diğer devletlerin içişlerine karışmama ve karşılıklı saygı temelinde ilişkilerin geliştirilmesini desteklemektedir. Bunlar ile beraber Tunus bu hedefleri gerçekleştirmeyi çalışmaktadır:

¹⁹Nevzat Çiçek, "Tunus Seçimlerinden Nasıl Bir Sonuç Çıkar," 24 Ekim 2014 tarihinde erişildi. <https://www.timeturk.com/tr/makale/nevzat-cicek/tunus-secimlerinden-nasil-bir-sonuc-cikar.html>.

²⁰ "Tunus'ta Seçim Sonuçları Belli Oldu," 27 Ekim 2014 tarihinde erişildi.

<http://www.haber7.com/afrika/haber/1214700-tunusta-secim-sonuclari-belli-oldu>.

²¹ "Tunus'un Siyasi Görünümü," 15 Ocak 2018 tarihinde erişildi. <http://www.mfa.gov.tr/tunus-siyasi-gorunumu.tr.mfa>.

²² "Tunus'un Yeni Cumhurbaşkanı Beji Kaid Es-Sebsi," 15 Ocak 2018 tarihinde erişildi.

<https://www.haberler.com/tunus-un-yeni-cumhurbaskani-beji-kaid-es-sebsi-6797980-haberi/>.

"-Mağrip ülkeleri arasında ekonomik birlikteliği sağlamak ve AB başta olmak üzere bütün bölgesel kuruluşlar ile ilişkilerini pekiştirmek.

-Arap devletleri arasında dayanışmayı geliştirmek, bu ülkeler arasında ekonomik işbirliğini güçlendirmek.

-AB ile ortaklık ilişkilerini geliştirmek.

-Siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda AB-Akdeniz işbirliği sürecini desteklemek.

-İslam ülkeleriyle ilişkileri geliştirmek.

-Afrika Birliğini güçlendirmek.

-Amerika, Asya ve AB-dışı ülkeleri ile işbirliğini geliştirmek" (Efegil, 2013: 111-112).

Tunus'un bölgesel bir güç haline gelmesi beklenmemektedir çünkü Tunus'un önceliği kendi sorunları ile uğraşmak zorundadır ve aynı zamanda zaten Tunus küçük bir devlettir. Ama Tunus uluslararası barış ve güvenlik konusunda şu ilkeleri belirlemiştir: Uluslararası terörizmle mücadele, Orta Doğu'daki sorunları çözüme kavuşturmak, kitle imha silahlarının yayılmasını önlemek.

Wallerstein'a göre otoriter rejimlere başkaldırmak halk nezdinde kolay ve cesaret edilebilecek bir iş değildir. Çünkü rejimin kendi emrinde olan para, silah ve asker gücüyle bu hareketleri bastırabilir. Tunus'ta Buazizi'nin kendi yakma eylemi bireysel bir protestodan ibaretti. Fakat bu sembolik yakma eylemi diğer kesimleri de etkiledi. Burada yaşanan halk hareketlenmesinin iktidarı değiştirecek seviyede olmasını Wallerstein rejimde olan çatlaklar ile ifade etmektedir. Wallerstein'ın burada değinmek istediği nokta "güçlü ordu ve polisin yokluğudur."²³

Wallerstein'a göre, Tunus'ta ayaklanan halkın iktidar değişikliğini sağlayan başarısı Tunus özelinde ordu ve polisin zayıf bir konumda olmasına da borçludur. Fakat Wallerstein'ın bu değerlendirmesinin aksine Tunus'ta polisin gücü iddia edildiği kadar zayıf olmadığı görülür. Ancak, Tunus'ta zayıf ordunun varlığı açıktır. Tunus Cumhuriyeti, kurulduğu andan itibaren ordu, her zaman zayıf ve siyasetten uzak bırakılmış, bunlarla birlikte sembolik bir güç olmuştur. Buazizi'nin kendisini yakmasından sonra başlayan ve geniş kitlelere ulaşan ayaklanma başkent Tunus'a kadar ilerleyince Tunus ordusu halktan yana bir tavır sergilemiş

²³ "Wallerstein: İkinci Arap İsyanı: Kazananlar ve Kaybedenler," 28 Mart 2019 tarihinde erişildi. <https://www.demokrathaber.org/dunya/wallerstein-ikinci-arap-isyani-kazananlar-ve-kaybedenler-h693.html>.

ve Bin Ali'nin protestoculara karşı ateş açma emrini yerine getirmemişlerdir. Bunun üzerine General Raşid Ammar, Başkent'teki güçlerinin büyük bir kısmını geri çekmiştir.²⁴

Ordudan istediği desteği bulamayan Bin Ali de çareyi Suudi Arabistan'a kaçarak bulmuştur. Bu bağlamda Wallerstein, halkın başlattığı protestonun başarılı olmasına gerekçe olarak Tunus politik arenasında ordunun etkili olmamasını göstermiştir. Ordunun zayıf olması ve siyasi iktidardan yana tavır takınmaması ayaklanmanın başarılı olmasında en büyük etken olmuştur.

Nebahat Tanrıverdi Yaşar Tunus'un ve Arap Baharı'nda nispeten diğer ülkelere göre daha başarılı olmasının hem yeni Tunus Anayasası hem de temel konular üzerinde nasıl uzlaşmaya varılarak siyasi krizin aşıldığını açıklamıştır (Yaşar, 2014B: 2). Yaşar bunu dört temel neden ile açıklıyor:

➤ **Siyasetin Normalleşmesi:** Sokağın başlattığı dönüşüm süreci, Tunus'ta hızlı ve bir o kadar da etkin kurumsallaşarak sokağın dinamiklerinden soyutlanmıştır. Ancak bu süreçte kurulan birçok komisyon aracılığıyla sivil toplum örgütleri ve gençlerde geçiş sürecine monte edildiler. Bunun sağladığı yarar ise sokak siyasetinin gücünü kırması ve artık siyasi mücadele alanını kurumlara kaydırması. Bunun neticesinde Tunus siyaseti normalleşme sürecine girerek nispeten bir istikrara kavuştu.

➤ **Otoriter Rejim-Devlet Bağının Kırılması:** Devlet kurumlarının eski rejim ile bağlarının zayıflatılması veya ortadan kaldırılması başarı için önemli bir faktördü. Tunus'taki ordu gelenek olarak siyasetin bir aktörü değildir, bundan dolayı geçiş sürecinde otoriter direncin merkezinde olmadı. Eski rejimin dayandığı önemli kurumlar siyasi polis lağvedildi.²⁵ ve Anayasal Birlik Partisi kapatıldı. Bundan ötürü eski rejimin otoriter direnci kırıldı ve yeni siyasi aktörler dönüşüm sürecinde etkin oldular²⁶

➤ **Arabulucu ve Destekleyici Sivil Toplum Örgütleri:** 1990'lı yıllardan başlayan gelişme ve güçlenme sivil toplum örgütleri Tunus'un başarısına krizde arabuluculuk yaparak ve sokak yerine siyasi süreci yönelerek büyük bir katkı yaptı. Siyasi suikastların olduğu, muhalefetin anayasa yazım komisyonundan ayrıldığı ve Ulusal Kurucu Meclisi boykot ettiği dönemde tıkanan süreç sivil toplumun arabuluculuğu ile çözüldü. Tunus Genel

²⁴ "Head of Tunisian Army Restrains His Troops, and Watches and Waits," 28 Mart 2019 tarihinde erişildi. <https://www.independent.co.uk/voices/commentators/kim-sengupta-head-of-tunisian-army-restrains-his-troops-and-watches-and-waits-2187962.html>.

²⁵ "Tunus'ta Siyasi Polis Bürosu Lağvedildi," 7 Mart 2019 tarihinde erişildi. <https://www.haberler.com/tunus-ta-siyasi-polis-burosuna-lagvedildi-2578730-haberi/>.

²⁶ "Tunus Devrik Liderin Partisi Kapatıldı," 9 Mart 2019 tarihinde erişildi. <http://www.ihya.com.tr/haber-tunus-devrik-liderin-partisi-kapatildi-163759>.

İşçi Sendikası (UGTT), Tunus İş Adamları Derneği (UTICA) ve Tunus İnsan Hakları Birliği ve Avukatlar Birliği'nin yapıcı rolü ön plandadır. Arabuluculuk eden örgütler hem kutuplaşma tarafı olmayarak hem de muhalefet-hükümet arasındaki görüşmelerin gerçekleşmesini sağlamış oldu.

➤ **Kaybet-Kaybet Çıkmazından Kazan-Kazan Çözümüne:** Şükrü Belayid ve Muhammed Brahmi'nin öldürülmesinin ardından tırmanan siyasi kriz Tunus'ta siyasi aktörleri kaybet-kaybet mücadelesine sürükledi ancak ne Nahda Partisi ne de muhalif partiler de bu siyasi krizi tek başlarına atlatabilecek bir güce sahip değildiler. Bundan dolayı çözümsüzlük yerine ülke menfaatini kendi menfaatlerinin önüne koyarak taraflar pragmatist bir çizgide bir araya getirdi ve tüm Tunus'un kazandığı, seçimlerinde önünü açan uzlaşımın gerçekleşmesini sağladı.

Tunus'ta siyasal sürecin demokratikleşme ibresinde devam etmesi, ülkenin otoriter gelenek direncini kırmasındaki başarısıyla ve hem sosyal hem de siyasal aktörlerin sürekli süreç içinde kalmaya devam etmesiyle mümkün oldu. Tunus'un bu deneyimi, baskı ve sindirme politikaları ile muhalefetin sürdürüldüğü Orta Doğu'da istikrarın uzlaşma zemininde sağlanabileceğini herkese gösterdi. Üç hükümet, Modern Anayasa'nın kabulü, demokratik ve barışçıl bir ortamda serbest, adil ve şeffaf bir şekilde Ulusal Kurucu Meclis ve yeni parlamento seçimleri ile Cumhurbaşkanlığı seçimlerini yapılması; Tunus'un diğer Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinden farklılığını ortaya koyarak, tarihi süreç içinde kazandığı gelişmiş siyasi kültüre sahip olduğunu kanıtlamıştır.

2.6. Arap Baharının En Sert Geçtiği Ülke: Suriye

Hafız Esad 13 Kasım 1970 yılında ülkeyi kansız bir darbe girişimiyle iktidarı ele geçirmiş ve ülkeyi 2000 yılında ölene kadar iktidarda kalmayı başarmıştır. Suriye'yi idare ettiği dönemde, dünyada soğuk savaşın şiddetlendiği aynı zamanda bölgesel güç kaymalarının yaşandığı devam ettiği yıllara denk gelmiştir (Amanov, 2004: 194). Nusayri olan Esad iktidarı ele geçirmesi ve sonrasında devlet başkanı olması ile birlikte, Suriye nüfusunun %12'sini oluşturan kesimin ekonomik ve sosyal ayrımcılığa maruz kalan bir dini cemaat olmaktan kurtarmış aynı zamanda yönetimde hakim duruma gelmesini sağlamıştır (Van Dam, 2000:119).

Hafız Esad döneminde Suriye, önceden olduğu gibi zayıf ve istikrarsız bir ülke olmaktan çıkıp hem etkili hem de istikrarlı bir bölgesel güç haline almıştır (Zisser, 2000: 118). Bu istikrarın sağlanmasında, Hafız Esad'ın uyguladığı politikalar ve iktidar elitinin

ondan önceki dönemlere nazaran, geldikleri hem bölge hem de mezhep açısından daha homojen bir nitelikte olması bu durumda etkili olmuştur. Otuz yıl boyunca yönetim sürecinde siyasi ve askeri iktidar elitlerinin yapısında büyük bir değişim olmamıştır (Amanov, 2004: 199).

Suriye'yi idare ederken Hafız Esad iki önemli noktanın üzerinde durmuştur. İlki, Suriye yönetimini hem iç hem de dış tehditlerden korumak; diğer bir önemli nokta ise, uygulamaya geçirdiği politikalara geniş bir halk desteği sağlamaktır. Hafız Esad, ölümüne kadar geçen süre boyunca yönetim anlayışı ulusal birliği tesis etmek ve bu durumu çoğulcu bir yönetim yerine otoriter bir yönetimle gerçekleştirmeye çalışmıştır (Şen, 2004: 273).

Hafız Esad 12 Mart 1971'de düzenlenen referandumda oyların yüzde 99'unu alarak Suriye'nin yeni devlet başkanı seçildi. 1946 yılında bağımsızlığını kazanan Suriye 1970'e kadar olan dönemde on dört devlet başkanı değiştirdi ve Hafız Esad ile birlikte ülke hem siyasi hem ekonomik olarak istikrara kavuştu. Hafız Esad Suriye'de siyasi istikrarı ve güvenliği sağlamaya yönelik yenilikçi hareketlere girişirken dış ilişkilerde ise özellikle 1967'de İsrail'e kaybedilen topraklarını geri almayı hedeflemekteydi (Amanov, 2016: 117). William Cleveland'ın "*Modern Ortadoğu Tarihi*" kitabında Hafız Esad'ın dış politikası üzerine yaptığı tespit şu şekildedir:

"İsrail'in hedeflerinin ABD'nin belirlediği yayılmacı bir devletti. Esad, Suriye'nin görevinin İsrail tehdidine direnmek ve Arap birliği davası uğruna çalışmak olduğuna inanıyordu. Esad'ın İsrail konusundaki kaygısı, Suriyelilerin çoğunluğunun fikirlerini yansıtmaktaydı; Suriyeliler Filistin'in kaybını diğer daha uzak Arap devletlerinden fazla hissetmemekteydiler. Osmanlı'nın son döneminde, sonraları Filistin mandası olan bölge güney Suriye'nin parçasıydı ve bunun İsrail devletine dönüşmesi Suriyeliler arasında köklü bir öfke uyandırmıştı" (Cleveland, 2008: 447-448).

Hafız Esad bu dış politikasını sözde bırakmadı ve Rusya'nın da desteği ile askeri olarak güçlenmeye başladı. İsrail'in Golan Tepelerini işgalinin ardından 13 sene boyunca asker sayısını 50 binden 400 bine çıkardı. Mısır ile birlikte planlanan savaş galibiyet getirmedi ve İsrail ile yapılan ateşkes de sadece Kuneytra'yı geri aldı. Golan Tepesi de artık sınır ülkelerin kendi egemenliklerine katmak için uğraştığı yer olmaktan çıkıp Orta Doğu siyasetinin merkezine oturdu. Hafız Esad halkının desteğini arkasına daha da alabilmek için Halk Konseyi oluşturdu. Konsey'in işlevi yüksek olmasa da bu yapılan Halka yapılan bir jest olarak algılandı (Taştekin, 2015: 30).

Suriye'nin başına geçtiği gün Hafız Esad, birçok kesim tarafından eski yönetenlerin tam tersi olarak görüldü. Esad, sivil ve askeri olarak iktidarının güçlendirdikten sonra ilk yaptığı iş yasamada, yürütmede ve askeri alanda da kendisine kapsamlı yetkiler tanıyacak

olan bir başkanlık sistemini hazırlattı ve bu sistem günümüzde de halen daha geçerlidir (Ataman, 2012: 9). Anayasa'da "Devlet başkanının dini İslam'dır ve İslam hukuku yasamanın ana kaynağıdır" ve "Suriye topraklarının Arap coğrafyasının bir parçası olduğu ve tüm Suriye halkının tam bir Arap birliğinin gerçekleşmesi için gayret etmesinin en büyük ödevleri olduğu" gibi maddeler toplumda Esad'ın elini güçlendiren hamleler oldu. Esad, 1973 senesinde hazırlattığı bu anayasa ile ülkede artık mutlak hâkimiyetini duyurmuştu. Mutlak hâkimiyeti eline alan Esad "kişisel başkanlık sistemi" ile Suriye'deki bütün kurumları üzerine aldı ve demokratik görünümlü bir otoriter rejim kurdu (Amanov, 2016: 119) (Mercan, 2016: 30).

1973 yılındaki yeni anayasa ile birlikte tüm kurumlar üzerinde mutlak bir egemenlik kazanan Esad, bunlarla birlikte devlet başkanı, başkomutan ve Parti genel sekreteri de oldu. Devlet başkanlığının meşruiyetini arttırmak ve yönetime demokratik bir görünüm vermek için yedi yılda bir devlet başkanlığı seçimi yapıldı. 1946'dan 1970'e kadar olan istikrarsız dönem sonrası 1970 yılında Hafız Esad'ın Suriye'de sağladığı düzen ve istikrar, rejiminin tüm otoriterliğine rağmen kabul gördü. Bu istikrarlı durumu 1970'lerin sonlarına doğru ve 1980'li yıllarında başlarında rejim ile Müslüman Kardeşler gibi muhalif gruplar ile Hama ve Humus'ta giriştiği mücadele bile bozamamış aksine bu durum Hafız Esad rejiminin verdiği mücadele bir nevi rejimi sağlamlaştırma sürecinin bir parçası olarak değerlendirilmekteydi (Şen, 2012: 58) (Süer, 2012: 2).

Hafız Esad'ın 1978-85 yılları arasında ikinci dönem devlet başkanlığı yaptığı dönemde iç huzursuzluklar da artmaya başladığı evredir. Muhalif gruplar arasında Sünni Müslüman örgütler içlerinde Müslüman Kardeşler, Halep merkezli İslami Kurtuluş Hareketi, Ürdün menşeli İslami Kurtuluş Partisi, Cundullah, Muhammed Gençliği, Hama merkezli Mervan Hadid Grubu gibi gruplar ağırlıktaydı ve bu grupların üyelerini de ağırlıklı olarak kentli gençlerden oluşmaktaydı. Hafız Esad rejimine yönelik en önemli ayaklanma ise 1982 yılında Hama'da Müslüman Kardeşler'den gelmiştir (Amanov, 2016: 121).

1982 Şubat ayında rejim karşıtı kuvvetler Hama kentinin bir kısım bölgeleri hakimiyetlerine geçirip tüm Suriyelileri hükümete rakip cihada çağırdılar. Hafız Esad, Hama ayaklanmasına çok sert bir karşılık verdi. Hafız Esad'ın kardeşi Rıfad Esad'ın komutasındaki Suriye ordusu, kente ve sivil halkına karşı büyük bir saldırı başlattı. Rejime karşı çıkanların saklandığı eski kent ağır topçu ateşine tutuldu ve tanklar her şeyi ezdiler. Hem kiliseler hem de camiler ve evler yıkıldı, mahalleler dümdüz edildi. Askeri operasyon durdurulduğunda

Esad rejimi kendini kurtarmış ve ayaklanmayı bastırmış ancak maliyeti yüksek olmuştur. Kent büyük bir yıkıntıya uğradı ve en az 30 bin kişi olaylarda öldürüldü (Cleveland, 2008: 451). Bu olaylardan çıkan sonuç Hafız Esad rejimi iktidarda kalmak için elinden ne gelirse onu tüm gücüyle kullanacağını göstermekteydi. Bu olay günümüzdeki oğul Esad'a örnek teşkil edecek davranış olarak gösterebilir.

"Thomas Friedman, Hama'daki yıkımı yerinde görmüş bir gazeteci olarak 'neden' sorusunun yanıtını ararken şu yorumu yapıyor: 'Hama katliamı görece yeni ulus-devlette, Suriye'yi 20. Yüzyılın seküler bir cumhuriyeti olarak inşa etme yolunda elde edilen her şeyi tersine çevirmeyi amaçlayan gerici unsurları –yani İslamcı fundamentalistleri- bertaraf etmeye çalışan modernizm yanlısı bir devlet başkanının doğal tepkisi olarak görülmeli. Dolayısıyla eğer Hama katliamından sonra birileri Suriye'de tarafsız bir kamuoyu yoklaması gerçekleştirebilseydi, Esad'ın isyana yaklaşımı muhtemelen Sünni Müslümanlar dahil halkın büyük çoğunluğundan onay alırdı. Herhalde şöyle derlerdi: Lübnan gibi 14 yıl iç savaş yerine Hama'da yaşanan bir ay daha iyidir" (Taştekin, 2015: 39).

Hama katliamının diğer bir sonucu ise Nusayriler arasında dayanışma ve birliği artırması olmuştur. Böylece Hafız Esad, Suriye'de rakipsiz bir konuma yükselmiştir (Şen, 2004: 279). 1985'te yapılan referandum sonucu oyların %99,9'unu aldığı belirtilen Esad tekrar devlet başkanı olarak seçilmiştir.

Hafız Esad 1980'lerin ortalarından ölene kadar iki mühim sorunla uğraşmak zorunda kalmıştır. Daha da kötüye giden ekonomik koşullar ve yerine kimin geçeceği problemi. Ekonomide liberalleşme hamlesiyle ekonomik sorunlar bir nebze aşılmaya çalışılmış. Hafız Esad yerine kimin geçeceği sorunu ise büyük oğul Basil'in 1994'de trafik kazası ölmesi sebebiyle daha da karmaşıklaşmıştır. Hafız Esad, Basil'in ölümü sonrasında diğer oğlu olan Beşar'ı yetiştirmeye başlamış, Esad bunun sonucunda askeri koleje kayıt olmuş ve buradan yüzbaşı rütbesiyle mezun olmuştur. Beşar, Cumhuriyet Muhafızları Komutanı olduğu esnasında Albay rütbesine yükseltilmiştir (Gürson, 2010: 78).

Hafız Esad, 10 Haziran 2000 tarihinde ölene kadar uyguladığı politikalarla ülkede tek adam olarak iktidarını sürdürdü. Ölümünün ardından Baas Partisi'nin aday gösterdiği oğul Beşar Esad 10 Temmuz 2000'de yapılan referandum sonucu oyların yüzde 97,2'sini alarak yedi yıllığına Suriye'nin yeni devlet başkanı oldu (Şahin, 2011: 112).

Beşar Esad, Londra'da eğitim görmüş bir göz doktorudur. İngilizce ve Fransızca'yı çok iyi konuşabilen, batı kültürünü tanıyan Esad, iktidara geldiğinde demokratik ve reform yanlısı duruşuyla halkın sempatisini kazanmıştır. Reform beklentisi olan aydınlar ümitlenmiş ve "Sivil Toplumun Canlanması" adı ile bir oluşum kurarak toplumsal taleplerini iktidara iletme imkanı bulmuşlardır (Orhan, 2005: 24).

Beşar Esad Suriye'nin başına geçtiği vakit ülkede Hafız Esad'dan kalan iç ve dış kaynaklı iki önemli mevcut durum bulunmaktaydı. İç siyasetteki mevcut durum, Hafız Esad döneminde kalan bürokrat ve general zümresiydi. Bu önemli zümrenin başında Cumhurbaşkanı yardımcısı Abdülhalim Haddam, Özel Kuvvetler Komutanı ve Beşar Esad'ın erkek kardeşi Mahir Esad, eniştesi ve istihbaratın başında olan Asıf Şevket ve dayısı Muhammed Mahluf gibi isimlerdir. Bunlar gibi yüzlerce general ve Baas ileri gelenleri ve Suriye'nin önemli aileleri de eski düzenin bozulmasını istememekteydi. Dış statükonun kaynağı ise uluslararasıdır. Rusya, İran ve Çin'den oluşan grup Suriye'yi Batı sistemine kanalize olmasını istememekteydi. Suriye ne zaman uluslararası arenada sıkıntıya düşse yardımına koşan Rusya, İran ve Çin diğer yanda ise ülkedeki mevcut durumun devamını isteyen ve Suriye'nin değişimini engelleyen ülkelerdi (Sarı, 2015: 132-133). Günümüzdeki Arap Baharı olaylarında da yine bu iki grup Suriye üzerinde karşı karşıya gelmektedir. Hafız Esad dönemini iyi irdelemek günümüz olayları anlamak açısından önemlidir.

Beşar Esad, babasının ardından göreve başladığından artık eski sistemin sürdürülebilir olduğuna inanmamaktaydı. Esad yapılacak olan ekonomik reformun ülkenin istikrarına doğrudan katkıda bulunacağına ve rejimin bekası adına önemli olarak görmekteydi. Beşar Esad başkanlığının ilk günlerinde toplumsal meşruiyetini sağlamak için özgürlükçü, liberal ekonomik taraftarı ve demokratik bir portre çizdi. Hafız Esad tarafından yasaklanmış olan internet erişimi, uydu kanalları ve cep telefonları artık halkın kullanımına sokuldu ve bu davranışlar halk da reform ümitlerini canlandırdı. Beşar Esad dönemin de yine çok sayıda siyasi suçlu affedildi, devletten bağımsız ilk serbest gazetenin yayınlanmasına izin verildi. Bu tür hareketler ülke de olumlu bir durum oluşturdu ve 2001'de Arap ülkeleri arasında tek başına Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi geçici üyeliğine seçildi ve dış ilişkilerde de ülke imajının zirvede olduğu bir dönem olmaktadır (Dağ, 2013: 51) (Amanov, 2016: 128-129). Toplumsal, siyasi ve iktisadi alanlarda birçok reformların yapıldığı bu dönem "Şam Baharı" olarak anılmıştır.

Beşar Esad'ın Suriye halkında gelen değişim taleplerine bir cevap olarak uyguladığı reformlar sonucu kısmen de olsa kendini ifade etme şansı yakalayan Suriyeli aydınlar siyasi taleplerini dile getirmeye başlamıştır. Bu bağlamda 2001'de aydınlar tarafından, hükümete iktidarda bulunan koalisyon partilerinin oluşturduğu "Ulusal İlerici Cephe" dışında yeni partilerin kurulması ve özgür seçimlerin yapılması yönünde bir manifesto sunulmuştur (Yazıcı, 2012: 359). Söz konusu manifestoda, demokratikleşmenin ve modernleşmenin ancak çoğulcu bir sistem içerisinde gerçekleştirilebileceğinden, mevcut toplumsal grupların

düşüncelerini serbestçe ifade etmelerini güvence altına alan haklara ihtiyaç olduğundan ve bağımsız yargının, sosyal ve kadın haklarının öneminden bahsedilmiştir.

Bu manifesto, rejimi ciddi anlamda tehdit eden ve yönetimdeki Alevilerin ve Baas Partisi'nin egemenliğine son verebilecek istekler içermekteydi. Bu döneme kadar devlet tarafından ciddi engellemeyle karşılaşmayan, hatta hükümet içindeki reformcu kanat tarafından da desteklenen reformlar, bu noktadan itibaren ciddi bir devlet baskısıyla karşılaşmıştır. Hemen harekete geçen hükümet, iktidardaki Baas Partisine bağlı kitle örgütlerini -kadın kolları, öğrenci kolları ve gençlik kolları- devreye sokmuştur. Rejim içerisindeki önemli isimlerden biri olan ulaştırma bakanı Adnan Ümran, söz konusu manifestoyu sunan sivil toplum inisiyatifinin neo-emperyalizmin bir parçası olduğunu ve Suriye Anayasasının toplumun bütünlüğünü garanti altına aldığını belirtmişti. Benzer başka bir çıkış da başkan yardımcısı Abdül Hakim Khaddam tarafından yapılmıştır. Khaddam, Suriye'nin Cezayir'e ve Yugoslavya'ya dönüştürülmesine izin vermeyeceklerini ifade etmiştir. Bu açıklama, Suriye'nin çok etnikli ve mezhepsel yapısının devlet tarafından kabul görmesini isteyen sivil toplum temsilcilerine verilmiş bir cevaptı.

Rejim içerisinde sert tepkiler alan hareket, kısa bir süre sonra birçok üyelerinin cezaevine gönderilmesi ve toplantılarına izin verilmesi sonucunda sindirilmiştir. "Şam Baharı" sürecini sona erdiren bu müdahaleler, devlet içerisindeki reform karşıtı siyasi ve askeri seçkinlerin gücünü açıkça göstermiştir (Orhan, 2005: 24).

Suriye'de bu olumlu hava fazla sürmedi çünkü sürekli gelen talepler yüzünden Beşar Esad geri adım attı. 2001 Şubat'ından itibaren Esad muhalefetinin reform talepleri bir bütün olarak sistemi yıkmaya yönelik olarak düşünen yönetim, muhalefete karşı tutuklama girişimleri başlattı. Esad'ın başa geçmesiyle birlikte ortaya çıkan geniş katılımlı forumlar ve bu forumları düzenleyen sivil toplum kuruluşları kapatıldı ayrıca sivil toplum hareketinin öncüleri ve insan hakları savunucuları tutuklandı. Bu hareketler ile Beşar Esad iktidarını sağlamlaştırırken ülke içinde Beşar Esad için babası gibi bir yönetim anlayışına sahip olduğu görüşü dillendirilmeye başlandı (Şahin, 2011: 112).

11 Eylül 2001 Amerika'daki terör saldırıları ve ardından 2003'teki Irak işgali Suriye'deki gelişmeleri de etkiledi. Suriye, komşusu Irak'a yapılan işgali kaygı ile izledi çünkü Suriye'nin düşüncesi bu işgal ile birlikte Orta Doğu'daki dengeleri İsrail'in lehine bozacağı ve Suriye'nin üzerindeki baskıyı da arttıracığı yönünde idi. Irak da Saddam devrildikten sonra ABD yönetimi ibresini Suriye'ye çevirdi ve Suriye'ye çeşitli uyarılar yaptı.

ABD Başkanı George Bush, Suriye yönetimine “Bizimle işbirliği yap” uyarısında bulundu. Irak işgali ile birlikte Suriye’de halkın reform ümitleri de yavaş yavaş tükenmeye başladı. Suriye’de tekrardan sıkıyönetim ilan etti, istihbarat birimleri ve güvenlik güçleri de tekrardan ön plana çıkarıldı.²⁷ Aynı zamanda ülkede tartışma salonları kapatılırken, reform yanlısı bazı muhalifler tutuklanmış ve iletişim araçlarına da erişim sınırlandırıldı. ABD, Irak işgalinin ardından kaçan yetkililerin Suriye’ye kaçmasından endişe ettiğinden Suriye’de kitle imha silahı bulunduğunu söylemiş ve Suriye’yi İran ve Kuzey Kore ile birlikte “şer eksenli ülkeler” olarak nitelendirmiştir. ABD’nin bu tutumu hem AB’nin ortamı yumuşatma girişimlerine hem de diğer Arap ülkelerin tepkisine rağmen, Suriye üzerindeki baskısını artırarak ülkeye gözdağı vermeyi sürdürdü. 2004 yılında Amerika Suriye’ye karşı ekonomik ambargo uygulamaya başladı (Amanov, 2016: 129-130) (Dağ, 2013: 54) .

2005 yılına gelindiğinde Esad rejimini köşeye sıkıştıran yeni bir gelişme daha yaşanmıştır. Suriye'nin Lübnan'ın iç işlerine karışmasına ve Lübnan'da Suriye askerinin bulunmasına muhalif olan Lübnan muhalefet lideri ve eski başbakanı Refik Hariri'nin 14 Şubat 2005'te, bir suikast sonucunda öldürülmesinden uluslararası kamuyu Esad rejimini sorumlu tutmuştur (Mercan, 2010: 113). Bu nedenle Suriye'ye yönelen uluslararası baskılar artmıştır (Yazıcı, 2012: 360). Özellikle ABD ve Fransa'nın BMGK nezdinde Suriye'ye Lübnan'daki askeri birliklerini geri çekmesi yönünde yapmış oldukları baskı sonucunda, Suriye 1976 yılından beri Lübnan'da bulunan kuvvetlerini, geri çekmek zorunda kalmıştır. Hariri suikastından sonra artan dış baskılarla zor durumda kalan Esad, bu dönemde en büyük desteği kendi rejimi gibi batı tarafından dışlanan İran rejiminden almıştır. Bu dönemde İran ile Suriye arasındaki ilişkiler her alanda gelişmiş ve stratejik ittifak düzeyine çıkmıştır (Salık, 2001: 23). Bu dönemde Beşar Esad'ın babası döneminde uygulanan, sıkıntılı dönemlerde ittifaklar kurarak dış politikayı rahatlatma stratejisini başarılı bir şekilde uyguladığı görülmüştür.

"Esad 2006'da gazeteci Reese Erlich'e verdiği röportajında muhalefet partilerine izin verilmesi talebini Amerikan komplosu olarak niteledi. Esad, rejimi otoriter ve totaliter olarak niteleyip demokratik değişim isteyen Şam Deklarasyonu'nu da ABD ve İsrail'in bölgeyi istikrarsızlaştırma girişim olarak görüyordu: "Deklarasyonu Lübnan'da ABD'yi Suriye'yi işgal etmeye çağıran bir grup yazdı. Onlarla işbirliği içinde hazırladı. Bu bir ihanetti". Değişim umudu yaratan bir liderin kısa sürede geldiği nokta buydu. Fakat deklarasyonda yer alan 'işgal altındaki toprakların kurtarılması ve Golan'ın geri alınması' çağırısı mızrağın çuvala sığmadığı noktaydı. Yine de rejim bunun arkasında Amerikan ve Yahudi parmağı aradı" (Taştekin, 2015: 48-49).

²⁷ “Bahaneleri Hazır, Yeni Hedef Suriye,” 14 Nisan 2003 tarihinde erişildi. <https://www.yenisafak.com/arsiv/2003/nisan/14/dunya.html>.

Orta Doğu ve Kuzey Afrika'nın birçok ülkesinde siyasal ve toplumsal dönüşümleri başlatan ve Arap Baharı olarak adlandırılan olaylar, Tunus'ta başladı ardından Mısır ve Libya sıradıktan sonra Mart 2011'den itibaren Suriye'yi derinden etkiledi. 18 Mart 2011 tarihinde Şam, Halep, Dera, Kamışlı, Humus, Banyas ve Deir zor şehirlerinde son 30 yıldır Suriye'de görülmemiş büyüklükte olaylar baş gösterdi. Olayların merkezi konumundaki Dera şehrinde gösterileri başlatan olay ise 6 Mart tarihinde bir grup gencin şehrin duvarlarına yazdığı "halk rejimi devirmek istiyor" yazısı yüzünden tutuklanması oldu. Tutuklanmaları protesto için toplanan kalabalığa müdahale eden polis dört göstericinin ölmesine ve onlarca kişinin de yaralanmasına neden oldu. Dera şehrinde olaylar durulmadı ve polis tarafından öldürülen protestocuların cenaze töreni esnasında da çatışmalar yaşandı. Dera'daki gösteriler her geçen gün şiddeti artarak devam ediyordu protestocular Baas Partisi binasını, adalet sarayını ve ülkenin en zengini olan Rami Maluf'a ait "Syria Tel" şirketinin bürosunu yaktılar. Dera'daki olayların daha da büyümesine engel olmak için şehre ordu girdi tabi bu süreçte Hama, Humus, Halep, Banyas ve Deir Zor'da da gösteriler devam etti (Orhan, 2011: 9) (Şahin, 2011: 11). Suriye halkının genel olarak Baas rejiminden talep ettiği reformlar şu şekildedir;

- a-) 1963 yılında uygulamaya koyulan olağanüstü hal durumunu kaldırması,
- b-) Çeşitli bakanlıklar da dahil olmak üzere ülkedeki kolluk kuvvetlerinin görev dağılımının yenilenmesi, yasama organında çeşitli düzenlemeler yapılması,
- c-) Gelir dağılımı ve kişisel özgürlük alanında düzenlemelere gidilmesi,
- d-) Esad rejiminin iktidar gücünde sınırlamalara gidilmesidir (Gürson, 2014: 196).

Suriye'deki olayların yavaş yavaş Irak'ta olduğu gibi mezhepsel ve etnik çatışmaya doğru gittiği görünmekteydi. Suriye'nin toplumsal yapısına bakıldığında böyle bir seyir olduğunu anlamak mümkündür. Etnik açıdan bakıldığı vakit Suriye nüfusunun yaklaşık yüzde 90'ı Arap, yüzde 9'u Kürt ve yüzde 1'de Ermeni, Çerkez ve Türkmen gibi küçük etnik gruplar oluşturmaktadır. Suriye'de konuşulan diller oranı da hemen hemen aynı oranlar yüzde 90'ı Arapça, yüzde 9'u Kürtçe ve yüzde 1'i ise Ermenice, Çerkezce ve Türkmenice konuşmaktadır. Aynı zamanda yerli dillerin dışında şehirli ve eğitimli kesim Fransızca ve İngilizce de bilmektedirler. Eski Fransız sömürgesi olduğundan Suriye sömürge döneminde okullarında zorunlu olarak okutulan Fransızca okur-yazar Suriyeliler arasında oldukça yaygındır. Dinsel açıdan bakıldığında ise ülke nüfusunun yaklaşık yüzde 70'ini Sünni Müslümanlar oluşturmaktadır. Sünnilerden farklı olarak diğer mezheplere mensup olanlar ise, Nusayriler

(Arap Alevileri), Dürziler ve İsmaililerdir. Hristiyanlar ise çeşitli mezheplere mensuptur bunlar şu şekildedir; Rum Ortodokslar, Ermeni Ortodoks ve Katolikler, Rum Katolikler, Süryani Ortodokslar, Süryani Katolikler, Maruniler, Keldaniler, Katolikler ve Protestanlardır. Ülkede küçük bir Yahudi ve Yezidi topluluğu da yaşamlarını sürdürmekteydiler. Beşar Esad ise nüfusun yaklaşık yüzde 12'sini oluşturan Nusayrilereydi (Ataman, 2012: 10) (Şahin, 2011: 113-114).

"Suriye'de yaşananların nedenlerine inilecek olunursa iktisadi bir yanının olduğu açıktır; ancak en büyük farkının kuşkusuz halkın protestolarının temalarını işsizlik, ekonomik krizler üzerinden değil, siyasi özgürlük, 1963'ten beri devam eden olağanüstü halin kaldırılması gibi çok daha siyasi kaygıların ürünü olduğunu belirtmek gerekir. Bu siyasi karakterin yeni olmaması, aksine 1940'lardan itibaren ülkenin iç dinamiklerini şekillendirebilen önemli bir veri olması ise bir diğer durumdur. Çok daha önemlisi bugünlerde yaşanan isyanların kökenlerinin 2000'de Şam Baharı olarak adlandırılan dönemde bulunduğunu ve entelektüellerin günümüz isyanlarının şekillenmesinde önemli bir rolü olduğunu söylemek mümkündür. Genel görünüm itibarıyla Suriye'deki isyanların devrim adımı taşımasının çok daha muhtemel görüldüğü ortadadır. Siyasi söylemlerin bu süreci şekillendiriyor olması, iktisadi kaygıların söz konusu olması isyanları salt işsizlik ve yoksulluk indirgemeciliğinde de kurtarmaktadır" (Bilgesam, 2011: 13).

25 Mart 2011 tarihinde Şam kırsalındaki atılan "Allah, Suriye, özgürlük bize yeter" sloganları Hama, Humus, Banyas, Lazkiye, Deir Zor, Haseke ve Kamışlı'ya da yayıldı. Esad gösterilerin daha da büyümesi ihtimaline karşı bazı adımlar atma gereği duydu bunlar: 8 Mart 2011'de kısmi af ile serbest bırakılan tutuklular, 19 Mart'ta yapılan yasa değişikliği ile askerlik süresi 21 aydan 18 aya indirildi, 25 Mart'ta 260 siyasi tutuklu bırakıldı, 29 Mart'ta Başbakan Naci İtri istifasını sundu, 30 Mart'ta ise olağanüstü halin kaldırılması, ölen sivil ve polislerin sorumlularının bulunması ve Kürtlere vatandaşlık haklarından mahrum bırakan düzenlemenin incelenmesi için özel komisyonlar oluşturuldu. 30 Mart'ta ise 5 şehirde Esad'a yapmaya çalıştığı reformlar için destek gösterileri oldu ancak Muhalif kesime göre ise bu yapılanlar sadece makyajdan ibaretti çünkü Esad hem ciddiyetten uzaktı hem de yetkiler devlet başkanının tekelindeyken başbakan değiştirmek önemli olay değildi (Taştekin, 2015: 64-65).

Esad yönetimine karşı protestolarına devam eden halk, reformlardan istedikleri sonucu alamadıklarından dolayı Suriye'deki gerilimi tırmandırmıştır. Bunun üzerine Beşar Esad iktidarı olayları kanlı bir şekilde bastırmaya çalışmış ve ülke bir iç savaşa doğru sürüklenmiştir. Suriye muhalefeti silahlı ve silahsız güçleriyle iktidarın baskısına karşı tepkisini göstermeye var gücüyle devam ederken Suriye'deki gidişattan endişe duyan ülkeler ise olaylara kayıtsız kalamamıştır.²⁸ Bu süreçte Amerikan Başkanı Barack Obama, ülkesi ve

²⁸ "Arap Baharı'nda Sahne Suriye," 13 Ocak 2019 tarihinde erişildi. <http://www.stargazete.com/acikgorus/arap-bahari-nda-sahne-suriye-haber-398790.htm>.

müttefiklerinin Suriye'deki masum insanların katledilmesini önlemek amacıyla baskıyı arttıracığını ve eldeki tüm araçları kullanacağını söylemiştir. Buna paralel olarak Amerikan Dışişleri Bakanı Hillary Clinton; Suriye rejiminin uluslararası toplumu görmezlikten gelmesi durumunda bedelini ağır bir şekilde ödeyeceğini dile getirmiştir.²⁹ Buna karşılık olarak Esad'ın cevabı tüm uluslararası topluma ithafen "Burası diğer Arap ülkelerine benzemez, dış müdahale olursa her yer yangın yerine döner birkaç Afganistan daha ortaya çıkar" şeklinde tehditkar bir anlayış olmuştur.³⁰ Esad'ın bu tavrıyla birlikte Suriye'de içeride baskı ve şiddet, dışarıda olaylara yönelik tepkiler sürerken ülkede ölü sayısı artmakta ve değişim belirsizliğini korumaktadır. Nitekim Suriye'de bir grup, yerel muhalif çabayla yönetimin kısa sürede gitmesinin mümkün olmadığını düşünerek reform talepleriyle öne çıkarken diğer bir grup da rejimin hiçbir zaman anlamlı bir reform yapamayacağını, muhalifler evlere çekildiği zaman Esad'ın fişlediği kişileri büyük gazaba uğratacağı söylemekte ve mutlak suretle Esad iktidarının devrilmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Son olarak ülkede bir başka grup ise rejimin başta çok partili hayata geçiş gibi kilit reformları yapmaya yönelik söz vermesi halinde kısa süre içerisinde demokratik yollarla yıkılacağını savunmaktadır.³¹ Suriye'de yaşanan Arap Baharı süreci çok sancılı bir şekilde geçmektedir. Bunun en büyük nedeni belki diğer ülkelerde yaşanan olaylardan Esad'ın kendisine bir yol haritası oluşturmasından belki de küresel aktörlerden olan Rusya'nın desteğiyle yüz bularak rejimi sürdürebilmesinden kaynaklanmaktadır.

Beşar Esad 20 Haziran 2011 tarihinde büyük beklentiler altında yeni reform programı açıklarken Suriye'de krizin olduğunu kabul etmediğini sokaktaki gösteriler için Suriye'ye yapılan bir komplo olduğunu ve göstericilere 'mikroplar' dedi ve bu gösterileri yapanların faillerinin kimler olduğunu ortaya çıkarılmalı ve Suriye'nin bunlardan temizlenmesi gerektiğini söyledi.³² Bu açıklamalar ile Esad reformdan daha ziyade zaman kazanmaya çalıştığı belli oldu ancak bu yaptığı ile Esad muhalifleri ülke dışında örgütlenme çalışmalarını hızlandırdı. Bu arada ülkede her gün insanların öldüğü ortamda Suriye ordusundan da kopmalar da başladı. Temmuz 2011'de Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) adıyla kurulan grup halka silah doğrultma emrine karşı gelmiş rejim muhalifi askerler tarafından oluşturulmuş ve

²⁹ "Obama'dan Suriye Sözü!," 26 Ocak 2019 tarihinde erişildi. <http://www.haberturk.com/dunya/haber/719115-obamadan-suriye-sozu>.

³⁰ "Arap Baharı'na Suriye Ayarı," 1 Şubat 2019 tarihinde erişildi. <http://www.t24.com.tr/yazi/arap-baharina-suriye-ayari/4283>.

³¹ "Suriye Arap Baharı'nın Neresinde?," 15 Ocak tarihinde erişildi.

<http://www.setav.org/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=81501&q=suriye-arap-bahari-nin-neresinde>.

³² "Suriye Lideri Beklenen Konuşmayı Yaptı," 20 Haziran 2011 tarihinde erişildi.

<http://www.hakaynasi.com/4548/suriye-lideri-beklenen-konusmayi-yapti-ns-ha.aspx>.

liderliğini de Albay Riyad Esad yapmaktaydı. ÖSO güçleri aldıkları ölüm tehditleri sonucunda Türkiye'ye sığındılar ve Antakya'daki kamplarda faaliyet ve örgütlenme çalışmalarını sürdürdüler. Sayıları ise yaklaşık 15 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir (Sarı, 2015: 139) (Dağ, 2013: 88).

Suriye'de Beşar Esad rejimi muhalefeti kanlı bir şekilde bastırmayı sürdürürken Arap dünyasında ve uluslararası kamuoyunda giderek yalnız kaldı. 16 Kasım 2011 tarihinde Arap Birliği Suriye'nin üyeliğini askıya aldı.³³ Amerika Birleşik Devletleri'nin Suriye'ye uyguladığı ekonomik ambargo yüzünden Avrupa Birliği de Suriye'ye yaptırım uygulama kararı aldı. İngiltere, Almanya ve Fransa'nın yanı sıra Arap Birliği'nin de Suriye'ye uygulanan yaptırım çağrısını uluslararası bir yaptırıma dönüştürmek amacıyla Birleşmiş Milletler nezdinde girişimlere başladı fakat Rusya ve Çin'in karşı gelmesinden ötürü bu girişimler sonuçsuz kaldı. BM Güvenlik Konseyi'nde Suriye'deki olaylara veto eden bu iki ülke Suriye'deki ekonomik ve siyasi kazanımlarından vazgeçmek istememektedirler. Çin, BM Güvenlik Konseyinin Suriye'deki şiddeti kınayan tasarısını desteklediğini açıklarken, Rusya'da Suriye'deki tüm tarafların şiddete son vermeleri çağrısı yapan bir tasarı sundu. Uluslararası baskı ile karşı karşıya kalan Suriye, 19 Aralık'ta Arap Birliği planını kabul etme konusunda Esad yönetimi ikna oldu.³⁴ Dışişleri Bakanı Muallim o dönem yaptığı açıklama ile Suriyeli yetkililerin günlük olarak Rus ve Çinli yetkililer ile istişare halinde olduklarını ve bu iki ülkenin kendilerini desteklediklerini vurgulamaktaydı (Amanov, 2016: 132) (Ataman, 2012: 41).

Suriye 2011 yılını 3420 sivil, 1277 asker ve polisin ölümü ile kapattı. Suriye'deki isyan sürecine gizlice yapılan müdahaleler ve gizli operasyonlar 2012 yılında daha da açık halde yapıldı. Beşar Esad 10 Ocak 2012'de Şam Üniversitesinde yapmış olduğu konuşmada ülkenin bir komploya maruz kaldığını, silahlı grupların kamu ve özel mülklere zarar verdiğini ve Suriye'de bir karışıklık yarattıklarını söyledi ayrıca Suriye'ye yönelik bir medya savaşı olduğunu ve yüzlerce basın organının Suriye aleyhinde faaliyet gösterdiğini söyledi. 22 Ocak'ta Kahire'de gerçekleştirilen Arap Birliği toplantısında Birleşmiş Milletlere sunulmak üzere bir barış planı gündeme geldi.³⁵ Arap Birliğinin daha önce Yemen için hazırladığı plana benzeyen Suriye planında Esad görevini yardımcısına devredecek ve Suriye'de iki ay içinde

³³ "Beşar Esad Kritik İmzayı Attı," 4 Şubat 2019 tarihinde erişildi. <https://www.internethaber.com/bessar-esad-kritik-imzayi-atti-390649h.htm>.

³⁴ "Esad Arap Birliği Planını Kabul Etti," 19 Aralık 2011 tarihinde erişildi. <https://www.amerikaninseyi.com/a/suriye-arap-birlii-plann-kabul-etti-135862808/905153.html>.

³⁵ "Esad Arap Ülkelerini Topa Tuttu," 10 Ocak 2012 tarihinde erişildi. <https://www.sondakika.com/haber/haber-esad-arap-ulkelerini-topa-tuttu-3254398/>.

bir ulusal birlik hükümeti kurulacak ve bunlarla birlikte erken seçim yapılması yönünde çağrılarda yer aldı. Arap Birliği planının bir yetki devri önerisi Birliğin geleneksel politikasında ciddi bir kırılmayı yansıtmaktaydı. Arap Birliği'nin imzaladığı bu yetki devri planı 4 Şubat'ta BM Genel Kurulu'na sunuldu. Ancak bu tasarı Rusya ve Çin tarafından veto edildi. Bu sürecin amacı Katar ve Suudi Arabistan'ın dış müdahale olmasını istemesi ve bunun için önlerindeki tüm seçenekleri tüketmesi idi (Taştekin, 2015: 133) (Küçükkeleş, 2012: 14).

Arap Birliği içinden Suriye'ye karşı en büyük çıkış 14 Ocak 2012'de Katar'dan gelmiştir. Katar, Suriye'de yaşanan olaylardan Arap Birliği'nin daha fazla sorumlu olmaması için müdahale etmesi gerektiğini açıklamıştır.³⁶ Arap Birliği muhaliflerden ve hükümetten oluşan bir ulusal birlik hükümetinin kurulması için barış planı hazırlamış ancak bu planı, Suriye kabul etmemiş ve bunun dış güçlerin Suriye'nin egemenliğine müdahalesi olduğunu açıklamıştır.

Suriye'nin bu tasarıyı reddetmesi üzerine Arap Birliği, Suriye'de var olan gözlemcilerini geri çekmiş ve çözümün adresi olarak BM'yi kabul etmeye başlamıştır. Ancak Arap Birliği'nin BM'ye götürdüğü barış planı, BMGK'da kabul edilmemiştir. Bu aşamadan sonra, Arap Birliği, BM Genel Sekreteri Ban Ki Moon ile çözüm için atanan Kofi Annan planına destek olmuştur. Suriye yönetimi Arap Baharı sürecinde Arap Birliği'ni isyancılara destek sağlamak ve muhalefeti silahlandırmakla suçlamıştır. Bu durumda Suriye'deki durumun daha kötüye giderek içinden çıkılmaz bir hal aldığı Suriye yönetimince kabul görmüştür.

Suriye muhalefetinin en önemli aktörü Mısır'da da olduğu gibi Müslüman Kardeşler(İhvan) sayılabilir. 1963 yılında İhvan'ın Suriye kolu yasaklandı. Hafız Esad döneminde büyük baskı gören grup 70'li yıllarda rejim askerleri ile İhvan arasında çatışmalara sahne olmuş ve 1982'de Hama'da yapılan katliam ile yaklaşık 30bin kişi öldü (Ulutaş, Bölme, 2012: 76). Ancak Hafız Esad'ın ölümü ile yerine geçen oğul Esad dinsel özgürlükler üzerinde baskıları biraz rahatlatmış ve İhvan üyeliği nedeniyle suçlaması ve yargılananları bunlarla birlikte yurt dışına kaçmış olanları ülkeye dönmelerine izin verdi. Arap Baharı olaylarının başlaması ardından Suriye'deki olaylarında baş göstermesi ile Suriye'deki İhvan'da etkin hale geldi. Suriye'deki İhvan 2011'de Muhammed Riyad Şukfa ile

³⁶ 1Katar Emiri Arap Birliğinden Suriye'ye Askeri müdahale istedi," 4 Ocak 2019 tarihinde erişildi. <http://www.alaturkaonline.com/katar-emiri-arap-birliginden-suriyeye-askeri-mudahale-istedi/>.

birlikte yeni dönemde amaçlarının sadece rejimi alaşağı etmek olmadığını, genel anlamda amaçlarının özgür bir ülke görmeyi arzu ettiklerini söyledi. Ayrıca Şukfa, Suriye kendisine örnek bir ülke alacaksa bu ülkenin İran değil Türkiye olduğunu ifade etti. Şuhfa, Suriye’de verilen mücadelenin hem insani hem de hukuk mücadelesi olduğunu düşünmektedir (Sarı, 2015: 138).³⁷

Beşar Esad hem içerideki hem de dışarıdaki kuvvetler ile uğraşırken çok tehlikeli ve Türkiye’de de çeşitli terörist faaliyetler yapan, Suriye’de yeni kuvvet ile karşı karşıya kaldı. Adı ise Irak Şam İslam Devleti (İŞİD). El Nusra yani Irak El Kaidesini içeren bir militan yapılanma 2011 yılının ortalarında kuruldu ve varlığını Ocak 2012’de ilan edip en etkili gruplardan biri haline aldı. El Nusra Suriye’nin 14 vilayetinin 11’inde başta İdlib, Halep ve Deir Zor olmak üzere eylemler yaptı. El Nusra, El Kaide’ye olan bağlılığını ilan etti aynı zamanda sosyal hizmetler ve kamu işlerini yerine getiren grup böylece halk arasında destek bulmaya çalıştı. İŞİD’in lideri Bağdadi 8 Nisan 2013’te yaptığı açıklama ile El Nusra ve Irak İslam Devleti ile birleştirerek, İŞİD’in kurduğunu açıkladı. Ancak El Nusra lideri Colani kararı tanınmadığı ve El Kaide’ye bağlı olduklarını bildirdi.³⁸ İŞİD ve El Nusra 2 Şubat 2014’te ayrıldı. El Nusra ise 28 Temmuz 2016 yılında yaptığı açıklama ile El Kaide’den ayrıldıklarını ve adlarını da “Fetih El Şam Cephesi” yani Şam’ın Fethi Cephesi olarak değiştirdiklerini ilan etti (Şen, 2012: 68) (Saymaz, 2017: 51).

Silahlı faaliyet gösteren diğer bir grup ise PKK’nın Suriye yapılanması olan Demokratik Birlik Partisi (PYD) ve onun askeri kanadı YPG dir. Bu yapılanma Esad hükümetinin Kürt bölgelerinden çekildiği zaman bölgesel bir güç olarak ortaya çıkmış ve Afrin, Kamışlı, Haseki, Kobani, Derike Hemo ve Serekaniye gibi şehirlerde varlığını sürdürdü. Ocak 2014’te Afrin, Kobani ve Cezire’de PYD demokratik özerkliğini ilan etti. PYD 2003 yılında PKK’nın Suriye kolu olarak kuruldu ve yaklaşık 5000 militan olduğu tahmin edilmekte özellikle Türkiye’deki açılım süreci ile birlikte Türkiye’den giden PKK’lılar Suriye de bu birliklere gittiler. Türkiye ilerleyen dönemlerde Suriye’de yapmış olduğu 2 sınır dışı operasyon ile bu terör örgütüne çok fazla sayıda zayıat verdi aynı zamanda elindeki yerleri alarak oraları ortak operasyon yaptığı ÖSO güçleri ve gerçek sahiplerine iade etti (Ulutaş, Hoca, 2014: 22) (Şen, 2012: 68).

³⁷ “İhvan: Esad’ın Vaatleri Gerçekçi Değil,” 1 Nisan 2014 tarihinde erişildi. <https://www.timeturk.com/tr/2011/04/01/ihvan-esad-in-vaatleri-gercekci-degil.html>.

³⁸ “El Nusra El Kaide’den Ayrıldı; Adını Değiştirdi,” 28 Temmuz 2016 tarihinde erişildi. <https://nediyor.com/el-nusra-el-kaideden-ayrildi-adini-degistirdi/>.

Orta Doğu'daki bu toplumsal hareketlere Batı toplumunun verdiği tepki ülkeden ülkeye değişmekteydi. Batı toplumu kendi çıkarlarına göre hareket etmeye devam etti. Örneğin, Bahreyn, Suudi Arabistan, Ürdün gibi ülkelerde ayaklanmalara destek verilmezken, Tunus, Mısır, Libya ve Suriye gibi ülkelerde Batı toplumunun ilgisi hemen olmuş ayrıca Libya'ya doğrudan müdahale yapılmıştı. Mısır'daki olaylar ise desteklenmiş ve Hüsnü Mübarek rejiminin son bulması için çaba gösterildi fakat yeni gelen yönetimde Batı'nın çıkarlarına ters davranınca tekrardan askeri yönetim başa geçti. Arap Baharı olaylarında Batı'nın elinin olduğu olaylar oldukça fazladır ve bununla ilgili de çalışmalar mevcuttur. Suriye örneği diğer Arap ülkelerindeki olaylardan farklılıklar göstermekteydi. Suriye'deki 'Arap Baharı' hareketi tıkandı ve bir iç savaş halini aldı. Bununla birlikte Beşar Esad'ın halen daha iktidarını sürdürmesi Suriye'yi bu süreçte diğer olaylardan farklı kıldı. Suriye'deki olayların isyandan devrime dönememesindeki en önemli etken Esad rejimine sadık ve güçlü ordunun varlığıdır. Ayrıca Suriye ordusu düzenli bir ordu ve Orta Doğu'nun en büyük askeri birliklerinden birisidir (Sarı, 2015: 141).

"Suriye'de ayrıca muhalefeti besleyecek, devletten bağımsız medyanın ve sivil toplum örgütlerinin yetersizliği de diğer önemli bir sebeptir. Ayaklanmalardan önce Mısır'da sivil toplum örgütlerinin sayısında önemli bir artış olduğu ve bu örgütlere Batı'dan önemli miktarda kaynağın aktarıldığı anlaşılmış. Bu durum tabandan beslenen bir ayaklanmanın önlenemez yükselişini açıklamaktadır. Suriye'nin kapılarını uzun bir süre Batı'ya kapalı tutması, ülke içine sızılmasını ve kaynak aktarılmasını engellemiştir. Yabancı medyanın da zor girdiği Suriye'de yabancı medya izlemek çok zor ve ülke içindeki medya da sıkı bir devlet kontrolü altındadır" (Sarı, 2015: 142).

Beşar Esad Suriye'nin başına geçtiği vakit demokratik özgürlüklerin genişletilmesine yönelik çalışmaları 'Şam Baharı' olarak adlandırıldı. Halkı ilgilendiren konular, kültürel ve politik meselelerin konuşulduğu forumlar düzenledi ancak 2001 Ocak ayında bu forumlara kısıtlama getirildi. Sonraki dönemde de hem basın hem de ifade özgürlüğü konusunda ciddi bir ilerleme sağlayamayan Suriye, Arap Baharı başladığında ise basın özgürlüğü tamamen rafa kaldırıldı (Dağ, 2013: 122).

Esad ülkenin başına geçtiğindeki 'Şam Baharı' yerini artık bir iç savaşa bıraktı. Suriye'deki rejim ülkenin başına geçtiğinden itibaren varlığını ve meşruiyetini yokluğunda çıkabilecek olan bir kaos senaryosuna dayandırarak sağlamaya çalıştı. Beşar Esad başa geçtiği ilk günlük reform hareketlerini bir kenara bırakıp otoriter bir şekilde ülkeyi yönetmeye başladığı vakit ve bunu izleyen yavaş ilerleyen hem ekonomik hem siyasal reformlar bir anda ülkeyi "Arap Baharı" olarak adlandırılan olayların içinde buldu. Değişim dinamiklerinin karmaşık bir hal aldığı Suriye'deki olaylar artık bir iç savaş olmaktan çıktı ve küresel bir kriz haline geldi. Suriye'deki bu şiddeti durdurmak için yapılan ulusal, bölgesel ve uluslararası

çalışmalar başarısızlıkla sonuçlandı. Suriye’de Ekim 2012’de ve Nisan 2013’te çıkarılan genel aflar ile Suriye hükümetinin girişimi ile düzenlenen Suriye Ulusal Diyalog Forumu’nun toplantıları muhalif kesim tarafından samimi bulunmadı ve ayrıca çok fazla parçalara bölünmüş Suriye muhalefeti de, kendi iç çekişmelerini ve çatışmalarını sonlandıramadı. Suriye’nin geleceği şimdilik geleneksel meşruiyet kaynaklarıyla siyasal değişimi zorlayan güçler arasında sıkışmış durumda. Beşar Esad ve onun hem bölgesel hem de uluslararası destekçileri kendilerine ait olanı koruma ve sürdürmenin yollarını aramaktadırlar (Amanov, 2016: 134) (Güçtürk, 2014: 93).

Suriye'nin bir iç savaşa sürüklenmesine neden olan tarihi nedenlere değinmeden, bu savaşı sadece Arap Baharı'na bağlamak yanlış olur (Uzun, 2016: 7). Fransız mandası döneminde Suriye toplumunun etnik, dini ve mezhepsel farklılıkları kasıtlı olarak ön plana çıkarılmıştır. Bu durum özel aidiyetleri teşvik ederek ülke halkını derin hatlarla birbirinden ayırmıştır. Bu nedenle manda yönetiminden sonra Suriye'nin başına geçen Sünni ve Şii yöneticiler bu ülkede bir ulus inşa edememiştir. Günümüzde Suriye'de etkili olan aktörlerin din, mezhep ve etnik kimliklerini baz alarak siyasi kararlar almaları bu ülkede ortak değerler etrafında bir ulus inşa edilememesinin sonucudur. Suriye'nin toplumsal ve siyasal yapısında hala yerel kimlikler hakimdir. Bu bağlamda Suriye iç savaşında etkili olan yerel aktörlerin genellikle kendi dini veya etnik aidiyetlerine göre hareket ettikleri görülmüştür. Bu nedenle Suriye'de bir taraftan Şiiliğin bir kolu olarak değerlendirilen Nusayri kesimin temsil ettiği rejim ve taraftarları bulunurken diğer tarafta ise Sünni kesim tarafında oluşturulan çeşitli gruplar bulunmaktadır. Öte yandan ülkedeki Kürtler ise etnik kimliklerini ön plana çıkararak ülkenin kuzeyinde etkili olmaktadır. Suriye halkını ayrıştıran tüm bu unsurlar, Suriye'nin başarısız bir devlet olarak nitelendirilmesi için birer gerekçe oluşturmaktadır.

Suriye'de Arap Baharı sürecinin başlamasının ardından belirli bir dönem geçmesine rağmen Esad yönetiminden kopmalar yaşanmamakta ve muhalefet tek bir cephe halinde rejime meydan okuyamamaktadır. Bu gibi etmenler Suriye'de olaylara karşı iktidarın sert mücadelesinin devam etmesini sağlarken muhalifler ve Esad arasındaki mücadele nihai sonuca varamamaktadır. Bu ikili eksende muhalefetin başarı reçetesi; devingenliğini kaybetmeyerek iktidarın toplumsal tabanı ile kuracağı güven ilişkisi ve dünya kamuoyunun

yardımda yatarken öte yandan Beşar Esad askeri gücü, istihbarat ağı ve bazı ülkelerden aldığı destek ile kendine güvenini yitirmemekte ve iktidarını korumaktadır.³⁹

Ocak 2019 itibariyle Suriye kontrol bölgeleri olarak kabaca muhalifler, Kürt unsurlar, rejim ve IŞİD arasında fiili olarak bölünmüş bir yapıdadır. Arap Baharı'nın en çok etkilediği ülkelerden biri olan Suriye'de, iç savaş 8. yılını geride bırakırken Suriye İnsan Hakları Gözlemevi'nin verilerine göre 500 binin üzerinde insan hayatını kaybetmiştir. Öte yandan 6 milyon civarında Suriyeli ülkelerini terk ederek başta Türkiye, Lübnan ve Ürdün gibi komşu ülkeler olmak üzere farklı ülkelere sığınmıştır. Bu denli büyük insan kayıplarına neden olan Suriye iç savaşı tüm uluslararası girişimlere rağmen hala öngörülemeyen bir rotada ilerlemektedir.

³⁹ "Suriye Arap Baharı'nın Neresinde?," 15 ocak 2019 tarihinde erişildi.
<http://www.setav.org/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=81501&q=suriyearap-bahari-nin-neresinde>

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAP BAHARI SÜRECİNDE TUNUS VE SURİYE OLAYLARININ ANALİZİ

3.1. Wallerstein'in Arap Baharı Yorumu ile Tunus-Suriye Olaylarını Değerlendirme

Wallerstein "*Uprisings Here, There, and Everywhere*" ve "*The World Left After 2011*" makalelerinde dünya genelinde meydana gelen hareketlenmelerin kendine has nitelikleri belirtmesiyle beraber temel paydaş özelliklerinin bulunduğunu açıklamıştır:

1-) Tamamının az katılım ile başlaması: Wallerstein'a göre eylemlerin ilk paydaş özelliği az katılım ile başlanmış olmasıdır. Protestoların tümü birtakım şeylerden hoşnut olmayan bir grup insanla başlamış ve devamında ise geniş kitlelere ulaşmıştır. İsyan dalgasına katılanlardan bazıları da mevcut hükümetin daha iyi olan bir hükümetle değişmesi gerektiğini savunmuşlardır. Ayaklanmaya destek veren birbirinden farklı grupların farklı istekleri olsa da demokratik bir yönetim yapısı ve insan haklarıyla ilgili temalar bu grupların ortak temel arzuları olmuştur. Wallerstein'e göre genellikle bu süreçteki isyanların politik sahnede "sol" kesim tarafından başlatıldığı ifade etmiştir.⁴⁰

Hem Tunus hem de Suriye özelinde baktığımızda Wallerstein'ın bu tespiti doğrulanmaktadır. Tunus'ta Buazizi'nin kendini yakmasının ardından başlayan protestolar ilk önce kendi ailesiyle devam etmiş ardından Tunus'ta geniş kitleler tarafından destek bulmuştur. Buazizi'nin kasabası olan Sidi Bouazid'de ortaya çıkan olaylar ardından Gafsa, Sfax ve Kasserine bölgelerindeki gençleri de olayların içine katmıştır. Bu hadise gittikçe kitleselleşmesiyle başkent Tunus'ta binlerce insan toplanmıştır. Burada kitle iletişim araçlarına da değinmek gerekmektedir çünkü bu araçlar rejim güçlerine karşı en önemli tehdit unsurunu oluşturmaktadır. Kitle iletişim araçlarıyla Tunuslular hem kendi aralarındaki organizasyonu sağlamış hem de eylemlerini tüm dünyaya duyurmuşlardır.

Tunus'ta ayaklanmalara ilk günden başlayarak dayanak çıkan Tunus İşçi Sendikası olmuştur. Sendikayla birlikte öğrenciler, işsizler ve aktivistler gibi daha birçok grup ayaklanmalara destek vermişlerdir. Burada dikkat çekilmesi gereken konu bu kadar farklı grupları bir araya getiren ortak noktalarıdır, bunlar hayat pahalılığı, işsizlik, rejimin uyguladığı baskılar, yolsuzluk, işe alımlardaki kayırmalar vs. gibi sebeplerden ötürü halk, sokaklara çıkmıştır.

⁴⁰ "Uprising Here, There, and Everywhere," 15 Mart 2019 tarihinde erişildi.
<http://www.iwallerstein.com/uprisings/>.

Suriye'de ise ilk olarak Dera'da gençlerin başlattığı gösteriler daha sonra Hama, Humus, Halep gibi kentlere de yayılmıştır. Suriye'yi Tunus'tan ayıran dikkat çekici özelliği barışçıl başlayan gösterilerin iç savaşa dönüşmesidir. Aynı zamanda Tunus'taki gibi lider olacak kurumun olmaması olaylara liderlik eksikliğini öne çıkarmıştır. Bu durum rejimin yönünde olumlu gelişen bir gelişmedir. Suriye'de eylemler "sol" eksenli değil, etnik ve dini olarak öne çıkmaktadır. Yani Wallerstein'ın bu tespiti Suriye özelinde bazı doğruların yanında olumsuzlukları ve eksiklikler barındırmaktadır.

İki ülkenin ortak noktaları şu şekilde sayabiliriz, seçimlerin sembolik olmadığı çok partili sistemin hakim olduğu, sansürün ve yasağın olmadığı, rejimin keyfi uygulamalarının yerine herkese eşit kuralların uygulandığı ve hukukun üstün olduğu bir yönetim yapısı olmuştur. Wallerstein'ın tespit ettiği üzere bu kadar farklı grupları bir araya gelmesinde insan haklarına saygılı, bireye önem veren, kendi geleceklerinde söz sahibi olabilecekleri demokrat yönetimler hareketlenmelerin ortak taleplerini oluşturmaktadır.

2-) Eylemlerin uzun soluklu olmamaları: Wallerstein'a göre eylemlerin ikinci ortak özelliğinin kısa süreli olduklarını belirtmiştir. Bunun sebebi olarak, protestocuların hükümetin uyguladığı baskılar sonucu korkup geri çekilmeleri ya da protestoların devamı için harcadıkları gayretten dolayı bitkin olmalarıdır. Bir anlamda başarılı sayılabilecek bir diğer sebebi de kendilerini fark ettirip hükümetle anlaşma için müzakereye oturmalarıdır.⁴¹

Tunus özelinde bu çıkarımı doğru olarak görebiliriz. Çünkü Tunus'taki ayaklanmalar kısa sürede sonuç vermiştir. Ayaklanmalar başladıktan kısa süre sonra sokağa çıkan binlerce kişi Bin Ali'nin devrilmesini sağlamıştır. Ancak aynı durum Suriye için geçerli değildir. Suriye'de 2011 Mart'ında başlayan olaylar halen daha günümüzde de devam etmektedir. Bununla birlikte ilk olarak sokağa çıkan ve demokratik olarak hakkını savunan gruplar yerine iç savaş yüzünden silahlı gruplar yerini almıştır.

3-) Hiçbir ayaklanma başarısız değildir: Wallerstein'a göre ikinci özelliğe bağlı olarak yapılan hareketlenmelerin -burada Wallerstein o dönem gerçekleştirilen Arap Baharı olaylarının yanı sıra Wall Street ve İspanya'daki Indignados (Öfkeliler) hareketini de içine alan bir açıklama yapıyor- başarısız olduğu anlamı çıkarılamaz. Çünkü Wallerstein dünya çapında yaşanan bu isyan dalgalarını; dünya gündemini neo-liberalizm konularından sistemde yaşanan adaletsizlik, eşitsizlik konularına dikkat çekmesi açısından başarılı bulmaktadır.

⁴¹ "Uprising Here, There, and Everywhere," 15 Mart 2019 tarihinde erişildi.
<http://www.iwallerstein.com/uprisings/>.

İnsanlar uzun zaman sonra -Wallerstein burada örnek gösterdiği 1968 olaylarıdır. Wallerstein o dönemki ayaklanmaları 68 olaylarına benzetmektedir- ilk kez içinde buldukları, yönetildikleri sistemin meşruluğunu sorgulamaya başlamışlardır; artık olduğu gibi kabullenmemektedirler.⁴²

Buradan şunu çıkarabiliriz ayaklanmalar sona ermiş olsalar dahi sonraki dönemler için ileriye dönük bir adım, bir birikim olmuşlardır. Meydana getirilen her protestoda öne çıkan bir ana başlık vardır. Bunlar bazen eşitsizlik temel konu olur ya da yönetimlerin meşruluğunun sorgulanmaya başlanması gündeme gelmiştir.⁴³

Aralık 2010'da Tunus'ta başlayan süreç yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Wallerstein'ın da dediği gibi geçiş süreci ya da devrim süreci kısa süreli olmamıştır. Ayaklanmaya katılan halk, hükümet tarafından yapılan baskı, şiddet ve tehditlere rağmen geri adım atmadan destek vermeye devam etmiştir ve bu kararlığın neticesinde ülkeyi aralıksız 23 yıldır yöneten Bin Ali ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Bu açıdan Tunus bu süreci başarılı bir şekilde atlatmış ve istemedikleri, meşru görmedikleri iktidara son vermede başarılı olmuşlardır.

Bin Ali'nin Tunus'u terk etmesiyle başlayan yeni süreçte de halk yönetim yapısında etkinliğini devam ettirmeyi başarabilmiştir. Bin Ali ülkeyi terk edince dönemin meclis başkanı Fuad Mebuza Cumhurbaşkanı olmuş ve hükümet kurma yetkisini Muhammed Gannuşi'ye vermiştir. Gannuşi Milli Birlik Hükümetini kurmuş ancak içerisinde Bin Ali döneminin simgesi olan isimlerin yer alması halk da rejimin değişmeyeceği fikrini uyandırmıştı. Halk bu sefer tekrardan protestolara devam etmiştir. Bunun neticesinde 27 Ocak'ta protestolara dayanamayan Gannuşi başkanlığındaki hükümet istifa etmiş ve yeni geçici hükümet kurulmuştur. 27 Şubat 2011 tarihinde Beji Said Essebsi tarafından yeni hükümet kurulmuş ve Bin Ali'nin partisi olan Anayasal Demokratik Birlik Partisinin de mal varlıklarına el konularak kapatılmıştır.

Tunus halkı ilk demokratik seçimleri olan 23 Ekim 2011 tarihinin ardından ülkenin içinde bulunduğu siyasi kriz ortamında hükümet değişikliğine neden olmuştur. Şükrü Bilayid ve Muhammed Brahimi'nin suikast sonucunda öldürülmeleriyle halk, hükümeti sorumlu tutmuş ve sokaklara tekrar dökülmüştür. 14 Ocak Devrimi boyunca etkili olan Tunus İşçi

⁴² "The World Left After 2011," 16 Mart 2019 tarihinde erişildi.

<http://www.iwallerstein.com/world-left-2011/>.

⁴³ "Uprising Here, There, and Everywhere," 15 Mart 2019 tarihinde erişildi.

<http://www.iwallerstein.com/uprisings/>.

Genel Sendikası etkinliğini sürdürmeye devam etmiş ve ülkede genel grev başlatmıştır. Yapılan protesto ve grev sonucu ülkede hayat durma noktasına gelmesiyle dönemin başbakanları Hammadi Cibali ve Ali el-Urayyid istifalarını vermiştir.

Buazizi'nin kendini yakmasıyla başlayan isyan dalgalarından ikinci parlamento seçimlerinin yapıldığı 26 Ekim 2014 tarihine kadar geçen sürede halk, olayları kendi lehine çevirebilmeyi başarmıştır. Süreç sancılı geçse de ya da ekonomik yapının tam olarak iyileştirilememiş olsa da Tunus'un Burgiba ve Bin Ali dönemlerine nazaran daha özgür olduklarını ve yönetim yapısını şekillendirmede, denetlemede daha etkin olduğu söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında Tunus, "Arap Baharı" sürecinde en başarılı ülke olmuştur.

Suriye'deki olaylar her ne kadar Tunus'taki olayların fitili ateşlemesiyle başlamış gözükse de asıl bu olayların temelinde 82 Hama olayları bu ayaklanmanın yapı taşı diyebiliriz. O dönem yaşananlar Suriye muhalefeti için çok önemli bir tecrübe yaşatmış ve günümüzde muhalefetin olayları halen daha sürdürebilmesi bu açıdan dikkat çekicidir. Suriye muhalefeti o dönem ezilmişse de Arap Baharı ile tekrardan gün yüzüne çıkmıştır. Suriye olaylarını Tunus gibi kesin olarak olumlu ya da olumsuz diyerek bitiremiyoruz çünkü Suriye'de olaylar halen "iç savaş" olarak devam etmektedir.

4-) Eylemlere sonradan katılan kesimlerin eylemleri başlatan grupların amaçlarının değişmesini sağlaması: Wallerstein'a göre eylemlerin ortak özelliklerinden bir tanesi de yaşanan hareketlenmelere sonradan dahil olan kesimlerin asıl gayesi başlangıçta belirlenen hedeflere ulaşmak istememektir. Bu anlamda sonradan katılanların asıl temeli; mevcut yönetimle bağlantısı olmayan ancak onlardan insan hakları konusunda daha duyarlı ya da daha fazla demokratik oldukları söylenemeyecek "sağcı grupları" iktidara taşımaktır. Bu yüzden sonradan katılan bu kesim yapılan ayaklanmaları amacından saptırmaya çalışmaktadır.⁴⁴

Demokratik taleplerle sokaklara dökülen halk ayaklanma sonrasında demokratik olabileceği söylenemeyen sağcı grupları iktidara getirmiştir. Bunu Tunus üzerinden tartışmak daha doğru olur çünkü bitmiş bir süreç var. Tunus'ta iktidara karşı gelen kesimin en önemli argümanları yolsuzluk, işsizlik, nepotizm gibi olayların artarak devam etmesiydi. Trabelsi ailesi ülkeyi adeta gizli el gibi yürütüyor onlardan habersiz işe alım veya ihale olmuyordu. Ancak devrimin ardından, devrim sırasında buna karşı gelenler ilk olarak bunlara devam

⁴⁴ "Uprising Here, There, and Everywhere," 15 Mart 2019 tarihinde erişildi.
<http://www.iwallerstein.com/uprisings/>.

ettirdi. Nahda iktidara geldiği andan itibaren, bütün önemli görevlere kendi yandaşlarını yerleştirmeye başladı. O kadarki bu durum ülkede tekrardan ayyuka çıktı Nahda ile bir yere gelenlere "Damgalılar" denmeye başlandı. Damgalıdan kasıt, dini bütün Müslümanların alınlarında secdeye varmaları nedeniyle oluşan iz ise de, asıl ima edilen Nahda torpilli kişilerdir.

5-) Jeopolitik Keşmekeşlik: Wallerstein'a göre ayaklanmaların hepsi jeopolitik bir keşmekeşlikte iç içe geçmiştir. Ayaklanmaların yaşandığı ülke haricindeki güçlü ülkeler, her zaman başarılı olmasalar da, kendi çıkarlarına uygun grupların iktidara gelmesi için çok çaba göstermektedir.⁴⁵

Wallerstein Arap ülkelerinin büyük bir kaos ortamı içinde olduğunu belirtmiştir. Çok fazla sayıda bölge dışı aktörlerin isyanın çıktığı ülkelerde faydaları vardır. Fakat Wallerstein'a göre bölgede hakim olan lider bir güç yoktur.⁴⁶ Bundan dolayı bölgede güçlü ve etkili olan dış devletler, ayaklanmaların olduğu ülkelerde kendi çıkarları doğrultusunda hareket edebilecek olan grupları destekleyerek onların yönetime geçmesi için çaba sarf etmektedir. Bu anlamda Wallerstein, ayaklanmanın başını çeken karşıt gruplarla güçlü devletlerin o bölgedeki çıkarları aynı doğrultuda olmadığından var olan durumun daha da kötüleştiğini belirtmektedir.⁴⁷

Wallerstein, Suriye üzerinde bölge ve bölge dışı aktörlerin konu hakkındaki görüşlerini ele almıştır. 8 yıldan beri süre gelen iç savaşa dünya üzerinde hemen herkes karşı çıkmakta ancak hala Esad'ın ülke başında durmasına dikkat çekmektedir. Wallerstein'a göre bunun iki nedeni var birinci olarak Suriye'nin güçlü ordusunun olması. Ordunun Esad rejime bağlı kalması. İkinci olarak da, iç savaş olarak betimlemeye müsait bir şekilde ülke nüfusunun hiç olmazsa yarısının desteğine sahip görünmesi.

Bölge aktörleri Türkiye, Suudi Arabistan, İsrail ve bölge dışı aktörler ABD, Fransa ve İngiltere gibi devletlerin ortak görüşü Esad'ın gitmesi yönünde. Ancak bu ülkelerin Libya'daki askeri operasyon yüzünden bu sefer bu şıkkı karşı biraz fazla temkinli yaklaşmaktadırlar. Çünkü İngiltere ve Fransa Kaddafi'yi indirmede yeterli güce sahip olamamış, ABD'nin desteğini almışlardır. ABD ülkede yaşanan iç baskılar ve insan hakları ihlalleri nedeniyle

⁴⁵ "Uprising Here, There, and Everywhere," 15 Mart 2019 tarihinde erişildi.
<http://www.iwallerstein.com/uprisings/>.

⁴⁶ "The Geopolitics of Arab Turnoil," 17 Mart 2019 tarihinde erişildi.
<http://studies.aljazeera.net/ResourceGallery/media/Documents/2012/9/27/201292794324737580The%20Geopolitics%20of%20Arab%20Turmoil.pdf>.

⁴⁷ "Uprising Here, There, and Everywhere," 15 Mart 2019 tarihinde erişildi.
<http://www.iwallerstein.com/uprisings/>.

Libya'ya NATO adı altında askeri ve siyasi yardım göndermiştir. Sürecin sonunda Kaddafi öldü ancak Libya halkının talep ettiklerine ulaştıkları söylenemez.⁴⁸ Wallerstein, Batılı güçlerin Libya'da sonuçlarının belirsiz olduğu bir savaşı başlattığını, bunun da bir bataklığa dönüşeceğini, gittikçe kötüleşen bir hal alacağını ileri sürmüştür.⁴⁹ Bu yüzden günümüzde Suriye konusunda tüm ülkeler Libya'dan aldıkları ders ile askeri müdahale konusunu dikkat almadan çözmeye çalışmaktadır bundan dolayı yapılan zirveler hem Suriye için hem bölge için önem arz etmektedir.

3.2. Tunus ve Suriye'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı

3.2.1. Tunus'un Sosyo-Ekonomik Yapısı

Tunus Cumhuriyeti, Kuzey Afrika'da, Akdeniz'e kıyısı olan, batısında Cezayir, doğusunda Libya ve Akdeniz, Kuzeyinde de Akdeniz'in bulunduğu bir ülkedir. Tunus, 163,610 km²'lik yüz ölçümü ile dünyanın en geniş 92. ülkesidir. Fiziki yapısı itibariyle üç bölgeye ayrılır; Kuzey bölgesi, Sahil bölgesi ve Güney bölgesi, Kuzey bölgesi, Atlas Dağlarının Akdeniz kıyısı boyunca uzanımı olan iki dağ şeridinin bulunduğu bölgedir. Sahil bölgesi, ülkenin Tunus şehri güneyindeki kıyı bölgesini içine alan Suse, Sifakis ve Kayveran şehirlerinin var olduğu bölgedir. Güney bölgesi Gabes Körfezinin çerçevelediği geniş Cafara ve Nefta ovalarından ve Büyük Sahra'ya ulaşan düzlük arazilerden oluşur. Ayrıca step ve çöl bölgesi de denilmektedir. Ülkenin başkenti Tunus şehridir. Arapça ve Fransızca resmi dildir. Ticari dil olarak da Arapça, Fransızca, İtalyanca ve Berberice kullanılmaktadır. Ülkenin inanç dağılımı ise %98 Müslüman, %1 Hristiyan, Musevi ve %1 diğer dinlere mensup kişilerden oluşmaktadır.⁵⁰

Tunus ekonomisi, turizm başta olmak üzere, hizmet sektörü, tarım, tekstil ve hazır giyim, hafif sanayiler ile petrol ve fosfat üretimine dayanan, ilerleyen, önemli bir ekonomidir.⁵¹ Gıda ürünleri dışalım önemli bir yer tutmakla birlikte ülke, başta zeytinyağı olmak üzere önemli bir tarım ürünleri dışsattımcısıdır. Ülkede petrol ve gaz üretimi yapılmaktadır. İmalat sektöründe ise, tekstil ve deri ürünleri en önemli dışsattım kalemlerini

⁴⁸ "Arap Baharı'nın Çelişkileri," 19 Mart 2019 tarihinde erişildi. <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/arap-baharinin-celiskileri>.

⁴⁹ "Büyük Libya Aldatmacası," 20 Mart 2019 tarihinde erişildi. <http://www.yarinlar.net/ortadogu/buyuk-libya-aldatmacasi-immanuel-wallerstein.html>.

⁵⁰ "Tunus Ülke Raporu," 22 Mart 2019 tarihinde erişildi. <http://www.birlesmismarkalar.org.tr/uploads/Tunus.pdf>.

⁵¹ "Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Tunus Ekonomisi," 22 Mart 2019 tarihinde erişildi. <http://www.mfa.gov.tr/tunus-ekonomisi.tr.mfa>.

oluşturmaktadır. Tunus 100 milyar USD'lik GSYİH'si ile dünyanın en büyük 70. ekonomisine sahiptir.⁵²

Hedef pazarlar arasında fazla nüfusa sahip ülkeler arasında 13. sırada kendine yer bulmaktadır. Nüfus artış hızı 1966 yılında %3 iken 2006'ya gelindiğinde bu oran %1,1'e gerilemiştir. Nüfus gözle görülür bir şekilde azalmaktadır. 2030 yılında nüfus artış hızının %0,9 olması tahmin edilmektedir. 2005 yılında 10,1 milyon olan ülke nüfusunun %29,9'u 15 yaşın altında bulunmaktadır. Azalan doğum oranı, artan gelir ve eğitimle paraleldir. Nüfusun %43'ü görece daha zengin olan doğu kıyısında yaşamaktadır. Ülke genelinde şehirleşmedeki değişim oranı %67 olan Tunus, hedef pazarlar arasında şehirleşme bakımından ilk 13 ülke arasında yer almaktadır. Hedef pazarlar arasında en fazla işgücüne sahip 15. ülkedir. USD'lik çalışan kişi başına düşen GSYİH ile ilk 20 ülke arasında yer alan Tunus, Afrika'nın en iyi donanımlı iş gücüne sahip ülkesidir.⁵³

Burgiba, Tunus Cumhuriyeti'ni ilan ettikten sonra, modern bir Tunus için en önemli noktanın eğitim olduğunu düşünmüştür. Bilhassa modern eğitimin daha bağımsız bir Tunus yaratacağına inanmıştır. Hatta bu konuda savunma bütçesini kısma pahasına, eğitime daha da vermiştir. Burgiba eğitimin önemi konusunda "Bize kim saldıracak? Ne petrolümüz var, ne de gazımız. Hem komşumuz bize saldırmaya karar verirse ona karşı duramayız. Dolayısıyla eğitim ve sağlığa odaklanalım. Gerisini diplomatik yollarla hallederiz" şeklinde ifade etmiştir. (Maktuf, 2013: 36). Tunus eğitiminin genel amaçlarını şöyle sıralamak mümkündür:

- a-) Eğitimde herkese fırsat eşitliği sağlamak,
- b-) Milli ve kültürel değerleri artırmak,
- c-) Modern kültür ve teknolojisinin gelişimine ayak uydurmak,
- d-) Kişileri yetenekleri doğrultusunda yetiştirirken toplumun ekonomik ve sosyal gelişimini sağlamaktır.⁵⁴

Tunus'ta eğitim sistemi üç aşamalıdır. İlköğretim on, ortaöğretim ise dört yıldır. Ardından yüksek öğrenim gelmektedir. On altı yaşına kadar eğitim zorunludur. Altı yaşındayken eğitim almakta olan çocukların oranı %99, on bir yaşına erişenlerin katılım oranı

⁵² "Tunus ülke Raporu," 22 Mart 2019 tarihine erişildi. <http://www.birlesmismarkalar.org.tr/uploads/Tunus.pdf>.

⁵³ "Tunus ülke Raporu," 22 Mart 2019 tarihine erişildi. <http://www.birlesmismarkalar.org.tr/uploads/Tunus.pdf>.

⁵⁴ "Tunus Eğitim Sistemi, Temel Eğitim Uygulamaları ve Düşündürdükleri- S.Savaş Büyükkaragöz," 26 Mart tarihinde erişildi. <http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/5376/1539>.

%97,3, on altı yaşına erişenlerin katılım oranı ise %90,5'tir. On iki ile on sekiz yaşları arasında eğitime katılanların oranı ise % 76,1'dir. İlk ve orta öğretimde eğitim gören öğrenci sayısı 2.142.132'dir. Bunlardan 1.053.416'sı ilköğretimde, 1.088.816'sı ise ortaöğretimdedir. Devletin eğitim faaliyetlerine özel sektör de katılmaktadır. Özel sektörde eğitim gören öğrenci sayısı 25.748'dir. Bunlardan 15.406'sı ilköğretimde, 10.342'si ise ortaöğretimdedir. Yüksek öğrenimde ise, Arap - İslam ülkeleri arasında Tunus, liseden mezun olan her öğrencinin - Tunus'ta bunlara Bakalorya denir- üniversiteye devam etmesini garanti altına alan ülkeler arasındadır. Öğrencilerin üniversiteye kabulü, denklik ve hak etme önceliğine dayalı bir yön belirleme sistemine göre yapılmaktadır. Tunus'ta şu an hükümete bağlı 12 üniversite bulunmaktadır. Özel sektöre bağlı ise 20 kuruluş vardır. Hükümete bağlı üniversiteler 394.000 öğrenciye hizmet vermektedir. Bunlardan her yıl 69.000 öğrenci mezun olmaktadır. 20-24 yaşları arasındakilerden yükseköğrenime devam edenlerin oranı %37'dir.⁵⁵

Bin Ali, ülkedeki önemli kültürel merkezlerini daha iyi hale getirerek turistleri Tunus'a çekmeye çalışmıştır. Bunlardan Tunuslularca Mekke, Medine ve Kudüs'ten sonra İslam'ın dördüncü kutsal şehri olarak görülen, 2009 yılında İslam başkenti ilan edilen ve önemli bir kültür merkezi olarak sayılan Kairouan onarılmış ve Unesco'nun da dünya mirası listesinde yer almıştır. Büyük Sahra Çölü'nün giriş kapısı olarak isimlendirilen Douz şehrinde yapılan Sahra Festivali de Tunus'un çöl turizmi faaliyetlerinin içinde en bilineni ve geniş kapsamlısı olarak ön plana çıkmaktadır. Bunu yanı sıra saraydan müze haline dönüştürülen Bardo Müzesi önemli bir ziyaret yeri olarak yeni bir çehre kazanmıştır. Kartaca şehri de yine bu ülkenin sınırları içerisinde bulunmaktadır. Kentin geniş sınırlarını, Dido'nun kendisine bu bölgede öküz derisi kadar bir yerin verilmesi isteğinin kabul edilmesi üzerine, öküz derisinin ince şeritler halinde kestirilip birbirine bağlanmasıyla çizilen alan oluşturmaktadır. Bu inanılmaz güzellikteki mekan da düzenlenerek Unesco'nun dünya mirası listesi içinde yer alması sağlanmıştır. Tunus aynı zamanda tarihi ve egzotik dokusuyla birçok filmin çekimine de ev sahipliği yapmıştır. Tunus'taki El Jem Kolezyumu "Gladyatör" filmine mekân teşkil ederken; terk edilmiş Berberi evleri "Star Wars", çölde kurulan bir film seti ise "İngiliz Hasta" filminin çekimlerinde kullanılmış ve bu mekânlar özellikle yabancı turistler için popüler yerler haline gelmiştir.⁵⁶

⁵⁵ "Tunus'ta Eğitim Sistemi-Abdüsselam El Mseddi," 25 Mart 2019 tarihinde erişildi. http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/3834/tunusta_egitim_sistemi.

⁵⁶ "Tunus İzlenimleri-I: Denizle Çölün Birleştiği Ülke, Gamze Çoşkun," 10 Kasım 2018 tarihinde erişildi. <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1721>.

Bin Ali kültürel açıdan bütün bu merkezlere önem vererek turist sayısını artırmış fakat Arap Baharı dönemi azalan turist sayısı olaylar sonrası tekrardan olumlu yönde yeni bir ivme kazanmıştır. 2017 yılında Tunus Devlet Başkanlığının bildirdiği verilere göre toplam 6.731 milyon turist ziyaret etmiştir.⁵⁷ Sonuç olarak yapılan bütün bu modern eserler Burgiba tarafından oluşturulan ve Bin Ali tarafından devam ettirilen modern ve laik kültür anlayış çerçevesinde ortaya çıkarılmıştır. Burgiba gibi Bin Ali zamanında da Tunus eğitim ve kültürel olarak Fransa etkisi sürmüştür, sadece Arap ülkelerinde değil Orta Doğu ülkeleri arasında eğitim ve kültür açısından en modern ve batılılaşmış bir ülke olma yolunda önemli adımlar atmaya devam etmiştir.

3.2.2. Suriye'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı

Suriye'nin resmi adı Suriye Arap Cumhuriyeti'dir. Suriye, Asya'nın güneybatı kenarında, Akdeniz'in doğu kıyısında yer alan Orta Doğu ülkesidir. Golan Tepelerinin İsrail işgali altındaki kesimiyle birlikte 185.180 km²'lik bir alanı kapsamaktadır. Kuzeyde Türkiye, doğu ve güneydoğuda Irak, güneyde Ürdün, güneybatıda İsrail ve Lübnan ile komşudur. Kuzey-güney doğrultusunda yaklaşık 500 km boyunca uzanır; doğudan batıya en geniş kesimi 470 km'yi bulmaktadır. Suriye toprakları fiziksel coğrafya bakımından, batıdan başlayarak doğuya doğru üç ana kuşağa ayrılır: Kıyı şeridi, dağlık bölge ve Suriye Çölü. Suriye'nin en önemli su kaynağı ve ulaşım elverişli tek akarsuyu olan Fırat Irmağı, kuzeybatıda ülkeye girdikten sonra güneydoğu yönünde ilerleyerek ülkenin doğu kesimini boydan boya geçer.

Suriye'nin 2008 tahmini nüfusu 22,5 milyondur. Suriye nüfusu son 25 yılda ikiye katlanmış; yarım milyon Filistinlinin ve 1,5 milyon Iraklı'nın da Suriye'ye sığınmasıyla nüfus daha da artmıştır. Nüfus artış hızının son 5 yılda yıllık ortalama %2,7 düzeyinde seyretmiş olması, ülkenin altyapısı ve kaynakları üzerinde devamlı bir baskı oluşturmaktadır. Ülke nüfusunun %75'i 35 yaşın altında ve yaklaşık %40'ı 15 yaşın altındadır.⁵⁸

Nüfus, dil ve dine göre alt gruplara ayrıldığında, %82,5'inin Arapça konuşanlardan, %68,7'sinin Sünni Müslümanlardan oluştuğu görülmektedir. Din ve dil açısından, toplam nüfusun %57,4'ünü oluşturan Arapça konuşan Sünni Müslümanlar çoğunluğu temsil eder. Geri kalan gruplar ise etnik ve/veya dini azınlıklar olarak tanımlanabilir. Suriye'de başlıca etnik azınlıklar ise Kürtler %8,5, Ermeniler %4,0, Türkmenler %3,0 ve Çerkezlerdir. Kürtler,

⁵⁷ "Tunus'a 2017'de Alman ve Fransız Turist Desteği," 26 Mart 2019 tarihinde erişildi. <http://yenibirgazete.com/tunus-a-2017-de-alman-ve-fransiz-turist-destegi/11282/>.

⁵⁸ "Suriye Arap Cumhuriyeti Ülke Raporu 2009," 25 Mart 2019 tarihinde erişildi. <http://www.solar-academy.com/menus/Suriye-Arap-Cumhuriyeti-Ulke-Raporu-2009-IGEME.014102.pdf>.

Türkmenler ve Çerkezler büyük bir çoğunluğu Sünni Müslüman olmaları gerekçesiyle çoğunluğa dahildirler. Buna karşılık Hristiyan olan Ermeniler, hem etnik hem de dini açıdan azınlığı temsil etmektedir. Sözü edilen dini azınlıklardan Aleviler, Dürziler, İsmaililer ve Rum Ortodoks Hristiyanların neredeyse tamamı Arapça konuşmaktadırlar (Van Dam, 2000: 17-18).

Sünniler, Lazkiye ve Süveyde hariç Suriye'nin tüm illerinde çoğunluğu oluşturlar. Lazkiye'de ise Aleviler(%62,1) çoğunluktadır. Kırsal kesimde kümeler halinde yaşayan Rum Ortodoks Kilisesi mensupları ise, ülke çapında %4,7 oranına kıyasla, burada ulaştıkları %12,8'lik oranla güçlü bir şekilde temsil edilmişlerdir. Aynı zamanda Cebel el-Dürüz ya da Cebel el-Arab diye bilinen El-Süveyde'de ise, nüfusun %87,6'sını oluşturan Dürziler bölgede ezici çoğunluğa sahiptir. Burada görece büyük Rum Ortodoks ve diğer Hristiyan cemaatleri de bulunur. El-Süveyde'deki Sünnilerin oranı ise %2'den azdır ve bu oran, bütün illere kıyasla en düşük olanıdır (Van Dam, 2000: 25).

Suriye büyük bir ölçüde tarım, imalat ve hizmet sektörlerine dayanan karma bir ekonomi düzeni içinde bulunmaktadır. Özel kesimin etkinlik gösterdiği tarım, perakende ticaret ve belirli hafif sanayiler dışında ekonominin kilit dallarının çoğu devletin elindedir. Suriye'de madencilik ve imalat sektörlerinin ön planda olması; petrol, doğal gaz ve fosfatın ülke için önemini fark ettirmektedir. Tarımsal üretimin büyük kısmı iç piyasada tüketilmekte olup, tarım ürünleri içinde dışsatımı en çok yapılan ürün pamuktur. Tarımın merkezi başkent Şam'ın kuzeyi; başlıca ticaret merkezleri Şam, Halep, Lazkiye, Tartus, Deir alZour ve Homs; petrol sanayinin merkezi ise Deir alZour çevresi ile Halep ve Anyas'taki rafinelere'dir. Şam ve Halep aynı zamanda tekstil ve seramik gibi hafif sanayi ürünlerinin de üretim merkezidir.⁵⁹

Kısa adı Suriye olan Suriye Arap Cumhuriyeti'nin yönetim biçimi 13 Mart 1973 tarihli anayasa uyarınca çok partili başkanlık tipi cumhuriyettir. Fakat siyasal iktidar, Baas Partisi'nin katı denetimi altında bulunmaktadır. Yasal çalışma izni tanınmış öteki siyasi partilerle birlikte *Ulusal İlerici Cepheyi* oluşturan Suriye Baas Partisi'nin yönetim organları Ulusal Komutanlık, Bölgesel Komutanlık ve Halk Konseyi'dir. Diğer siyasi partilerinde azda olsa bulunduğu 250 üyeli Halk Konseyi yasama organı işlevi görmektedir. Bu Konseyin üyeleri dört yılda bir halk tarafından seçilir. Halk Konseyi'nin başlıca görevleri arasında şunlar yer alır: Devlet Başkanlığı için aday göstermek, kanunları çıkarmak, hükümet politikalarına karar vermek ve bütçeyi hazırlamak. Halk Konseyi'nin Başkanı ise konsey

⁵⁹ "Suriye Arap Cumhuriyeti Ülke Raporu," 25 Mart 2019 tarihinde erişildi.
http://www.egelihracatcilar.com/Images/Menu1-Page//Ulke_Raporu_SUR%C4%B0YE-IGEME-2009_00003440.pdf.

üyelerinin gizli oyu ile seçilir ve bir yıl için görev alır (İTO, 2000: 25-26). Anayasada ülkenin yönetim şekli, *Sosyalist Halk Demokrasisi* olarak ifade edilir.

Suriye on dört idari birime ayrılmıştır.⁶⁰ Bunlar "Lazkiye, Halep, Sam (Baskent), Kuneytre, Humus, Hama, Suveyde, Tartus, Rakka, Deyrizor, İdlep, Şam (il), Hasake ve Dar'a" dır. Hukuk sisteminde Fransız etkisi bariz bir şekilde olmakla birlikte, Lewis (2004: 148) şeriat esintileri olduğunu anlatmaktadır. Bütün yönetim birimi merkezlerinde ilk derece, valilik (muhafaza) merkezlerinde istinaf ve başkentte üst istinaf mahkemeleri yer almaktadır. En üst yasal merci Yüksek Anayasa Mahkemesi'dir (İTO, 2000: 27).

Suriye tarihsel mirasıyla önemli bir turizm potansiyeline sahiptir. Suriye; Roma ve Bizans kalıntıları, antik kentleri, kutsal mekanları, kaleleri ve Akdeniz'e açılan kıyılarıyla Arap Baharı öncesi çok sayıda turistini ilgisini çeken bir ülkedir. Örneğin 2006 yılında Suriye Turizm Bakanlığı'nın verilerine göre ülkeye gelen toplam yabancı ziyaretçi sayısı 6 milyon olarak açıklanmıştır. Suriye'ye gelen ziyaretçilerin çoğu Lübnan, Ürdün ve Irak olmak üzere Arap ülkelerinden gelmektedir. Arap Baharı öncesi son dönemlerde Avrupa ve Amerika'dan da gelen turist sayısında da belirli bir artış gözlenmiştir (İTO, 2000: 62).

3.3. Türkiye'nin Tunus ve Suriye'deki Olaylara Bakışı

3.3.1. Türkiye-Tunus Arasındaki İlişkiler

2011 yılında Tunus'ta başlayan Arap Baharı ile birlikte Orta Doğu'da radikal bir değişim süreci başlayınca Türkiye son yıllarda süre gelen komşularla sıfır sorun politikasına uygun hareket etmek için başta bir tereddüt geçirmesine rağmen daha sonra değişimden yana tavır aldı. Türkiye olaylar Mısır ve Libya'ya sıçradıktan sonra Türk Dışişleri Bakanlığı yetkilileri bir dosya hazırlayarak bakanlar kuruluna olayların neden olduğunu, olayların sadece Tunus, Mısır ve Libya ile sınırlı kalmayacağını yeni dalgaların olacağı üzerinde durdular. Türkiye bu toplantıdan sonra aldığı karar şu şekildeydi: Türkiye Arap Baharı sürecini kayıtsız şartsız destekleyecekti. Türkiye ülke isimlerinden ya da ikili ilişkilerinden bağımsız olarak rejimlerin değil sokaklarda değişim isteyen halkların yanında olacaktı. Buna örnek olarak olaylar Libya'ya sıçradığı vakit dönemin Başbakanı Erdoğan önce NATO müdahalesine karşı çıkmış ardından müdahaleye dolaylı destek vermişti ve Erdoğan daha

⁶⁰ "Suriye'nin İlleri," 26 Mart 2019 tarihinde erişildi.
https://www.dir.md/wiki/Suriye%27nin_illeri?host=tr.wikipedia.org.

sonra yaptığı açıklamada daha fazla kardeşkanı dökülmemesi için Kaddafi'ye görevini bırakma çağrısı yapmıştı (Zengin, 2013: 29) (Kurubaş, 2014: 468).⁶¹

Tunus'taki gösteriler başlayıp ardından Bin Ali'nin ülkeden kaçmasının ardından olaylar Mısır ve Libya'ya sıçradı ve Libya süreci yeni başladığı dönemde o dönemki Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Arap Baharı süreci ile ilgili Türkiye'nin takınacağı tavrı şu ilkeler ile açıkladı:

Birinci İlke: “Biz, Türkiye olarak Arap Baharı'nın arkasında duracağız”. Ülke ayırım yapmaksızın, meşru hakları için ayağa kalkanlara destek verilecek.

İkinci İlke: Diktatörlüklerden demokratik düzenin ilk aşamasına geçiş mümkünse kansasız olmasıydı. Olumsuz bir örnek olarak 2003 ABD işgalinden sonra Irak'ta yaşananlar.

Üçüncü İlke: Arap Baharı süreci yaşanırken Türkiye, bu sürecin bölgeye dış müdahalesine zemin hazırlanmaması gerektiğini düşünmekteydi. Buna örnek olarak yine ABD'nin son yıllarda Orta Doğu'da yaptığı tüm müdahalelerin bedeli çok ağır oldu.

Dördüncü İlke: Arap Baharı yaşanan ülkelerin toprak bütünlüğü ile ilgiliydi. Türkiye, Arap Baharı süreci devam eden ya da biten ülkelerde toprak bütünlüğünün korunmasına özen gösterilmesi gerektiğini savunmaktaydı.

Beşinci İlke: Türkiye, uzun yıllardır iletişimini kaybettiği bu bölgeyle son yıllarda tekrardan yakınlaşma sürecine girmişti ve Arap Baharı süreciyle Orta Doğu bölgesine tekrardan yabancılaşmayacaktı (Zengin, 2013: 29-32).

Arap Baharının ardından Türkiye-Tunus ilişkileri Tunus'un derin ve köklü bir dönüşüm sürecine girmesiyle daha da yoğunlaştı. 2011 sonrasında Türkiye-Tunus arasından devlet organları ve sivil toplum kuruluşları sık sık bir araya geldi ve işbirliği için pek çok organizasyon düzenlendi. Türkiye Bin Ali'nin ülkeden kaçmasının ardından 14 Ocak 2011'de bir açıklama yayınladı: “Tunus'ta bir süredir devam eden gösteriler çerçevesinde meydana gelen, çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine ve yaralanmasına neden olan olayları derin kaygı ve üzüntüyle karşılıyoruz” denildi açıklamada dikkat çekici nokta ise Bin Ali ile ilgili hiç bir ifadeye yer verilmemesiydi (Tanrıverdi Yaşar, 2014: 16).⁶²

⁶¹ “Erdoğan'dan Kaddafiye ‘Görevi Bırak’ Çağrısı,” 3 Mayıs 2011 tarihinde erişildi.

<http://tr.euronews.com/2011/05/03/nato-kaddafi-guclerini-bombaladi>.

⁶² “Tunus'ta Meydana Gelen Olaylar,” 14 Ocak 2011 tarihinde erişildi. http://www.mfa.gov.tr/no_-14_-14-ocak-2011_-tunus_ta-meydana-gelen-olaylar-hk_.tr.mfa.

Türk Dışişleri Bakanlığı 28 Ocak 2011 tarihli açıklamasında ise: “Tunus’taki gelişmeleri yakından takip ediyoruz. Tunus halkının daha demokratik ve özgür bir toplum yönündeki taleplerini destekliyor, yaşanan geçiş sürecinin bu talepleri karşılayacak şekilde demokratik, çoğulcu, katılımcı ve insan haklarına saygılı yöntemlerle tamamlanmasını temenni ediyoruz” denildi. Açıklamanın devamında ise Tunus’ta şeffaf, özgür ve adil seçimler düzenlenmesi, siyasi yasakların kaldırılması, yolsuzlukların soruşturulması ve güvenliğin tesis edilmesi yönündeki gelişmelerin olumlu olduğunu açıkladı.⁶³

14-16 Eylül 2011 tarihinde dönemin Başbakanı olan Tayyip Erdoğan, Kuzey Afrika turu kapsamında Tunus’u da ziyaret etmiş ve ziyaret sırasında şu açıklamaları yaparak hem iki ülke arasındaki yakınlığı dile getirmiş hem de Tunus’ta yakın zamanda olan olaylar atıf yapmıştır: “Devrimler kanla olmasın öldürülerek olmasın. Devrimler, düşüncelerin, fikirlerin sandıktan yansıması suretiyle milletlerin iradesiyle gerçekleşsin... Tunus ile Türkiye veya Tunuslu ile Türk adeta iç içedir. Çünkü aramızda kan bağı vardır. Öyle ki bizim Kastamonu ilimizde Tunuslular köyü var” dedi (Tanrıverdi Yaşar, 2014: 17).⁶⁴

7-9 Mart 2012’de dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Tunus’ta gerçekleştirdiği ziyaret Tunus’un yeniden yapılanma sürecinde verdiği desteğin somut bir göstergesi oldu hatta Gül Tunus Ulusal Kurucu Meclisi’ne hitap eden ilk yabancı lider oldu. Gül Tunus’ta yaptığı açıklamalar ülkede olan gelişmelerden duyduğu memnuniyet dile getirildi ve şunları dile söyledi: “Özellikle 14 Ocak’taki devrimi ülkenin birliğini, bütünlüğünü koruyacak şekilde gerçekleştirmek, ondan sonra da uluslararası camianın gözetiminde düzgün seçimleri yapıp meclisi kurmak, çoğulcu bir sistem içerisinde, hukuku üstün kılan nizama geçiş temin etmek için çalışmalara başlamak, meclisin cumhurbaşkanını, başbakanını seçen, hükümetini kuran bir ülke olarak da Tunus örnek olarak ortaya çıkmıştır ve çok büyük bir ümit vermiştir”.⁶⁵

Tunus’ta 7 Şubat 2014 tarihinde yeni anayasanın kabul edilmesi üzerine Tunus Ulusal Meclisi’nde ‘Anayasa Günü’ töreni düzenlenmiş ve bu törene Türkiye’ye temsilen dönemin TBMM Başkanı Cemil Çiçek katıldı. Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu da 11 Şubat 2014 tarihinde Tunus’a ziyaret gerçekleştirdi. Davutoğlu görüşmede, Tunus’un

⁶³ “Tunus’taki Olaylar,” 28 Ocak 2011 tarihinde erişildi. http://www.mfa.gov.tr/no_-36_-28-ocak-2011_-tunus_taki-olaylar-hk_.tr.mfa.

⁶⁴ “Erdoğan Tunus’ta Kastamonu’daki,” 16 Eylül 2011 tarihinde erişildi. <https://www.aciksozgazetesi.com/erdogan-tunusta-kastamonudaki.html>.

⁶⁵ “Gül Tunus’ta Devrim İçin Ölenleri Andı,” 8 Mart 2012 tarihinde erişildi. <http://www.dunyabulteni.net/servisler/haberYazdir/200872/haber>.

demokratik süreç içindeki başarısına ve bölge için önemine değinmiş hem de Türkiye'nin her zaman Tunus'un yanında olacağını altı çizilmişti (Tanrıverdi Yaşar, 2014: 20).⁶⁶

3.3.2. Türkiye-Suriye Arasındaki İlişkiler

Türkiye Mart 2011'de Suriye ile olaylar başlamadan önce iki ülkenin liderlerinin ilişkileri bakımından tam bir dost ve müttefik ülke edasıyla birbirlerine yaklaşılmaktaydılar. Dönemin Başbakanı Tayyip Erdoğan 15 Ağustos 2010 tarihinde Gaziantep'te yapmış olduğu Mitingde Suriye'nin lideri olan Beşar Esad'a hitaben 'Kardeşim' demektedir. O dönem Türkiye, Irak, İran ve Suriye bölgesel işbirliklerini artırmak amacıyla ortak vize uygulamasını öngören 'Şamgen' planının uygulanması amacıyla anlaşmaya varılmış hatta bu planın fikri ise Tayyip Erdoğan'dan çıkmıştı (Taştekin, 2015: 98).⁶⁷

Türkiyeli yetkililer Suriye'deki mevkidaşları ile görüşmelerinde daha 2005 yılında 'reform' kelimesini onlara söylemekteydiler. Dönemin Başbakanı Tayyip Erdoğan Esad'a Suriye'deki halkın kendisinin de sevdiğini söyleyerek Esad'a artık muhalefet ile barışması gerektiğini önermekteydi. Arap Baharı başladığında Türkiye Esad'a uyarılarını devam ettirdi ve Tayyip Erdoğan 6 Şubat 2011'de Halep'teyken Esad'a şunları söyledi: "Öyle anlaşılıyor ki, bu değişim dalgasından kaçış yok, bu iş gelir seni de bulur. Direnebilecek bir dalga değil bu. Şimdi tam da vaktidir. Yapman gereken şey bu dalgayı sahiplenip bunu yönetmektir. Zaten halkın seni seviyor, bunu başarırsan Arap dünyasının lideri olursun. Biz sana elimizden gelen her desteği veririz" (Zengin, 2013: 99).

2011 Mart'ında Tayyip Erdoğan Irak'a ziyareti öncesi gazetecilerle konuşmasında Esad ile gınaşırı telefon ile konuştuğunu ve MİT Müsteşarı Hakan Fidan'ı Şam'a yolladığını açıkladı. Erdoğan, Esad ile yaptığı telefon görüşmelerinde ise Esad'ın kendisine olağanüstü hal yarasının kaldırılması ve siyasi partiler kanunu ile ilgili yaptığı çalışmalarını gazetecilere söylemekte aynı zamanda Suriye ile olan 800 kilometrelik sınır yüzünden aynı zamanda akrabalık ilişkileri bulunduğunu belirtmekteydi. 6 Nisan 2011'de ise Ahmet Davutoğlu Başbakan Tayyip Erdoğan'ın mesajlarını iletmek üzere Suriye gitmiş ve Suriye Dışişleri Bakanı Velid Muallim ile bir araya gelmişti. Davutoğlu bu görüşmede Suriyeli yetkililere şu

⁶⁶ "Dışişleri Bakanı Davutoğlu Tunus'a Resmi Bir Ziyaret Gerçekleştirdi," 11 Şubat 2014 tarihinde erişildi. http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-tunus_a-resmi-bir-ziyaret-gerceklestirdi.tr.mfa.

⁶⁷ "Şamgen Vizesinde Anlaşmaya Varıldı," 8 Mart 2011 tarihinde erişildi. <http://www.milliyet.com.tr/samgen-vizesinde-anlasmaya-varildi--inttur-1361069/>.

mesajları verdi: Olağanüstü hali kaldırmayı geciktirmeyin ve reform sürecinde adım atmaya ertelemeyin aynı zamanda muhaliflerin barışçıl gösterilerine izin verilmeliydi. Suriye’de yüz binlerce Kürt yaşamaktaydı Türkiye, Esad’dan Kürt nüfusa kimlik verilmesini istemekteydi. Diğer bir talep ise ordunun şehirlere girmemesi, gösteriler esnasında halkla ordunun karşı karşıya getirilmemesi önemliydi⁶⁸ (Zengin, 2013: 103).⁶⁹

"Türk hükümeti yine de Şam’dan ümidini kesmiyor, reform beklentisini sürdürüyor, telkinlerine devam ediyordu. Ancak Beşar Esad’ın Ankara’dan gelen mesajları kulak ardı ettiği de bir gerçekti. Türkiye’nin bir taraftan sabrı tükeniyor, bir taraftan da Şam ile diyalog politikasını sürdürme imkânı giderek daralıyordu. Zira ordudan kopmalar artmış, sokak gösterileri hız kazanmış, muhalif gruplar çoktan ortaya çıkmaya başlamıştı. Dahası bu insanların ve grupların hepsi de Türkiye’den destek bekliyordu" (Zengin, 2013: 106-107).

Türkiye en uzun sınırı olan ülkenin iç savaşa gitmeden önce olayları durdurmak için büyük çabalar sarf etmiş Ahmet Davutoğlu o dönem Suriye-Türkiye arasında adeta mekik dokumuştur. Bununla birlikte Türk hükümeti Esad’a sürekli olarak reform yapması gerektiğini vurgulamaktaydı. Ancak Esad bu çağrılara kulak vermedi üstüne ülkedeki şiddeti en çok körükleyen isim oldu. Esad’ın karşısındaki muhalefet ise dağınık bir şekildeydi. Muhalefetin ilk büyük toplantısı İstanbul’da oldu. Ancak Nisan 2011’de yapılan toplantı daha çok bir tanışma toplantısı edasında geçti. Haziran 2011’de yapılan Suriye Konferansı ‘Suriye’de Değişim Konferansı’ adı verildi. Konferansa Sünni Arap aşiretlerinde Alevilere, Kürtlerden, Hristiyanlara ve kadın eylemcilere kadar geniş yelpazede katılım gerçekleşti. Bu toplantı bile Suriyeli muhaliflerin farklı kesimlerden oluştuğunu göstermekteydi. Toplantı önemli gelişmelere sahne oldu bunlardan ilki organize olamayan ve birbirini yakinen tanımayan farklı muhalif kesimlerin aynı masa etrafında buluşması, diğeri önemli olan durum ise alınan tüm kararların uzlaşılı yolu ile alınması oldu (Ayhan, Orhan, 2011: 9-15) (Taştekin, 2015: 84). Antalya’da yapılan bu konferansın ardından yayınlanan sonuç bildirinin önemli maddeleri şunlardır:

"1- Baas rejiminin yıkılması için ayaklanan halkın istekleri desteklenmelidir.

2- Esad bütün yetkililerini geçici olarak yardımcısına devretmelidir. En kısa sürede geçici hükümet konseyi seçilmelidir. Bir yıl içinde Esad’ın çekilmesi ile yeni anayasa oluşturulmalı ve seçimlerle beraber yeni hükümet kurulmalıdır.

3- Halk ayaklanmasının amacına ulaşması için barışçıl, ulusal, toprak bütünlüğünü savunan, yabancı askeri güçlerin müdahalesini kabul etmeyen ve hiçbir etnik yapının mağdur edilmediği bir oluşum desteklenmektedir.

⁶⁸ "Başbakan’dan Önemli Açıklamalar," 28 Mart 2011 tarihinde erişildi.
https://www.sabah.com.tr/gundem/2011/03/28/basbakandan_onemli_aciklamalar?paging=3.

⁶⁹ Duygu Güvenç, "Esad’a 4 Mesaj," 7 Nisan 2011 tarihinde erişildi.
<https://www.sabah.com.tr/gundem/2011/04/07/esada-4-mesaj-37080996689>.

4- Tüm katılımcılar halkın Araplar, Kürtler, Süryaniler, Türkmenler, Çerkesler ve Ermeniler gibi birçok farklı milliyetlerden oluştuğunu teyit ediyor.

5- Konferans sonucunda 31 kişilik istişare heyeti seçimi yüzde 80 katılımı ile gerçekleşmiştir. Bu heyet içinden 9 kişilik icra kurulu seçilmiştir. Kurul halkın demokratik mücadelesinin başarısı için çalışacaktır" (Taştekin, 2015: 85).

Suriye'deki çatışmalardan kaçan ilk mülteci kafilesi Nisan 2011'de Türkiye'ye geldi. Suriye'deki mevcut durum iç savaşa doğru dönerken Türkiye, Suriyeli mültecilere karşı 'açık kapı' politikası çerçevesinde kabul etti ve Suriye sınırındaki illerdeki kamplara yerleştirmeye başladı. Ancak iç savaşın uzaması beraberinde kamp sayısını artırırken bir kısım Suriyeli kamp yerine sınır illerinde veya ilçelerinde yaşamayı tercih etmekteydiler. 2018 yılında Göç İdaresinin açıkladığı resmi sayılara göre Türkiye'deki Suriyeli sayısı 3 milyon 561 bin 707 kişidir. Türkiye'nin ülkelerinden ayrılmak zorunda kalan Suriyelilere yönelik insani yardım politikası, ekonomik olarak Türkiye'ye ağır bir yük getirdiği, sosyolojik olarak çeşitli sorunlara yol açtığı gerekçesiyle bazı kesimler tarafından hükümet eleştirisi almakta ve gelenlerin kabulünün durdurulması istenmektedir^{70,71}.

Suriye'deki iç savaş Türkiye ve Dünya kamuoyunda bir bölünme yarattı. Türkiye'de Hükümet Esad hükümetinin meşruluğunun kalmadığını ilan etmesine karşılık dünyada ise Rusya, İran'ın bulunduğu blok Esad ile devam edilmesinin bu süreçte önemli olduğunu söylemektedir. Rusya ve İran'ın bunları demesindeki en önemli neden Esad'ın ABD ve İsrail karşıtlığından da kaynaklanmaktadır. Ancak Suriye'deki rejim kendi varlığını sürdürebilmek için ülkede 21. Yüzyılın en büyük soykırımına neden olmaktadır. Suriye İnsan Hakları Gözlemevi'ne göre Suriye'deki iç savaşın bilançosu 7 yılda 511 bin insan öldü ve milyonlarca insan başta Türkiye olmak üzere sığınmak zorunda kaldılar. Bu bakımdan Türkiye Suriye'de yaşananlara sessiz kalamazdı ayrıca Suriye ile geçmişten gelen bağları vardır. Türkiye hem hükümet hem muhalefet hem de Sivil Toplum Kuruluşları başta olmak üzere Suriye'deki insanlık suçunun bitirilmesi için beraber bir çalışma yürütmek zorundadırlar.⁷² Bu bağlamda yapılması gerekenler şu şekildedir: Türkiye, Suriyeli mültecilere sağladığı olanakları devam ettirmeli ve BM gibi diğer enternasyonal yardım kuruluşlarının mülteci kamplarına erişimindeki kısıtlamaları kaldırmalı, Suriyeli mülteciler ile yerel halk arasında gerginlik ve çatışmaların önünü kesmek gerekmektedir, Suriye'deki insanlığa karşı işlenen suçların ortaya

⁷⁰ "Türkiye'deki Suriyeli Sayısı Nisan 2018," 2 Mayıs 2018 tarihinde erişildi. <http://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/>.

⁷¹ Yavuz Güçtürk, "5 Soru: Sürgün İle Savaş Arasındaki Suriyeli Mülteciler," 31 Aralık 2014 tarihinde erişildi. <http://www.setav.org/5-soru-surgun-ile-savas-arasinda-suriyeli-multeciler/>.

⁷² "Suriye'de 7 Yılda Ölen İnsan Sayısının Bilançosu Açıklandı," 12 Mart 2018 tarihinde erişildi. <http://www.haberlerd.com/dunya/suriyede-7-yilda-olen-insan-sayisinin-bilancosu-aciklandi-3757.html>.

çıkartılması için Türkiye'deki insan hakları örgütleri Suriye'de önemli rol oynayabilir, Suriye'deki olayların Türkiye kamuoyunda siyasi çekişmelerin uzağında ele alınması gerekmektedir çünkü Suriye'de yaşayan olaylar siyaset üstüdür ve Suriye'deki çatışmalar mezhepsel olmasının önüne geçmek için Türkiye hem hükümet hem de muhalefet ile kapsamlı çalışmalar yürütmesi gerekmektedir (Güçtürk, 2016: 98).

2018 yılına girdiğimizde Suriye iç savaşı halen daha sürmekte ve ilk önce Cenevre'de başlayan barış görüşmeleri yerini artık Astana ve Soçi'ye bıraktı. Türkiye ise sınır güvenliğini korumak amacıyla ilk önce Fırat Kalkanı ardından Zeytin Dalı operasyonları yaparak kendi sınırını koruyup aynı zamanda da orada yaşayan halkın üzerindeki baskıyı kırdı. ABD ise Suriye'de 2003'teki Irak'a girme bahanesi olarak kullandığı gerekçeyi bu sefer Suriye için kullandı ve Suriye'nin bazı askeri tesislerini vurdu. Astana ve Soçi görüşmeleri ilerleyen zamanlarda Suriye üzerinde ne olacağını tüm dünyaya daha net gösterecektir.

3.3.3. Türkiye Rol Model Olabilir Mi?

Arap Baharı penceresinde gelişen olaylar, Türkiye'yi yakinen etkisi altındadır. Orta Doğu'daki demokratik devamlılığın oluşumunda olumlu bir rolde yer almak isteyen Türkiye, bu konuda artı değerlendirme yapıyor olsa da, Suriye'de halen daha süren iç savaşa ilişkin politikası tenkitlerle karşılaşmıştır. Türkiye'nin hem iç hem de dış ilişkilerinde son senelerde olan değişimler beraberinde Arap Baharındaki ilerlemelerin hızlandırıcı şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Bunun yanında, hem iç hem de dış ilişkileri bu olayların tesiri altındadır. Misal, Arap Baharından sonraki süreçte Dış İşleri Bakanlığında birkaç yeni birimler kurulmuştur. Gerçekten AB'ne üye adaylığı konusundaki ilişkileri de bu olayların tesiri altında kalmıştır. (Yulisa, 2012: 4-5).

Adalet ve Kalkınma Partisi dönemi Türk dış politikası Orta Doğu bölgesinin ehemmiyeti ayrıdır. İktidarın tarih ve inanç vurgusu bu bağlamda etkili olmuştur denilebilir. Bu çerçevede bölgede tarihte asırlarca hüküm sürmüş Osmanlı İmparatorluğu'nun ardından devamı olan Türkiye Cumhuriyeti'nin, Osmanlı bakiyesi Müslüman halklara sırtını dönmesi düşünülemezdi. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Adalet ve Kalkınma Partisi'nin dış politikası hakkında şu şekilde özetlemiştir; "Hiç kuşkusuz, Türkiye'nin Orta Doğu bölgesiyle güçlü ve çok boyutlu bağları bulunuyor. Bu bağları daha da kuvvetlendirmek için, insan odaklı dış politikamızın da bir gereği olarak, elimizden gelen katkıyı yapmaya devam ediyor." (Çavuşoğlu, 2016: 26)

Arap baharına Türkiye'nin tavrı, "temel devlet ilkeleri ile uyumlu olan bakış açısı zemininde bölge ülkelerinin demokrasiye geçişini arzulamakta ve bu bağlamda bölge halklarının daha fazla özgürlük, demokrasi ve insan hakları taleplerini destekleyen bir duruş çizmektedir" (Akıllı, 2012: 45). Türkiye'nin duruma bakış açısı, bu ülkelerdeki sivillerin iyiliğine ilerleme yönünden iç dinamiklerin önemli olduğu yönündedir. Türkiye, Arap Baharı için dış müdahaleyi olumlu karşılamamakta ve uzun zamandır devam eden Arap Ülkelerinde iç işlere müdahale etmeme prensibini sürdürmektedir (Akıllı, 2012: 45).

Orta Doğu bölgesiyle yapılan bir çözümlenme de , ABD, İran ve Türkiye karşılaştırılarak, ABD'nin Orta Doğu da etkisinin yavaşça kaybolduğu; bölgenin Türkiye ve İran tarafından ılımlı bir şekilde paylaşıldığı öne sürülmektedir. Bununla birlikte Arap Baharı'nın, Arap devletlerini, parçalanmaya ve dış müdahalelere açık hale getirdiği de iddia edilmektedir. Ayrıca yaşananların federalizmi artırdığı ve 2011 yılının bölgeyi tıpkı 1919 yılında olduğu gibi siyasi açıdan çok değiştirdiği üzerinde durulmuştur. Bölgenin "yumuşak şekilde paylaşımında" İran'ın daha zayıf ve daha az istikrarlı taraf ülke olduğu; Arap Baharı'nın gerçek galibinin ise yeniden dirilen Türkiye olduğu vurgulanmıştır.⁷³

Türkiye'nin mukayeseli olarak model ülke olma bakımından iki mühim avantajının olduğu söylenebilir. Bunlar öncelikle, Türkiye'nin NATO, Avrupa Konseyi gibi batı kurumlarında temsili olan ve ayrıca Avrupa Birliği'ne de adaylığı olan ilk ve tek Müslüman nüfusa sahip ülke olması yanında, demokratik ve laik kimliğe sahip olmasıdır (Taşpınar, 2011: 274). Gerçekten Türkiye Müslüman çoğunluğa, ehil toplumunun dini ve muhafazakar değer yargılarını laik devlet anlayışı ve liberal sosyo-ekonomik yapıyla bir araya getirebilmiştir. Bu temel parametrelere göre oluşan tabloya Batı dünyasıyla geliştirmiş olduğu fonksiyonel ilişkiler de eklendiğinde Türkiye, Orta Doğu coğrafyasında hem liberal temsili demokrasinin yaşamasını hem de bölge toplumları nazarında düşman Batılı dünya algısının değişerek yerine pragmatik ve işbirliği odaklı ilişkiler kurulmasını sağlaması ekseninde öne çıkan bir ülke durumundadır (Oğuzlu, 2011: 74).

Türkiye'nin bölgeye yönelik model olabilme ihtimalini güçlendiren diğer bir unsur ise 2002 yılından sonra ülkede yaşanan gelişmelerdir. Bu tarihten sonra iktidara seçilen AKP, İslami geleneklerden gelen muhafazakar bir yapıya sahiptir. Bu özellikleriyle parti, rejimin

⁷³ "In the Arab Spring, Watch Turkey," 12 Mart tarihinde erişildi.
<https://www.nytimes.com/2012/01/05/opinion/in-the-arab-spring-watch-turkey.html?pagewanted=all>.

laik ve çoğulcu karakterini benimseyen bir politika izlemiş ve bu durum kimi çevrelerce Batı dünyasındaki Hristiyan demokrasinin Müslüman versiyonu olarak gösterilmiştir.⁷⁴

Sonuç olarak Osmanlı sonrası Cumhuriyetin ilanıyla birlikte kurduğu devlet sistemi bu bölge için örnek teşkil edebilecek bir konumdadır. Türkiye aynı zamanda sadece Batı odaklı bir dış politika sergilemeyip geniş perspektif ile dış dünyayla bağlantısını sağlaması Arap Devletleri için dikkat edilmesi gereken hususların başında gelmektedir. Bunlarla birlikte Arap ülkelerindeki petrol odaklı düşünceden kenara sıyrılıp üretim odaklı düşünmesinin bu devletlerin geleceği açısından bağımlı olmaktan kurtulması demektir. Türkiye laik yapısı ile hem düşünce özgürlüğünde hem de demokratik açıdan bu toplumlardan öndedir. Erdoğan'ın Mısır'da yaptığı "laiklikten korkmayın" açıklaması bu anlamda dikkat çekilmesi gereken bir tutumdur. Aynı zamanda Osmanlı'dan gelen bir bağ olduğunu düşünürsek Türkiye üzerinden alınan rol modellik kendi fikir dünyalarına Batı'dan ziyade daha uyumlu olacaktır.

⁷⁴ "Turkey: A Model For The Arab World?," 10 Mart tarihinde erişildi.
<http://www.euronews.com/2011/03/25/turkey-a-model-for-the-arab-world/>.

SONUÇ

İnsanlık ve medeniyet tarihinin en eski ve en önemli merkezlerinden birisi olan Orta Doğu, bu merkezler içerisinde günümüzde önemi hala artarak devam eden tek merkezdir. Mezopotamya Medeniyeti ismiyle ilk yerleşimlerin başladığı tarihten itibaren durmaksızın farklı kültürlere, etnik gruplara ve inançlara ev sahipliği yapmıştır. Sürekli olarak işgaller görmüş farklı devletlerin hakimiyet alanı olmuş, semavi dinlerin doğduğu kutsal topraklar haline gelerek küresel bir önem kazanmıştır. İslamiyet'e kadar sürekli olarak farklı güçlerin işgali altında olan Orta Doğu İslamiyet ile huzuru bulmuş ve ticaret güzergahları üzerinde olduğundan dolayı ekonomik olarak gelişmiş ayrıca Avrupa'daki Rönesans hareketine ilham kaynağı olacak bilim insanları yetiştirmiştir. Türklerin İslamiyet'i kabulü ile bölgede etkisini göstermeye başlayan Türk varlığı Selçukluların halifeyi koruma altına alması ile tavan yapsa da Moğol kuvvetlerinin istilası ile tekrardan kaosun hakim olduğu bir bölgeye dönüşmüştür. Bu kaosu bitirip istikrar sağlayan ve bölge tarihinin en istikrarlı, güvenli ve huzurlu dönemini yaşatan Osmanlı İmparatorluğu olmuştur.

Siyasi bir kurum olarak devlet Orta Doğu bölgesinde verimli topraklar üzerindeki göç ve savaşlar yüzünden devletin mutlak güç ve iktidarına dayanan mutlakıyetçi monarşi biçiminde gelişmiş, bu devlet geleneği Pers-Arap ve Osmanlı İmparatorluğu'na kadar çeşitli biçimlerde devam etmiştir. Belirli bir etnik ve kan bağına bağlı akrabalık ilişkilerinin üzerinde tanımlanmış olan mutlakıyetçi monarşi içerisinde egemenlik haklarıyla birlikte yönetim bir aileye verilirken, devletin altında bulunan etnik ve dini cemaatler devlete doğrudan bağlılıkla yükümlüydüler. Modernleşme sürecinin bir bakıma zorunlu kıldığı temsil ilkesinin Osmanlı İmparatorluğu'na getirilişi İmparatorluk içerisinde egemenlik ve meşrutiyet tartışmalarını başlatmış. İmparatorluğun yıkılmasını takip eden yıllarda kolonyal dönemin son bulmasıyla Orta Doğu'da birçok yeni milli devleti de kurulmuş oldu.

Osmanlı İmparatorluğu bölgede istikrarı sağlarken orada yaşayan Orta Doğu halkları ile arasında güzel bir kazan-kazan ilişkisi gelişmiş ve bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun Orta Doğu'daki varlığı işgal olarak karşılanmamış aksine meşru karşılanan bir egemenlik olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunun meşruluğunun en önemli sebepleri, Haçlı kuvvetlerine karşı zaferleri, cihat anlayış ve Hristiyan Dünyası'nı baskı altında tutmasıdır. Bunların yanında Türklerin en önemli geleneklerinden olan teşkilatçılık Orta Doğu halklarının en fazla sıkıntı yaşadığı güvenlik, otorite ve rüşvet gibi sorunlarına bölgede çözüm olması bu meşruluğunu daha da güçlendirmiştir. Orta Doğunun bu dönemde ekonomik yönden hızlı

gelişmesi ve bölgenin en parlak dönemini yaşamasına neden olmuştur. Fakat Coğrafi Keşiflerle ticaret güzergahlarının yön değiştirmesi ile başlayan süreç Osmanlı İmparatorluğu'nun doğal sınırlarına ulaşarak giderek küçülmeye başlaması, Orta Doğu kamusal düzenini ayakta tutan tımar sisteminin bozulması gibi nedenlerle sıkıntılar yaşanmaya başlamıştır. Petrolün keşfi ve tüm dünyada hızla yayılıp etkisini gösteren milliyetçilik akımı ile bölge hareketlenerek iç ve dış müdahalelerle Orta Doğu'da ayrışmalar başlamıştır. Özellikle İngiltere destekli daha katı bir İslam'ı benimseyen Vahhabi hareketi, milliyetçilikten ziyade Osmanlı İmparatorluğu'nun Hristiyanlarla olan savaşlardaki yenilgileri, devamlı olarak devletin varlığı için bu devletler arasında denge siyaseti sürdürmesi üzerine İslami referansları sorgulayıp Osmanlı yönetimin Orta Doğu'daki meşruluğunu zedelemiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrası dağılan Osmanlı İmparatorluğu yerine Orta Doğu halklarına vaat edilen Arap devleti yerine irili ufaklı çok sayıda ufak devlet kurulup İngiliz ve Fransız manda yönetimleri kurulması Orta Doğu'nun günümüzdeki karışıklığının temelini oluşturmaktadır.

İngiltere ve Fransa'nın bölgeyi kendi aralarında hakimiyet sahalarına bölerken dikkat ettikleri tek konu kendi aralarında kararlaştırdıkları uzlaşmayı sağlamaktır. Bunun dışında Orta Doğu'nun dinamiklerini oluşturan yerel unsurlar, bölge halklarının iradesi ve değerleri dikkate alınmamıştır. Sykes-Picot ve San Remo ile bölgedeki nüfuz alanlarını belirleyen İngiltere ve Fransa, kendilerine düşen paylarını aldıklarında bu bölgede sömürgeci politikalar uygulamaya başlamışlardır. Bu bağlamda Orta Doğu düzeni İngiltere ve Fransa'nın kendi kontrollerine bırakılan bölgeleri daha kolay idare etmek için uyguladıkları emperyalist böl, parçala ve yönet politikaları ile ortaya çıkmıştır. Tarihi ve kültürel bağlarla birbirine bağlı olan bölge halkları, İngiltere ve Fransa tarafından manda yönetimi dönemi ve sonrasında milliyetçilik ve mezhepçilik gibi politikalarla ayrıştırılmıştır. Orta Doğu'da bu şekilde politikalar geliştirilmesi bölgedeki eski düzene geri dönülemez bir şekilde yok etmiş, bölge halklarını birbirlerine düşman etmiştir. Bu nedenle Orta Doğu'da Arap-Yahudi, Arap-Kürt; Sünni-Şii, Müslüman-Musevi ve Müslüman-Hristiyan çatışması süre gelmiştir.

Orta Doğu devlet tipinin ve Arap coğrafyasını yaklaşık 400 yıl hakimiyeti altında tutan Osmanlı İmparatorluğu'nun gerisinde bıraktığı cemaatsi etnik ve dini yapılar, içinde yer aldığı ülkelerdeki egemenlik ilişkisini tanımlayan "ulus-devlet" kavramının ötesinde, devletin sınırlarını gösteren aynı zamanda kamusal alanı aşan, bireysel seçimlerin ve aile-hane içerisindeki ilişkilerin şekillendirdiği özel alandaki kimlik ve aidiyet ilişkilerini daha da yakından ilgilendirmektedir. Bu anlamda Orta Doğu'da güncel sosyal ve siyasi hareketlerin

odak alanı kimlik sorunlarının kökleştiği özel alan ve bu alanın ortaya çıkardığı meşruiyet problemi, devlete ait egemenlik ilişkilerini tanımlayan ulus-devlet türü kavramları kısıtlı ve dar kapsamlı bir duruma getirmektedir.

Orta Doğu'nun en önemli toplumsal olgusu olan aşiretçilik bölgede ulus-devletleşme açısından en önemli sorunlardan birisidir. Yaklaşık 400 yıl Osmanlı İmparatorluğu altında rahatça yaşayan ve kendi bölgelerinde özgül bir ağırlığı olan Aşiretler ulus-devletleşme ile hukuksal ve siyasal zorluklarla karşılaşmışlardır. Tabii burada Orta Doğu toplumlarındaki iç problemlerden bahsediyoruz ancak bu problemin en büyük kaynaklarından biriside dış kaynakların bölge üzerinde kendi çıkarları uğruna yaptıkları davranışlarda ulus-devletleşmeyi bu bölgede sekteye uğratmasıdır. Bununla birlikte milliyetçilik kavramının ön planda olduğu ulus-devlette Aşiretlerin geçmişten gelen ümmet kimliğiyle zıt düşmektedir. Dinlerin çıkış yeri olan Orta Doğu'da bu durum son derece olağan karşılanmalıdır. Çünkü birisi içselleştirilmiş bir kimlik iken diğeri dışarıdan gelen bir ideolojik aygıttır.

Orta Doğu'nun Batılı güçler tarafından çizilen ve yönlendirilen siyasal coğrafyası; sanayi yoluyla uluslaşma sürecini yaşamayan, vatandaşlığı cemaat ve aşiret kavramıyla tanımlayan ekonomik ve sosyal yapısı ile baskın kültürel öğelere dayanan aşiretlerin kontrolündeki devletin çoğunlukla toplumsun diğer katmanlarını yönetimden dışladığı ve itaate zorladığı kırılğan bir yapı arz etmektedir.

Başarısız totaliter devlet yapılanması ile aşiret-devlet modelinin teokratik yönetim biçiminin yaygın olduğu bu sosyo-ekonomik ortamın demokratikleştirilmesi, müdahaleler ve bölge üzerinde cereyan eden küresel güç mücadelesi nedeniyle mümkün olamamıştır. Diğer taraftan son dönemde daha çok ABD kaynaklı sözde demokratikleşme adımları kısa vadede bir taraftan hassas dengeler üzerine kurulmuş olan siyasal yapılanmada istikrarsızlığı körüklerken diğer taraftan da bölge ülkelerinde Batı karşıtlığını güçlendirmektedir.

Yapay siyasi sınırların hem sosyal hem de kültürel bütünlük taşımadığı, zayıf devlet geleneği ve sorunlu yönetimlerin yaygın olduğu bu ortamda çoğunlukla tarihi geçmişi olan sosyal, siyasal ve ekonomik gerilimlerden kaynaklanan sorunların çözümlenmesi mümkün olamamaktadır.

Orta Doğu'nun sosyo-kültürel coğrafyası, İslam ve feodal yapı çerçevesinde biçim almıştır. Bağımsızlık sürecine egemen olan Arap milliyetçiliği- sosyalizminin başarısızlığı, dinsel kimliği güçlendirmiştir. Egemen aşiretlere dayanan mevcut yönetimlerin başarısızlığı,

elitler ve aşiretlerin eliyle idare tarzı, geniş kitleleri siyasetin dışına itmesi ve Batı'da yönelen olumsuz etkileşim köktenci siyasal İslam'ı güçlendirmiştir. Bu ortamda Orta Doğu'nun kendi modernleşmesi söylemiyle ortaya çıkan siyasal İslam, sosyal bir proje yaratamamıştır. Siyasal İslam'ın şiddete yönelen grupları ise halktan destek görmemeleri nedeniyle marjinalleşerek başarısız olmuştur.

Orta Doğu'nun mevcut sosyal ve kültürel yapısı kendi dinamikleriyle geleceğini yaratabilme becerisinden yoksundur. Orta Doğu'nun sosyo-psikolojik ortamı; Filistin sorunu, etnik ve mezhepsel bölünmüşlük, son otuz yılda aralıksız yaşanan savaş ortamı, ağır ekonomik koşullar gibi nedenlerle "ne istemediğini bilen" fakat "istediğini nasıl gerçekleştirebileceği yolunda sorunlu" bir yapı arz etmektedir. Bu durumun tetiklediği etnik ayrışmaların, siyasi sınırları değişmeye zorladığı görülmektedir. Bu noktada çıkış yolu olarak görülen siyasal İslam'ın özellikle sorunların temelini oluşturan feodal yapılanmayı daha güçlü hale getirmesi sosyal ve kültürel bir sarmal yaratmaktadır. Bu sarmal Orta Doğu'nun küreselleşme ile olan siyasal etkileşiminin de seyrini belirlemektedir.

1980'li yıllardan itibaren görünür bir şekilde ivme kazanarak öne çıkan ve çok boyutlu bir yapı arz eden küreselleşme hemen hemen her alana değişik yönleriyle nüfuz etmekte ve dünyayı bir değişim ve dönüşüm sürecine sokmaktadır. Hem kültürel, hem siyasal ve hem de ekonomik alanda önemli gelişmeler yaşanmakta, gerek taraftarları gerek karşıtları bu süreçten etkilenmektedir.

Küreselleşme olgusu ilk ve en önemli olarak ekonomiyi dünya ölçeğinde bütünleştirmektedir. Bilgi iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve bundan dolayı sermayenin sınır tanımayan bir özellik sergiler hale gelmesi durumu söz konusu olmuştur. Bu durumda sermayenin, siyasal sınırları tanımak gibi bir nosyonu kalmamıştır. Bununla birlikte, çok uluslu şirketlerin, bir çok ülkede faaliyet göstermesi ulus-devletin varlığını da sorgular hale getirmiştir. Dünyanın her yanına yayılan çok uluslu şirketler, faaliyetlerini güvence altına alma arzusu içinde olmakta ve bundan dolayı ulusal hukuk sistemlerini kendilerine kolaylık sağlar hale getirme yönünde değiştirmektedir. Ulus-devletlerin güç sıralamasında da ekonomik gücün askeri güç kadar önem taşır hale gelmesiyle dünyada tüm ögeler ekonomiyeye göre şekil almaktadır. Tüm devletler de bu küresel ekonomik süreçten tamamıyla etkilenmektedir. Dünyanın durumunu belirleyen en önemli öge artık ekonomi olmuştur.

Küreselleşme süreci Orta Doğu'daki değişimin hem nedenler hem de sonuçları arasında büyük bir alan kaplamaktadır. Küreselleşme, Orta Doğu halklarına, kendi geleceğine

sahip çıkma fikrini aşlamıştır. Bu anlayış ile Orta Doğu'daki küresel değişimlerin bir sebebi ve aynı zamanda sonucudur. Orta Doğu'da küreselleşme sürecinin güçlenmeye başladığına tanık olmaktadır. Küreselleşme süreci ile birlikte üretim, tüketim şekilleri ile sosyal ve politik hayatın da işleyişi etkilenmektedir. Orta Doğu'nun küreselleşmesi onun dünya ile ekonomi, sosyal ve kültürel olarak da daha fazla dünyaya entegre olmasını sağlamaktadır. Küreselleşmenin ortaya çıkardığı iletişim ve haberleşme tekniklerindeki devrim, demokratik taleplerin de önünü açmaktadır. Küreselleşme süreci birey ve toplum yaşamını derin bir şekilde etkilemektedir. Daha çok özgürlük isteyen, totaliter tutumları daha açık ve sert bir şekilde reddeden bireyler ve toplumlar oluşmaya başlamıştır. Arap Baharı olayları bu bahsettiğimiz olayları birebir yansıtmaktadır.

2000'li yıllar, Arap devlet sisteminde siyasal, toplumsal ve ekonomik krizlerin yoğunlaştığı, bu toplumları yöneten rejimlerin meşruiyet krizinin derinleştiği yıllar oldu. Özellikle Tunus ve Mısır gibi, küresel sistemle bağlantısı güçlü olan devletlerde, grevler, iş bırakmalar ve isyanlar 2004'ten sonra adeta gündelik olaylar halini almıştı. Bu protestolar, hızla toplumun farklı kesimlerinin dahil olmasıyla kitle gösterilerine dönüşerek 2011'de patlak veren Arap Baharı adını verdiğimiz ayaklanmaların itici gücünü oluşturdu. Uzmanlara göre Arap Baharı olaylarının ortaya çıkmasındaki iki olgu uzun soluklu otokratik yönetimlerin varlığı ve bunun yanı sıra ortaya çıkan toplumsal yorgunluk.

21. Yüzyılda küreselleşme neticesiyle iletişim ve haberleşme olanaklarının artması ile başka ülkelerin rahat ve refah hallerine bakan bu ilgili ülkeler rahatsızlıklarını dile getirmeye başlamışlardır. Arap Baharı sürecinde önemli bir yer tutan sosyal medya da bu sürecin hızla yayılmasına ve insanların birlikte hareket etmeleri için bir araya gelmelerine neden olmuştur. Yaşanan şiddetli protestolar, zarar gören masum insanlar, artık işlemez hale gelen kamu idareleri, devrilen rejimler ve yıkılan diktatörler hepsi bu sürecin bir parçası olmuştur.

Arap dünyası için 2011'deki Arap Baharı olayları yeni bir başlangıç olmaktan çok, bir yüzyıllık mücadelenin son halkasını oluşturmaktadır. Arap toplumlarının başlangıçta sömürgeciliğe karşı verdiği kurtuluş mücadeleleri, Soğuk Savaş döneminde ABD'nin post-sömürgeci dönemi başlatması, Nasırcılık ve Baasçılık gibi iki temel sol ideoloji ve bu dönemde oluşan devlet kapitalizmi, Sovyetler Birliği'nin Arap dünyasında oynadığı rol iyice öğrenilmeden meydana gelen kırılmaların anlaşılıp kavranması olanaksızdır.

Kritik dönüm noktalarından olan "Arap Baharı" süreci eğitimini yarıda bırakıp, seyyar satıcılık yapmaya başlayan Muhammed Buazizi adlı bir Tunuslu gencin 17 Aralık 2010 günü Sidi Bouzid'deki Valilik karşısında kendisini ateşe verdiği tek kişilik eylemi ile başlamıştır.

Tunus, Arap Baharı olan diğer ülkelerle kıyaslandığında az şiddetin ve az ölümün yaşandığı olaylar sonucu ülkenin Cumhurbaşkanı Bin Ali yönetimi bırakmak zorunda kalmış ardından geçici hükümet kurulmuş, 23 Ekim 2011 tarihinde Kurucu Meclis seçimleri yapılmış ve bu seçimler bu sürecin içerisine yer alan ülkelerde yapılan ilk serbest ve adil seçimler olarak tarihe geçmiştir. Bu seçim sonrası oluşan Kurucu Meclis öncülüğünde kurulan ve her kesimden insanın görev aldığı Anayasa Komisyonu, ülkedeki her kesime hitap eden ve eski olaylardan ders alınarak hazırlanan yeni Anayasa tamamlamıştır. Bunun yanı sıra ülke bu anayasaya göre yeni Başbakan ve Cumhurbaşkanı seçerek gerek bölge ülkelerine örnek olmuş gerek de diğer ülkelerden farklılığını ortaya koymuştur.

Tunus'ta 19. Yüzyılın ortalarından başlayarak, gerek Burgiba gerekse Bin Ali zamanında devam eden hukuk, eğitim, kültür ve sosyal alanda yapılan reformlar sonucunda hem eğitilmiş hem de siyasi kültüre sahip geniş bir orta sınıf meydana gelmişti. Bununla birlikte hem Arap Baharı sürecinin Tunus'ta demokratik bir eylem olarak başlamasına hem de sürecin diğer ülkelere nazaran başarı ile sürdürülmesine sebebiyet vermişti. Buna örnek olarak Tunus'ta protestoların başlaması ile birlikte Cumhurbaşkanı Bin Ali olaylar bir iç savaşa dönüşmeden Tunus'u terk etmesi de bu anlayışın bir tezahürü olmuştu. Tunus'ta devrim sonrası yapılan ilk seçimleri kazanan İslamcı kesimin partisi NAHDA kazanmış olmasına rağmen parti gerek kendi önceliklerinde vazgeçmemiş gerekte Mecliste çoğunluk olmasına rağmen iktidarı seküler duyarlılığa hâkim Ettakol partileri ve Cumhuriyet Kongre Partisi ile paylaşmış, hem de ülkenin içinde bulunduğu durumu göz ardı etmeden anayasasını yapmıştır.

Tunus'ta anayasa yazımında büyük ve ciddi sıkıntılar yaşansa da bir çıkmaza hiç girilmemiştir. Tunus'ta dört değişik taslak üzerinde ciddi tartışmalar yaşanmış fakat Nahda'nın düşük profili, geri planda gözüken ama etkin uzlaşma siyaseti sayesinde neredeyse tüm toplumsal aktörlerin içinde yer aldığı ortak uzlaşmanın sonucunda barışçıl bir şekilde tamamlanmıştır.

Tunus'un tüm bu farklılığı kazanması ve başarılı olmasında tarihi süreç içerisinde Fransa ile karşılıklı ilişkiler sonucunda yapılan reformlar ve bunların neticesinde ortaya çıkan eğitilmiş ve güçlü orta sınıf, Tunus'un kendine özgü sosyal ve siyasi kültürü, tecrübe ve kurumsal yapı gibi özelliklerin etkisi büyük olmuştur. 1881 yılında Tunus'u işgal eden

Fransa'nın bu ülke üzerindeki günümüze kadar sonuçlanan etkisi daha da hissedilmeye başlanmıştır. Fransa yaptığı işgallerden sonra himaye ve sömürge altına aldığı ülkelerde uyguladığı politikalardan farklı bir anlayışı Tunus'ta uygulamıştır. Fransa, diğer sömürgelerinde özellikle Fransızca dilini dayatıp, belli bir kültür aşılansa da Tunus'ta yaptığı gibi planlı ve yapıcı olmamıştır.

Fransa'nın Tunus'u işgali ile birlikte ülkede mali, eğitim, idari, tarım ve halkla hizmetler dahil tüm birimleri denetimleri ve yönetimleri altına almış ve himaye dönemi boyunca idari, hukuk, kültür, ekonomi ve eğitim ile ilgili yaptıkları reformları bu ülkenin idaresine, siyasetine, ekonomisine, toplumsal ve dini yaşantısına doğrudan entegre ederek Tunus yaşamını günümüze dek etkileyen sonuçlar doğuracak bir biçimde ülkeyi yeniden yapılandırmıştır. Tunus'un Arap Baharında diğer ülkelere nazaran başarılı olması nedenlerinin başında gelen sivil toplum anlayışı ve sendikal hareketler de Fransa himaye döneminde başlamıştır.

Tunus'un diğer Arap ülkelerine göre başka farklılıkları da vardır. Tunus kurulduğu andan itibaren ordu gerek Burgiba gerekse Bin Ali tarafından siyasi arenada uzak bir şekilde pasif olarak tutulmuş ve eğitime çok önem verilmiş, dini eğilimlerin etkisi azaltılmak istenmiş ayrıca toplumun her kesimine hitap eden laik politikalar uygulanmıştır. Tunus'ta turizmin de etkili olmasıyla dış ülkelere açık hale gelmiş ve Tunus halkı farklı yaşam tarzlarını yakından görme imkanı bulmuş ve bu durum kendi ülkelerini sorgulamaya sevk etmiştir. Bu özellikleriyle Tunus diğer Arap ülkelerine nazaran hem laik hem de demokratik fikirlere daha fazla sahip bir halka sahip olmuştur.

Bunlarla birlikte Tunus diğer Arap ülkelerine nazaran daha homojen bir yapıya sahiptir. Suriye, Yemen veya İran gibi etnik ya da mezhep farklılıkları (Şii-Sünni) Tunus'ta yoğun değildir. Bu açıdan Tunus'ta iktidara karşı halkın bir olması sağlanmış, aynı amaç doğrultusunda hareket etmek daha kolay olmuştur. Mezhepsel veyahut etnik farklılıkların az olduğu ülkelerde istikrarı sağlamak daha kolaydır, bundan dolayı Tunus halkı süreci kontrol altında tutabilmiş ve başarıya ulaşmıştır.

Tunus'ta en son yapılan parlamento seçimleri 26 Ekim 2014'de yapılmıştır. 217 sandalyeli parlamentoda laik Fransa tarafından desteklenen Nida Tunus Partisi oyların %39,17'si ile 85 vekil çıkarmış, ikinci olan parti NAHDA %31,79 ile 69 vekil çıkarmıştır. Bugün hala Nida Tunus Partisi ile Fransa ve Tunus arasında senelerin verdiği bir iç içe geçmişlik devam ederken, Fransa Tunus'ta en etkin aktör konumunda olmaya devam

etmektedir ve Tunus'taki Fransız etkisini kırabilmek çok mümkün görünmemektedir. Genel seçimlerden sonraki Tunus belediye seçimlerinde Tunus tarihinde bir ilk yaşandı. Yerel seçimlerde Tunus'ta NAHDA partisinde aday olan Suad Abdurrahim isimli bir kadın Tunus'ta seçilen ilk kadın belediye başkanı oldu. Bu durum gerek Tunus'un modernleşmesi gerekse Tunus ulus-devletinin temellerini daha da sağlamlaştırmak açısından çok önemlidir.

Suriye'deki Baas rejimi, önce Hafız Esad ardından oğul Beşar Esad ile varlığını 40 yılı aşkındır sürdüren ve artık meşruiyetini yokluğundan oluşabilecek kaos senaryosuna dayandırarak sağlamaya çalışmaktadır. Beşar Esad görevi ilk geldiği zaman yaptığı bazı siyasi reform girişimlerine rağmen daha sonra babası Hafız Esad gibi rejimin kontrolündeki güçlü askeri ve güvenlik kurumlarını kullanarak muhalefeti bastırmak amacıyla ülkeyi otoriter bir şekilde yönetmeyi tercih etmiştir. Beşar Esad'ın yapmak istediği(!) ancak bir türlü yapamadığı hem ekonomik hem siyasi reformlar Suriye'yi kendini Arap Baharı olaylarının içinde hatta son yıllarda dünya olaylarının merkezinde buldu. Baas rejimi ülkedeki iç savaşa rağmen halen daha içi neredeyse boşalmış olan "vahda, hürriya, iştirakiya" (birlik, özgürlük, sosyalizm) ilkesine sarılmakta ısrar etmektedir. Baas Partisi'nin gitgide ülke genelinde eriyen tabanı, devletin merkez ve taşradaki idari kurumlarını zayıflatmakta diğer bir taraftan da Beşar Esad'ın dayandığı toplumsal temeli derinden sarsmaktadır.

Suriye'nin halen daha devam eden bir mezhep savaşına sürüklenmesinde, Fransa'nın bu ülkede uyguladığı politikaların etkisi bulunmaktadır. Fransa Suriye'yi kontrolü altında aldığı anda bu ülkede kendisine karşı bir ulusal direnişin çıkmasını önlemek için dini, mezhepsel ve etnik ayrımları körüklemiştir. Suriye'de buldukları süre boyunca Fransızlar, ülkede çoğunluk olan Sünni Arapları kontrol altında tutmak için yerel işbirlikçi azınlıkları kullanmıştır. Bu bağlamda Suriye bağımsız olduktan sonra ordusunun temelini oluşturan yerel askeri kuvvetler Fransızlar tarafından genellikle Nusayri, İsmaili ve Dürzilerden oluşturulmuştur. Bundan ötürü Hafız Esad gibi Nusayri subayların ordu içinde kilit rütbelere yükselerek darbe yapmalarında Fransız manda yönetiminin payı da bulunmaktadır. Yani buradan şu sonuç çıkarılabilir yarım asırdır Suriye'yi yöneten Nusayri azınlığın bu ülkede iktidara gelmesinde Fransız manda idaresinin Suriye'de yürüttüğü uygulamaların doğrudan veya dolaylı etkisi bulunmaktadır.

Suriye'nin geleceği için yapılan uluslararası toplantılarda yeni tesis edilecek düzen içerisinde Baas Partisi'nin ve Beşar Esad'ın içinde yer alıp almayacağı sorunsalı halen daha belirsizliğini korumaktadır. Ancak Baas'ın ve Beşar Esad'ın bu iç savaştan büyük bir yara

olarak çıkacağı ise aşıkardır. Suriye'deki iç savaş artık yerel ve bölgesel bir mesele olmaktan çıkıp küresel bir sorun haline gelmiştir. Bir tarafta ABD'nin başını çektiği grup diğer tarafa ise Rusya'nın başını çektiği grup Suriye'de bir güç savaşı vermektedir. Türkiye'nin ise buradaki esas amacı komşuları arasında en uzun sınıra sahip olduğu Suriye'deki olayların tez bir şekilde bitmesi ve ülkesinde milyonlarca bulunan mültecilerin güvenli bir şekilde kendi topraklarına geri dönmesidir. Türkiye bunun için şu ana kadar iki defa başarılı bir sınır ötesi operasyon düzenlemiş ve oraları gerçek sahiplerine bırakmıştır.

Suriye'deki iç savaşın halen devam etmesi ve bununla birlikte gelişen uluslararası konjonktür ülkenin geleceğine ilişkin bir tahminde bulunmamızı zorlaştırmaktadır. Arap Baharı süreci ve sonrasında da görülen şu ki önümüzdeki dönemlerde de "meşruiyet" sorununun, Suriye'yi de kapsayan geniş bir coğrafyadaki siyasal dönüşümlerin merkezinde yer almaya devam edeceğini söyleyebiliriz. Geçmişten gelerek günümüze kadar olan süreçte bölgede yer alan rejimlerin geleneksel meşruiyet kaynakları; sömürgecilik karşıtı mücadele, Arap milliyetçiliği, Arap-İsrail çatışması gibi tamamen yok olmasa bile, acil bir şekilde çözüm bekleyen sosyo-ekonomik sorunlar, kimlik krizi ve Batı'yla ilişkilerin yeniden düzenlenmesi gibi yeni ve karmaşık meseleler rejimler üzerindeki baskıları giderek artıracaktır.

Arap Baharı süreci boyunca bölgesel ve küresel gelişmeler böyleyken yaşanan olayların bitiminde toplumların bu meşakkatli dönüşümü nasıl tanımlayacaklarına yönelik sorunları devam etmektedir. Bunun özelinde "Nasıl bir rejim?" sorusu ve model ülke tartışmasını da beraberinde getirmektedir. Bu tartışmalarda öne çıkan ülke ise Türkiye Cumhuriyeti'dir. Türkiye'nin Orta Doğu'da ve eski Osmanlı coğrafyasında artan bu önemiyle birlikte neo Osmanlılık tartışmaları da hararet kazanmıştır. Her ne kadar Orta Doğu merkezli bir İslam dünyasından günümüzde söz etmek mümkün olmasa da Türkiye şu anda ve ilerleyen zamanlarda Orta Doğu'ya öncülük veya liderlik yapabilecek en yakın ülke olarak gösterilmektedir.

Bunlarla birlikte Türkiye'nin Müslüman kimliğe ve demokratik bir idareye sahip oluşu, komşularımız olan gerek dini gerekse insani ortak paydalarımız olan bu ülkelere örnek teşkil etmektedir. Günümüzde her şeyden daha çok ihtiyacımız olan barış ve huzurlu bir dünya için Türkiye'nin de üzerine düşen temsil görevini en iyi şekilde yerine getirerek, bize bir noktada rol model gözüyle bakan ülkelerle tecrübelerini paylaşarak onların iyi bir demokrasi ve yaşam standardına kavuşmalarına yardımcı olmalıdır.

Orta Doğu devlet tipinin ve Osmanlı İmparatorluğu'nun gerisinde bıraktığı cemaatsi etnik ve dini yapılar, bulunduğu ülkelerdeki egemenlik ilişkisini tanımlayan "ulus-devlet" kavramının ötesinde, devletin sınırlarını gösteren kamusal alanı aşan, bireysel seçimlerin ve aile-hane içerisindeki ilişkilerin şekillendirdiği özel alandaki kimlik ve aidiyet ilişkilerini daha yakından ilgilendirmektedir. Bu anlamda Orta Doğu'da güncel sosyal ve siyasi hareketlerin odak alanı olan kimlik sorunlarının kökleştiği özel alan ve bu alanın ortaya çıkardığı meşruiyet problemi, devlete ait egemenli ilişkilerini tanımlayan ulus devlet türü kavramları kısıtlı ve dar kapsamlı duruma getirmektedir.

Sonuç olarak Arap Baharı olayları iktidarı değiştirmenin önemli bir kilometre taşı olabilecek gizli gücünü korumaktadır. Fakat bununla birlikte ABD ve bölgesel aktörler, Orta Doğu'da kökten bir değişim taraftarı olmadıklarını Mısır örneğinde olduğu gibi ortaya koymuştur. Tunus'ta başlayan ve bugün halen daha Suriye'de devam eden isyan dalgası, en azından on yıllık bir tarihsel periyodun ilk evresini nitelemektedir. Birinci Dünya savaşı sonrası eski düzenin yıkılıp yerine yeni düzenin kurulmasıyla başlayan yaklaşık yüz yıllık süreçte Arap devlet sistemini ve genel olarak Orta Doğu devletler sistemini derinden etkileyen dönüm noktaları vardı. Örneğin 1948 İsrail Devleti'nin kuruluşu, 1979 Camp David Süreci ve İran Devrimi, 1990 Körfez savaşı gibi önemli tarihsel döngüler bölgedeki güçler dengesi açısından önemli değişimlerle sonuçlanmıştı. Arap ayaklanmaları toplumların tam anlamıyla yönlendirilemez olduğunu da gösterdi. Bundan dolayı önümüzdeki yıllarda hangi toplumsal dinamiklerin ağırlıklı olarak ön plana çıkacağı, ülkelerin içsel gelişimlerinin ve bölgesel düzeyde makro gelişmelerin nasıl seyredeceği hususunda analiz yapmayı zorlaştıran istikrarsız yeni bir dönemi ifade etmektedir.

KAYNAKÇA

AÇIL, Murat, 2017, *Tunus'un Demokratik Dönüşümü ve Anayasa Yapım Süreci*, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt 25 Sayı 1, 165-203.

ADİL, Muhammed, 2011, *Tunus Halk Devrimi ve Sonrası*, Orsam Rapor No: 36 Mart, Ankara.

ADİL, Muhammed, 2011, *Tunus Halk Devrimi ve Sonrası*, Orsam Rapor No: 36 Mart, Ankara.

AKBAŞ, Zafer, 2012, *Ortadoğu'da Değişim Süreci ve Türk Dış Politikası*, Akademik Yaklaşımlar Dergisi İlkbahar, Cilt: 3, Sayı: 1, s. 51-73.

AKÇURA, Yusuf, 1928, *Türk Yılı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul.

AKILLI, Erman, 2012, *Türk Dış Politikası Zemininde Arap Baharı*, Ortadoğu Analiz, Cilt: 4, Sayı: 37, s. 39-45.

AKINCI, Abdulvahap, 2012, *Modern Ulus Devletlerin Doğuşu*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Sayı:34, 61-70.

AKPINAR, Mahmut, 2012, *Orta Doğu'daki Dönüşüm ve Türkiye*, Turgut Özal Üniversitesi, Ekonomik Sosyal ve Siyasal Araştırmalar Merkezi(ESSAM), Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, Ankara.

ALAGÖZ, Mustafa, 2005, *İdeolojik Aklın Serüveni*, Babil Yayınları, İstanbul.

ALKAN, Mustafa, 2016, *Osmanlı Devletinin İslam Birliği Siyaseti: Ortadoğu'nun Osmanlılaşması*, Gazi Akademik Bakış, 9 (18), 17-32.

ALTINOĞLU, Garbis, 2011, *Seçme Yazılar/ Ortadoğu*, Belge Yayınları, İstanbul.

ALTUN, Altun, 2016, *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik ve Ulus-Devlet*, International Journal of Academic Value Studies Vol:2 Issue:3, 145-160.

AMANOV, Shatlyk, 2004, *Haftız Esad Dönemi Suriye Dış Politikası*, Ortadoğu Siyasetinde Suriye Derleyen: Türel Yılmaz, Mehmet Şahin, Platin Yayınları, Ankara.

AMANOV, Shatlyk, 2016, *Suriye*, Modern Orta Doğu Siyasi Tarihi Editör: Hasan Öztürk, Bilgesam Yayınları, İstanbul.

- ANIL, Y. Ş. , 2006, *Sokrates*, Kartaş Yayınevi, İstanbul.
- ARI, Tayyar, 2012, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset*, Savaş ve Diplomasi Cilt-1, 5. Baskı, MKM Yayıncılık, Bursa.
- ARIBOĞAN, Deniz Ülke, 2004, *Barışı Hayal Edemeyen Bölge; Ortadoğu*, Milletlerarası Ortadoğu, Kaos mu, Düzen mi? Konferansı, Yayına Hazırlayanlar, Ali Ahmetbeyoğlu, Recep Ahıskalı, Hasan Demiroğlu, Yahya Başkan, Altan Matbaacılık, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul.
- ARİSTOTELES, 2010, *Politika*, Çev. Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Armaoğlu, Fahir, 2004, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 14. Baskı, Alkım Yayınları, İstanbul.
- ARMAOĞLU, Fahir, 2007, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul.
- ARSLAN, Ali, 2006, *Avrupa'dan Türkiye'ye İkinci Yahudi Göçü*, Truva Yayınları, İstanbul.
- ATAMAN, Muhittin, 2012, *Suriye'de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum*, SETA Rapor No:6 Nisan 2012, Ankara.
- ATASOY, Fahri, 2005, *Küreselleşme ve Milliyetçilik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- ATAY, Falih Rıfkı, 1964, *Zeytin Dağı*, Varlık Yayınevi, İstanbul.
- ATEŞ, Hamza ve ÜNAL, Soner, 2004, *Devletin Doğdu Yer: Antik Çağ Ortadoğusu'nda İdari Hayat*, Bilgi: Sosyal Bilimler Dergisi (8), 21-42.
- AVCIOĞLU, Gürcan Şevket, 2014, *Immanuel Wallerstein'in Dünya Sistemi, Jeopolitik ve Jeokültür Kuramı*, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi Sayı:31, 97-110.
- AYBARS, E. , 2000, *2000'li Yıllarda Kalkınma ve Küreselleşme Açısından Türkiye'de Ulus Devlet Olmanın Önemi*, Dicle Üniversitesi Rektörlüğü, Diyarbakır.
- AYDIN, Muhammed Şerif, 2014, *Arap Baharı ve Mısır'da Yansımaları*, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- AYDIN, Suavi, 1993, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, Gündoğan Yayınları, Ankara.

AYHAN, Veysel, 2012, *Tunus İsyanı: Arapların Devrim Ateşini Yakması*, Ortadoğu Etütleri Cilt 3 No 2, 59-93.

AYHAN, Veysel, ORHAN, Oytun, 2011, *Antalya’da 1-2 Haziran 2011 Tarihlerinde Gerçekleşen “Suriye’de Değişim Konferansı”nin Tam Deşifresi*, Orsam Rapor No 61.

BACCOUCHE, Neji, 2012, *Demokrasiye Geçişin 3 Komisyonu*, Çeviren: Reha Yünlüel, Anayasa Hukuku Dergisi Cilt 1 Sayı 2, 113-119.

BACIK, Gökhan, 1998, *Ekonomik Dış Politika: Yeni Dünya Düzeni Bir Zorunluluk*, Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Sayı: 32, İstanbul.

bahari-nin-neresinde.

BAKAN, Selahaddin, TUNCEL, Gökhan, 2012, *Küreselleşmenin Ulus Devlet Üzerindeki Etkisi*, Birey ve Toplum Cilt 2 Sayı 3, 51-65.

BARNETT, Michael, 1995, *Sovereignty, Nationalism and Regional Order in the Arab States System*, The MIT Press.

BAŞKAN, Birol, 2011, *Buazizi’nin Yaktığı Ateş: 21. Yüzyıl Başında Arap İsyancıları*, Akademik Ortadoğu Cilt 6 Sayı 1.

BAUMAN, Zygmunt, 2010, *Küreselleşme*, 3. Baskı, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

BAYHAN, Vehbi, 2014, *Yeni Toplumsal Hareketler ve Gezi Parkı Direnişi*, Birey ve Toplum Cilt 4 Sayı 7, 23-57.

Bilgesam, 2011, *Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi*, Bilgesam Yayınları, İstanbul.

BİLGİN, Abdul Rezak, 2014, *Arap Baharı Sürecinde Orduların Tutumu: Mısır, Libya ve Tunus Örnekleri*, Birleşik Yayıncılık, Ankara.

BLACK, Antony, 2001, *Siyasal İslam Düşüncesi Tarihi*, Çev. Sevda Çalışkan-Hamit Çalışkan, Ankara.

BOURDIEU, Pierre, 2016, *Devlet Üzerine*, 2. Baskı, Çev. Aslı Sümer, İletişim Yayınları, İstanbul.

BOZARSLAN, Hamit, 2016, *Ortadoğu'nun Siyasal Sosyolojisi*, 4.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

BOZARSLAN, Hamit, 2015, *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi*, 4.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

BOZKURT, Veysel, 2015, *Değişen Dünyada Sosyoloji*, 12.Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.

BULUT, Çağrı Kaderoğlu, 2014, *Yeni Toplumsal Hareket Tartışmalarında Amerikan Ekolü: Kaynak Mobilizasyonu ve Siyasi Fırsat Yaklaşımları*, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, Sayı: 39.

BULUTAY, Tuncer, 2004, *Kalkınma ve Büyüme*, İktisat, İşletme ve Finans, Yıl. 19, Sayı. 214, s. 24-26. Ankara.

BUZKIRAN, Davut, KUTBAY, Hüseyin, 2013, *Arap Baharının Türkiye'ye Olan Ekonomik ve Sosyal Etkileri*, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi Cilt 5 No 1, 147-162.

CEVİZCİ, Ahmet, 1999, *Paradigma Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul.

CHILDE, Gordon, 2007, *Tarihte Neler Oldu?*, 4. Baskı, Çev. Alaeddin Şenel-Mete Tunçay, Kırmızı Yayınları, İstanbul.

CHOUEIRI, Youssef, 2011, *Ortadoğu Tarihi*, 1.Baskı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.

CLEVELAND, William L., 2008, *Modern Ortadoğu Tarihi*, Çev. Mehmet Harmanacı, Agora Kitaplığı, İstanbul.

CLEVELAND, William, BUNTON, Martin, 2009, *A History of the Modern Middle East*, Westview Pres.

COŞGUN, Melik, ZARPLI, Çağdaş, 2015, *Ortadoğu'da Uluslaşma Sorunu Üzerine Bir Deneme: Modernlik*, HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi Cilt 4 Sayı 8, 188-198.

ÇALIŞKAN, Koray, 2008, *Ortadoğu Siyaseti ve Toplumlarını Anlama Yolları*, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, s. 39.

ÇAVUŞOĞLU, Mevlüt, 2016, *Müreffeh ve İstikrarlı Bir Orta Doğu*, Yeni Türkiye Orta Doğu Özel Sayısı 82, s. 25-26.

Çayır, Kenan, 1999, *Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri: Yeni Sosyal Hareketler*, Yeni Sosyal Hareketler Hazırlayan: Kenan Çayır, Kaknüs Yayınları, İstanbul.

ÇAYIR, Kenan, 2016, *Yeni Sosyal Hareketler*, 2. Baskı, Kaknüs Yayınları, İstanbul.

ÇETİN, Halis, 2003, *Modernleşme ve Türkiye'de Modernleştirme Krizleri*, Siyasal Kitabevi, Ankara.

ÇIMRIN, Füsün, 2010, *Yeni Toplumsal Hareketler ve Kentsel Yaşam*, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, Haziran Sayı: 2.

ÇOBAN, Barış, 2009, *Yeni Toplumsal Hareketler, Sınıf Mücadelesi ve Ütopya*, Küreselleşme, Direniş, Ütopya, Yeni Toplumsal Hareketler, Küreselleşme Çağında Toplumsal Muhalefet Hazırlayan: Barış Çoban, Kalkedon Yayınları, İstanbul.

ÇOPUROĞLU, Y. Cemalettin, ÇETİN Beyzade Nadir, 2010, *Yeni Sosyal Hareketler Paradigması Bağlamında Türkiye'deki Küreselleşme Karşıtı Grupların Birbirleriyle ve Dünyadaki Karşıtlarla Karşılaştırılması*, Sosyoloji Araştırma Dergisi Cilt 13 Sayı 1, 67-100.

DAĞ, Ahmet Emin, 2013, *Suriye Bilad-i Şam'ın Hazin Öyküsü*, 2. Baskı, İHH İnsani Yardım Vakfı Araştırma ve Yayınlar Birimi, İstanbul.

DEMİRTAŞ, Erdem, 2014, *Ortadoğu'da Devlet ve İktidar*, Metis Yayınları, İstanbul.

DENİZ, Ali Çağlar, 2015, *Arap Âleminde Yeşeren Demokrasi: Tunus*, Toplumsal Hareket Teorileri ve Ortadoğu İsyanları Editör: Ali Çağlar Deniz, Orion Yayınları, Ankara.

DİAKOV, V. ve KOVALEV, S. , 2014, *İlkçağ Tarihi Cilt.1*, 4. Baskı, Çev. Özdemir İnce, Yordam Yayınları, İstanbul.

DİNÇER, Osman Bahadır, COŞKUN, Gamze, 2011, *Mayınlı Arazide Yürümenin Adı: Suriye'de Değişimi Zorlamak*, Usak Yayınları, Ankara.

DÖNER, Gülay, 2014, *Ortadoğu'da Büyük Çözülme İlk Kıvılcım: Tunus'ta Yasemin Devrimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

DÖNMEZ, Rasim Özgür, 2011, *Yeni Siyasetin Kodları ve Ortadoğu'daki Devrimleri: Gerçekten Devrim mi?*, Ortadoğu Analiz, Haziran, Cilt: 3, Sayı: 30.

DURSUN, Davut, 1994, *Ortadoğu'nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler*, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi 1231-1274.

DURSUN, Davut, 1995, *Ortadoğu Neresi*, İnsan Yayınları, İstanbul.

DURUGÖNÜL, Esmâ, 2002, *Küreselleşme ve Toplumlar*, Sosyolojiye Giriş Hazırlayan: Sezel İlhan, Martı Yayınları, Ankara.

EFEĞİL, Ertan, 2013, *Fas ve Tunus'un Dış Politikalarının Belirleyicileri*, Ortadoğu Analiz Cilt 5 Sayı 52 Nisan, Ankara.

EMECEN, Feridun M., 2005, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, 3. Baskı, Kitabevi, İstanbul.

EMERSON, Rupert, 1965, *Sömürgelerin Uluslaşması*, Türk Siyasal İlimler Derneği Yayınları, Ankara.

ERDEM, Fazıl Hüsnü, 1993, *İbn Haldun'un Devlet Görüşü*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Sayı:6.

ERDEM, Hüsameddin, 2010, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi*, Hü-Er Yayınları, Beşinci Baskı, Konya.

ERGÜL, Ergin, 2016, *Jean Bodin'in Devlet Teorisi Üzerindeki Osmanlı Etkisi*, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XX, Sayı 1, 303-346.

EROĞLU, Müzeyyen, 2010, *John Locke 'un Devlet Teorisi*, Akademik Bakış Dergisi 21. Sayı Temmuz-Ağustos-Eylül 2010.

ERYILMAZ, Bilal, 1987, *Tanzimat'ın Türk Yönetimi Hayatındaki Yeri*, Akademik Araştırmalar Dergisi, Sayı:1, İzmir.

FINDLEY, Carter V. , 1992, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: The Sublime Porte 1789-1922*, Princeton.

FRASER, T.G., MANGO, A. MCNAMARA, R., 2011, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Freedom House, 2012, *Freedom in The World*, <https://freedomhouse.org/report-types/freedom-world>.

FROMKIN, David, 2004, *Barışa Son Veren Barış*, Epsilon Yayınları, İstanbul.

GELLNER, Ernest, 1992, *Uluslar ve Ulusçuluk*, Çev. Büşra Ersanlı Behar, Günay Göksu Özdoğan, İnsan Yayınları, İstanbul.

GELVİN, James L. , 2016, *Modern Ortadoğu Tarihi*, Çev. Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul.

GİDDENS, Anthony, 1994, *Sosyoloji Eleştirel Bir Yaklaşım*, Çev. M. Ruhi Esengül ve İsmail Öğretir, Birey Yayınları, İstanbul.

GİDDENS, Anthony, 2000, *Sosyoloji*, Hazırlayanlar: Hüseyin Özel ve Cemal Güzel, Ayraç Yayınları, İstanbul.

GİDDENS, Anthony, 2012, *Sosyoloji*, Kırmızı Yayınları, İstanbul.

GOLDSCHMİDT, Arthur Jr., DAVIDSON Lawrence, 2008, *Kısa Ortadoğu Tarihi*, Doruk Yayınları, İstanbul.

GÖKALP, Ziya, 1972, *Türkçülüğün Esasları*, Varlık Yayınları, İstanbul.

GÖKALP, Ziya, 1976, *Makaleler I*, Haz. Şevket Beysanoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

GÖZEN, RAMAZAN, 2011, *Tunus, Mısır... Ortadoğu'da İstikrar İçinde Değişim?*, http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2011103_ramazan.gozen.pdf.

GÖZLER, Kemal, 2007. *Devletin Genel Teorisi*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.

GÜÇTÜRK, Yavuz, 2014, *İnsanlığın Kaybı Suriye'deki İç Savaşın İnsan Hakları Boyutu*, SETA Yayınları, İstanbul.

GÜÇTÜRK, Yavuz, 2016, *Devrimden Darbeye Mısır'da İnsan Hakları*, SETA Yayınları, İstanbul.

GÜNDOĞAN, Ali Osman, 2002, *Devlet ve Milliyetçilik*, Doğu Batı Yıl 6 Sayı 21, 181-193.

GÜRAKAR, Tolga, 2014, *Bir Direniş Oyunu: Gezi'yi Bourdieu Üzerinden Okumak*, Sosyologca Sayı 7, İstanbul.

GÜRSON, Poyraz, 2010, *Suriye*, Atılım Üniversitesi Yayınları, Ankara.

HABERMAS, Jürgen, 2012, "*Öteki*" olmak, "*Öteki*"yle yaşamak, 6.Baskı, Çeviren: İlknur AKA, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

HALDUN, İbn, 2007, *Mukaddime I*, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, 5.Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.

HALDUN, İbn, 1954, *Mukaddime I*, Çev. Zakir Kadiri Ugan, Maarif Basımevi, İstanbul.

HALDUN, İbn, 2013, *Mukaddime I*, Çev. Turan Dursun, Kaynak Yayınları, İstanbul.

HARDT, Michael, NEGRI, Antonio, 2012, *Duyuru*, Çeviren: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

HASANOĞLU, Mürteza, 2001, *Küreselleşmenin Devlet Yönetimine Etkileri*, Sayıştay Dergisi, Sayı: 43, Ekim-Aralık.

HELL, David, HALL, Stuart ve MCGREW, Anthony, 1992, *Global Paradox and Reforming*, Oxford University Press, Oxford.

HEYWOOD, Andrew, 1999, *Demokrasi*, Sosyal ve Siyasal Teori Derleyen: Atilla Yayla, Siyasal Kitabevi, Ankara.

HİNNEBUSCH, A. Raymond, 1993, *State and Civil Society in Syria*, The Middle East Journal Washington: Indiana University Press, Vol. 47, No.2, S. 244-245.

HİNNEBUSCH, Raymond, 2003, *Explaining International Politics in the Middle East: The Struggle of Regional Identity and Systemic Structura*, New York: Manchester University Press.

HOBBS, Thomas, 2007, *Leviathan*, 6.Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

HOBSON, John M. , 2018, *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*, 5. Baskı, Çev. Esra Ermert, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

HOURANİ, Albert, 2012, *Arap Halkları Tarihi*, 9. Baskı, Çev. Yavuz Alogan, İletişim Yayınları, İstanbul.

HUOT, Jean-Louis, THALMANN, Jean-Paul, VALBELLE, Dominique, 2000, *Kentlerin Doğuşu*, 1.Baskı, İmge Kitabevi, İstanbul.

HÜTTEROTH, W.D. , 2011, *Osmanlı Topraklarının Ekolojisi*, Türkiye Tarihi 1603-1839 Editör: S. Faroqhi, Çev. Fethi Aytuna, Kitap Yayınevi, İstanbul.

International Crisis Group, 2011, *Popular Protests in North Africa and The Middle East (II): Yemen Between Reform and Revolution*, Middle East / North Africa Report, http://www.observatori.org/paises/pais_64/documentos/102%20Popular%20Protest%20in%20North%20Africa%20and%20the%20Middle%20East%20II_%20Yemen%20between%20Reform%20and%20Revolution.pdf.

IŞIK, Gülcan, 2013, *Sanaldan Sokağa Toplumsal Hareketler*, Nobel Yayınları, Ankara.

İNALCIK, Halil, 2001, *Türk Tarihinde Törü ve Yasa Geleneği*, Doğu Batı, Hukuk ve Adalet Üstüne, Sayı: 13, s. 69-91, Ankara.

İNALCIK, Halil, 2003, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600*, 1.Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

İNALCIK, Halil, 2009, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

İNALCIK, Halil, 2013, *Osmanlı ve Modern Türkiye Araştırmaları*, 1.Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.

İNALCIK, Halil, 2015, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-1*, 55. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

İSTANBUL TİCARET ODASI, 2000, *Suriye Ülke Etüdü*, İTO Yayınları, İstanbul.

KAFESOĞLU, İbrahim, 1999, *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

KARAKAŞ, Mehmet, 2000, *Türk Ulusçuluğunun İnşası*, Vadi Yayınları, Ankara.

KARLUK, Rıdvan, 2002, *Uluslararası Ekonomik, Mali ve Siyasal Kuruluşlar*, 5. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara.

KARPAT, Kemal H. , 2001, *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Çeviren: Recep Boztemur, İmge Kitabevi, Ankara.

KAUTSKY, John, 1962, *Political Change in Underdeveloped Countries*, John Wiley Press, New York.

KAYA, Karen, 2012, *Turkey and The Arab Spring*, Military Review, July-August 2012, s. 26-32.

KAZGAN, Gülten, 2002, *Küreselleşme ve Ulus Devlet Yeni Ekonomik Düzen*, 3. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

KIŞLAKÇI, Turan, 2011, *Arap Baharı*, Mana Yayınları, İstanbul.

KIZILÇELİK, Sezgin, 2002, *Sefaletin Sosyolojisi*, Anı Yayınları, Ankara.

KIZILÇELİK, Sezgin, 2003, *Küreselleşme ve Sosyal Bilimler*, 2. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara.

KIZILOĞLU, Seda, 2012, *İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in Gelişimi*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, s. 35-64.

KOCAOĞLU, Mehmet, 1995, *Uluslararası İlişkiler Işığında Ortadoğu: Parçalanmak İstenen Topraklar ve İstismar edilen İnsanlar*, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

KOÇAK, Konur Alp, 2012, *Yasemin Devrimi'nden "Arap Baharı"na Tunus*, Yasama Dergisi Sayı 22, 22-61.

KOLOĞLU, Orhan, 2017, *Türk- Arap İlişkileri Tarihi*, 2.Baskı, Tarihçi Kitabevi, İstanbul.

KONGAR, Emre, 2004, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 10. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.

KONGAR, Emre, 2016, *Küresel Terör ve Türkiye*, 16. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.

- KONGAR, Emre, *21. Yüzyılda Türkiye*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KORANY, Bahgat, 1987, *Alien and Besieged Yet Here to Stay: the Contradictions of the Arap Territorial State*, The Foundations of the Arab State Editör: G. Salame, Croom Helm, London.
- KORKMAZ, Abdullah, 2007, *Düzensizliğin Düzeni*, Kürenin Halleri Editör: Yaşar Kaya, Doğu Kütüphanesi, İstanbul.
- Kral Abdullah, 2013, *Biz Osmanlı'ya Neden İsyân Ettik?*, Kurşit Matbaacılık, İstanbul.
- KUNT, Metin, 2011, *Osmanlılar ve Safeviler Devletler, Devlet Yönetimi ve Toplumlar, 1500-1800*, Ortadoğu Tarihi Dini, Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Perspektiften Hazırlayan: Youssef M. Choueiri, İnkılap Kitapevi, İstanbul.
- KURUBAŞ, Erol, 2014, *Arap Baharında Türk Dış Politikası ve Türkiye'nin Orta Doğu'daki Konumuna Etkisi*, Uluslararası 1. Orta Doğu Sempozyumu Bildirileri Editör: Şamil Öçal, Cilt 1, 463-478.
- KÜÇÜKKELEŞ, Müjge, 2012, *Arap Birliği'nin Suriye Politikası*, SETA Analiz Sayı 51 Mart, İstanbul.
- LAPIDUS, Ira M., 2005, *İslam Toplamları Tarihi Cilt 1*, 3. Baskı, Çev. Yasin Aktay, İletişim Yayınları, İstanbul.
- LECA, Jean, 1998, *Neden Söz Ediyoruz?*, Uluslar ve Milliyetçilikler Derleyen: Jean Leca, Çev. Siren İdemen, Metis Yayınları, İstanbul.
- LEWIS, Bernard, 2010, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Harun Özgür Turan-Serpil Bilbaşar, Oğlak Yayıncılık, İstanbul.
- LEWIS, Bernard, 2006, *Ortadoğu*, 3.Baskı, Arkadaş Yayınları, Ankara.
- LOCKMAN, Zachary, 2012, *Hangi Ortadoğu?*, Küre Yayınları, İstanbul.
- LUTSKİY, Borisoviç, 2016, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla*, 2. Baskı, Çev. Turan Keskin, Yordam Yayınları, İstanbul.
- MACHIAVELLI, Niccolo, 2015, *Prens*, 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul.

MAHÇUPYAN, Ethem, *Doğu ve Batı Zihniyet Gerilimi*, Doğu Batı Düşünce Dergisi, Sayı.2 , Sayfa. 45-55. Ankara.

MAKTUF, Lütfi, 2013, *Tunus'u Kurtarmak*, Modus Kitap, İstanbul.

MANSFIELD, Peter, 2012, *Ortadoğu Tarihi*, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Say Yayınları, İstanbul.

MARDİN, Şerif, 2002, *Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk*, Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler 1, Derleyen: Mümtazer Türköne ve Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul.

MARSHALL, Gordon, 2003, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akın ve Derya Kömürçü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

MARSHALL, Gordon, *Toplumsal Hareketler*, Sosyoloji Sözlüğü Çev. Çev. Osman Akın ve Derya Kömürçü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

MARX, K., ENGELS, F., 2013, *Komünist Manifesto*, 16. Baskı, Çev. Celal Üster, Nur Deriş, Can Yayınları, İstanbul.

MASTERS, Bruce, 2017, *Osmanlı Devleti'nin Arapları 1516-1918*, Çev. Feray Çoşkun, Doğan Kitap, İstanbul.

MAZMAN, İbrahim, 2014, *Orta Doğu'da "Ulus-Devlet" Projesinin Çıkmazları*, Uluslararası 1. Orta Doğu Sempozyumu Bildirileri Editör: Şamil Öçal Cilt 1, 489-492.

MERCAN, Muhammed Hüseyin, 2016, *Suriye'de 1970 Darbesi ve Esed İktidarının Oluşumu*, Ortadoğu Analiz Cilt 8 Sayı 76, 29-30.

MEZGHANİ, Ali, 2015, *Tamamlanmış Devlet Arap Ülkelerinde Hukuk Sorunu*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

MINGST, Karen, 1999, *Essentials of International Relations*, W. W. Norton & Company, New York.

MİŞ, Nebi, 2012, *Suriye 2011*, Ortadoğu Yıllığı 2011 Editörler: Muhittin Ataman, Kemal İnat, Açılım Kitap, İstanbul.

OFFE, Clause, 1999, *Yeni Sosyal Hareketler: Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlaması*, Yeni Sosyal Hareketler Hazırlayan: Kenan Çayır, Kaknüs Yayınları, İstanbul.

OĞUZLU, Tarık, 2011, *Ortadoğu'da Demokratikleşme ve Türkiye Model Olabilir mi Tartışması: "Evet Ama!"*, Ortadoğu Analiz, Ankara.

OKTİK, Nurgün, 2002, *Globalleşme ve Yüksek Öğrenim*, Doğu Batı Düşünce Dergisi, sayı. 18, 112-113.

OKUMUŞ, Ejder, 2005, *Klasik Dönem Osmanlı Devlet'inde Din-Devlet İlişkisi*, Lotus Yayınları, Ankara.

OKUMUŞ, Fatih, 2015, *İslami Hareketin İktidar Deneyimi: Tunus ve Mısır*, Mana Yayınları, İstanbul.

OKUR, Mehmet Akif, 2009, *Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası*, Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi Sayı:48, 137-156.

OLCAY, Osman, 1981, *Sevr Andlaşmasına Doğru (Çeşitli Konferans ve Toplantı Tutanaqları ve Bunlara İlişkin Belgeler)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara.

ORAN, Baskın, 2001, *Küreselleşme ve Azınlıklar*, İmaj Yayınevi, Ankara.

ORHAN, Oytun, 2005, *Suriye, Dönüşüm ve Türkiye*, Stratejik Analiz Dergisi, Asam Yayınları Eylül 2005, Sayı: 65, s. 24, Ankara.

ORHAN, Oytun, 2011, *Suriye'de Demokrasi mi İç Savaş mı?: Toplumsal-Siyasal Yapı, Değişim Senaryoları ve Sürecin Türkiye'ye Etkisi*, Ortadoğu Analiz Cilt 3 Sayı 29, 8-26.

ÖNGÖR, Sami, 1964, *Orta Doğu (Siyasi ve İktisadi Coğrafya)*, Sevinç Matbaası, Ankara.

ÖZBUDUN, Ergün, 2000, *Etkisi Bugüne Uzanan Osmanlı Mirası ve Ortadoğu'da Devlet Geleneği*, İmparatorluk Mirası Derleyen: L. Carl Brown, İletişim Yayınları, İstanbul.

ÖZCAN, Azmi, 2013, *Tarihin Hesaplaşması: Ortadoğu'da Gizli Paylaşım Planları*, Yedi Kıta, Temmuz.

ÖZPEK, Burak Bilgehan, 2013, *Arap Baharı-Gezi Protestoları ve Hükümetlerin Meşruluğu*, Ortadoğu Analiz, Cilt: 4 /56, s. 52-59.

ÖZTÜRK, Hasan, 2016, *Modern Ortadoğu Tarihi*, Editör: Hasan Öztürk, Bilgesam Yayınları, İstanbul.

PAKSOY, Sadettin, PAKSOY, H. Mustafa ve ALANCIOĞLU, Erdal, 2013, *Küreselleşmenin Sosyo-Politik Etkileri: Arap Baharı*, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Yaz-2013, Cilt: 12, Sayı: 46, s. 169-182.

PAPPE, Ilan, 2007, *Modern Filistin Tarihi- Tek Ülke, İki Halk*, Çev. Nuri Plümer, Phoenix Yayınevi, Ankara.

PARLAR, Suat, 2006, *Ortadoğu Vadedilmiş Topraklar*, 3. Baskı, Mephisto Kitabevi, İstanbul.

PEKŞEN, Hasan Deniz, 2011, *Ortadoğu'da Halk Hareketlerinin Arka Planı*, <http://www.bilgesam.org/incele/1173/ortadogu'daki-halk-hareketlerinin-arkaplani/#.XKx5paAufIU>.

PLATON, 2006, *Devlet*, Çeviren: Sabahattin Eyüboğlu, M.Ali Cimcoz, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

POLAT, Ferihan, DURMUŞ, Ayşegül, 2015, *Immanuel Wallerstein Perspektifinde Arap Baharı; Tunus Örneği*, Çizgi Kitabevi, Konya.

PRASHAD; Vijay, 2012, *Arap Baharı, Libya Kışı*, Çev. Şükrü Alpagut, Yordam Kitap, İstanbul.

RAFEQ, Abdul-Karim, 2011, *Farklı Bir Güç Dengesi: 18. Ve 19. Yüzyılda Avrupa ve Ortadoğu*, Ortadoğu Tarihi Hazırlayan: Youssef M. Choueiri, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

SALIK, Nuri, 2001, *Beşar Esad Dönemi Suriye Dış Politikasında Pragmatizm ve Türkiye-Suriye İlişkilerinin Geleceği*, Ortadoğu Analiz, Cilt: 3, Sayı: 35, s. 20-32.

SALIK, Nuri, 2015, *Suriye'de Hafız Esad Rejiminin Ortaya Çıkışı Üzerine Bir Değerlendirme*, Ortadoğu Analiz Cilt:7 Sayı:66, 6-8.

SALIK, Nuri, 2016, *Suriye Tarihinin Dönüm Noktası: 8 Mart 1963 Darbesi*, Ortadoğu Analiz, 8 (76), 25-27.

SANDER, Oral, 1996, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 5.Baskı, İmge Kitabevi, İstanbul.

SANDER, Oral, 2011, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, 21.Baskı, İmge Kitabevi, İstanbul.

SARI, Özgür, 2015, *Ortadoğu'da Gençlik, Siyasal Katılım ve Sosyal Medya*, Toplumsal Hareket Teorileri ve Ortadoğu İsyanları Editör: A. Çağlar Deniz, Orion Yayınları, Ankara.

SARIBAY, Ali Yaşar, *Küreselleşme, Postmodern Uluslaşma ve İslam*, Global Yerel Ekseninde Türkiye Derleyenler: Fuat Keyman ve Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul.

SARINAY, Yusuf, 1999, *Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

SAYMAZ, İsmail, 2017, *Türkiye'de IŞİD*, İletişim Yayınları, İstanbul.

SHARABİ, Hisham, 1988, *Neopatriarchy: A Theory of Distorted Change in Arab Society*, Oxford University Press, New York.

SLATTERY, Martin, 2010, *Sosyolojide Temel Fikirler*, 3. Baskı, Sentez Yayıncılık, İstanbul.

SLUGLETT, Peter, 2014, *An Improvement on Colonialism? The 'A' Mandates and Their Legacy in the Middle East*.

STEGER, Manfred B. , 2006, *Küreselleşme*, Çev. Abdullah Ersoy, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

SÜER, Berna, 2012, *Suriye'de Değişim Çabaları: Bir Bağlam ve Süreç Analizi*, Akademik Ortadoğu Cilt 6 Sayı 2.

ŞAHİN, Türel Yılmaz, 2011, *Suriye'de Baas Yönetimi*, Mülkiye Cilt 35 Sayı 272, 103-118.

ŞAYLAN, Gencay, 1999, *Postmodernizm*, İmge Kitabevi, Ankara.

ŞEN, Sabahattin, 2004, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım, Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi*, Birey Yayıncılık, İstanbul.

ŞEN, Yağmur, 2012, *Suriye'de Arap Baharı*, Yasama Dergisi Özel Sayı 23, 54-79.

ŞENER, Bülent, 2014, *Küreselleşme Sürecinde Ulus-Devlet ve Egemenlik Olguları*, Tarih Okulu Dergisi Yıl 7 Sayı 18, 51-77.

ŞENOL, Dolunay, KALA, Hasan, 2014, *Orta Doğu'nun Demokratikleşme Sürecinde Sosyal Medya ve Gençlerin Rolü Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme*, Uluslararası 1. Orta Doğu Sempozyumu Bildirileri Editör: Şamil Öçal, Cilt 1, 105-113.

ŞENTÜRK, Ünal, 2006, *Küresel Yeni Sosyal Hareketler ve Savaş Karşıtlığı*, C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi Mayıs, Cilt: 30, No: 1, 31-46.

TALAS, Mustafa, 2008, *Çok Kültürlülük Kıskaçında Ulus Devlet ve Türkiye*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul.

TANRIVERDİ YAŞAR, Nebahat, 2014A, *Tunus Seçimleri Arifesinde Türkiye-Tunus İlişkileri*, Orsam Rapor No:192 Ekim, Ankara.

TANRIVERDİ YAŞAR, Nebahat, 2014B, *Uzlaşarak Başarmak: Tunus'ta Yeni Anayasa*, Ortadoğu Analiz Cilt 6 Sayı 61, 70-71.

TANRIVERDİ, Nebahat, 2011, *Tunus'ta Halk Ayaklanması: Nedenleri ve Rolü*, Orsam Ortadoğu Analiz, Cilt: 3, Sayı: 26, s. 27-33.

TARROW, Sidney, 1994, *Power and In Movement: Social Movement: Social Movement, Colective Action Economics..*

TAŞKESEN, Abdullah, 2011, *Arap Dünyasında Demokratikleşme Hareketleri*, Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 2.

TAŞPINAR, Ömer, 2011, *Turkey: An Interested Party*, The Arab Awakening: America and The Transformation of The Middle East, Brookings Institution Press, Washington.

TAŞTEKİN, Fehim, 2015, *Suriye Yıkıl Git, Diren Kal!*, İletişim Yayınları, İstanbul.

TEKELİ, İlhan, İLKİN, Selim, 2000, *Küreselleşme Ulus-Devlet Etkileşimi Bağlamında AB-Türkiye İlişkilerini Yorumlanması*, Doğu Batı Düşünce Dergisi, Sayı. 10, Ankara.

The ECONOMIST, 1995, *The Political System of Empires*, Nisan, s. 17-20.

- TOKU, Neşet, 2005, *Siyaset Felsefesine Giriş*, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- TOURAİNE, Alain, 2000, *Başka Türü Düşünmek*, Çev. Mehmet Moralı, Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- TOURAİNE, Alan, 2016, *Toplumdan Toplumsal Hareket*, Yeni Sosyal Hareketler 2. Baskı Editör: Kenan Çayır, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- TÖZÜM, Haluk, 2011, *Küreselleşme: Gerçek Mi, Seçenek Mi?*, 4. Baskı, Doğu Batı Düşünce Dergisi Yıl 5 Sayı 18, 143-163.
- TUNCEL, Gökhan, 2012, *Küreselleşmenin Demokrasinin Yaygınlaşma ve Derinleşme Sürecine Etkisi*, Uluslararası Turgut Özal Sempozyumu II., s. 488-504, Malatya.
- TURAN, Ömer, 2004, *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Orta Doğu*, Acar Matbaacılık, İstanbul.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, 1997, *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, 2000, *Milli Kimliğin Yükselişi, Niçin Milletleşme?*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- UĞUZ, Hülya Ekşi, SAYGILI, Rukiye, 2016, *Küresel Dünyada Ulus Devlet*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi Yıl:16 Sayı:32, 128-147.
- ULUTAŞ, Ufuk, BÖLME, Selin M., 2012, *Suriye’de Aktörler: Rejim, Muhalefet, Dini Yapı ve Medya*, SETA Kim Kimdir? Sayı 3 Şubat, İstanbul.
- ULUTAŞ, Ufuk, HOCA, Halid, 2014, *Suriye Devrim mi, Bölünme mi?*, SETA Analiz Sayı 95 Mayıs, İstanbul.
- ULUTAŞ, Ufuk, TORLAK, Furkan, 2011, *Devrimden Demokrasiye Tunus’un Seçimi*, SETA Analiz Sayı 46, Ankara.
- UYSAL, Ahmet, 2009, *Toplumsal Hareketler İçin Kaynak Yaratma ve Kullanma Stratejileri*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 10, 217-238.
- UYSAL, Berna Türkdoğan, 2000, *Batı Haçlı Seferlerinden Avrupa Birliğine*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

UZUN, Hasan, 2016, *Suriye İç Savaşı Aktörlerinin Ağ Bağ Teorisi Yöntemiyle İncelenmesi*, Ankasam Yayınları, Ankara.

UZUN, Turgay, 2000, *Bir Siyasal İdeoloji Olarak Milliyetçilik ve Türk Siyasal Hayatında Kurumsallaşması: MHP Örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Entitüsü).

ÜNAL, M. Ali, 2002, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta.

VAN DAM, Nikolas, 2000, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

WALLERSTEIN, Immanuel, 1993, *Jeopolitik ve Jeokültür*, Çeviren: Mustafa Özel, İz Yayıncılık, İstanbul.

WALLERSTEIN, Immanuel, 1998, *“Ulusal ve Evrensel: Dünya Kültürü Diye Bir Şey Olabilir Mi?” Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi*, Derleyen: Anthony D. King, Çev. Gülcan Seçkin, Ümit Hüsrev Yolsal, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

WALLERSTEIN, Immanuel, HOPKINS, Terence K. ve ARRIGHI, Giovanni, 1995, *Sistem Karşı Hareketler*, Metis Yayınları, İstanbul.

YAVUZ, Celalettin ERDURMAZ, Serdar, 2012, *Arap Baharı ve Türkiye*, Berikan Yayınevi, Ankara.

YAZICI, Nevin, 2012, *Suriye Siyasi Tarihi*, Küçük Orta Doğu Suriye Editör: Ümit Özdağ, Kripto Yayınları, Ankara.

YENAL, Serkan, 2013, *Arap Milliyetçiliği Düşüncesinin Oluşumu*, Akademik Orta Doğu: Altı Aylık Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, C.7, S.14, 206-211.

YENAL, Zafer, KIRLI, Biray Kolluoğlu, 2005, *Distopyalar ve Ütopiyalar Arasında Karşı Küreselleşme Hareketleri*, Birikim Dergisi, Sayı: 197.

YILMAZ, Eren Alper, AKBULUT, Ahmet, 2016, *Küreselleşme Sürecinde Ulus-Devletin Rolü Ulus-Devletler Güçleniyor Mu?*, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt:8 Sayı:16, 71-88.

YULİSA (Yıldırım Beyazı Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Enstitüsü), 2012, *Arap Baharı ve Türkiye: Demokrasi, Güvenlik ve Düzen Arayışı Konferansı/Çalıştay*, Ankara.

YURDUSEV, Nuri, 1997, *Uluslararası İlişkiler Öncesi*, Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar Editör: Atilla Eralp, İletişim Yayınları, İstanbul.

ZENGİN, Gürkan, 2013, *Kavga Arap Baharı'nda Türk Dış Politikası 2010-2013*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

ZİSSER, Eyal, 2000, *Orta Doğu-Geçiş ve Halefiyet-Süreklilik ve Değişim*, Avrasya Dosyası Arap Dünyası Özel İlkbahar 2000, Cilt: 6, Sayı: 1, Asam Yayınları, Ankara.

ZUBAİDA, Sami, 1994, *İslam, Halk ve Devlet*, İletişim Yayınları, İstanbul.

ZÜRCHER, Eric Jan, 2010, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

E-KAYNAKLAR

"Globalleşme ve Devlet- Çağlar Keyder," 20 Aralık 2018 tarihinde erişildi.
<http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/makale6.htm>,

"Ulus-Devlet ve Milliyetçilik, Çağhan Kızıl," 24 Aralık 2018 tarihinde erişildi.
<http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/165/ulus-devlet-ve-milliyetcilik#.XKZws6AufIU>.

"The Middle East after World War I: Drawing Boundaries, Dividing a Region and Creating a Crisis", <http://www.middleeastpdx.org/resources/wp-content/uploads/2014/06/Middle-East-Simulation-Plan-1.pdf> [25.11.2015]

"Tarihsel Süreçte Suriye-İHH," 21 Ocak 2019 tarihinde erişildi.
<http://suriye.ihh.org.tr/tarihsel/surec.html>.

Veysel Bozkurt, "Küreselleşme Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar",
<http://www.isguc.org/vbozkurt1.htm>, 11.12.2007

"Tunusluları Kızdıran Aile Paris (A.A)," 17 Ocak 2011 tarihinde erişildi.
<http://t24.com.tr/haber/tunuslulari-kizdiran-aile-paris-aa,122598>.

"Tunisia's uprising," 7 Mart 2018 tarihinde erişildi.
<https://www.aljazeera.com/indepth/spotlight/tunisia/2011/01/201114142223827361.html>.

"Tunus'ta 1.5 Ton Altın Bilmecesi," 7 Mart 2018 tarihinde erişildi.
<http://www.milliyet.com.tr/tunus-ta-1-5-ton-altin-bilmecesi/dunya/haberdetay/22.01.2011/1342720/default.htm>.

"Genelkurmay Başkanı Raşid: Devrimin Koruyucusuyuz," 24 Ocak 2011 tarihinde erişildi.
<http://beyazgazete.com/haber/2011/1/24/genelkurmay-baskani-rasid-devrimin-koruyucusuyuz-445288.html>.

"Tunus'un Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ekonomik-Ticari İlişkileri," 21.08.2017 tarihinde erişildi. www.counsellors.gov.tr/upload/TN/ULKE%20RAPORU%202009.doc.

"Tunus'un Devrik Liderine 18 Dava," 05.10.2017 tarihinde erişildi.
<http://www.timeturk.com/tr/2011/04/14/tunus-un-devrik-liderine-18-dava.html>.

"Tunus'ta Kurucu Meclis Belli Oluyor," 24 Ocak 2019 tarihinde erişildi.
<http://www.aljazeera.com/tr/haber/tunusta-kurucu-meclis-belli-oluyor>.

"Tunus Devriminde 'Uzlaş' Kazandı," 24 Ocak 2019 tarihinde erişildi.
<http://www.aljazeera.com/tr/al-jazeera-ozel/tunus-devriminde-uzlasi-kazandi>.

"Tunus Başbakanı İstifa Etmiyor," 24 Ocak 2019 tarihinde erişildi.
<http://www.aljazeera.com/tr/haber/tunus-basbakani-istifa-etmiyor>.

“Tunus Başbakanı Cibali İstifa Etti,” 19 Şubat 2013 tarihinde erişildi.
<http://tr.euronews.com/2013/02/19/tunus-basbakani-cibali-istifa-etti>.

“Tunus’ta Başbakanlığa Mehdi Cuma Seçildi,” 15 Aralık 2013 tarihinde erişildi.
<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tunusta-basbakanliga-mehdi-cuma-secildi/197593?amp=1>.

“Tunus’ta Yeni Anayasa Yürürlüğe Girdi,” 27 Ocak 2014 tarihinde erişildi.
<http://www.aljazeera.com.tr/haber/tunusta-yeni-anayasa-yururluge-girdi>.

“Tunus’ta Yeni Anayasa Dönemi,” 27 Ocak 2014 tarihinde erişildi.
<http://t24.com.tr/haber/tunusta-yeni-anayasa-donemi,249458>.

Nevzat Çiçek, “Tunus Seçimlerinden Nasıl Bir Sonuç Çıkar,” 24 Ekim 2014 tarihinde erişildi.
<https://www.timeturk.com/tr/makale/nevzat-cicek/tunus-secimlerinden-nasil-bir-sonuc-cikar.html>.

“Tunus’ta Seçim Sonuçları Belli Oldu,” 27 Ekim 2014 tarihinde erişildi.
<http://www.haber7.com/afrika/haber/1214700-tunusta-secim-sonuclari-belli-oldu>.

“Tunus’un Siyasi Görünümü,” 15 Ocak 2018 tarihinde erişildi. <http://www.mfa.gov.tr/tunus-siyasi-gorunumu.tr.mfa>.

“Tunus’un Yeni Cumhurbaşkanı Beji Kaid Es-Sebsi,” 15 Ocak 2018 tarihinde erişildi.
<https://www.haberler.com/tunus-un-yeni-cumhurbaskani-beji-kaid-es-sebsi-6797980-haberi/>.

"Wallerstein: İkinci Arap İsyanı: Kazananlar ve Kaybedenler," 28 Mart 2019 tarihinde erişildi. <https://www.demokrathaber.org/dunya/wallerstein-ikinci-arap-isyani-kazananlar-ve-kaybedenler-h693.html>.

"Head of Tunisian Army Restrains His Troops, and Watches and Waits," 28 Mart 2019 tarihinde erişildi. <https://www.independent.co.uk/voices/commentators/kim-sengupta-head-of-tunisian-army-restrains-his-troops-and-watches-and-waits-2187962.html>.

“Tunus’ta Siyasi Polis Bürosu Lağvedildi,” 7 Mart 2019 tarihinde erişildi.
<https://www.haberler.com/tunus-ta-siyasi-polis-burosu-lagvedildi-2578730-haberi/>.

“Tunus Devrik Liderin Partisi Kapatıldı,” 9 Mart 2019 tarihinde erişildi.
<http://www.iha.com.tr/haber-tunus-devrik-liderin-partisi-kapatildi-163759>.

“Bahaneleri Hazır, Yeni Hedef Suriye,” 14 Nisan 2003 tarihinde erişildi.
<https://www.yenisafak.com/arsiv/2003/nisan/14/dunya.html>.

"Arap Baharı'nda Sahne Suriye," 13 Ocak 2019 tarihinde erişildi.
<http://www.stargazete.com/acikgorus/arap-bahari-nda-sahne-suriye-haber-398790.htm>.

"Obama'dan Suriye Sözü!," 26 Ocak 2019 tarihinde erişildi.
<http://www.haberturk.com/dunya/haber/719115-obamadan-suriye-sozu>.

"Arap Baharı'na Suriye Ayarı," 1 Şubat 2019 tarihinde erişildi.
<http://www.t24.com.tr/yazi/arak-baharina-suriye-ayari/4283>.

"Suriye Arap Baharı'nın Neresinde?," 15 Ocak tarihinde erişildi.
<http://www.setav.org/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=81501&q=suriye-arak-bahari-nin-neresinde>.

"Suriye Lideri Beklenen Konuşmayı Yaptı," 20 Haziran 2011 tarihinde erişildi.
<http://www.hakaynasi.com/4548/suriye-lideri-beklenen-konusmayi-yapti-ns-ha.aspx>.

"Beşşar Esad Kritik İmzayı Attı," 4 Şubat 2019 tarihinde erişildi.
<https://www.internethaber.com/bessar-esad-kritik-imzayi-atti-390649h.htm>.

"Esad Arap Birliği Planını Kabul Etti," 19 Aralık 2011 tarihinde erişildi.
<https://www.amerikaninsesi.com/a/suriye-arak-birlii-plann-kabul-etti-135862808/905153.html>.

"Esad Arap Ülkelerini Topa Tuttu," 10 Ocak 2012 tarihinde erişildi.
<https://www.sondakika.com/haber/haber-esad-arak-ulkelerini-topa-tuttu-3254398/>.

Katar Emiri Arap Birliğinden Suriye'ye Askeri müdahale istedi," 4 Ocak 2019 tarihinde erişildi.
<http://www.alaturkaonline.com/katar-emiri-arak-birliginden-suriyeye-askeri-mudahale-istedi/>.

"İhvan: Esad'ın Vaatleri Gerçekçi Değil," 1 Nisan 2014 tarihinde erişildi.
<https://www.timeturk.com/tr/2011/04/01/ihvan-esad-in-vaatleri-gercekci-degil.html>.

"El Nusra El Kaide'den Ayrıldı; Adını Değiştirdi," 28 Temmuz 2016 tarihinde erişildi.
<https://nediyor.com/el-nusra-el-kaideden-ayrildi-adini-degistirdi/>.

"Suriye Arap Baharı'nın Neresinde?," 15 ocak 2019 tarihinde erişildi.
<http://www.setav.org/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=81501&q=suriyearap-bahari-nin-neresinde>

"Uprising Here, There, and Everywhere," 15 Mart 2019 tarihinde erişildi.
<http://www.iwallerstein.com/uprisings/>.

"The World Left After 2011," 16 Mart 2019 tarihinde erişildi.
<http://www.iwallerstein.com/world-left-2011/>.

"The Geopolitics of Arab Turnoil," 17 Mart 2019 tarihinde erişildi.
<http://studies.aljazeera.net/ResourceGallery/media/Documents/2012/9/27/201292794324737580The%20Geopolitics%20of%20Arab%20Turmoil.pdf>.

"Arap Baharı'nın Çelişkileri," 19 Mart 2019 tarihinde erişildi.
<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/arak-baharinin-celiskileri>.

"Büyük Libya Aldatmacası," 20 Mart 2019 tarihinde erişildi.
<http://www.yarinlar.net/ortadogu/buyuk-libya-aldatmacasi-immanuel-wallerstein.html>.

"Tunus Ülke Raporu," 22 Mart 2019 tarihinde erişildi.
<http://www.birlesmismarkalar.org.tr/uploads/Tunus.pdf>.

"Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Tunus Ekonomisi," 22 Mart 2019 tarihinde erişildi.
<http://www.mfa.gov.tr/tunus-ekonomisi.tr.mfa>.

"Tunus ülke Raporu," 22 Mart 2019 tarihine erişildi.
<http://www.birlesmismarkalar.org.tr/uploads/Tunus.pdf>.

"Tunus ülke Raporu," 22 Mart 2019 tarihine erişildi.
<http://www.birlesmismarkalar.org.tr/uploads/Tunus.pdf>.

"Tunus Eğitim Sistemi, Temel Eğitim Uygulamaları ve Düşündürdükleri- S.Savaş Büyükkaragöz," 26 Mart tarihinde erişildi.
<http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/5376/1539>.

"Tunus'ta Eğitim Sistemi-Abdüsselam El Mseddi," 25 Mart 2019 tarihinde erişildi.
http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/3834/tunusta_egitim_sistemi.

"Tunus İzlenimleri-I: Denizle Çölün Birleştiği Ülke, Gamze Çoşkun," 10 Kasım 2018 tarihinde erişildi. <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1721>.

"Tunus'a 2017'de Alman ve Fransız Turist Desteği," 26 Mart 2019 tarihinde erişildi.
<http://yenibirgazete.com/tunus-a-2017-de-alman-ve-fransiz-turist-destegi/11282/>.

"Suriye Arap Cumhuriyeti Ülke Raporu 2009," 25 Mart 2019 tarihinde erişildi.
<http://www.solar-academy.com/menus/Suriye-Arap-Cumhuriyeti-Ulke-Raporu-2009-IGEME.014102.pdf>.

"Suriye Arap Cumhuriyeti Ülke Raporu," 25 Mart 2019 tarihinde erişildi.
http://www.egelihracatcilar.com/Images/Menu1-Page//Ulke_Raporu_SUR%C4%B0YE-IGEME-2009_00003440.pdf.

"Suriye'nin İlleri," 26 Mart 2019 tarihinde erişildi.
https://www.dir.md/wiki/Suriye%27nin_illeri?host=tr.wikipedia.org.

"Erdoğan'dan Kaddafiye 'Görevi Bırak' Çağrısı," 3 Mayıs 2011 tarihinde erişildi.
<http://tr.euronews.com/2011/05/03/nato-kaddafi-guclerini-bombaladi>.

"Tunus'ta Meydana Gelen Olaylar," 14 Ocak 2011 tarihinde erişildi.
http://www.mfa.gov.tr/no_-14_-14-ocak-2011_-tunus_ta-meydana-gelen-olaylar-hk_.tr.mfa.

"Tunus'taki Olaylar," 28 Ocak 2011 tarihinde erişildi. http://www.mfa.gov.tr/no_-36_-28-ocak-2011_-tunus_taki-olaylar-hk_.tr.mfa.

“Erdoğan Tunus’ta Kastamonu’daki,” 16 Eylül 2011 tarihinde erişildi.
<https://www.aciksozgazetesi.com/erdogan-tunusta-kastamonudaki.html>.

“Gül Tunus’ta Devrim İçin Ölenleri Andı,” 8 Mart 2012 tarihinde erişildi.
<http://www.dunyabulteni.net/servisler/haberYazdir/200872/haber>.

“Dışişleri Bakanı Davutoğlu Tunus’a Resmi Bir Ziyaret Gerçekleştirdi,” 11 Şubat 2014 tarihinde erişildi. http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-tunus_a-resmi-bir-ziyaret-gerceklestirdi.tr.mfa.

“Şamgen Vizesinde Anlaşmaya Varıldı,” 8 Mart 2011 tarihinde erişildi.
<http://www.milliyet.com.tr/samgen-vizesinde-anlasmaya-varildi--inttur-1361069/>.

“Başbakan’dan Önemli Açıklamalar,” 28 Mart 2011 tarihinde erişildi.
https://www.sabah.com.tr/gundem/2011/03/28/basbakandan_onemli_aciklamalar?paging=3.

Duygu Güvenç, “Esad’a 4 Mesaj,” 7 Nisan 2011 tarihinde erişildi.
<https://www.sabah.com.tr/gundem/2011/04/07/esada-4-mesaj-37080996689>.

“Türkiye’deki Suriyeli Sayısı Nisan 2018,” 2 Mayıs 2018 tarihinde erişildi.
<http://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/>.

Yavuz Güçtürk, “5 Soru: Sürgün İle Savaş Arasındaki Suriyeli Mülteciler,” 31 Aralık 2014 tarihinde erişildi. <http://www.setav.org/5-soru-surgun-ile-savas-arasinda-suriyeli-multeciler/>.

“Suriye’de 7 Yılda Ölen İnsan Sayısının Bilançosu Açıklandı,” 12 Mart 2018 tarihinde erişildi. <http://www.haberlerd.com/dunya/suriyede-7-yilda-olen-insan-sayisinin-bilancosu-aciklandi-3757.html>.

"In the Arab Spring, Watch Turkey," 12 Mart tarihinde erişildi.
<https://www.nytimes.com/2012/01/05/opinion/in-the-arab-spring-watch-turkey.html?pagewanted=all>.

"Turkey: A Model For The Arab World?," 10 Mart tarihinde erişildi.
<http://www.euronews.com/2011a/03/25/turkey-a-model-for-the-arab-world/>.